

Ռ. ՋԱՐԴԱՐԵԱՆ

ՄԵՂՐԱՅԷՏ

Ե. ԳԻՐԿ

ԵՆԿԱՎՈՐՈՒՄԻ ՎԵՐԻ ԵՐԿՈՒ ՊՐԳԵՐՈՒՄԻ ՀԱՄԱՐ

ԼԻՍԱՎՈՒՄ

Հրատարակչական Բնիկություն

Թի. 8

Քրիստոսի Ծննդապատմություն

Ռ. ՉԱՐԴԱՐԵԱՆ

ՄԵՂՐԱԳԵՏ

Ե. Գ Ի Ր Ք

[ՆԱԽԱԿԹԱՐԱՆԻ ՎԵՐԻ ԵՐԿՈՒ ԿԱՐԳԵՐՈՒՆ ՀԱՍԱՐ]

ԼՈՒՍԱՂԵԻՐ

Հրատարակչական Ընկերություն

Թիւ 8

ՍՈՒՐԵՆ ԵՆՐԱԿՍՏ ԵՆՈՐՀԱՆՈՒ
ST. NERSES SHNORHALL
LIBRARY

PAROS BOOK STORE
57 La Belle Ave. - N. P.
Detroit - Michigan

ՄԵՂՐԱԳԵՏՆԵՐՈՒՆ ՆՊԱՏԱԿԸ

Մեղրագետներու շարքին առաջնորդող նպատակն է՝ բերմաւորել մեր մանուկներուն իմացականութիւնը, դիտելու, խորհելու եւ դատելու վարժեցնելով դանտնք. եւ ձեւակերտել անոնց մէջ հայկական սրբին:

Հետեւաբար, դասադրքերու այս շարքին մեթոսն է եղած՝ ոչ թէ քարոզել, այլ թելադրել, ոչ թէ բարոյախօսել, այլ առաջնորդել որ մանուկը ինքը դիտէ, ինքը դատէ եւ ինքը եզրակացնէ:

Ձանացած ենք ընտանի շրջավայրէն, ընտանի սովորութիւններէն ու մանկական հէքիաթներէն աստիճանաբար անցնել դէպի հայրենի աշխարհն ու անոր գեղեցկագոյն աւանդութիւնները, մեր մանուկներուն ներշնչելով սէրը մարդկային բարձրագոյն առաքնութեանց, անձնուրութեան այլասիրութեան ու հայրենասիրութեան, սէրը մեր պատմական վայրերուն, մեր ազգային յիշատակներուն ու յիշատակաբաններուն, վերջապէս այն ամէնուն՝ որ կը նպատակն կազմելու հայ ոգին:

Աշխատած ենք զարգացնել հայկական պաշտամունքը (culte) հայ տղոց հոգիին մէջ:

Լեզուն, որ ոսկեղէն բանալին է իմացականութեան ու հոգիին, նկատած ենք ինք իր մէջ իսկ խորհուրդ մը՝ դաստիարակութեան եւ մտաւոր կրթութեան համար. ուստի, ձգտած ենք որ ըլլայ անկիւ միշտ աշխոյժ, քաղցր ու սուք, մանաւանդ **սարական** ու **միջին դասընթացներուն** մէջ, լի ժողովրդական բարբառի յայդովն ու կենդանութեամբը, խուսափելով մատենագրական լեզուի ծանրութենէն եւ ակադեմական լրջութենէն:

Շեշտելով այս մէկ բանի հիմնական կէտերը **Մեղրագետներու** առաջադրութեանց մասին, ուրիշ նպատակ չունէինք, եթէ ոչ հայ լեզուի ուսուցիչներուն աւանձին ուշադրութիւնն հրաւիրելու անոնց վերայ, քանի որ իրենք կոչուած են սալ գործնական արժէքը մեր այս բաղձանքներուն:

ԼՈՒՍԱՂԲԻՒՐ

Հրատարակչական ԸՆԿԵՐՈՒՄԻՆ

== ՕՆՆԻԿ-ՃԻՐԱԹՐ ==

Վերադարձնալու համար
Զայտնայ Զարգացումը

ՄԱՆԻՇԱԿԻ ԹԱՂԱՐԸ

Ամբողջ Վիեննան ձիւնի տակ թաղուած էր այն օրը : Փոզոցներուն սառն ու ձիւնը սալայատակին վրայէն վերցնելու համար՝ հաւաքուած գործաւորներուն խումբը կ'աշխատէր միայն :

Տնուր էր տեսարանը : Այր ու կին , ամէնն ալ աղքատութենէ մղուած , փառցած ձեռքերով բրբիջնին անբնական կարծր գեղմին վրայ կը զարնէին , և սառը փրցնելով՝ ահագին կոյտեր կը շինէին :

Հեազհեաէ մութը կը կոխէր :

Յանկարծ , դռնն զանգակը զարնուեցաւ : Զանգակին ձայնն առնելով՝ ոտքի ելայ : Ո՛վ կրնար ըլլալ հիւրը , ո՛վ կրնար այդ օդին դռնէն դուրս ելիլ :

Կիսաբաց դռան առջեւը սղախիկ տղայ մը տեսայ , որ կեցած երեսս կը նայէր :

— Այս տղան ի՞նչ կ'ուզէ , հարցուցի սպասուհիին՝ որ արդէն տղուն ձեռքէն բռնած , խոհանոցէն ներս կը տանէր :

Պզտիկին դեղին մազերը ճակտին փակած էին , և ամբողջ աղքատիկ զգեստները ձիւնին մէջ թաթխուած , սմբած ձեւ մը ունէին : Շուտ մը և ախորժով , կարմիր ձեռքերը վառարանին մօտեցուցած՝ սկսաւ տաքնալ : Զիւնը կաթիլ՝ կաթիլ կը հալէր , մինչդեռ ինքը՝ իր կապոյտ աչուրներով , հետաքրքրութեամբ միշտ կը նայէր : Սպասուհիս քաղցրութեամբ հարցումներ կ'ուզէր անոր , ո՛ւրիկէ կ'ուզար , ի՞նչ կ'ուզէր :

Տիկին Մարի Ավանհան, թրքահայ գրապետուհի, ընդ Պուլսեցի, որ գրած է բազմաթիւ էջեր, վեպակ, վէպ ու զանազան յօդուածներ՝ թրքահայ օրաթերթերու եւ գրական հանդէսներու մէջ: Մեռած է 1911 թն:

Երբոր լաւ մը տաքցաւ .

— Մայրս , կմկմաց ամհնայով , այս առտու սառ կտորած
ատենը սահեցաւ և սրունքը կտորեցաւ :

Յետոյ , մատովը վառարանին վրայ եռացող կերակուր-
ները ցուցնելով .

— Ես դպրոցն էի , շարունակեց , և այսօր դեռ բերանս
բան մը չեմ դրած :

Այս որ լսեցի , խոհանոցէն դուրս ելայ , ու նշան ըրի
սպասուհիին՝ որ պէտք եղածը հոգայ և ամէն օր զայն կերակրէ :

Շատ օրեր անցան , բայց պղտիկը մէյ մըն ալ չերեւցաւ :

X

Զմեռը անցաւ , և մենք ա՛լ անոր վրայ չէինք խորհեր :
Բայց , Զատիկին առաջին կիրակին էր , երբ առտուն կանուխ
տուն եկաւ : Մագերը սանտրուած էին և լայն , սպիտակ օձի-
քին տակ , խոշոր կապոյտ փողկապը փռուած կը ծփար :

Զեռքը թաղար մը բռնած էր ուր մանիշակի տունկ մը
կար : Թաղարը ինծի ներկայացուց , և , աչքերը գետին խո-
նարհած .

— Ստիկա մայրս ձեզի դրկեց , ըսաւ , իբրև նշան իր
երախտագիտութեանը , որ այս ձմեռ անգամ մը ինծի կերա-
կուր չտրհեցիք :

Ես զարմացած անոր կը նայէի :

— Գտնան առաջին մանիշակն է , Տիկին , կրկնեց անտիկա ,
մայրս ձեզի համար քաղեց :

Ու յետոյ , իբրև թէ հպարտութիւնը վիրաւորուած լը-
լար , արտասուալից ձայնով մը .

— Ուրիշ կերպով իր երախտագիտութիւնը չէր կրնար
ցոյց տալ , չճշեց :

Ծռեցայ , ու սիրուն տղուն ձակատը համբուրելով՝ առի
նուէրը : Եւ երբոր անկէ գատուեցայ , սիրտս խանդաղատան-
քով լեցուած էր :

ՄԱՆՈՒԿՆ ՈՒ ՁԻԱԻՈՐԸ

Իրիկուան դէմ , փոքր մանուկ մը յը քայլեր հովիտին
մէջէն՝ խաղաղէն-խնդաղէն : Երկնագեղ մարմանդին վրայ՝
դէմն ելաւ ձիաւոր կտրիճ մը :

— Ո՛ւր կ'երթաս դաշտին մէ-
ջէն միս մինակ , այսպէս ուշ ատեն ,
պղտիկ տղայ : Եկուր անտաւը՝ քիչ
մը շունչ ա՛ն :

— Ո՛չ , մայրս հրաման չունի :

— Ի՞նչ պիտի իմանայ մայրդ :

— Ա՛ , ինչպէս թէ ի՞նչ պիտի իմանայ , անտիկա առանց
տեսնելու գիտէ իմ բոլոր բրածներս :

— Ի՞նչ գործ կ'ընէ մայրդ :

— Լուացարար է , կը լսե՞ս անոր լուացքին ձայնը :

— Հապա , պղտի՛կ , ի՞նչպէս չես վախնար գայլերէն՝ որ
կը թափառին դաշտերուն մէջ :

— Կտրիճ ձիաւոր , գալլը կ'ուտէ միայն չար տղաքը :

— Բայց դուն եկուր իմ խօսքս լսէ և զգուշ եղի՛ր , կ'ը-
սան թէ երբ գիշերը մութ է . . .

— Ի՞նչ կ'ըսեն , ագնի՛ւ ձիաւոր :

— Կ'ըսեն թէ հոյր գիշերը մութ է՝ լաւ չէ որ մարդ
մինակ դուրս ելլէ : Եկուր հետս և ալ վախու բան չես ունե-
նար , կը տեսնեմ որ յոգնած ես , կ'ուզե՞ս որ քեզ ձիուս կըռ-
նակը առնեմ :

— Կը վախնամ . ի՞նչպէս սեւ է ձիդ , սեփ-սեւ՝ գիշերուան
պէս . հապա ի՞նչքան կարմիր են անոր աչքերը . և յետոյ , տե՛ս
հեղ մը , միշտ կը շարժի , առաջ կ'երթայ , բայց իր ոտքերը
ձայն-ձուն չին հաներ :

— Զայն չին հաներ , որովհետեւ հազիւ կը դպնան գետ-

Սիմէոն Փէֆնբալ
(1793-1857) ֆրանսացի բա-
նաստեղծ , որ հաւաքած
ու ոտանաւորի վերածած
է ֆրանսական շատ մը հէ-
քիաթներ :

նին իմ ձիւ այնպէս արագ կը թռի, որ կրնայ ժամուան մը մէջ աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը երթալ:

— Ա՛խ, չըսե՞ս որ մարդ կրնայ չտեսած բաները տեսնալ:

— Ո՛վ որ իմ ձիւուս վրայ նստի՝ կրնայ տեսնել զարման վարդերէն աւելի գեղեցիկ և երկնքի աստղերուն համբանքէն աւելի շատ բաներ:

«Կը տեսնէ՞ ամէնէն տարօրինակ ծաղիկները և աննման համով պտուղներ, կը տեսնէ նայնջենիներ՝ նարինջներով լեցուն, արփաւէտ դաշտերու մէջ:

«Կը տեսնէ թագաւորներ ու թագուհիներ՝ նստած իրենց թախտին վրայ, կը տեսնէ այնքան, այնքան պայծառ գեղեր, որոնց մէջ գիշերն անգամ ցորեկուան պէս լոյս է:

«Կը տեսնէ՞ ինչ որ մտքէդ կ'անցնի, մարդիկ՝ ամէն տեսակ գոյներով, թաչուհիներ՝ որ ձեռքով կրնաս բռնել ծաղիկներու պէս:

«Ասդին, վայրի անտառներուն մէջ, կ'արածին փիղեր՝ ամբողջ երամակներով, անդին՝ ծովափուռներու վրայ մանուկներ կը խաղան մարգարիտէ խաղալիկներու հետ:

«Կը տեսնէ լեռներ, կը տեսնէ դաշտեր՝ որոնց մէջ ոսկին գիզուած է կոյտ կոյտ, կը տեսնէ ծովը՝ որուն մէջ կը լողան նաւերէն աւելի մեծ կէտ ձուկեր:

«Ահա այս աննման, այս հրաշալի աշխարհն է որ պիտի բացուի քու առջեւդ՝ մէկ ակնթարթի մէջ, եթէ գաս ինձի հետ:»

Եւ տղան, որ ենթարկուած է կախարդանքին, կը մօտենայ ձիւարթին ու կը նստի անոր մօտիկ:

— Կ'ըսես թէ՞ երբ հետոյ գամ, նորէն պիտի կրնամ վերադառնալ այս գիշեր, այնպէս չէ՞:

— Այո՛, այս գիշեր իսկ, պզտիկ. բայց, մտածէ՛ որ արդէն ուշ է, մեկնի՛նք. տե՛ս, ահա ստուերները կ'երկարին արդէն, քիչ մըն ալ որ անցնի՝ ուշի կը մնանք:

Եւ անհանգիստ աչքով կը նայի ձորին ճամբուն. կը տի-

րէ խոր լուծիւն, չի գար այլևս լուացքին արծազանգը:

Տղան կ'ըսէ այն ատեն.

— Մօտեցիր տա՛ խաչքարին՝ որ վրան կոխելով հեծնու ետեւդ, գեղեցիկ ձիւարթ:

Ձին ետ ետ կ'երթայ և կը ծառանայ:

— Ի՛նչպէս սարսուռայ յանկարծ ձիդ, սո՛ւրդ քաշէ, ձիւարթ, թերեւս գայլ տեսաւ անիկա:

— Այո՛, այո՛, գայլ տեսաւ, ես ալ կը սարսուռամ. հապա ի՞նչ պիտի ըլլայիր՝ եթէ միս մինակ մնայիր հոս. եկ՛ւր, սիրելի մանուկ, երթանք միասին այս խիտ թմբիին ետեւը:

Եւ տղան, երկնցներով իր սպիտակ ձեռքը՝ կը հետեւի ձիւն, կը յանձնուի կախարդանքին...: Ձիւարթը կը ծռի աւոր վրայ, կը նետէ դայն իր ձիւն քամակը և կ'անհետանայ:

Երկա՛ր ձիւ մը կը լսուի դաշտին մէջէն...: Մայրը պարսպ տեղը կը վազէ աղբիւրը՝ երթալ տեսնելու համար իր տղան:

Մանուկը ա՛լ չի վերադառնար տուն:

ՍԻՍԷՆՆ ՓԷՔՆԹԱԼ

ԵՂԻՐ ԹԱԳԱԻՈՐ

Հաւաքուած, որ մը, ծառ ու ծիլ բոլոր, Որ իրենց համար ընտրեն թագաւոր, Շատ խորհուրդ ըրին ու դարձան ապա Ըսին ձիթենուն.

«Եղի՛ր թագաւոր, իշխէ՛ մեր վրայ»

— Իմ ինչո՛ւն պէտք է, ըսաւ ձիթենին, Ես իմ գործն ունիմ, չէ՞ որ ամէնքին Մտունդ կը բաշխեմ իմ պտուղներով. Ես ի՛նչպէս իշխեմ իմ ընուծիւնով...:

Նորէն խորհեցան ու դարձան ապա
Ըսին թզենուն.

«Եղի՛ր թագաւոր, իշխէ՛ մեր վրայ:»
— Ո՛չ, ինձ յարմար չէ, ըսաւ թզենին,
ես հանելի եմ չ՞ որ ամէնքին՝
Քաղցր ու անուշ եմ պտուղներով.
Ես Խ՛նչպէս իշխեմ իմ քաղցրու-
թիւնով:

Ա. ԵՅԻԱ Իստիակեան,
կովկասահայ բանաստեղծ,
որուն քերթուածներէն
շատերը կերպուին իբրեւ
երգ՝ վայելելով մեծ ժողո-
վրդ-ականութիւն:

Խորհուրդի նստան եւս արփինային
Եկան դիմեցին.

— Ինչե՛ր կը խօսիք,
Թողեմ իմ գինին ոսկի ու պայծառ,
Որ կը լեցնէ ցնծութեամբ աշխարհի
Եւ զըռարթ երգով՝ գեղեր, սար
ու ձոր.

Ո՛չ, իմ բանը չէ ըլլալ թագաւոր . . . :

Երկար խորհեցան ծառ ու ծիլ բոլոր
Որ չար տատասկը ընեն թագաւոր:

Ծառ ու ծիլ բոլոր հաւաքուած, եկան
Եւ հեզ ու խոնարհ՝ խնդիրքի կեցան.
«Եղի՛ր թագաւոր, իշխէ՛ մեր վրայ:»

Իսկ սէգ տատասկն է պատասխան կուտայ.

— Կ'ըլլամ թագաւոր եւ ասոր համար
Իմ սուր փուշերով ես շատ եմ յարմար,
Կը խայթեմ ես միշտ, վա՛յ անոր գլխուն
Որ չհպատակի իմ օրէնքներուն.

Եկէ՛ք, թուփիս տակ մտէ՛ք թապաստան:
Ըսաւ ու սրբեց փուշերը դաժան . . . :

ԱԻԵՏԻՍ ԻՍԱՆԱԿԵԱՆ

ՏԱՆՈՒՏԵՐ ԽԱԶՕԻՆ ԳՈՄԷՇԸ

1

Ահա լեռներու ձիւնը սկսաւ հալիլ, դաշտերը շատունց կը
ժպտին կանաչով: Գարուն է: Օղը լեցուած է անուշահոտ
ջերմութեամբ և կեանք կը սփռէ
ամէն կողմ:

Զորերու մէջէն կը վազին հա-
րիւրաւոր ազմկալի վտակներ և օ-
ձապտոյտ ընթացքով կը սարած-
ուին հովիտին մէջ: Նորեկ ծիծեռ-
նակը կը հրաւիրէ մշակը դէպի գործ:

Խաչօի սրբիները արդէն պտու-
րաստեր են արօքն ու գութանը: Ա-
րևը դեռ նոր սկսեր է ծագիլ. դեռ
նոր լեռներու ձիւնապատ գագաթնե-
րը կը վառին վարդագոյն ճա-
ռագայթներով:

Ծերունին կը դառնայ առ-
տուան ժամէն, աջ ու ձախ ամէն
հանդիպած մարդուն «Ողորմի՛
Աստուած» ըսելով: Անոր որդիները
այսօր առաջին անգամ դուրս պէտք
է հանին եղներն ու գոմէշները, ու-
րանք ամբողջ ձմեռը ախտուին մէջ կերեր, գիրցիր, հանգստացիր
են և ամենեւին դուրսի լոյսը չեն տեսեր: Մեծ գուարձութիւն
է գիւղացիին համար այս տեսարանը. այս պատճառով անոնցմէ
շատերը հաւաքուեր էին Խաչօի տան դռան մօտ, որ տեսնեն
թէ Խ՛նչպէս պահուեր ու խնամուեր էին անոր անասունները:
— Աչքդ լո՛յս, տանուաէ՛ր Խաչօ, հարցուց անոր՝ գիւ-

Բաճճի (Յակոբ Մելիք-
Յակոբեան) ծնած է 1835ին
Սալմաստի (Պարսկաստան)
Փայաճուկ գիւղին մէջ եւ
մեռած է 1888ին՝ Թիֆլիս:
Հայոց առաջնակարգ վի-
պասանն է. գրած է «Ձա-
լալէր-դին», «Խենթը»,
«Կայծեր», «Սամուէլ»,
«Իսկութեան», եւ ուրիշ
վէպեր:

դացիներէն մէկը . այսօր սղաքը կ'ուզին խամէն հանել գումէշները :

— Հա՛ , ժամանակ է , մինչեւ երբ ներսը պահենք . տէրտէրին հարցուցի , բաւ «օրը բարի է» . ես ալ ուզեցի որ այսօր դուրս հաննն , — պատասխանեց տանուտէրը՝ մասնաւոր նշանակութիւն մը տալով քահանային խօսքերուն :

2

Այս միջոցին , ներսէն լուսեցան զանգակի ձայներ և բազմութիւնը հետ քաշուեցաւ՝ ճամբայ բանալու համար :

— Չօրան է , լուսեցաւ ամէն կողմէ :

Չօրա կը կոչէին տանուտէրին նշանաւոր գումէշներէն մէկը , որուն ճակատը սպիտակ լուսնածեւ պիտակ կար և որ հոշակաւոր էր իր ուժով ու մեծութեամբ :

Վիթխարի անասունը փռնչալով , մռնչելով , դուրս ելաւ տան դռնէն : Գեախը կը դողդղար անոր ստքերուն տակ : Յանկարծ , կանգ առաւ դռան առջևի հրապարակին վրայ , և զլուխը վեր բարձրացնելով՝ սկսաւ նայիլ իր շուրջը :

Նոյն միջոցին ծերունի տանուտէրը անոր ճակատին զարկաւ հում հաւկիթ մը : Հաւկիթը կտորեցաւ ու դեղնագոյն հեղուկը տարածուեցաւ սպիտակ ճակատին վրայ : Անոր համար էր ասիկա , որ չարը խտիանի և «աչք չառնէ» :

Չօրան այս գործողութենէն խրտչեցաւ և եղջիւրներուն թափ տալով՝ սարսափելի սասիւն մը ըրաւ և յարձակեցաւ հաւաքուած ամբոխին վրայ :

Նոյն միջոցին վրայ հասան ծերունիին որդիները և ահագին մահակներով կ'աշխատէին ես դարձնել ամուհի անասունը : Մարդկային ուժը կը պատերազմէր վայրենի ուժին դէմ :

Փարախի մթութենէն դէպի լոյս աշխարհը գալով , Չօրայի անսովոր աչքերուն ամէն առարկայ անորոջ ձեւով ու մտալի մէջ կը տեսնուէր : Հիմա մինչեւ անգամ չէր ճանչնար իր տէրերը , որ ամբողջ ձմեռը զինք կերակրեց էին և որոնց

ձեռքերը լգեր էր շատ անգամ խոնարհութեամբ՝ իր հանդարտ ժամանակները :

Կատաղի մողզնութեամբ այս ու այն կողմ կը յարձակէր . ընդդիմութիւնը անհնարին էր : Խնայօր վեց որդիները ամէն կողմերէ կը հարուածէին զայն , բայց ահագին մահակներու հարուածները կարծես թեթեւ տաշեղի հարուածներ էին :

3

Ծերունի տանուտէրը , հեռուն կանգնած , լի հրճուանքով կը նայէր այդ սոսկալի կուրին , որ կարող էր պատիւ բերել ամենանշանաւոր հոգովական կոկէսին : Անոր աչքերուն առջև կը պարզուէին երկու տարապայման ուժեր , — մէկը իր քաջ որդիներուն ուժը , միւսը իր վիթխարի անասունին ուժը : Երկուքն ալ հաւասար նշանակութիւն ունէին իրեն համար : Այդ երկու ուժերէն կախում ունէին իր տնտեսութեան բոլոր աշխատութիւնները :

Այժմ կուրը աւելի սաստկացաւ : Կտրեցաւ Չօրայի վզին հաստ շղթան , ուրկէ կախած էին գերանի ահագին կտոր մը , որպէսզի արգիլէր անոր համարձակ քայլերը : Գիւղացիները պարաններով վրայ վագեցին՝ որ կաշկանդեն զայն : Բայց ամեհի անասունին մէկ շարժումը բաւական էր՝ պարանները կըտրելու համար : Անիկա կը յարձակէր ամէն կողմ և ամբոխը ճանձերու պէս կը փախչէր իր առջեւէն :

Այս զարհուրելի խառնաշփոթութեան միջոցին՝ կատարուեցաւ հրաշալի քաջութիւն մը : Ծերունի տանուտէրին միջակ որդին , որ Ապօ կը կոչէին , առիծի արագութեամբ վաղեց Չօրայի վրան և բռնեց անոր պոչէն : Կատաղած անասունը , տեսնելով այդ արհամարհական յանգզնութիւնը , փութաց գլուխը ետ դարձնել՝ իր եղջիւրներով պատժելու համար անրգգամը : Կատարեցին քանի մը սաստիկ պոտոյաններ : Չօրան կ'աշխատէր ետ դառնալ՝ որ հարուածէ իր հակառակորդը , բայց Ապօն անոր պոչէն պինդ բռնած , կը սրտէր անոր հետ :

Այդ մենամարտը տեւեց մէկ քանի վայրկեան: Ամէն կողմէ կը լսուէին զարհուրանքի ձայներ: Չարացած գազանը կը մռնչէր և գետնին մէջ ափոսներ կը բանար՝ իր սողքերուն շարժումներովը: Թանձր փոշին վեր կը բարձրանար և երկու կուռողները կորսուած էին փոշեղէն ամպի մէջ՝ երբ հասան Ապօի եղբայրները և շղթաներով կաշկանդեցին Չօրան: Ամէն կողմերէ լսելի եղան ուրախութեան ձայներ:

Ծերունի տանուտէրը մօտեցաւ Ապօին և անոր ճակատը համբուրելով ըսաւ .

— Աստծու աչքը վրադ ըլլայ, զաւակս, դուն իմ երեսս ճերմկուցիր:

ՐԱՅՅԻ

Ա Ս Տ Ղ Ը

Գլխե՞ս անոր անունը, կ'ուզե՞ս ճանչնալ այն աստղը՝ որ ամէնէն սիրելին է երկինքի բոլոր աստղերուն մէջ և որուն կ'ուզուէին, գիշերները, հազարաւոր աչքեր՝ հրախտագիտութեամբ ու սիրով:

Բայց, ոչ ամէնէն գեղեցիկը և ոչ ալ ամէնէն շողջողուն է անիկա, որ բոլոր միւսներէն առաջ կը ծագի իրիկուան շառագոյն երկնքին վրայ և ամէնէն վերջը կը մարի՝ առաւօտեան դէմ:

Անիկա չունի յսկնթաղարդ և չափուղաղարդ արքայական սրակ մը. իր ետեւէն չի քաշիր Ֆոսֆորատիայ պայծառութեամբ քօղ մը. երկինքին մէջ չի շողջողար՝ ինչպէս կը շողայ կնոջ մը մատնիին աղամանդէ սկը: Ոչ յանկարծական ցոլքեր կ'արձակէ, ոչ կը կորսուի ու նորէն կ'երեւնայ, ոչ ալ մէկ վայրկեանի մէջ հարիւր գոյն կը փոխէ:

Մենաւոր, երկինքի մէկ անկիւնին մէջ, կը փայլի քաղցր և հանդարտ պայծառութեամբ մը, քիչ մը գեղնորակ՝ իր

լոյսովը, որ կը նմանի պառու կնոջ մը ճրագի բոցին: Գանելու համար զինք՝ պէտք է փնտուել, տեսնելու համար զինք՝ պէտք է ճանչնալ:

Բայց, ով որ անգամ մը կը ճանչնայ, ա՛յ չի մտնար երբեք:

Ի՞նչ բան ունի ուրեմն այդ աստղը, ի՞նչ աւելի բան մը միւսներէն՝ որ այսքան սիրելի է դարձած մարդոց և այսքան իրեն կը քաշէ նայուածքներն ու հոգիները:

Մէ՛կ բան, — սա՛ որ՝ միշտ կը գտնուի նոյն տեղը հաւատարմօրէն:

Մինչ իր քոյրերը, իրենց յախտնական չուրջպարին մէջ չըջանակածեւ կը պատին բեւեռին բոլորովը՝ վեր բարձրանալով ու վար իջնելով միջոցին մէջ, անիկա՛ է որ միս մինակը կը կենայ իր տեղը անշարժ՝ պահպանելու համար աշխարհքի կեդրոնը: Քանի՛ քանի՛ հազարաւոր մարդիկ իրենց կեանքը պարտական կն անոր:

Անիկա կը կոչուի «բեւեռային աստղ»:

ՇԱՌԼԸ ՏՇԼՈՆ

ԻՆՉՊԷՍ ԱԼ ԱՐԱԳ ԴԱԻԱԴՐԵՑԻՆ

Մատաղի սօնին համար կը պատրաստուին ստուար հօտերը, որ կ'անցնին դիմացի դաշտերէն:

Անանային տժգոյն դալարի մը կը տարածուի ամառնային արեւէն չորցած մարգերուն տեղ. խնաւ և կաւային հողը դիւրին երկունքի մէջ է և կարծես կ'աճապարէ, սառնաշունչ քամիները չհասած՝ իր ծոցին բոլոր սաղմերը արգասաւորելու:

Չով իրիկուններու մէջ այդ վտիս և վատուժ բուսականութիւնը կը սարսուայ իր կարօտէն՝ հակառակ վերջալուսալին արեւի կարմիր ճաճանչներուն, որոնք կը լուսաւորեն զայն՝

Տիկին Զապէլ Եսայեան
 Թրքահայ գրագիտուհի, որ
 ծնած է Կ. Պոլիս եւ ունի
 գրած մէկէ աւելի գրքեր
 եւ բազմաթիւ գրական
 կտորներ՝ հայ զանազան
 թերթերու ու գրական
 հանդէսներու մէջ:

աւանց տաքցնելու, և որոնք ար-
 ուեստակեալ երանգներու տալու-
 րութիւնը առաջ կը բերին:

Օրն ի բուն կ'անցնին հօտերը,
 ու հովիւներու սուլումներուն կը
 խառնուի խոյերու թաւ և հաստաս
 ձայնը, այծերու բեկբեկուող մա-
 յիւնը և գառնուկ երու մարած ու
 կերկիրաձայն կոչը: Հեռուէն, մեր-
 ձակայ արօտատեղիներէ՝ կոկիբու
 և հորթիկներու հայրենաբաղձ բառա-
 չիւնը կը պատասխանէ նախասահման-
 ուած զոհերուն տխրագին մայիւնին:

Անասնմանելի տխրութիւն մը
 կ'արտաշնչուի այս բոլորէն՝ որ կը շեշ-
 տուի կենդանիներուն զիրազրգիւ
 սարսափովը...: Անոնց վրայ կը սա-

ւառնի արիւնտա ձակատագրականութիւնը և կարծես կը
 զգան երբեմն ասիկա, սրովհետեւ իրենց սեւ բրդեայ դի-
 մակներուն մէջէն միամիտ աչքերը գրեթէ բանիմաց մե-
 լամաղձոտութիւնով մը սողորուած են. անոնք յանկարծ կը
 խուսափին՝ սասումներ ընելով, կռնակնին բարձրացուցած և
 նայուածքնին մոլորուն, ինչպէս եթէ տեսնէին մահը որ իրենց
 սահմանուած էր...:

Անոնք կ'անցնին անընդհատ պատուհանիս տակէն, և իրենց
 ձերմակ կամ սեւ գեղմը ներկուած է հինայով: Երբ կը հե-
 ոանան դիմացի դայարիներուն մէջէն, իրենց կոհակաւորուող
 կռնակները արիւնտա ծովի մը տպաւորութիւնը կ'ընեն. անոնց
 անցնելէն ետքը՝ երկար ատեն բուրդի՝ և փարախի հոտ մը
 կը ծածանի միջոցին մէջ:

Դրացի գրեթէ բոլոր տուներու մէջ ոչխար մը կայ մա-
 տաղի սահմանուած: Փոքր տղաք կը հանեն զանոնք արածե-
 լու. ընտանեացած են կենդանիներուն հետ և երբեմն համա-

խմբուելով կը զբօսնուն. հագիւ ոտքի ելած մանկիկներ կը
 գգուեն զանոնք, և փողաքշական խօսքեր կը թռչկոտին
 օդին մէջ. «Ի՛մ սեւ աչուխ, ե՛կ, ե՛կ...»

Այլ սակայն, այդ տղաքը, ամէնքն ալ, աւանց բացա-
 ռութեան, զիտեն որ զանակները կը սրուին անոնց պարա-
 նոցներուն համար:

Մատաղի տծնին նախօրեակն է ու իրիկուան ժամուն՝
 մուէղինը իր ձայնը կը թնդացնէ, հաւատացեալներուն ծանու-
 ցանելով սուրբ պահը: Արտորալով, հօտերը կ'անցնին՝ պարարտ
 դամակնին շարժելով, և իրենց թփրտացող քայլերուն յուշիկ ալ-
 մուկին մէջ կ'անհետան:

Դիմացս, դաշաճարթին վրայ, երկու տղաք կը ջանան
 սղոքիլ խաչը խոյ մը. մէկը հագած է վարդագոյն էնթարի
 մը, միւսը՝ դեղին. վերջալուսային ցոլքեր կը խաղան իրենց
 գունազեղ հագուստներուն երանգներուն հետ: Անոնց սուր
 ձայները երբեմն համոզիչ, երբեմն զայրացած՝ չեն ազդեր կեն-
 գանիին, որ ետեւի ոտքերուն վրայ ամբարձած՝ կը մերժէ
 հնազանդիլ:

— «Ի՛մ սեւ աչուխ, եկո՛ւր, եկո՛ւր...»:

Բոցց սեւ աչուին կը զգայ սպանդանոցը և յուսահատո-
 ըն կը մաքառի մահուան մերձաւորութեան մէջ, զոր թերեւս
 կը զգայ նոյն իսկ անխուսափելի:

Կը նայիմ իր գայարուած անդամներուն և դիմամբ պա-
 րարացած կողերուն. կը նայիմ իր չմորած աչքին և հոծ ու
 խուխ գեղմին ներքեւէն ելեւէջող կուրծքին. և խեղճ չոր-
 քոտանիին խուռլքն ու սարսափը զիս անհանգիստ կը-
 նեն...: Այդ տղաքն ալ կը նային ու չեն տեսնար արդեօք
 անոր աչքերուն առաջքը ուրուագծուող մահուան տեսիլքը:

Դեղին էնթարին յանկարծ կը հեռանայ ու քիչ ետքը կը
 վերադառնայ՝ թարմ բոյսերու խուրձով մը: Երկուքն ալ կը
 խնդան իրենց հնարքին վրայ: Ոչխարը կը խաղաղի, դունչը
 կը մօտիկցնէ բոյսերուն և մտնալով սարսափը՝ կը հետեւի իր
 պզտիկ առաջնորդներուն:

Երկու տղաքը բեռնաւորուած՝ իրենց գրկին մէջ կը կրեն դալար խուրճը և պատուտակ բոյսի երկար ծիլեր, որոնք իրենց հասակն ի վար իյնալով կը տարածուին գետնին վըրայ:

Ինչպէս արագ դաւադրեցին, ու ինչպէս միամիտ կենդանին ստոտաւորով կը հետեւի կանանչ երազին:

ԶԱՊԷԼ ԵՍՍՅԵԱՆ

Հ Ա Յ Ո Ւ Խ Տ Ա Ի Ո Ր Ի Ն

Երթանս բարով, ա՛յ ուխտաւոր,
Երանի՛ քեզ, հայ ուխտաւոր,
Որ կարօտով ու սիրառատ
Ուխտի կ'երթաս դէպ Արարատ:
Զեփիւռներով, ծաղկանց բոյրով,
Ինչպէս ծնող սիրագորով,
Քեզ կ'ողջունեն զմրուխտ հագած
Գեղամ սարերն ու Արագած,
Եւ հարազատ աչքի նըման
Քեզ կը ժպտի վճիտ Սեւան,
Որ լեռներու շուքերուն հետ
Խաղեր կ'ընէ խայտով վէտ վէտ.
Կը փայլիլայ ծրփանքներով,
Կը յօրինէ լոյսերու ծով,
Եւ մերթ վշտով ու տխրութեամբ
Կը սեւանայ, ինչպէս մութ ամպ...:

Յովհաննէս Թուման-
եան, կովկասահայ բա-
նաստե՛ծ, որ սրած է
նաեւ մանկական բանաս-
տեղծութիւններ՝ աննման
քաղցրութեամբ:

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

ԵՐԿՈՒ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐ

Մէկ տարու և քանի մը ամիսով հազիւ փոքր էի եղբոր-
մէս. և մենք միասին մեծցած, միասին խաղցած ու միասին
ուսում առած էինք: Մինչև այն օ-
րը՝ որուն վրայ պիտի խօսիմ հիմա,
մեր մէջ բնաւ տարբերութիւն մը
զգալի չէր եղած. բայց այդ օրը ինձի
թուեցաւ թէ Վօլօտիա կը յիշէր՝ որ
ինք ինձմէ մեծ է և այդ բանին հա-
մար հպարտ է...

Կոմս Լէւոն Թոյսթօյի
(1828—1910) ուսու տիե-
զերահռչակ փելիսոփայ,
գրագէտ եւ վիպասան, որ
քննողեց խաղաղութիւն,
գիտութիւն եւ սէր: Իր
դրքերէն Յարութիւնը, Պա-
ստաւը եւ Խաղաղութիւնը
ու դեռ ուրիշներ թարգ-
մանուած են հայերէնի:

Կը յիշեմ թէ նոյն օրը մօտեցայ ա-
նոր սեղանին և առանց ուզելուս կոտ-
րեցի պզտիկ երփներանգ սրուակ մը:

— Քեզի ո՞վ ըսաւ որ իմ բա-
ներուս ձեռք դպցնես, — պոռաց Վօ-
լօտիա՝ որ ճիշտ նոյն պահուն ներս
կը մտնէր սենեակէն: Ո՛ւր է պզտիկ
սրուակը, հարցուց ինձի, ինչո՞ւ ա-
մէն բանի ձեռք կը զարնես:

— Վար ձգեցի անգիտակցաբար և կոտրեցաւ, պատաս-
խանեցի: Փորձանք մըն էր պատահեցաւ:

— Կը խնդրեմ որ երբեք իմ բաներուս չդպնաս, ըսաւ
Վօլօտիա՝ հաւաքելով կոտորած սրուակին կոտորուանքը և նա-
յիլով անոնց վրայ վշտահար դէմքով մը:

— Կը տեսնա՞ս, փորձանք, ի՛նչ մեծ փորձանք, պա-
տասխանեցի. սրուակ մը կոտորեի հմ եղևր, եղածը աս չէ՞:
Եւ խնդացի, թէ եւ երբեք խնդալու փափաք չունէի այդ
պահուն:

— Այո՛, քեզի համար բան մը չէ, բայց ինձի համար մեծ

բան է, շարունակեց Վօյտիա... հերիք չէ որ կտարեցիր զայն... և դեռ կը խնդան ալ... գարշիլի՛ բզէզ...

— Եթէ ես բզէզ եմ, դուն ալ մեծ յիմարին մէկն ես:

— Ես փափաք չունիմ երբեք նախատինքներ ընելու, յարեց Վօյտիա՝ ետ հրելով զիս կամաց մը. կորսուի՛ր:

— Մի՛ հրեր զիս:

— Կորսուի՛ր...:

— Քեզի կ'ըսեմ թէ մի՛ հրեր զիս:

Վօյտիա բունեց ձեռքէս և ուզեց բունի հեռացնել զիս սեղանին քովէն. բայց ես արդէն վերին աստիճան զայրացած էի. բունեցի սեղանին ոտքէն և տապալեցի զայն:

— Ահա թէ ինչ կը նշանակէ զիս վռնտելը:

Բոլոր յախճապակիէ առարկաներն ու բիւրեղէ զարդերը գետին թափեցան՝ կոտրտելով շունչաձայն:

— Գարշիլի՛ բզէզ, պուռաց Վօյտիա, ջանալով բունել սահող առարկաները:

«Հիմա, ըսի ինքնիրենս՝ դուրս ելլելով սենեակէն, ամէն բան վերջացաւ մեր մէջ. ա՛յ իրարու հետ պիտի չխօսինք մինչև մեր կեանքին վերջը»:

Ցորեկն ամբողջ մէկ բառ չի փոխանակեցինք. ինքզինքս յանցաւոր կը զգայի. չէի համարձակեր եղբորս նայիլ և անկարող էի այս բանին պատճառը գտնել: Վօյտիա, ընդհակառակը, շատ լաւ պատրաստեց իր դասերը, և, ձաշէն յետոյ, սովորականին պէս, հագուեցաւ ու ժպտեցաւ՝ իբր թէ բան մըն էլ պատահած չըլլար:

Դասէն ետք՝ երբ մեր ուսուցիչը մեկնեցաւ, կը վարանէի մինակ մնալ եղբորս հետ... կ'ամչնայի՛... ուստի, առի տեսարաններս և շիտուեցայ զէպի դուռը:

Վօյտիայի առջեւէն անցած պահուս, թէեւ ներսէս հաշտուիլ կ'ուզէի հետը, բայց երեսս կախեցի ու մուռզս զարկի: Նոյն րոպէին եղբայրս գլուխը վեր առաւ և ինծի նայեցաւ:

— Սիրելի՛ Նիկոլա, ըսաւ ինծի, հերիք է խռոված

մնանք իրարու հետ. եթէ վիրաւորեցի քեզ, ներսդուծիւն կը խնդրեմ:

Եւ ձեռքը ինծի երկարեց:

Կարծես տեսակ մը մամուլ կը ձնչէր կուրծքս, կը կարէր չնչառութիւնս և հեազնեակ վեր ելլելով կը սեղմէր կոկորդս. այս զգայնութիւնը հագիւ երկվայրկեան մը տեւեց. աչքերս արցունքներով լեցուեցան և զգացի որ սիրտս թեթեւցաւ:

— Ներէ՛ ինծի, Վօյտիա՛, ըսի, սեղմելով անոր ձեռքը:

ԼԷՕՆ ԲՈԼՍԹՅՈՒ

ՄՈՒՇԻ ԱՇԽԱՐՀԸ

Մամիկոնեանները դեռ Մուշի աշխարհին տէր չեղած, այս աշխարհին զաւակը սրտի քաջութեան և ազգասիրութեան մէջ նշանաւոր էր: Ես կ'ըսեմ Մամիկոնեանները այս աշխարհին մէջ և այս աշխարհին բնակիչներուն քաջութեան անունը ժառանգեցին միշտ՝ քանթէ զայն իրենց հետ բերին ու անոնց տուին:

Մուշի Հայերը պէտք էր քաջ ըլլային՝ նայելով իրենց հայրենիքի դիրքին: Այս ամենի բարձրաբերձ լեւները մեծութիւն մը կ'ազդէին անոնց սրտին. անտառներով, մացառներով զարդարուած սարերու գագաթաթներն ու ծոցերը, նոյնպէս և դաշտերը, որոնց մէջ լեցուն գազաններ են, զիրենք կը ստիպէին զէնքի վարժուիլ՝ թէ՛ որսալու և թէ՛ պաշտ-

Գարեգին Եպիսկ. Օրուանձեհանց (1840-1892) ծնած է Վան, մեռած է Պոլիս: Այս գրագէտ հայրենասէր եկեղեցականը ունի գրած հայրենի երկրի եւ հայրենի աւանդութեանց մասին՝ «Իրոց ու Բրոց», «Հեոց ու Նորոց», «Մանանայ» եւ «Թորոս աղբար» գեղեցիկ գործերը:

պանուելու համար: Այս ընդարձակ դաշտը և այդ մեծատա-
րած երկինքը՝ վեհութիւն և վսեմութիւն կ'ազդէին անոնց
հոգւոյն, իսկ այս պատուական կրիման արդէն զօրաւոր և յալ-
թանդամ կը կազմէր անոնց իրանները:

Ձուրերը բոլորն ալ գետեր են, որ չորս կողմի լեռներէն
սուր ընթացքով և գոռում գոչումով կը վազեն, կը թափին
Եփրատի ծոցը. և թէպէտ Մեղրագետն ու Եփրատը անձայն
կ'ընթանան, բայց ա՛յնպէս արագ, այնպէս ահարկու և լայ-
նածաւալ պտտոյններով ու հոսանքներով կ'անցնին, որ կարծես
անհզ թագաւոր մըն է Եփրատ, և Մեղրագետն ալ անոր սպա-
րապետը. անոնք ջրային զօրքերու մեծ բանակ մը առած՝
գաւառները տիրելով, կը վազեն, կը դիմեն ուրիշ տիրապե-
տողներու դէմ կռուի:

Այսպիսի երկիր մը՝ որքան իր բնակիչներուն նպաստա-
ւոր է, այնքան իր մերձաւորներուն ու ծանօթներուն նա-
խանձը կը գրգռէ. այս պատճառով ալ գրեթէ չարունակ կռուի
մէջ ծնած ու մեծցած ըլլալով, մահէն չվախոյզ մարդիկ էին
Մշեցիք: Մշոյ աշխարհը լի է եղեր բանաստեղծներով, հրգասագ-
ներով. բազմաթիւ աշուղներու տեղ է եղեր այս երկիրը, և
ասիկա բնական հետեւանքն է այն քաջերուն և քաջագոր-
ծութեանց, որոնց դիւցապնագործութիւնները կը դիցաբանէին,
և անոնց թանկագին մահը կ'եղերիբգէին պէս պէս երգելով:

Մուշի այս գեղեցիկ հորիզոնը աչք ձգողին սիրտը ինք-
նին կը թրթռայ, արիւնը կ'եռայ և հոգին կը բարձրանայ:

Թարգմանչաց չիրիմները՝ Առաքելոց վաճօքին մէջ են.
Մուշեղին և Վահանեանց դամբարանը՝ Ս. Կարապետի մէջ,
Սահակ Պարթեւ հայրապետը և Շուշանիկ՝ Աշտիշատու նեղ
մատուռին մէջ: Հոս է Յրօնք, Տաղօնք, Օձ քաղաք, Վիշապ
քաղաք, Խորօնք, Հացիկ, Մեղաի, Կվարս, Տօմ, Բարիխ
կամ Բաղլու, Մուշեղէն, են., որոնց մէջէն փրկիչներ և լու-
սաւորիչներ ելած են մեր ազգին համար:

Մշոյ դաշտին մէկ կողմը Սասնոյ քաջաբեր լեռներն են,
Տօրօսի շղթան: Միւս կողմը՝ Բզունեայ ծովը կը ծածանի ծի-

ծաղախայտ, և Ծովասարի ճակատը Մուշի վերեւն է: Միւս
կողմերը՝ Բիւրախեան լեռները և անոնց գօտիները, անմահա-
կան ջրերով ու ծաղիկներով զարդարուած: Ասոնց բնակիչ-
ները ինչպէ՛ս կայտաւ, ինչպէ՛ս զուարթադէմ մարդիկ են:

Պուրիշ կողմէ մը Եփրատէս խշալով, խոխոջալով՝ Դրգու-
ռէն վար կը հոսի. իր խոր ու սառնորակ ծոցին մէջ կը կայտ-
ուեն անթիւ ձուկեր և կը խաղան վտակներու մէջ. բազն ու
սաքը կը ծփծան իր ալիքներուն վրայ, և իր գետափունքները
լի են մանր ու խոշոր թռչուններով:

Արագիլը ամէն գիւղի տուներուն երդիքը, և բարձր
չէնքերու պարիսպներուն ու ծառերու գլուխը իր բոյնը դրած
է, և հաղարաւոր ճնճղուկներ անոնց բոյներուն բոլորը սպա-
ւինած:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԱՆՑ

Մ Ր Տ Ո Յ Ի Թ Ո Ռ Ը

Հին խաչ մը մէջէն, զոյգ մը կեղ-
տոտ մոմ,
Երկու խեղճ տէրտէր, ամբողջ օրը
ծոմ,
Ասոնց հետքով ալ չորս պանդուխտ
խեղճուկ՝
Առեր կը տանին դագաղ մը անշուք:
Դագաղի մաշած թաւիշը մոմոտ
Կերթայ ու կուգայ օդին մէջ
տենդոտ.
Իսկ սուրբ հայրերը ըշտապ կը
բալեն՝
Քիթերնուն տակէն բան մը երգելէն:
Ռ՞վ է այդ դըժբախտ հանգուցեալն
անտէր.

Լեւոն Սեդրոսեան
(Շանթ), Թրքահայ գրա-
գէտ, բանաստեղծ, Թա-
տերագիր եւ ուսուցիչ:
Դրած է վիպակներ, քերթ-
ուածներ եւ «Հին Ատո-
ուածները» նշանաւոր Թատ-
րերգութիւնը:

«Պեհեա՛ր մ՛է» ըսաւ զերուկ մի տէրտէր՝
 Խոր ողջոյն տալով պառաւ մի տիկնոջ,
 Որ փընթփընթալով ժամ կուգար դողդոջ :
 «Դըրսե՛ցի մըն է» կ'ըսէր մի այլ ոք
 Ու արտորալով վար կ'երթար անհող :
 «Մըտոյի թո՛ւն ի» հեծեց խոկալէն
 Հուժկու համալ մը իր բեռան տակէն :

Մըտոյի թո՛ւը, ո՛վ թշուառ Մըտո,
 Գիտո՛մ սեւ գոյժ պիտ' լսես մօտոյ .
 Ծերութեան նեցուկ թոռըդ ալ չի կա՛յ,
 Թէեւ դեռ երէկ ձեզ կը յիշէր նա .
 Նա ձեզ կը յիշէր սիրով մը քնքուշ
 Ու առատաղին կը նայէր անուժ :
 Նա ձեզ կը կանչէր մինչեւ վերջին շունչ,
 Իսկ հիմա շիրիմ կ'երթայ անտրտունջ :

Արդ անդորր է ան, բայց օր մը առաջ
 Դարձեր էր յուզում, գանգատ ու հառաչ .
 Ի՛նչ քաղցրիկ երազ .— մութ աչքերուն դէմ
 Իր հայրենիքը կուգար գեղադէմ,
 Այն սիրուն ծովը, այն դաշտն ու լեռներ,
 Ա՛խ, միտքը ինչե՛ր ինչե՛ր չէր բերեր .
 Նա այն սեւ օրը կ'անիծեր անբաւ,
 Երբ իր աշխարհէն ոտքը դուրս դըրաւ :

Բայց ահա իր դէմ տունը հայրենի՝
 Այն հողէ խարխուլ յարկը պաշտելի .
 Յաճ շեմին վրայ իր մայրն է նստեր,
 Հո՛ն, թոնիրին քով՝ պապիկն ալեհեր .
 Իսկ դըրան առջեւ դեռատի մի կին
 Դառըն արցունքով կաթ կուտայ զաւկին :
 Մեր հէք պանդուխտը ա՛լ չը դիմացաւ,
 Խո՛ր, խուլ փղծուկ մը կուրծքէն ժայթքեցաւ :

Արդ խոր կը ննջէ անյոյզ եւ անցաւ,
 Իսկ կտրիճին հետ օճախ մ'այանցաւ .
 Բայց այդ չեն գիտեր դեռ անոր տունէն :
 Միայն բոլորն ալ այսօր տխուր են .
 Պապիկն աղօթքով համբիչ կը շրջէ,
 Մայրը կարօտով որդին՝ կը կանչէ,
 Իսկ հարսը միշտ լուռ կը նայի հեռուն,
 Վախկոտ յոյսերով կըսպասէ մարդուն :

L. ՍԵՂԲՈՍԵԱՆ

ԻՐԻԿՆԱՄՈՒՏՔ ՄԸ ՍԵՒ ԾՈՎԼԻՆ Մէջ

1

Աշունի ցողաթուրմ առաւօտ մը կը մաղուի գորշ, ծու-
 լօրէն հորիզոնին վրայ պառկող ամպերու ծուէններէն : Ցամա-
 քին վրայ՝ անթիւ մինարէներ վախ թաղուկներու պէս դէպի
 երկինք կը բարձրանան : Նաւահանգիստին մէջ՝ խաչածեւ-
 ուած կայմերու արձանացում մը : Դպրաթիւս, քարափին վրայ՝
 քաղաքին վաղազարթոյց եռուզեռումը նաւաստիներու, բեռ-
 նակիրներու, ոստիկաններու իրարանցումէն շինուած :

Իմբերարուռ Թրայան իր սպիտակ ներկուած հոյակապ
 լանջքովը, իր ամբարտակածեւ յարկերուն վերելքովը, իր
 կրկին ծինելոյցներուն անհամբեր չնչառութեամբը մեզի կը
 սպասէ . Քէօսթէնճէի թղթատարն է ան :

Մեկնելու վրայ եզոզ սթիմըրի մը սովորական սեւ-
 սարանը : Ճամբորդներու և ճամբու դնողներու ամէնուն
 գիտցած հաւաքումը : Հոս՝ հայր մը, մայր մըն է որ իր զա-
 ւակը ճամբու կը դնէ . հոն՝ աղջիկ մը, աղայ մը որ իր ծերունի
 ծնողքը շոգենաւին կը յանձնէ, ո՛վ գիտէ, թերեւս մէջ մըն ալ
 չտեսնելու վախով համակուած . այստեղ բարեկամներ որ դի-
 րար կը թողուն . ամէնքս այս պահուս իրարու խառնուած՝

յանկարծ սուրիշին իրացոյցիչ ստիպումին վրայ, իրարմէ կը

Գրիգոր Զօհրայ, թըրքահայ գրագէտ, արուեստով փաստաբան, հրատարակած է Մասիս գրական շաբաթաթերթը եւ Մասիս եւ Արեւել օրաթերթերը. նշանաւոր են իր բոլոր գրուածքները, նամանակահատուկ նորավէպերը:

մէջտ' ուշ է զզջալու համար: Կինս ցամաքէն իր մեկնող դաւակներուն նորէն պատուէրներ կուտայ, «չի մտիք, հիւանդ չըլլաք», ձայնով մը՝ սրուն մէջ հեծկտանք մը կը մարի. հազար տեսակ վախեր իր մայրական սրտին մէջ կը լեցունին. թէսր մէջ մըն ալ չտեսնայ իր զաւակները: Բոլոր քարափին վրայ սղասող այս բաղմուտները իւրաքանչիւր ուղեւորին համար միեւնոյն դողերը կը զգայ. թաշկնաւաններ աչքերը կը սրբեն, յետոյ օգին մէջ կը ծածանին, լուռ ու վերջին մնաս բարովի մը պէս:

Այս է գնտուիլը:

Շողեհուր ճամբայ կ'իյնայ, հեղձեհեղ կը բացուինք ցամաքէն. քարափին վրայ կեցողները կը պզտիկան աչքերնուս, դէմքերը չեն զանազանուիր ալ, իրարու կը խառնուին, երկու հատուածներու վերածուած:

Մնացողները՝ հոտ, ու մեկնողները՝ հոտ, այսպէս չէ՞ միթէ բոլոր աշխարհքը:

բաժնուինք, հապճեպով տարով-տունելով վերջին համբոյրները. արտասանելով վերջին բառերը:

Մանգուիները վեր կ'առնուին, պարանները կը քակուին, հազրդակցութիւնը կը կտրուի քովիկնիս կանգնող ցամաքի հետ: Յետոյ, զանգաղ տատանում մը, որ թղթատարին երկաթէ լուծքը կը գղըրդէ: Քարափէն, սրուն հետ կուրծք կուրծքի կեցած էինք, կը բաժնուինք ահա, մեղմիւ, գրեթէ անզգալօրէն:

Անձկութիւնը սրտերինս կը ճնչէ. սիրելիներէ բաժնուելու անձկութիւնը, զղջումի պէս բան մը. եթէ ե՛տ կենայինք սա ուղեւորութենէն. բայց ինչպէս կը պատահի

2

Վասփորը կը ճեղքենք կ'անցնինք տիրական գնացքով մը: Ենիքէօյ, Պէօյիւ-քաէրէ, Ենիմահալլէ, Գաւաքները մի առ մի կ'անհետանան ու նեղուցէն դուրս կը նետուինք՝ աջերնուս վեր ցցուող, ալիքներէ ծեծուած պարեհներու շարք մը քերելով:

Բաց ծովն ենք ահա, Սիւ ծովը, և ահա Նարդէյի սողերը միտքս կ'իյնան յանկարծ.

Չէ՛, Սիւ ծո՛վ, չէ, փոփրադեզդ ալիքներ
Հայր մի՞տք ցկուց, գերի ինկած չեն տետր.

Իր զարհուրանքի համբաւին հերքում մը տալու համար գուցէ, Սիւ ծովը անծալք ու անհուն կապուտութիւն մը կը պարզէ մեր առջիւ: Թեթեւ պզտիկ ցնցումներով՝ որ հեկիսին բաղիտումները կը մասնէ, մեր պզտիկ աշխարհքը, պզտիկ մարդկութիւնը, թուրքէ, հայէ, յոյնէ, ոււմէնէ, անգլիացիէ, ֆրանսացիէ, գերմանացիէ ձեւացած, կը քայլէ, կը քայլէ՝ շարունակ:

Պտոյտ մը նսխ շագնաւին դանազան մասերը. վերի կամուրջին վրայ, ճիշտ ճակատը՝ մետալ մը, առնական խրոխտ դէմք մը, սրուն սակը գրուած է.

Marcus Ulpius Trajanus

Հռովմայեցի կայսեր անունն այս շողեհուրն սրուած է, յիշեցնելու համար որ Ռումէն ազգը հին Հռովմայեցիներէն կը սերի:

«Իմբերիաթուս Թրայանիւս» իր անգույ վազքը կը շարունակէ. ժամերը կը սահին, օրուան գիտակցութիւնը կը կորսուի քիչ քիչ. այսպէս կը պատահի ամէն անգամ որ մարդս ցամաքը կը թողու: Մինակ ենք, այս ծովին վրայ. միմսիկ, մ'չ բոլորովին. պզտիկ թռչուններու խումբ մը Վասփորէն կ'ընկերանայ մեզի. պահ մը մեզմէ առաջ կը վազէ, պահ մը ևս կը մնայ: Ի՞նչ կը փնտուեն այս պզտիկ թափառականները մեր շուրջը:

Ժամը վեցն է. իրիկնամուտքը կը սկսի ձախէն: Բարամբունքին կռթնած՝ կը դիտեմ արեգակին, ատրաշէկ բոլորակին տակաւ էջքը՝ հեռուն, ամպերուն կտին, ալիքներուն մէջ. յամեցող ու միանգամայն արտորացող էջք մը: Յետոյ, հարիզոնին բոլոր երկարութեամբը և վերը՝ երկինքին վրայ, հետզհետէ գծուող, գծագրուող, քայքայուող ու իսկոյն վերակազմուող, գոյնզգոյն, նարինջի, մանիչակի, հալած սակի ամէն երանգներով ներկուած ցամաքներու, լեռներու, կղզիներու, լիճերու փողիտումը: Յետոյ, տակաւ շիջումը այս բոցավառութեան, իբրև թէ հզօր ձեռք մը յանկարծ ետ քաշած ըլլար այս մեծաչէն ու թափանցիկ ամպերուն կռնակէն գանոնք ապրեցնող, հրահրող լոյսը:

Ու այդ բոլոր զեղլութիւնէն, եզական սինէմաթօկուաֆին մեր հիացած աչքերուն առջև թափած ճոխութիւններէն՝ մութ կարմրութիւն մը միայն կը մնայ, կարմիր սպիացումի մը պէս՝ որ առջի արիւնտա վէրքին տեղը կը մասնանշէ:

Անկէ ետքը կապարի գոյն ամպերու դէզ մը միւսնոյն գոյն ծովին վրայ հանգչող անասունի մը պէս:

Յամաքին հետ ու է կաս շունինք. միայն երամակը պզտիկ թռչուններուն՝ իր դարձդարձիկ չըջաններովը մեր ճամբան կը պարուրէ. իր ճուռողիւնը քամիին ձայնին կը խառնուի: Այս փոքրիկները կը խաղան, կը դուարձանան մեզի հետ. փախչող ու հետապնդող ճչին Յոյսերն են անոնք. ինչ որ ալ ընենք, չեն գտուիր մեզմէ: Հաւատարիմ ու անհաւատարիմ Յոյսեր, պզտիկ թռչուններ, ի՞նչ կ'ուզէք ինձմէ:

Գ. ՋՕՐԱՄ

Ա Ք Ա Ղ Ա Ղ Ա

1

Այն օրը զարհուրելի անցքեր անցան Հ... գիւղին գլխէն: Օրը ցորեկով քնացաւ այդ գիւղը, ընդ միշտ քնացաւ, մէկ անգամէն քնացաւ. այնպիսի ժամանակ էր:

Վրայ հասաւ գիշերը. զարմանալի է թէ ի՞նչու այնքան մուսլ կ'ըլլան մեծ ոճիւրներուն յաջորդող գիշերները:

... Չայն չի կայ, լուռ է գիւղը. շուն չի հաչեր, կատու չի մլաւեր, դուռ չի ճռնչար, մարդ չի հազար, մանուկ չի ճչեր, տանաձայն չկայ. քնացած են ամէնքն արդեօք: Բայց քնացած գիւղը այսպէս կը մեռնի. աս ի՞նչ քուն է...: Խաւար է, դժուար է իմանալ. բան չերեւնար, միայն լուռ թիւն և ամայութիւն: Կէս գիշերային հովը կը վիչէ միայն իր սովորական անհագութեամբ, և շշուկի, փափառքի պէս բան մը կ'ըսէ:

Ահա վերջապէս ձայն մը. աքաղաղը կանչեց. մէկ հատիկ աքաղաղ մը, բարձր, զիլ ձայնով: Ո՛վ չէր ճանչնար այդ աքաղաղը. Մելիքինց աքաղաղն է ան, մե՞ծ փետուրներ, մութկարմիր, պոչը փառահեղ, կանաչ, ամենէն աւելի կուռան, ամենէն առաջ կանչող. այսպէս էր այդ աքաղաղը:

Այսօր ալ, սովորականին պէս, ինք կանչեց առաջին անգամ: Խեղճուկ թեւաւորի ճիչ մըն էր, որ գուրս կաւ Մելիքէնց գոմէն. լայնատարած արձագանգներով կրկնուեցաւ «քնացած» գիւղին վրայ և մուտա խաւար հեռաւորութեան մէջ:

Ս. ԱԽԱՐՈՆԻԱՆ, կովկասահայ գրողէտ, որ գրած է Թրքահայ ժողովուրդի տառապանքէն զմայլելի վեպակներ:

Կրկին լուսթիւն, որ այս անգամ ո՛ր աւելի անաւոր դարձաւ, որովհետեւ այդ միակ ձայնին ուրիշներ չյաջորդեցին. ի՜նչ, այս գիւղին մէջ աքաղա՞ղ մը միայն կայ, մէկ հատիկ թռչունի շունչ ու ան ալ աքաղա՞ղ... սարսափելի է:

2

Ողորմելի թռչունը ինքն ալ վախոցաւ, ինչպէս որ կրնար վախնալ աքաղաղ մը: Մեծ յիշողութիւն չունէր ան, բայց բնազդը չարագուշակ բաներ կ'ըսէր իրեն. կը զգար որ երէկ գիշեր այս ժամերուն՝ իրերը այսպէս չէին ընթանար աշխարհիս մէջ: Գիտէր որ իրմէ անմիջապէս յետոյ սովորաբար դրացիկնց աքաղաղը պիտի ձայնէր, — բան մը, որ զինքը սաստիկ կը կատրեցնէր. այդ պատճառով ալ՝ երկրորդ անգամ, իր հակառակորդները ճաթեցնելու համար՝ ա՛լ աւելի ուժգին, ա՛լ աւելի բարձր կը կանչէր:

Բայց այսօր հակառակորդին ձայնը չի կար. աքաղաղը կը սպասէր զարմացած: Լուսթիւնը չարագուշակ էր: Աս ալ երկար չդբարեցուց մտապիտա թռչունը. անիկա նոյն խոկ անհոգ կերպով, ախորժ տրամադրութեամբ փորձեց գգուել ի՛ր ամենէն սիրելի ամուսինը, այն սեւ հաւը՝ որ միշտ աջ կողմը տեղ կը բռնէր թաւին վրայ և իր սէգ ամուսնին վազորդեան առաջին գուրգուրանքները կը վայելէր հպարտութեամբ: Աքաղաղը երկնցուց իր աջ թեւն ու կտուցը, բայց ապշած մնաց, քովը դատարկ էր, ընկերուէին չկար: Վշտացած և զայրացած՝ դարձաւ գէպի ձախ կողմի ընկերուէին. դարձեալ դատարկութիւն:

Լուս ու դատարկ էր իր շուրջը. լուս էր նաև իր հակառակորդը:

3

Անցան ժամեր. կենդանին մտցաւ կարծես իր մտայնութիւնը և պատրաստուեցաւ երկրորդ անգամ կանչել: Թափահարեց իր թեւերը և կանչեց ուժգին. ձայնը կրկին արձա-

գանգներով կրկնուեցաւ խաւար տարածութեան մէջ և մեռաւ հեռո՛ւն, հեռո՛ւն, միայնակ, անպատասխան:

Աքաղաղը կը սպասէր: Գիտէր որ իր երկրորդ կանչէն յետոյ գոմին դուռը ձոնչալով կը բացուի, ներս կուգայ հօտաղը՝ քթոցը շարկած, անասունները փռնջելով ոտքի կը կանգնին. անոնց կեր տալու ժամն է:

Աքաղաղը լաւ կանչեց, ուժգին, լի կոկորդով, այնպէս որ կարող էր ամբողջ գիւղը պայթեցնել, և սակայն դուռը չի ձոնչաց, հօտաղը չեկաւ, անասունները չի շարժեցան, գոմը զարմանալի կերպով լուս էր:

Ի՜նչ էր պատահեր. թռչունին ուղեղը հասկնալ չէր կրնար: Սակայն, կը սկսէր վախնալ. այդ ամայութիւնն ու լուսթիւնը իրեն վախ կ'ազդէին, բնազդը իրեն կ'ըսէր թէ գէշ բան մը, շատ գէշ բան մը պատահեր է, աշխարհքի կարգը խանգարուեր է: Եւ թռչունը փոքրկացաւ, կծկուեցաւ, տխրեցաւ...:

4

Հասաւ երկրորդ անգամ կանչելու ժամանակը, որմէ յետոյ գիւղը կամաց կամաց ոտքի պիտի ելլէր:

Ահա աքաղաղը կրկին թափ ի թափ տուաւ իր թեւերը, բարձրացուց, երկնցուց պարանոցը և կանչեց քանի՛ ուժ ունէր, երկա՛ր, զի՛լ: Կանչեց և սպասեց:

Անկէ յետոյ առաջին արթնցողը գիւղին մէջ՝ քահանան պիտի ըլլար. անիկա պէտք է դուրս գար դռնէն՝ աղօթք մրմնջելով վաղորդեան կիսախաւարին մէջ: Մեծ երկփեղկանի դռան բացուելու և փակուելու թխրկոցը կը հասնէր նոյնիսկ մինչև Մէլիքեցի տունը. աքաղաղն ալ կը լսէր այդ թխրկոցը, որ իրեն համար այնքան սովորական էր դարձեր: Անկէ քիչ յետոյ կը լսուէր գիւղական եկեղեցիի կոնսակներուն ձայնը, որ մեղմ, թրթռուն հնչիւններով, առաւօտեան զով զեփիւռի թեւերովը, կը սարածուէր քնացած գիւղին վրայ, որպէս

երկնային օրհնաբեր մեղեդի: Այլ ձայնէն կ'արթննային ամէնքը՝ ազօթուորներն ու աշխատաւորները. ծեր բերանները յօրանջկով ազօթքներ կը մրմնջէին, պառանները կը խաչակնքէին իրենց երանները՝ զանգակներու ամէն մէկ զօղանջին հետ, և կիսախաւար փողոցներուն մէջ, ուրուականներու պէս, կը դիմէին դէպի Աստուծոյ տունը:

Սակայն այսօր ո՛չ քահանային դուռը թխրկաց, ո՛չ զանգակի ձայն լսուեցաւ: Ո՛ւր էր քահանան, ինչո՞ւ լուռ էր կոչնակը. ի՞նչ էր պատահեր. առ ալ չի կրցաւ հասկնալ աքաղաղը, բայց կրկին երկիւղի բնազդը խօսեցաւ իր մէջ. — այսպէս չէր երէկ դիչեր:

5

Այս անգամ սկսաւ կանչել անընդհատ, իրարու վրայ: Այն ժամն էր՝ երբ հովիւը դուրս պիտի քշէր իր հօտը. անոր սրինգին մեղամաղձոտ ձայնը՝ մեղմիկ, լալկան ելեւէջներով սովորաբար նախ կը հնչէր գիւղին մօտիկ, սպա կամաց-կամաց իր հօտին հետ միասին կը հեռանար դէպի դաշտերն ու լիւները: Անոր կը հետեւէին հօտաղ-սոււարածներու խմբական երգերը, գութաններու և սայլերու ձուխչը, անասուններու բառաջը: Գիչերային հանգիստէն յետոյ, առաւօտեան կիսախաւարին մէջ գիւղն ամբողջ կ'ըսես կը կոտորուէր, կը յօրանջէր՝ ամէնօրեայ աշխատանքը վերակսկիւռ համար: Աքաղաղը այսօր կը կանչէր և կը սպասէր մէջ ընդ մէջ: Սրինգ չկար, հովիւ չկար, հօտ չկար. հօտաղներն այսօր չէին երգեր, գութանները չէին շարժիր, սայլերը չէին ձուխչեր. լուռ էր ամէն ինչ:

Աքաղաղն այլևս լռեց, խաբաւ յուսահատած: Կ'ուզէր վար իջնել թառէն, բայց կը վախնար: Ո՛ւր իջնել այդ լուռ թեան մէջ, այդ սարսափելի ամայութեան մէջ. չէ՞ որ ան ալ կենդանի էր, քանք կը փնտռէր: Ա՛հ, գոնէ չլստով լոյսը բացուէր, գոնէ բան մը տեսնէր խեղճ թռչունը. բայց այսօր լոյսն ալ ծանր կուգար և խաւարը կարծես հեռանալու, չքանալու միտք չունէր:

Անիկա չէր գիտեր թէ ի՞նչ է պատահեր գիւղին, ո՛ւր

են իր ընկերուհիները, ինչո՛ւ մինակ է ինք, ինչո՛ւ դուրս չի գար քահանան, ինչո՛ւ համբացեր է կոչնակը, ո՛ւր է հովիւը, ո՛ւր է անոր հօտը, ո՛վ տարաւ, ո՛վ թալկեց, հօտաղներն ինչո՛ւ չեն երգեր, ո՛վ պապանձեցուց զանոնք այդպէս անսիրա կերպով. չըլլայ թէ քնացած ըլլան ամէնքը. այդ ի՞նչ երկար քուն է այսօրուայ քունը:

Սարսափելի բան էր. ո՛վ էր կենդանի թողեր այդ մէկ հատիկ չունչը. ընդհանուր մեռելութեան մէջ ի՞նչ բանի պէտք էր անիկա...:

Ա. ԱՅՐՈՒՆԵԱՆ

ԵՐԱԶԱՆՔ

Ըսէ՛ ինձի, լուսաթեւ, շարժուն աստղիկ. ի՞նչ կը հետապնդէ քու խորհրդաւոր թռիչքդ երկնականամարին մէջ. ո՛ւր կ'երթաս այդպէս: Նպատակ մը ունի՞ ընթացքդ և արդեօք տեղ մը կա՞յ երկինքին մէջ՝ ուր գոցես թեւերդ:

Օկիսոս Լաֆօսաս, ֆրանսացի բանաստեղծ, ծնած է 1817ին եւ մեռած 1897 ին, ունի բանաստեղծութեանց հատորներ եւ թարգմանութիւններ:

Ըսէ՛ ինձի, մտածկո՞տ լուսին, ո՛վ սփռոյն ճամբորդ. քալելով կաթնային երկինքի անսպասներէն՝ ի՞նչ մթին կամ լուսաճաճանչ խորութեան մէջ կը փնտռես կարօտալի հանգիստը:

Ըսէ՛ ինձի, յոգնա՛ծ հովիկ՝ որ մոլորաթեւ կ'երթաս անտուն ու հանգստագուրկ որբի մը պէս, կա՞յ արդեօք գաղտնի անկողին մը բնութեան գրկին մէջ. կա՞յ արդեօք բոյն մը քեզի համար՝ ծառին մէջ կամ ալիքներուն վրայ:

Ըսէ՛ ինձի, ալեծածան, վայրենա՛մուռնչ ծով, ո՛վ կը կարեկցի քու վրադ՝ գիչերը, ո՛վ կը կարեկցի վրադ՝ ցորեկը. հորիզոնէն անդին կա՞յ արդեօք ափունք մը, ուր կարող ըլլաս զանել մահիճ մը և քուն:

ՕԿԻՍՅԵ ԼԱՔՕՍԱՏ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՅՎԱԶՈՎՍԲԻ

Ապառաժուտ, ամենի ու մշտակոծ ալիքներով ծեծուած քաղաք մը ծնունդ տուած է Այվազովսքիին, Թէոդոսիան, **Աբամ Անտոնեան**, Թըրքահայ գրագէտ եւ հրատարակաւոր, որ վարած է մէկէ աւելի թերթեր եւ ստորագրած գրական բազմաթիւ գեղեցիկ էջեր:

Յովհաննէս Այվազովսքի

Ծովը խարակները կը չոյ՛ն՝ առանց բնաւ անոնցմէ բաժնուիլ ուղիւ . և արհաւրոտ, ահագնադժոխք հով մը հակայ սիրերգը կ'երգէ այդ վայրի սիրոյն, որ դարեր կը տեւէ ու դեռ չէ չիջած: Այդ սէրն է անուշտ որ չիւթած է Այվազովսքին պզտիկուց:

1817ին ծնած է հոն, արտասահմանէն գաղթած ծնողքէ՛ որ քաղաքին կարող դասակարգին չէր պատկաներ. ու պզտիկ հասակէն գեղարուեստին համար ցոյց տուած է այն անվանող սէրը՝ որուն հաւատարիմ մնալուն չնորհիւն է որ կրցած է իր ապագայ փառքին հասնիլ: Այդ մանկութեան տարիներուն իր առաջին փորձերը եղած են մասխտով ընդօրինակութիւններ, որոնց մէջ սակայն ընտանիքին բարեկամ ճարտարագէտ մը, Կոխ, կրցած է տեսնել առաջին բողբոջումները ապագայ տաղանդի մը և քաջալերած է զայն, միեւնոյն ատեն փեքսիքէ-

թիւի դասեր տալով անոր: Այվազովսքի յաճախելով հանդերձ տեղին գաւառական ուսումնարանը, ուր հայերէն, թուրքերէն և ռուսերէն կը սորվէր, կը հետեւի նաև Կոխի դասերուն, ու քիչ ատենուան մէջ ա՛յն աստիճան յառաջդիմութիւն ցոյց կուտայ՝ որ Կոխ օր մը գաղափար կ'ունենայ զինքը քաղաքապետ իվանովիչ Կազնաչէէվի յանձնարարելու, ներկայացնելով նաև գծագրութիւններէն մէկ քանին: Քաղաքապետը պարզապէս կը հմայուի ու կ'ըսէ Կոխին.

— Բայց ես կը փափաքէի մօտէն ծանօթանալ պզտիկին հետ: Ներկայացու մը կ'որոշուի, և Կոխ՝ Այվազովսքին ու հայրը առնելով, կը բերէ քաղաքապետին, որ սղան տեսնելուն պէս կը բացագանչէ զարմացումով.

— Բայց նոյն ինքն նախորդ շաբթուան երաժիշտն է:

Ու կը պատմէ թէ ինչպէս, բաւական օրեր առաջ, տան մը առջեւէն անցած պահուն՝ պատանի մը տեսած էր ջութակ զարնելու զբաղած: Պատանին որ Այվազովսքին է եղեր, զինքը տեսնելուն պէս կը պահէ նուագարանը, բայց քաղաքապետը կը յանձնարարէ որ շարունակէ ու քիչ մը ատեն ալ զայն մտիկ ընելէ հոքը կը հեռանայ:

Նոյն օրը, քաղաքապետը պատանի Յովհաննէսին կը նուիրէ ջրաներկի սուփ մը և գծագրութեան լաւ թուղթ. նուէրներ՝ որոնք շատ յարգի էին սղուն համար, քանի որ հօրը աղքատութիւնը առիթ չէր տար իրեն՝ ուզած ծախքը ընելու: Ասկէ զատ, Կազնաչէէվ կը գովէ անոր նախասիրութիւնը և զայն ուղղակի իր պաշտպանութեան տակ առնելով, կ'արտօնէ զայն ազատօրէն մտնել իր տունը և ընկերութիւն հաստատել իր զաւկին հետ: Տարի մը ետքը, 1830ին, Կազնաչէէվ Տաւրիկեան նահանգներուն նահանգապետ կ'անուանուի և կը փոխադրուի Սիմֆերոպօլ. բայց չուզելով իր հեռացումով Յովհաննէսը զրկել մինչև այն ատեն գտած պաշտպանութենէն, հետը կ'առնէ ու իր զաւկին հետ տեղին գիմնազիոնը կը դնէ: Ծանօթնեալու չըջանալը կ'ընդլայնուի հոն, և Յովհաննէս յարաբերութիւն կը հաստատէ ազնուական բարձր դասու պատկանող

պատանիի մը՝ Ֆէոդոր Տիմիդրիէվիչի հետ, որուն օր մը կը նուիրէ պղտիկ նկար մը, «Աղօթքի գրադած խումբ մը Հրեաներ»։ Երիտասարդը նկարը մօրը կը ցուցնէ՝ որ զմայլած անոր ընտանաւթեան և գեղեցկութեան վրայ, կ'որոշէ ինք ձեռք առնել Յովհաննէսին սպառազայ մը պատրաստելու հոգը, և հաւաքելով անոր նկարները, կը զրկէ Մոսկուա, իր ծանօթներէն Տանչի ճարտարագետէն խնդրելով որ արքունիքին նկարապատկարը իշխան Վօլինսկիի միջոցով կը կատարէ յանձնարարութիւնը և նկարները կը ներկայացուին :

Հմայքը՝ զոր Այվազովսքիի նկարները ներշնչած էին Սիմֆէրոպոլէն մինչև Մոսկուա, կը տարածուի նաև Բեդրսպուրկ և անմիջապէս կը հրամայուի իշխան Վօլինսկիի, պատանի Յովհաննէսը մայնել Բեդրսպուրկի գեղարուեստական Ակադեմիան : Այվազովսքի, հազիւ զիմնադրոնի միջին դասընթացքը աւարտած, կը փոխադրուի Բեդրսպուրկ և Օդեսա : 23ին (1833) կը սկսի աշակերտիլ Գեղարուեստական Ակադեմիային : Այդ Ակադեմիային մէջ Այվազովսքի էն դառն ու էն փոթորկատ շրջաններէն մէկը անցուցած է, որտի անվկանդ և անյողարդ արիութեամբ մը դիմադրելով բոլոր այն արգելքներուն, բոլոր այն պատուարներուն՝ որոնք իր գէժ յարուցուած են : Հոն մաքառած է իր ընկերակիցներուն ասերութեան, քուսթիւններուն դէմ և քիչ է մնացած որ իր բովանդակ սպազան խորտակուի թունաւոր նախանձէն Ֆրանսացի ուսուցիչի մը, որ զինքը գերազանցիլը չէ ներած ընտելին :

Բայց իր հմայքատ տաղանդը և այն հրաշալիքները՝ զորս Ակադեմիային մէջ նկարած է յաջորդաբար, ամուր զօրավիգներ եղած են իրեն ու կրցած է դիմադրուել բոլոր այդ վատութեանց. — արեւը անձրեւոտ օրէ մը ետքը շատ աւելի փազփուն, շատ աւելի ոտկեյեռ կը ցաթի : Նիքոլա կայսրը ի նշան իր գնահատման՝ 1000 թուպլի պարգևելով Այվազովսքիին, զայն ուղևորել կը նշանակէ կայսերազուն իշխան Կոստանդին Նիքոլայէվիչի, որ 1836ի ամառուան մէջ նաւային

պտոյտ մը պիտի կատարէր մինչև Ֆինսքիի ծովածոցը : Այդ շրջանէն ետքը կը սկսին Այվազովսքիի յաջողութիւնները . ա՛յ այնուհետև փառք միշտ շրջապատած է տաղանդաւոր արուեստագէտը՝ որ հանձար մը ըլլալ կը խոստանար, և հռչակը երգած է զինքը աշխարհի այս ու այն մասին մէջ, էն ալուոր, էն նախշուն և էն կեանքոտ ծաղիկներէն փառապակ մը հիւսելով Այվազովսքիի անունին շուրջը : Այդ փառապակը խամրիլ չէ գիտցած բնաւ :

ԱՐԱՍ ԱՆՏՈՒԵԱՆ

ԿՏՐԻՃԻՆ ՅՈՅԱԸ

Թո՛ղ փրչէ քամին, պաղ պաղ, երեսիս, վերէն, ամպերէն սաստիկ ծին թող գայ.
Որքան որ կ'ուզէ, թող փչէ Հիւսիս, Յուսով եմ, վաղ ուշ զարուն պիտի գայ :

Թուխպը թող պատէ երկինքը պայծառ,
Թանձրը մառախուղ երկիր թող փակէ :
Տարերք աշխարհիս խառնուին իրար, Յուսով եմ, վաղ ուշ արեւ պիտ ծագէ :

Թո՛ղ գայ փորձութիւն, թո՛ղ գայ հալածանք,
Խաւար թո՛ղ դառնայ անաղօտ լոյսը.
Սարսափելի չեն Հայուն տառապանք,
Միայն... չը հատնէր կտրիճին յոյսը :

Ռաճաէլ Պասկանցի
(Գամառ-Բաթիպա) 1830—1892. Կովկասահայ մեծ բանաստեղծ եւ հայրենասէր երգիչ, որ իր բանաստեղծութիւններով երգած է ազատութիւնը : Իր քերթուածներէն շատերը կ'երգուին իբրև երգ՝ ինչպէս «Մայր-Արաքսի», եւն. :

ՌԱՃԱԷԼ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ

Գ Ա Ղ Թ Ա Կ Ա Ն Ն Ն Ե Ր Ը

Արտուճի թիփերով պատած շրջանակի մը մէջտեղը, արմատախիլ փուշերու դէղով կազմեր էին մեծ խարոյկ և անոր շուրջը թափուեր, ինկեր էին գաղթականները:

Վ. Փափագեան, ծագումով Թրքասայ, բայց ընդհանրապէս աշխատակցած ռուսասայ գրականութեան: Ունի բազմաթիւ վեպակներ: Այժմ ռուսաց թրքասայ վարժարաններու մէջ: Վերեւի կտորը առնուած է իր «Գաղթականներ» գրուածքէն, որ կը պատկերացնէ Զարդին պատճառով դէպի Կովկաս փախուստ տուող Թրքասայերու տխուր վիճակը:

Մօտ երեսուն հոգի էին, կին, էրիկ, մանուկ: Բոլորը խղճալի, պատառտուն հագուստով, գրեթէ բոպիկ և գլխաբաց: Էրիկ մարդոց վրայի բաճկոնները կտրատուած, բացուած ամէն կողմէ, ցեխոտ ու աղտոտ:

Կիներուն հագուստն էր՝ միակ երկար պարեգօտը, սր ծակոտիներովը ցնցոտի էր եղեր և ցուրտին առջև կը պարզէր մերկ անդամներ: Այ ձեռք չէր մնացեր առանց կապուտնալու, ոււերու, կարկամելու: Կը փչէին իրենց ձեռքերուն մէջ, ոտքերնին վեր վար կ'ընէին ձիւնին վրայ կանգնած, կը շփէին ականջնին, և քիթերը կը ծորային, ու աչքերը կը հոտէին...

Հաւաքուեր, ինկեր էին խարոյկին շուրջը: Ոմանք փուեր՝ մէջքերնին կրակին էին տուեր: Քունը ընկճեր էր կիներն ու մանուկները: Մանուկ-

ները իրենց ծնողքներուն գրկին մէջ սեղմուեր էին և այդպէս կոյտ-կոյտ, իրարու մէջ գալարուած՝ երկնցեր էին ցեխի ջուրին մէջ, որ դոյացեր էր կրակին դէմ հալող ձիւնէն:

Կը լսուէին երբեմն խուլ, խօլ հառաչներ ու գանգաւաններ: — Օ՛, ի՛նչ ցուրտ է, ի՛նչ ցուրտ: Անօթի՛ եմ, մայրի՛կ...
Վ. ՓԱՓԱՉԵԱՆ

— Եամա՛ն, Աստուած, կը կանչէր կին մը. հոգի՛ս առ ազատէ՛...:

Որդին էր որ կը տանջէր զայն, կը կրկնապատկէր անոր վիշտը: Փոքրիկ արարածին ձայնը մարեր էր, բայց անիկա բերանը մօր ուսին կպցուցած՝ կոկորդէն խուլ, խուպոտ աղաղակներ կ'արձակէր, որ, ս'վ գիտէ, գուցէ վերջին շունչն էր:

— Տէր Աստուած... կը մրմուար մարդ մը, մեր մեղքն ի՛նչ էր՝ որ այս օրին ալ հասցուցիր:

Կրակին շուրջը նստած հինգ վեց էրիկ մարդիկ չէին քնացեր, ընկողմաներ երկնցեր էին. և սառուակներ կը վազէին անոնց տակէն, ու ցուրտը կը սառեցնէր անոնց մէջքը:

Չէին քնացեր. կ'աշխատէին արթուն մնալ: Անոնցմէ մէկը, ծերունի մը, ցուպը դողին և գլուխը ծնկուքներուն կրթնցուցած՝ կը խօսէր յոգնած ձայնով: Կը լսէին զինքը, դօռով կը խօսէր ծերունին, բայց որքա՛ն ակամայ, որքա՛ն ուժասպառ: Պատմող ծերունին յիմնամտայ, կորաքամակ և կարճահասակ մարդ էր, կիանքը զգալի կերպով կը քայքայուէր անոր մէջ. վիշտեր, միայն վիշտեր էին որ կ'արտայայտէր անոր նայուածքը, անոր դէմքը. այդ ճամբորդութիւնը ուժ չէր թողեր այլեւս անոր մէջ:

Բայց պատմիչ էր անիկա, և կը պատմէր որպէսզի քնանալ չթողու իր հայրենակիցները, — խումբին պահապանները: Պատմեր էր իր կեանքի ամբողջ ընթացքին, դրադեցուցեր էր իր եղբայրները, մտցնել տուեր շատ վիշտեր...: Հիմա՛ ալ նայնը կ'ընէր: Կը փակուէին աչքերը, բայց կը խօսէր. լեզուն կ'ուղէր դադար առնել, կը սառէր անոր մէջ ամէն ինչ, բայց անիկա դարձեա՛լ կը պատմէր:

«... Թագաւորը ողորմեցաւ անոր, ըսաւ... դնա՛, աչքէս հեռացի՛ր... ճակտիս արդպէս էր գրուած, որ մէկ զաւակ պիտի ունենայի և այդ զաւակը՝ իր ազատողին ձեռքով ալ պիտի սպաննուէր»...:

Եւ խարոյկը կը ճարճատէր, կ'այծեր կ'արձակէր ու արիւնոտ բոցով կը լուսաւորէր այդ տեսարանը:

ՈՐԸ Կ՛ՈՒՋԷ ԱՆ ԹՈՂ ԸԼԼԱՅ

Ջերմօն ամսուան մէջ էր. Դատական նախարարութեան պալատին կից բանօին մէջ երկու հարիւր հոգի խառն ի խուռն

Պատուա Քօփէ (1842-1908), Ֆրանսացի բանաստեղծ՝ որ շատ ժողովրդական եղաւ իր ժամանակին:

մակաղած, մեծաքայլ չափչիւղով շարաշուք ներքնագաւթի՞ր՝ կը սպասէին մահուան:

Տէռօրը կը կրկնապատկուէր:

Պատուհասին վերջին հարուածներն էին հասկերու գլխուն, փոթորիկի վերջին ճայթիւնները: Պակուցման ենթարկուած Բարիլի վրայ անդադար կը գործէր զլխատման արիւնշաղախ գործիքը:

Հոն էին երկու հարիւր հոգին՝ դատապարտուած կամ առնուազն կասկածելի, բայց բոլորն ալ անմեղ:

Ամէն առտու ներս կը մտնէր վայրենադէմ մարդ մը, ապա բերնէն հանելով իր ծխամորճը և գէշ կամ աղէկ կարդալով իր զագիր թուղթերը՝ կը կանչէր, շատ անգամ աղաւաղուած անուններով, զանոնք՝ որոնց դուրսը կը սպասէր ճակատագրական սայլակը:

Բայց ամէնուն ալ հոգին պատրաստ էր մեկնելու. դատապարտուելը, առանց մինչև անգամ սարսուլու, աճապարանքով կ'ոյջագուրէր բարեկամ մը և «ներկայ» կը պատասխանէր անագորոյն կոչին:

Մեռնիլը, այն ատեններուն, սովորական բան մըն էր. ամէնքը, ինչպէս հասարակ ժողովուրդի, նոյնպէս «հորճքով ընտանիքի» մարդիկը միեւնոյն հանդարտ քայլով կ'երթային դէպի կառասփնարան: Ժիրօնակնը կը մեռնէր այնպէս, ինչպէս արքայականը:

Արդ, այս սոսկալի ժամանակներուն մէջ օր մը, ցանկ կարդացող մարդը, իր կոչն ընելով մակաղած նախիրին, արտասանեց սա՛ անունը. — «Շարլը Լըկէյ»:

Անմիջապէս, միաշունչ պատասխանով, երկու ձայներ մէկ-

տեղ («ներկայ») պուացին. և կալանաւորներու շարքէն երկու զոհեր դուրս ելան:

Մարդը խնդունք մը փրցուց, ըսելով, — «բա՛ղդ ձգելու է»:

Երկու բանտարկեալներէն մէկը ծերունի Պուրթուա մըն էր, բեկոր գաւառային նախկին խորհրդարանի մը, մազկըր բրնձափոշի քսած և որ իր շատ բարակ զգեստին տակ կը պահէր կրորդ դատակարգի երեւիտիաններուն յատուկ հպարտ և ցուրտ կերպարանքը. միւսը՝ սայծառ ճակատով և հպարտ աչքերով սպայ մըն էր, խիստ գեղեցիկ՝ իր հին համազգեստին ցնցափններուն տակ:

Յանկը կարդացող մարդը՝ իր անագին քրքիջէն ետք յարեց. — Ըսել է երկուքդ ալ միեւնոյն անունն ու մականո՞ւնը ունիք:

— Երկուքս ալ պատրաստ ենք, սրտասխանեց ծերունին:

— Չէ՛, չէ՛, բացատրութիւն տալու է՝ երբ բան մը կը հարցնեմ ես, — ըսաւ դատական ատենախի դիւանապետը:

Երկուքին ալ մականունը Լըկէյ էր, երկուքին ալ անունը Շարլ: Երկուքն ալ նախնիթաց օրուընէ ի վեր դատապարտուած էին մահուան:

Այն ատեն դիւանապետը խաղցնելով իր խոշոր գինեհար աչքերը, յարեց.

— Գո՛՛ղը գիտնայ թէ երկուքէն ո՞րը ընտրելու եմ. քաղաքացիներ՝ խնդիրը դո՛ւք կարգադրեցէք ձեր մէջ, բայց առանց ժամանակ կորսնցնելու, ոչովհետեւ դանիճը չի սպասեր:

Երիտասարդը մօտեցաւ ծերունիին և սկսաւ խօսիլ ցած ձայնով. դիւցազնական սակարկութիւնը կարճ տեւեց:

— Ամուսնացած ես, այնպէս չէ՞:

— Այո՛:

— Քանի՞ զաւակ ունիս:

— Չո՛րս:

Դիւանապետը կը կրինէր խնդալով :

— Աճապարհէք, աճապարհէք :

— Ե՛ս եմ մեռնողը, ըսաւ սպան : Գալէ՛ք :

ՅՐԱՆՈՒԱ ՔՕՔԷ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ. —

1. Ֆրանսացիք, իրենց Մեծ Յեղափոխութեան ատեն, փոխած էին նաեւ ամիսներուն անունները. **չեմօնը** տասնմէկերեքորդ ամիսն էր, որ կը սկսէր Յուլիս 17էն եւ կը տեւէր Օգոստոս 17 :

2. **Տէաօրը** Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան այն շրջանը կը կոչուէ, ուր Յեղափոխական կառավարութիւնը բաղմամբիւ մարդիկ գլխատեց կիլօթին հոջուող գործիքով, մասնաւորապէս 1793-1794: Նախ գլխատուեցան թագաւորն ու թագաւորականները. ապա յեղափոխական կուսակցութիւնները սկսան դիրար գլխատել: Գլխատման վերկուղները բանտէն կը հանէին եւ սաղիբու մէջ դնելով կ'առաջնորդէին կառափնարանը:

3. **ժիբրօսէները** չափաւոր հանրապետականներն էին: ժիբրօսէն կը կոչուէին անոր համար որ այդ կուսակցութեան հոգին էր ժիբրօսաէն երեսփոխանը: Աոռնք յաղթուելով գրեթէ ամէնքն ալ կիլօթիմի ենթարկուեցան 1793ին:

4. Ֆրանսական Յեղափոխութենէն առաջ՝ սովորութիւն էր որ արդուզարդի համար մարդիկ բրնձափոշի կը քսէին իրենց գլխու մազերուն կամ կեղծամներուն, ինչպէս հիմա կիները կը քսեն իրենց երեսներուն:

5. **Մերուդ դասակարգ կամ պուրժուա** կը կոչուէին վաճառականներ, առեւտրականներ, ինչպէս նաեւ այն քաղաքացիները՝ որոնք չէին պատկաներ **ազնուականներուն** ու **կղերականներուն**: Ազնուականներն ու կղերականները մենաշնորհեալ դասակարգերն էին Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութենէն առաջ եւ իրենք կը կառավարէին պետութիւնը: Այդ երկու դասակարգերը տապալելու համար էր որ սկսաւ Յեղափոխութիւնը՝ պուրժուաներուն կամ երրորդ դասակարգին միջոցով:

ՀՈՎԱՆՈՑՍ

Երկ կ'իկն հագուստներու պահոց մը պրպտած ատենս, հանդիպեցայ հովանոցիս: Ճերմակ հովանոց մը, վրան փոքրիկ կապոյտ ու վարդագոյն ծաղիկներով ցանցնուած:

Մանկիկ Պերպէրեան,
ծնած Պուլիս, զաւակն է
նշանաւոր Ռէթէոս Պեր-
պէրեանի. մանկամարդ
գրագետուհի:

Ալ հինցած դտայ գայն. ծաղիկները թոշներ էին եւ ճերմակը դեղներ էր. թելերը խարխըլած ու փրթած էին, և կիսաբաց կը մնար. ո՛չ կը դոցուէր և ո՛չ կը բացուէր:

Որոշեցի նետել անպէտ առարկան: Բայց բա՛ն մը բունեց ձեռքս.— յիշատակներ, հին, անուշ, դառն յիշատակներ՝ կապուած անոր, արգիլեցին որ նետեմ հովանոցս:

Ո՛չ կը դոցուէր, և ո՛չ կը բացուէր, որովհետեւ խորհեցայ, ա՛յնչափ լեցուն էր յիշատակներով՝ որ չէր կրնար գոցուիլ և կը մերժէր բացուիլ, վախնալով որ հոն դիզուած հրապները կը թռչին . . . :

Այո՛, երկար անուշ ժամեր եմ անցուցեր քեզի հետ, թոշնած ծաղիկներով հովանոցս. ծովուն ափունքին աւազյն վրայ երկար ժամեր նստիւր եմ քու շուքիդ՝ տակ, պիշ պիշ նայելով ճերմակ այլքներուն, ու հոն հիւսեր եմ երազներ՝ որոնց միայն դ՛ո՛ւն տեղակ ես:

Կանաչ բլուրներուն, նեղ ձամբաներուն երկայնքնի վեր, քեզի հետ ելած եմ միայնակ, երբ միջօրէին արեւը կ'այրէր ամէն կողմ և քամին կը փչէր, կը փչէր՝ խաղալով դիւարիկս ժապաւէններուն և տանդէններուն հետ: Ու հո՛ն, բլուրին վերև, դ՛ո՛ւն պաշտպանած ես զիս հովին դէմ, ու հսկած որ անիկա խորհուրդներս չառնէ չտանի . . . :

Շնորհապա՛րտ եմ քեզի. շատ անգամներ դուն ճիշտ ատենին հասած ես, պահելու տխրամած դէմքս քու բացուած

Թեւերուդ տակ, ու արգելած որ մարդոց ակնարկը հանդիպի բիբերուս ծայրը դողացող արցունքներուն...

Դուն քու ամէն մէկ անկիւնիդ մէջ տեղաւորած ունիս աղուոր բան մը անցեալէս. քու մէն մի գունատամ ծաղիկիդ մէջ՝ միշտ սիրելի մնացած երազ մը կայ պահուած:

Ուրեմն, պիտի պահեմ քեզ, թոչնած ծաղիկներով հովանոցս. և երբ կեանքիս մէջ գան օրեր գունատ ու դեղնած՝ քեզի պէս, ան ատենը եկուր պատմել ինձի, մէկիկ մէկիկ, անգոյն ծաղիկներուդ մէջ պահած՝ անուշ անուշ յիշատակները անցեալիս:

ՄԱՆՆԻԿ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

ԵՍ ԻՆՉՊԷՍ ԲԱԺՆՈՒԵՑԱՅ ՏՈՒՆԷՆ

Այն գիշերը՝ որուն առտուն ճամբայ պիտի իյնայի, քնացայ՝ լացերէն չարչարուած: Երբ արթնցայ, մայրս նստած էր

ԲՕԼ ՖԷՎԿԱԼ (1817-1887), ֆրանսացի շատ ժողովրդագրական վիպասան:

մնարիս մօտ: Իր կարմրած խեղճ աչքերը ջանացին ժպտիլ ինձի: Ամբողջ տունը աղմուկի մէջ էր: Անկողնի մէջ վերջին մնացողը ես էի

միայն: Սանդուխներէն ականջիս կուգար մեր Մատյէնին՝ սպասուհիին ձայնը, որ նախաձայնը կը տաքցնէր և զարմացական բացազանջութիւններ կ'արձակէր, ողբալով մեկնումս՝ որուն լուրը նոր էր իմացեր:

Աճապարանքով հագայ լաթերս, որովհետեւ ատեն չկար: Գինովի պէս էի:

Մեծ եղբայրս սանդուղին վրայէն կ'ըսէր.
— Ծոյլ կատուի պէս քնացեր մնացեր է անզգան. պիտի տեսնաք որ ժամանակին պիտի չհասնի...

Խօսքը կիսատ թողուցի իր բերանը, երեւնալով նրբամանքին մէջ, հետս առած պայուսակս, որ կը քաշէի ետեւէս:

Ես հրեցի այն խոշոր կտոր մը շօքօլան՝ որ մեր Մատյէնը ինձի կ'երկնցնէր և «երթանք» ըսի:

Դուրսի դռան սեմին վրայ, հայրս մեզի կը սպասէր: Ան թեւն առաւ մեծ քոյրս, ես ալ մտայ մօրս թեւին: Մեր ետեւէն կուգային միւսները, առջեւին ունենալով Մասպէնը՝ որ առանց դժուարութեան կը բերէր պայուսակս և նոր գլխարկս՝ թուղթի մէջ փաթթուած:

Օրը շատ կանուխ էր. ճամբան ծանօթ մարդու չի հանդիպեցանք: Կ'երթայինք անխօս. հայրս ճամբայ կը բանար և կը փութացնէր քայլերը: Կը լսէի մօրս խեղդուած ջնջառութիւնը և կը զգայի որ թեւս կը սեղմէր իր կուշտին վրայ: Երբ դարձանք կայարանի քարափին անկիւնը, սրտիւք մը անցաւ անոր մարմնէն:

Այն հինգ ձիերը՝ որ պիտի լծէին կառքին, անցան մեր քովէն: Մայրս սեղմուեցաւ ինձի և մարեցաւ իր ձայնը.

— Ասոնք քեզ պիտի տանին, Եդուարդ... մրմնջեց:
Ձէի լռիւք իրեն նայիլ, բայց կը զգայի թէ արցունքները կը թրջին իր դէմքը: Այն պահուն ուր կայարանին առջև կը հանձնէինք, հայրս թողուց քրօջս թեւը և եկաւ դէպի մեզ: Մայրս հազիւ ժամանակ ունեցաւ փոփոխու սա կէս խօսքը.

— Եթէ նեղը մնաս, մի՛ մոռնա՛ր:
Յետոյ, թողուց որ հայրս տանի զիս մէկ կողմ:

— Ուղեցիք բաժնուիլ մեզմէ, Եդուարդ, ըսաւ հայրս. փափաքս է որ հեղ մըն ալ տեսնէի քեզ, զաւակս. երթալով կը տկարանամ: Տարիքը ծանր կուգայ ինձի՝ այս ձմեռունէ ի վեր: Փափաքս է որ հեղ մըն ալ տեսնէի քեզ...: Յիշէ՛ մէկ բան, — որ աղքատ ենք. բայց երբ նեղը մնաս, զիմէ՛ մեզի:

— Դուք արդէն պէտք եղածէն աւելին ըրեր էք ինձի, հայրիկ, թոթովեցի:

Եւ հայրս յանկարծ զրկեց զիս ու համբուրեց: Մարդիկ կը վերցնէին պայուսակս ու կը տեղաւորէին կառ-

քին մէջ. կը սպասէինք ձիերուն: Հետզհետէ ճամբորդները կը շանան: Եղբայրս կտեւէս ուսիս դպաւ և բաւ ինձի, իր յուզումը ծածկելով սնապարծ զուարթութեան մը տակ:

— Բաղդն Յովնանո՛ւ. ահա փարիզցի եղա՛ր, հէ՛:

Յետոյ յանկարծ աւելցուց.

— Եթէ նեղը մնաս, չըլլայ որ անոնց գրես, ես հոգով մարմնով կեցե՛ր եմ:

Երեք քայրերս մէկդի հրեցին գայն, սրովհետև կը կանչէին ճամբորդներուն անունները. երեք քայրերս շրջապատեցին զիս՝ նիհարած ու տեղոյն, գիշերուան մը անքունութեանէն: Իրարու հետ կը մրցէին անոնք՝ իրենց գորովին մէջ, և ամէն մէկն ալ ժամանակ գտաւ՝ ինձի տալու իր հարստութեան հաշիւը...

— Ես ոսկի չգլթայ մը ու մասնիներ ունիմ:

— Ես ոսկի օղիք ունիմ...

— Ես գեղեցիկ ապարանջան մը ունիմ...

Եւ նազարաթը՝ որ կը հնչէ տակաւին սրտիս մէջ.

— Եթէ նեղը մնաս, Եդուա՛րդ, անմիջապէս դը՛ք ինձի:

Անկէ վերջ բոլոր մնացածը խառնակ է այլևս յիշողութեանս մէջ: Կառապանը սրտաց սնունտ: Ձիերը կը դոխէին և կառքին դռնակները կը գոցուէին: Մայրս ճամբուս վրան էր, որուն թեւերէն մտած էին հայրս ու եղբայրս:

— Յտետութիւն, Եդուա՛րդ, ցտեսութիւն:

— Բարի՛ ճամբայ. մեզ մի՛ մոռնար:

Մեծ ժխոր մը բարձրացաւ: Չգացի թէ կառքը կը սանի զիս: Մաստիօրէն դուրս ձուեցայ՝ պոռպով ու լալով: Տեսայ մօրս երկարած ձեռքերը՝ որ, հեռուէն, ինձի կը խրկէին դողդոջուն հրաժեշտի ողջոյնը:

ԲՕԼ ՖԷՎԼԼ

ԽՈՒՆԱՅԻՆ ԳՐԱԳՐԱՐԱՆ

ԳՐԱԳՐԱՐԱՆ

ԼՈՒՍՆԻ ԾԱԳՈՒՄ

Work of Art by the Armenian Artist Ivaz Khan Beyian

Հանդիպակաց լեռան ետեւ,
Երկինքը մեղմ կը շառագնի,
Կարծես աղօտ ցոլք մը թեթեւ
Շատ հեռաւոր մէկ հրդեհի:

Յանկարծ, կարմիր ինչպէս արին,
Լոյսի պատառ մը կը ցատքէ,
Շէկ երկաթի պէս շառագոյն,
Ու կը մեծնայ հետքգհետէ:

Կը մեծնայ ու կը բոլորնայ,
Եւ ահա գունտ մըն է խոշոր,
Հորիզոնին փակած վրայ,
Հիմա դեղին փայլով մը չոր:

Քանի մը փոքր ամպեր նրբրին
Որ գորշ բիծեր կը տարտղնեն
Երկընթին վրայ, կ'ոսկեզօծուին
Այդ նորածին հանանչումէն:

Եւ մութ-կապոյտ ծովուն վրայ
Որ փայփայող մեղմ զեփիւռի
Մը շունչին տակ կը սարսուայ,
Լոյս մը խարտեաշ կը կաթկթի:

Լոյս մը փաղփուն, ծրփուն, փափուկ,
Որ իւզի պէս կը տարածուի,
Երեքական ու խուսափուկ,
Սընդիկի պէս որ կը սահի:

Արցալ Զօսյանսան,
Թրքահայ ժամանակակից
բանաստեղծ, գրագէտ ու
գեղարուեստագէտ քննա-
դատ: Ծնած է Պոլիս, աշ-
խատակցած է հայ թեր-
թերու, հրատարակած է
«Ծաղիկ» եւ «Անահիտ»
գրական հանդէսները, ունի
բազմաթիւ գործեր, որոնց-
մէ սմանք թարգմանուած
են ֆրանսերէնի:

Չանակներ թաց եւ ոստոստուն
Կը ցոլցըլան դողդոջ փայլով,
Մէկ երեսիկն ալիքներուն
Քաղցր լոյսով մը ներկելով:

Նաւակ մը փոքր հեռուն կանցնի,
Ջինջ ջուրերուն վրայ հրավառ՝
Երկայն մուկ թեւ մը հոլանի
Նըկարելով յստակաբար:

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆԻ ՀԻՆԳՇԱԲԹԻՆ

Խաներու մօտ կը դեգերինք: Սրճարանի մը դուռը կը բացուի. բարև՛ւ ձեզ, տղի՛րք: Հօ՛, իրարու վրայ խոնիր են. ծուխ, իւղոտ օդ ու հազ՝ թութերը կը պատուեն:

Հրտնդ (Մեղծոն Կիւրճեան), բնիկ Բաղրեի Հաւաւ գիւղէն, ուսուցիչ, գրագէտ եւ հրատարակագիր:

— Ի՞նչպէս էք, լա՛ւ էք:
— Մեր հայն յայտնի է. գործ չկայ, փարայ չկայ, մեր բարեկենդանը անցած է. Աստուած մեր վերջը բարի ընէ. տեսնենք, աս քաշիլք բան չէ, տարուէ տարի դէպի գէշը կ'երթանք:
— Մի՛ յուսահատիք, աղբըրտիք, Աստուած ձեր բազուկներն ու կունակները պահէ՛. նեղութիւնները գիշերուան մուկին կամ իրիկուան արցունքին կը նմանին. առաւօտ

կ'ըլլայ, երկուքն ալ կ'անցնին:
Եւ մինչ այսպէս բան մը ըսել կը փորձէի, վարպետին

մէկը քաշեց զամբիւղէն իր ուրագը, և ցոյց տալով ըսաւ.
— Ահա գործիքներս ժանգոտեցան, մենք ալ ասոնց պէս եղանք. բայց գոնէ ասոնք ժանգով կը մաշին՝ առանց բան մը զգալու, փուն տեղ ունենալու, ծնողի ու զաւկի սէր քաշելու:
Ուրիշ մը իր ձեռքերն երկնցնելով, կը նայի իր թաթերուն ու մասններուն վրայ.

— Տէ՛ս, որչա՛փ սպիտակցած ու փափկացեր են, Պոլսեցի կնկոտց ձեռքերն ու թաթերն եղած են. վա՛յ ասոնց, որ մեր սուենն ու տեղը պիտի պահեն, մեր պարտքերն ու տարտերը պիտի հոգան:

— Դո՛ւն ինչպէ՛ս ես, Խա՛ջօ աղբար:

— Հա՛, ի՛նչ անեմ. ամէն նեղութիւնս մէկդի, սա ուրքերուս ցաւն անցնէր, մէկ էլ ձող դնէի թիկունքիս վրայ, Աստուած ողորմած էր. ա՛խ, մարդերու կարօտ չմնայի, և աչքս ուրիշի ձեռք չնայէր:

Այսպէս, մէկն անգործ, միւսը ցաւերու տակ ճնշուած, և բարեկենդանի հինգշաբթին, այս յիշատակելի տրորիկի, գինիի ու օղիի օրը, կ'անցընեն սրճատուններու մէջ դամուած:

Կ'երգչու՞մ կեանքիս ու կրօնքիս վրայ, որ խաներուն մէջ, գործելու վարժ, կրելու վարժ ձեռքերու և թիկունքներու մէջ, փողոցի մուրացկաններէն աւելի չքաւորներ կը տառապին. կը գտնես հոն պարկեշտ գործաւորներ, տան, դռան ու երգիքի տէրեր, տղի ու թոռան հայրեր, որ, ամբողջ ամիսներ, գրեթէ տարուան կէսը՝ առաւօտուն յոյսով կ'արթնան, և ցորեկը հաց ալ չեն գտներ շատ անգամ:

ՀՐԱՆԴ

ՎԻՐԱԻՈՐ ՓԱՌՔԸ

Այդ առտուն, երկաթուղիով կուգար Տեղապահը Պատ-
րիարքարան. յարգալից ըլլանք, Տե-
ղապահ Սրբազանը:

Տեսարանը Գուժ-Գարուի կա-
յարանն է: Սիրքէճիի կառախուժքը
կը համի: Անցորդներու սովորական
խոնուժը կայարանին առջև. Սրբա-
զանը կը հագնի նոյնհետայն իր ծան-
րադէմ կերպարանքը: Դրած է սր-
դէն Տեղապահի պաշտօնական դի-
մակը:

Շոգեկառքի պաշտօնեայ մը կը
բանայ առաջին վահոնի մը դուռը՝
որուն առջև եկեր կը սպասէ բարա-
պանը փութկոտութեամբ, ուր ձանձ-
րոյթը կը մասնուի: Կառքին դռնէն
դուրս կը ցցուի անա գլուխ մը՝
գունտ, պարաբոտ-հոլանտական գլուխ
մը պանիր—, որուն վրայ աչքերը
տարրոշ ու թանձր նայուածք մը
կեանքը կը խորդայ:

Արծաթ կոթով գաւազանին վրայ յինով՝ վա՛ր կիջնէ
տեղապահը ու իր հետ ալ՝ իր... փորը: Մտեղէն կիսագունդ
մըն է այդ փորը, Սրբազանին հասկցած միակ «Աշխարհ ամէ-
նայնը» գուցէ, որուն վրայ անցած դարձած է հանապազ իր
պարարկ գոյութիւնը, ինչպէս կ'անցնի մեր մահկանացու կեանքը
այս հողազնդիս վրայ: (Կաթողիկոս պիտի ըլլայիք, Սրբազան,
եթէ եկեղեցականի մը արժանիքը կ'չիտով գնահատուէր):

— Թեւէս չը բռնե՞ս, ծօ... պուռայ յանկարծ Տեղա-

Տիգրան Կամառական,
ծագումով ռուսահայ, բայց
ստրած ու գործած թրքա-
հայոց մէջ. եղեր է թրքա-
հայ գրականութեան առա-
ջին իրապաշտ գորգէտնե-
րէն մէկը: Դրած է «Վար-
ժապետին Աղջիկը» անուն
վէպը, որ իր ատենին մեծ
ազմուկ հանած եւ կազ-
մած է հեղինակին արժա-
նաւոր համբաւը:

ունին, — աչքեր, ուր

պահը բարապանին երեսն ի վեր, նոյն ժամայն յանդիմանական
սպաննող նայուածք մը ժայթքեցնելով ետին՝ փոքրաւորին,
իր տեսակ մը հոգեւոր ու անբաժան յաւելուածին, «ընդ-
մա՛ով» վարդապետ, աւուչիկ, պտրտիկ՝ որ իր մանրադի-
տական տրտղոսին համար շինուեր է կարծես: Անգգամները,
երբեք պիտի չգիտնան զինքը պատշաճ «Ովսաննա»յով մը
չըջապատել, երբե՛ք: Մարդս իր ազգէն ալ կը յուսահատի,
խա՛չ որ: Բարապանը ճամբայ կը բանայ, քիթը ետսալանի իր
թաւ պեխերուն վրայ կախած, դէմքը թթուած:

Փողոց մտած են: Տեղապահը ֆշֆշալով կը հետևի բա-
րապանին, ետին մէկ քով ձգելով իր հոգեւոր ձագուկը՝ որ
հիմա բուրվառի ձեւով քծնի, խպիկ բարեններ կը կտրէ օդին
մէջ, ամէն անգամ որ «ագնուաչուք»ի մը ստուերը կ'անցնի...:

Պատրիարքարան տանող փողոցներուն մէջ հոս ու հոն
հանդիպած հեղ ու բարեպաշտիկ անցորդներ, հայ բարի քրիս-
տոնեաներ՝ որոնց երանաւէտ պարզամտութիւնը պիտի չթոթուէ
երբեք գաւազանի մը արծաթին ու բարապանի մը «ուկի կո-
ճակներուն» շչացումը,— հին թաղեցիներ՝ որոնց բարեպաշտու-
թիւնը անխախտ պիտի պահէ յաւէտ սքեմին ու փակեղին եր-
կիւղած յարգանքը, — «նուաստ ծառայ»ի անձնամատոյց բարեւ
մը կը խոնարհնէ՝ տեսնելով Տեղապահ Հայրը, որ տակաւ իր
դուռնչին տակ իրոխտանքի նոր դուռնչ մը կը շինէ, երկրորդ
յարկ մը, ուռած, փքած, յղփացած: Բայց Պատրիարքարանի
բուն փողոցն ենք հիմա. նեղկուկ, հսօրեայ անցք մը՝ այդ
փողոցը, ուր անցորդները, գրեթէ անվրէպ, գործով մը Պատ-
րիարքարան կ'երթան կամ անկէ կը դառնան: Տեղապահ
Սրբազանն ալ իր նուաճած հողերուն մէջ է այստեղ, կուրծքը
յոխորտանքի մը մէջ ցցած, աւելի ուժգին կրթնելով իր գա-
ւազանին և մատ մը աւելի ուռեցուցած իր երկրորդ դուռնչը՝
կը յառաջանայ, և ճամբուն երկայնքը, բոլոր անցորդները
դէպի պատերը կը քաշուին, ալիքներու նման՝ որ եղերքնե-
րուն կ'երթան բաղխիլ, երբ նաւ մը յանկարծ նեղուց մը ձեղքէ

անցնի...: Եւ անա քանի մը տասնեակ քայլ հեռուէն՝ Սրբազանին աչքերը որ բան չին գիտեր տեսնել, կը դիտեն սակաջն մէկը՝ որ Պատրիարքարանին դռան մօտիկ կ՛ծկտած նստած, ոտքի ելլելու ոչ իսկ շարժում մը կը գծէ: Կը յառաջանան, մինչ մարդուկը, անհոգ անտարբեր, կը շարունակէ պահել իր նստուկ դիրքը ու կը ժպտի՛ չտեսնել... կիսազուռը մտնողէն՝ որ կը քայլ երկու ոտքի վրայ:

Օհ, ամպարի՛ շար սրբապիղծ:

Ու Սրբազանը, որուն գայթակղումը ա՛լ չափ չունի, բարկաճա՛յթ, բարապանին.

— Օտքի չհանե՛ս, ծօ՛, էշո՛ւ կտոր...:

Բարապանը՝ բուն շարժումով մը, կը խոյանայ հէգ մարդուն վրայ և թեւերը տեղէն հանելու ուժգնութեամբ թօթուելով՝

— Եկողը վո՛վ է, չե՛ս տեսնար կոր, թէրպիչեսի՛ գ, էշու կը...:

Մարդուկը թէև անգթօրէն, բրտօրէն ցնցուած, բայց միշտ կոկողիկ՝ դանդաղ շարժումով մը իր գլուխը կ'օրօրէ վզի կոճղին վրայ, և իր շուրջը կը պտայնէ տարտամ, անիմաստ նայուածք մը՝ որ նայուածք չէ:

Բարապանը ետ կ'ընկրկի յանկարծուստ, ու Նորին Սըրբազանութեան դառնալով.

— ... Պախար քեօն է եղեր, Սրբազան...:

ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

ԱՐԱՔԱՆ

Հին Արաքսը... զարմանալի քմահաճոյքներ ունէր: Անյիշելի ժամանակներէ ի վեր յամառութեամբ կը կուտէր իր անհաւասար եզերքին հետ, և կարծես, դժգոհ էր այն նեղ շաւղէն՝ որ գծեր էր անոր ընթացքին համար նոյնքան քմահաճ բնութիւնը: Անկիա կը սիրէր ազատութիւն: Նեղ շաւղը կը վրդովէր զինք:

Երբեմն լեռնային երկու զուգահեռական գօտիներ կը միաբանէին և կը սեղմէին զայն իրենց անձուկ և խոր ձորա-

կին մէջ: Այդ միջոցին անոր կատաղութիւնը չափ չունէր: Ահուկի յորձանքներով կը զարնուէր իր ապառաժոտ ափերուն, կը գոռար, կը գոչար, կը փրփրէր, և մարդ կարծես կը լսէր անոր սոսկալի որոտման մէջ՝ սա՛ ճակատագրական խօսքերը. «Նեղ է... կը խեղդուի՛մ...»:

Երբեմն լեռնային գօտիներու միաբանութիւնը կը խախտէր. անոնք կը բաժնուէին, կը հեռանային իրարմէ և անոր առջև կը բանային լաջն, ընդարձակ տարածութիւն:

Այդ միջոցին անոր կամայականութիւնը չափ չունէր: Ազատելով իր նեղ կիրճէն, շար վիշապի մը նման անխնայ կ'ողողէր, կը յեղյեղէր իր հարթ, կանաչադարդ ափերը, — և կամ, արբած հսկայի մը նման երբեմն դէպի աջ կը թեքուէր, երբեմն դէպի անհակ կը խոտորէր, և երբեք ուղիղ ճամբով չէր երթար:

Անկիա ազատութիւնը խելացի կերպով վայելիլ չէր գիտեր: Յանկարծ, կը բանար վիթխարի թեւերը, ցամաքէն կը խլէր կտոր մը հող և, ճնշելով իր գով գրկին մէջ, կը կողկացրէր զայն: Ժամանակ մը մանկական սիրալիրութեամբ կը սկսէր փայփայել և խնամել իր խաղալիկը: Կղզին կ'աճէր, կը կանաչագարդուէր. կ'աճէին թուփերը, կը փայլէին ծաղիկները: Երկինքի թռչունը հոն կը հիւսէր իր բոյնը, վայրի անասունը հոն կը սնուցանէր իր ձագուկները:

Կղզին կը ներկայացնէր գեղեցիկ փունջ մը, որով կը զուարճանար Երասխը, և պճնասէր երխտասարդի պէս՝ կը զարդարէր իր կուրծքը: Բայց, յանկարծ, կարծես կը ճանճրանար. այլքները փրփրալով կը բարձրանային, կոհակները կատաղաբար կը մռնչէին և մէկ քանի բուռէի մէջ կը կլլէին, կ'ոչնչացնէին գեղեցիկ զարդը և անոր հետքն անգամ չէր երևար:

ՐԱՅՅԻ

Փ Ո Ղ Ո Ց Ը

Փողոցը որ կ'երկնայ շիտակ կամ ծուռ, յոգնած, տխուր կամ զուարթ, Աչքն է քաղաքին, ամէնէն կենդանի արտայայտութիւնն անոր:

Կեանքն է քաղաքին:

Ի՛նչպէս ըսեմ ձեզի գաւառական պզտիկ քաղաքի այն փողոցին պատմութիւնը, որուն վրայէն սերունդներու երկար թափօրն անցած է, փոփոխակա՛ն ու անկայուն, ուր օրուան պահերն իրենց առանձին և տարուան եղանակներն իրենց շահեկան պատկերներն ունին:

Երբ աչքս կը գոցեմ, դեռ այսօրուան պէս պայծառ կը տեսնեմ մանկութեանս փողոցը՝ որ իրիկունը հագիւ սկսած, մութը գետնին հասածին պէս՝ կը քնանար հինգ տարուան տղու մը խաղաղաւէտ ու հանդարտ քունովը: Ամառ օրերն այսպէս էին: Ո՛չ մէկ ոսնածայն, ո՛չ մէկ աղմուկ, մինչև որ առտուանց կանուխ՝ ժամուն կոչնակը հնչէր հատիկ հատիկ ու տանիքներուն վրայ պառկած բնակչութեան զարթում բերէր. եկեղեցիին դուռը կը ճռնչէր, լուսարարը կանթեղները ճռճըռացնելով վար կ'իջեցնէր վառելու, և առաջին հազն ու քնաթաթախ ձայնը որ կը լսուէր փողոցին մէջ, լուսարարէն ետքը, քահանայինն էր:

Փողոցը, քաղաքն էր որ աղօթքով արթննալ կը սկսէր:

Անմիջապէս յետոյ, թաղին ծերերն ու պառաւները կը խարխափէին, կիները ձեռքերնին պատերը քսելով, էրիկներն իրենց գաւաղանին երկաթէ սուր ծայրովը քարերը ծեծելով: Ու աղօթքի փրչունքներ, «Տէր, մեղայ քեզ յերկինս և առաջի քո», «Բարի լոս, բարի՛ Քրիստոս», ընկերացած երկար յօրանջումներու, չոր ու տկար հագերու՝ կը թափթփին իւրաքանչիւր ժամուորի բերնէն, —մինչ աքաղաղները մութ անկիւններէ, թառնիկներու վրայէն, կը հնչեցնեն արշալոյսի իրենց զիլ շեփորը, արթնցնելով հաւերու և ձագերու բազմանդամ

ընտանիքը՝ որ չընպատած է գիրենք ու կը քնանայ թեթևօրէն:

Կամաց կամաց երթեւեկը կը շատնայ, ոմանք ժամուոր ու ոմանք ալ աղբիւրը ջուրի գացող երիտասարդներ, մինչև որ բարի լոյսը, ճերմակ ու մաքուր, տեղաւորուի գետինը, բոլոր դռները ճռնչեն իրենց ծինիներուն վրայ ու քաղաքը կատարեղապէս արթննայ:

Արեւածագէն առաջ եկեղեցին աւարտած կ'ըլլար. յետո՛ւնորդները՝ նորէն ծերերն ու պառաւները, որոնք դանդաղօրէն տուն կը դառնային, հինգ վեց քայլն անգամ յը կենալով՝ շունչ առնելու, և իրենց դէմն ելլողին կամ աջ ու ձախի վրայ դռներուն առջև կեցողներուն՝ «Ողորմի՛ Աստուած» ըսելու համար:

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ս Ա Ս ՈՒ Ն Ց Ի Մ Ա Յ Ր Ե Ր ՈՒ Ն

Որդեկորոյս խղճով մայրեր,
Մի լաք այդպէս դառնագին,
Որ սիրասուն ձեր զաւակներ
Կեանքը զոհած հէք ազգին՝
Մատաղ օրեր, ծաղիկ հասակ,
Ծընճող, քոյրեր մոռացան,
Եւ սուրբ գործի քաջ նահատակ՝
Ռազմի դաշտը փրոուեցան...:

Ալեքսանդր Ծասուհան, կովկասահայ բանաստեղծ, որ ունի երկնքնորոյն բանաստեղծութիւններէն զատ, նաեւ թարգմանութիւններու և բանաստեղծներէ:

Ո՛չ հոգեբուզի սուրբ աղօթքը
Օրհնեց անթաղ դիակներ,
Ո՛չ մայրական դողոց ձեռքը
Փակեց անկեանք, սառն աչեր.
Միայն երկինք, խաւար երկինք
Արեամբ ներկուած աշխարհի,
Տեսաւ բարձրէն, օրհնեց լրիկ

Վերջին շունչը քաջերուն . . . :
 Բայց դուք մի լաք, ս'վ հայ մայրեր,
 Ձեր սրնուցած քաջ որդիք
 Ձէին սիրեր արտասուքներ .
 Երբ բազմատանջ հայրենիք
 Ազատութեան ջերմ փափաքով
 Ազգէն խնդրեց ողջակէզ,
 Անոնք անլաց, վառուած հոգով
 Վերջին համբո՛յր տուին ձեզ . . . :

Վերջին համբոյր . . . եւ սրլացա՛ն
 Դէպի լեռներ արնաներկ,
 Մատաղ ձեռքին՝ սուր, հրրացան,
 Վարդ շրթունքին՝ ազատ երգ . . . :
 Մի լաք; մայրեր, դուք երջանի՛կ
 Եւ անմահ էք, որ ազգին
 Պարգեւեցիք հերոս որդիք .
 Փառք չի հասնի՛ր ձեր փառքին :

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱՏՈՒԻԵԱՆ

ՌԱԶՄԱԴԱՇՏ ՄԸ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՀԱՄԱՐ ՄԵՌԱԾՆԵՐԸ

Արիները խաղաղօրէն կը քնանան այս բնդարձակ դաշտին մէջ : Ո՛չ արտասուող ուռեհի, ո՛չ սգաւոր նոճի . . . խոպան

է գետինը, ուր կը բուսնին միայն մարիամ խոտը, ցախն ու խոպանուկը :

Բայց, հոն, հարիւր տարի ետքը, հայրենիքին աղջիկները՝ պիտի

գան յամբարայլ՝ դարձնելով իրենց բուրգի իկերը, ողջունելու խողաղ դաշտը, ուր կը քնանան նախնիքները, և պիտի ըսեն .

ԱՆՏՐԷ ԼԵՍՅՈՒՆ, Ժամանակակից Ֆրանսացի բանաստեղծ :

— Այս լայնարձակ գերեզմանոցին մէջ, իրիկուն մը, հազարներով երկրագործ ու հովիւ պառկեցան՝ առանց պատանքի և առանց դազաղի, ամէնքն ալ զարնուած իրենց կուրծքէն : Անոնք սրբազանօրէն իրենց պարաքը կատարած էին :

ԱՆՏՐԷ ԼԵՍՅՈՒՆ

ՋՄԵՌՈՒԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՍԱՐՍՈՒՌԸ

Յուրա և հանդարտ անձրեւը՝ որ յամբարայր կ'իջնէ գորշ երկինքէն, կամացուկ մը կը ձեծէ պատուհանիս ապակիները՝ կարծես դիս կանչելով . թեթեւ աղմուկ մը կը հանէ միայն, և սակայն իւրաքանչիւր կաթիլի անկումը տրտմօրէն կ'արձագանգէ սրտիս մէջ :

Մինչ նստած վառարանին առջեւ, ոտքերս անոր փայտակալին վրայ՝ կրակին զիմաց կը չորցնեմ ճամբուն և ախօսին առողջարարտիղմը, միօրինակ անձրեւը կ'առնէ մտածումս տրտում երազանքի մը մէջ, և կը խորհիմ :

Պէտք է ձգել երթալ : Աշունը կը թոթուէ անտառին վրայ իր խոնաւ առազասանները : Այս գիշեր հնչեղ ծառերը խռովայոյզ կը սարուային երկինքին մէջ՝ աշնան թեւերուն առաջին բաղխումներուն տակ, և ահա խաղաղ տրտմութիւն մը հասաւ արեւմուտքէն՝ անձրեւով ու մառախուղով :

Լո՛ւս է ամէն բան : Դեղնած տերեւները կ'իյնան, առանց երգելու, ծառուղիներուն մէջ . անասունները, համակերպած,

Անտրոյ Բրանս, ֆրանսացի ժամանակակից ամէնէն նուրբ խորհողն ու մեծագոյն գրագետը, որ դրած է բազմաթիւ վէպեր ու բարբերու ուսումնասիրութիւններ :

կը լռեն. միայն անձրեւին ձայնն է որ կը լսուի. ու այս մեծ լուսթիւնը կը ծանրանայ իմ շրթունքներու և իմ մտածմանս վրայ: Խօսիլ չեմ ուզեր: Միակ մտածում մը ունիմ,— ա՛յն թէ՛ պէտք է ձգել երթալ:

Օ՛հ, սառեբը, անձրեւը և ցուրտը չեն որ զիս կը վճռեն: Գիւղը հաճելի է խնձի այն պահուն ալ դարձեալ՝ երբ ժպտտ չունի: Ես գինքը չեմ սիրեր միմիայն իր ուրախութիւններուն համար: Կը սիրեմ զինքը՝ որովհետեւ կը սիրեմ զինք: Անոնք որ կը սիրենք մենք՝ պակաս սիրելի են մեզի իրենց սիրութեանը մէջ: Ոչ, ծաւով կը թողում այս պուրակներն ու այս այգիները: Ի դ՛ուր ես խնձի կ'ըսեմ թէ՛՝ վերադառնալով Բարիդ, վերստին պիտի գտնեմ հոն բարեկամական օժտանքներու քաղցր տաքութիւնը, վարպետներու պերճ խօսքերը և արուեստի այն բոլոր պատկերները՝ որոնցմով կը զարդարուի կեանքը. կը ցաւիմ կորսնցնելով այն ծառուղին՝ ուր կը պտտէի ոտանաւորներ կարդալով, այն պուրակը՝ որ կ'երգէր ամէնէն թեթեւ հովին տակ, այն խոշոր կազմին՝ մարգագետնին մէջ, ուր կովերը կ'արածէին, այն գոգաւոր ուռեւիները՝ որ կը կենային առուի մը եզերքը, այն ճամբան՝ որ կ'երկարէր այգիներուն մէջէն և որոնց ծայրէն կը ցաթէր լուսինը. կը ցաւիմ կորսնցնելով սաղարթներու և երկինքի այն մայրական վերարկուն, որուն մէջ մարդ այնքան հեշտութեամբ կը քնացնէ բոլոր ցաւերը:

Եւ արդէն, ես միշտ չափազանց շատ զգացած եմ մեկնումներու դառնութիւնը: Եսա լաւ կը զգամ թէ մեկնելը մեռնիլն է բանի մը: Եւ ի՞նչ է կեանքը, եթէ ոչ շարք մը մասնակի մահ: Պէտք է ամէն ինչ կորսնցնել, ոչ թէ մէկ անգամէն, այլ ամէն ժամու. պէտք է ամէն բան ձգել ճամբուն երկայնքին վրայ: Ամէն քայլափոխի, մենք կը կորենք մէկը այն անտեսանելի կապերէն՝ որոնք մեզ կը կապեն էակներուն և իրերուն հետ: Ասիկա մեռնիլ չէ՞ անդադար:

Աւա՛ղ, դժնդակ է այս պայմանը, բայց մարդկային պայմանը աս է: Պէ՛տք է որ վշտակրիմ սակէ. ուշադրութիւն

սալը՛ւ եմ ունայն տրամութիւններու. մնալը՛ւ եմ հոս, վառարանին առջև, մտիկ ընելով անձրեւին գալը, դիտելով փայտին լափուիլը կրակին արագ լեզուներէն և ինքզինքս թախիծի ենթարկելով առանց պատճառի:

Ո՛չ: Պիտի թոթուեմ վրայէս այնան ջլատումը: Զանաւիրութեամբ պիտի կատարեմ իմ օրուան աշխատանքս: Եւ ականջ պիտի չկախեմ այլեւս անձրեւին՝ որ խորհուրդ կուտայ ծուլանալու ու քնանալու:

ԱՆՍԹՈԼ ՅՐԱՆՍ

ԱՎՆԱՐԿ ՄԸ ԱԿԱՐԱՅՐԻ ԴԱՇՏԻՆ ՎՐԱՅ

Կանխենք, Հայկա՛կ, մեծ գործողութիւնը՝ գոնէ օր մը, գոնէ գիշեր մը. փութանք փոքր Մասեաց սարերէն դար վար սահելով՝ մինչև յիսին բարձրատափը, որ կը նայի Շաւարշան դաշտին վրայ: Անհատնում զիշերային լապաերը, ահա հանդարտ, համասփիւռ, և իբրեւ լուղակաթ կակուղ ճառագայթներով կը լուսաւորէ մեր փնառածը:

Նեղ ու նուազ ջուր մըն է ան. բայց ի՛նչ լայն վի՛հ, ի՛նչ խոր խրտրոյ՛ իր եղերքը տարածուած երկու աննման բանակներու մէջ, որոնցմէ մեր կողմը, մեզի մօտ եղածը՝ լուսնէն և կրակէ աւելի պայծառութեամբ լուսաւորուած՝ ճերմակ ու դեղնագոյն կը տեսնեմ. իսկ մէկալը, կարծեմ հեռաւորութենէ աւելի պատճառով մը, խառն ու խաւար կ'երևայ,

Հ. Ղեւոնդ Ալիսան, (1820-1901, անդամ Վենետիկի Միեթարեան միաբանութեան. բանասէր, բանաստեղծ եւ պատմաբան, որ թողած է գրական հսկայական աշխատանք, ինչպէս «Սիսուան», «Սիսական», «Նշմարք եւ Նըշխարք Հայաստանի», «Յուշիկը Հայրենեաց», «Հայապատում», «Հին Հաւատք Հայոց», եւն. գործերը:

Թէեւ անեղ անտառի պէս սիրուած ու դաշտին մեծ մասը ծածկած է :

Առաջինը Հայոց բանակն է , վերջին բազմաթիւ բանակը՝ գումարուած , ամբողջ Հայութեան համար , իր հին իշխաններուն ձեռքով . 66000 հայ պատերազմողներ , ձիաւոր և հետեւակ , խաչանիշ վրաններու և դրօշներու տակ ժողվըուած են՝ ազգն ու կրօնը պաշտպանելու : Ի՞նչ պանծալի գունդ և ի՞նչ բազմութիւն կարիճներու՝ մեր աչքերուն առջեւ :

Այս բոլոր բանակին առաջնորդն ու սպարապետն է ինքը , Մամիկանեանց աէրը , մեծ , քաջ և սուրբ Կարմիր Վարդաբը : Գրեթէ ամէն տեղ , ամէն գնդի քով կ'երևանայ , ամէն մէկուն պէտքն ու պատրաստութիւնը քննելու , տեսնելու և հարկաւորը ապու՛ր բռնու :

Ահա լուսցիք է պատերազմական օրը , օր մեծ , օր անմուռանալի : Երկու բանակներն ալ իրենց հրամայուած տեղն ու կարգը կը բռնեն :

Ահա և Վարդան . հազաւ , հեծաւ , զուարթացաւ : Արեւէն աւելի ցանկալի ու սպասելի այն օրը՝ իր սիրելիներուն ու ամէնուն աչքը ոչ այնքան թշնամիներուն բազմութեանը վրայ կը նայէին ստակումով , որքան սիրով կը դառնային այն բաճրասուր , կաթողիկէածեւ , շիկակարմիր վրանին , որուն դռան վերեւ սակի արծուին թեւատարած , չորս բոլորը կարմիր-կանաչ-սպիտակ դրօշներ հովէն ծալլուելով ու բացուելով՝ իբր ծափ ծափի տուած՝ կը հրաւիրէին Վարդանը :

Վարդանը հրաւիրելով՝ վրանին եզերքը չըջապատած պահապան ու պատուոյ գունդընչան տուաւ , և սկսաւ շարժիլ :

Յանկարծ , վրանին փեղկերը վերնալով բացուեցան . թիկնապահ ու սպայ , հեծեալ ու հետեւակ , փայլ փայլ զէնքերով , իբրև ամպէ մը , սկսան դուրս թափիլ : Եւ խումբ մը երիտասարդներ 25 տարիներէ ի վեր լուած ձայն մը ձգեցին , որոտալուր , ահաւոր , վսեմ և քաղցր ձայն մը , որ մեր յետին Արշակունի Արտաշէս թագաւորին սև օրէն ի վեր չէր

լուած . . . : Արքունական երաժիշաներու դասն էր որ այն օրը Վարդանին մէջ կը գտնէր Հայոց թագաւորը , առաջնորդը , յոյսը ու փառքը : Եւ երբ մեծամեծ ոսկեփայլ , գալարուն պղինձները՝ լայնաբոլոր բերաննին կրկնքի ուղղած , Հայկական պատերազմի եղանակը հնչեցին , ս'հ , բոլոր բանակը , գետին ու լեռներ թնդալով առփելով որոտացին . փա՛ռք Հայոց , սուրբ սպարապետ Վարդան քաջ !

Հ. ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ

ԱԼԵԿՈՑ ԾՈՎՈՒՆ ՎՐԱՅ

Երբ այեկոճ ծովուն վըրայ
Իմ մակոյկս խորտակուի ,
Ես փրփրաղէզ պեկաց մէջէն
Դեռ իմ յոյսս չեմ կորեր :

Բոլոր ուժով եւ համարձակ
Բազուկներս կը շարժեմ ,
Ալիքները պատառելով
Դէպի ափունք կը թռչիմ :

Անհաւասար այս կռուի մէջ
Թէ ուժերս զիս թողեն ,
Ալիքները յորձանք տալով
Դէպի անդունդ զիս մըղեն ,

Այն ժամանակ գէթ սփոփանք
Ես կը գտնեմ անոր մէջ՝
Որ կը մեռնիմ քաջի նման ,
Պայքարելով մինչեւ վերջ :

ՔՐ. ՔԱԴԵՈՍԵԱՆ

ԼՈՒՍԱՏՈՒՆ

Տղայ օրերուս շատ կը սիրէի ժամ երթալ: Գիւղի եկեղեցին էր մերը, առաստաղը շատ մօտիկ, պատերը թեթեւ

Յակոբ Գիւճէնեան, թրքահայ երիտասարդ գրող գէտ եւ սւսուցիչ:

մութով մը քողուած: Կողմնակի երկու կողմը ծակերէ անհաւասար լոյս մը կը ցաթէր գետինը, բազմոցներուն վրայ փոշիի դոյնդոյն անձրեւ մը վառելով:

Օրհարսակին, երբ բակի քարերը արեւուն տակ կը հեւային, անուշ բան էր երթալ ժամուն ներսը դով գաւթին պատկերներուն նայիլ, մզլած սուրբերուն խղոտ աչքերը դիտել:

Ժամկոչը, Փիլէ ճեհն, միշտ մեզի հետ կ'ըլլար: Ծերուկը մարդու մօտ էր ընդհանրապէս, կ'անուշնար, շաքար կը դառնար երբ լաւ կնունքէ մը ետք իր ակօսաները երկար երկար համը պահէին կաթով հեշվային: Ուրախ փորով ան հաճոյք ունէր մեզ ներս տանելու մէջ, մեծ խորանին ներքեւ, Աւանդատունը, բոլորովին սութ: Հոն կ'իջնայինք մէյմէկ մօմ վառելով:

Այսօրուան պէս միտքս է: Պաղ բան մը մեր ճակատը կը զարնէր՝ երբ Աւանդատունին դուռը հեծեծանքի պէս մեղմ ճօխնով մը կ'անակին վրայ դառնար:

Հոս ու հոն ծալուած կտաւներ, տարիներով նետուած ու ձեռքի չեկած: Երջանակի փայտերէն դեղին պիւր մը կը նստէր անոնց վրայ, Կտորած կանթեղներ, մէկ կողմին ինկած: Ապակիներ ու պրիսմակներ մեր մոմերուն ցոլքին տակ արիւն կ'ունենային:

Փիլէ տէտէն խաչը խաչին կ'ընէր՝ երբ չոր մատներովը պզտիկ անտուկի մը կափարիչին կը մօտենար:

Գիտէինք, անոր մէջ Մասունքներ կային:

Ու երկիւղած հետաքրքրութեամբ գլուխ կը ծռէինք անտուկին խորը: Մաքուր ու անդուսէ ծածկոցներ, իրարու մօտ, մեր լոյսին տակ բեկբեկուն ճառագայթներ կը ցրուէին. թեւին մէկը ինկած խաչ մը իր աճեւ Քրիստոսին քիչ մը աղօտ սկիւղը կը դպէր մեր ամէնուն չրթունքին:

Յետոյ ծերուկը ձեռք կ'երկնցնէր ծրարներուն: Օ՛, այդ գոյ խորհուրդները: Ինչէր գիտէր ծերուկը անոնց վրայ: Ծրարին փէշերը կը քակէր. կը բանար դուրս կլլող պզտիկ, կաշեպատ տուփին կափարիչը: Սորքի բամպակը ձերմակ ձերմակ մեր աչքը կ'առնէր: Գունաթափ, տեղ տեղ դեղին պիսակով սկորի կտոր մը հանդարտ կը քնանար այդ կակուղ բամպակին մէջ: Մասունքներուն անունը մոռցեր էր ծերուկը, աւելի ճիշտը, չէր ուզած միտք պահել: Արդէն գիր չունեցող մարդ, քիչ բան էր սորված անոնց տէրերուն կեանքէն: Բոլորն ալ սուրբ մեռած էին: Բայց ատկէ դուրս ժամկոչը ջուրի պէս գոց ըրած էր այդ սկորներուն յասկութիւնները:

Ու գիտէր ան ամէն մէկին զօրութիւնը: Հոն էին՝ վէրքեր, օճի խայթուածքներ, վտանգաւոր անկումներու երեսէն կտորած անդամներ բժշկող պզտիկ սկորը, կովերուն ու մաքիներուն պտուկը վազուն ընող, ուլերուն ու դառներուն կեանքը չարիքէն պահող հովիւի շալին փաթթուած սկորը: Ազլիկներուն ու երիտասարդ տղոց սիրական մասունքը, ամէնէն լաւ հագուած, նուրբ զարդերով աղուորցած՝ կ'առնէր մեր ուշադրութիւնը պահի մը համար: Յետոյ ծերուկը ձեռք կուտար ուրիշներու, ծանր ծանր կենալով ամէն մէկին առջև, հազալով, ու բացատրելով այդ նուիրական սկորներուն բոլոր թագուն կարողութիւնը:

Բայց ծերուկը մասնաւոր յարգանքով մը, յայտնի վախով մը կը բանար կափարիչը միջակ մեծութիւնով տուփի

մը: Ան բամպակ չունէր իր տակը: Կարմիր, արիւնի գոյն թաւիչ մը յատակը կը գոցէր կոտրտող փափկութեամբ մը: Հոն պահուած սոկորը ձիւնի պէս ճերմակ էր ու ատոր համար խակ կէս մը թափանցիկ:

— Ասի կը տեսնէ՞ք, աղա՛ք, պապն է ասի: Քանի՛ քանի հեղ, մինակս լուս եմ տեսեր ատոր վրայ:

Վախնալով կը հաւատայինք այդ լոյսի հէքեաթին:

Ու ծերուկը համով բաւեր ունէր երբ կը նկարէր կոյր աղջկան մը աչքերուն լուսնալը, կուտար մեզի մեղմով մատուցին արծաթ կոթը, կը քսէր մեր թարթիչին ու մազերուն: Մեր ճակատին վրայ ապակիին սոյզը պզտիկ այրում մը կ'այրէր:

— Հաւատքով ըրաւ կոյր աղջիկը, աչքերը լուսցան, աղա՛ք, աչքերը լուսցան: Ատոր լուսաբու կ'ըսեն:

Մենք չէինք հասկնար ինչու մեր գլխուն մազին մէջ կը թաղէր ան օրհնուած մատուցը: Ծերուկը բան մը չէր գիտեր, ինք իր տեսածը կը կրկնէր:

— Ասանկ եմ տեսեր, օղու՛լ, ասանկ թող երթայ:

Ըսելիք չունինք: Բայց համով էր մեր մազերուն մէջ ապակիին սղորկ գգուանքը:

×

Օրեր անցան: Եւ գացի ուրիշ տեղեր: Ուրիշ բաներ եկան մազերս ու հոգիս շոյիլու:

Ամառ մը սակայն գեղն էի նորէն: Մարդեղը փոխուեր էին. ծերուկ-ժամկոչը մեռած. տէրտերը սարբեր իմ ճանչցածէն: Ժամուն բակը դարձեալ կը հեւար նոյն արեւին տակ:

Ասանց գիտնալու ինքզինքս ներսը գտայ:

Գաւիթէն պատկերները հեռացեր էին: Ներսը՝ բազմոցները փոխուեր: Թաւ ու ծաղիկի պէս նոր գորգ մը ուրախ ուրախ կը պառկէր գետինը:

Երիտասարդ քահանան թեթեւ ժպտով մը կ'ընկերանար ինձի, իր քայլերը յարմարցնելով իմ նններուն, որոնք միշտ

ինձմէ անկախ ձեւով մը խորանը կ'երթային: Աւանդատունը փեր էր: Ու հաստ պատին փորուած պատուհանի մը վարագոյրը ծալելով՝ ան ցուցուց ինձի մատուցները իրենց տուփերով: Վարժապետի հին գիր մը ճերմակ թուղթի վրայ հիմա տեղը կը բունէր ծերուկ ժամկոչին յիշողութեանը: Սուրբերը իրենց անունները գտեր էին:

—...Ս. Յակոբ, Ս. Մարկոս, Ս. Ստեփաննոս, Ս. Թորոս...

Թուումը վերջ չունէր: Անկիւնէ մը հանեց Ս. Մեսրոպը:

— Ասի լուսաբու ալ կ'ըսուի, աւելցուց քահանան:

Աղջկան մը աչքը բացող Սուրբն է:

Ու այդ անունը ինձի հասկցուց ծերուկ ժամկոչին հին արարողութեան իմաստը: Այդ մատուցով կ'օրհնէին աղոց ճակատն ու դանկը:

Ու խորհեցայ: Դերերը միայն փոխուած էին: Ժողովուրդի հոգիին մէջ մաքին լոյսը տեղ տուած էր աչքերու լոյսին:

ՅԱԿՈԲ ՔԻՏԵՃԵԱՆ

Պ Ի Ի Լ Պ Ի Ի Լ Ի Ն

Եկո՛ւր, պիւլպի՛ւլ նստինք հոս մենք,
Չայն ձայնի տանք ու երգենք.
Աս օրուրնէ դառնանք աղբէր,
Իրար խառնենք մեր ցաւեր:

Անցա՛ւ զարուն, աշուն կուգայ,
Շատ հեռու չէ եւ ձմեռ.
Լա՛ց, աղբէ՛ր հան, ա՛լ վարդ չի կայ,
Թուփը մընաց կիսամեռ:

Երգե՛նք, աղբէ՛ր, ցա՛ւը երգենք,
Դուն՛ք բու սիրած ա՛լ վարդին,
Երգե՛նք, աղբէ՛ր, ցա՛ւը երգենք,
Ես՛ իմ աւեր վաթանին...:

Շուսեցիկ Կուրդի-հան, Ռուսահայոց առաջին քերթողուհին է եւ երգած ընդհանրապէս աշխատաւորին եւ բանուորին զրկանքն ու ցաւը:

Անցա՛ւ գարուն, արնո՛ւտ գարուն,
Մօտ է աշուն, ցուրտ ծրմեռ.
Ա՛խ, աղբէրս մընաց անտուն,
Քոյրս անօթի, կիսամեռ . . . :

Եկո՛ւր, պիւլպի՛ւլ, ցաւը երգենք
Վարդին, աւեր վաթանին.
Եկո՛ւր, աղբէր, իրար խառնենք
Մումուռ ցաւը մեր սրբտին . . . :

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԿՈՒՂԻՆԵԱՆ

ԱՐՏՈՅՏԸ

Արշալոյսը հազիւ կը սկսի ճերմկոտել բլուրները . դաշտը գորշագոյն է դեռ . թանթրուկներով ու փուչերով եզերուած մարգագետիններուն երկայնքն ի վար՝ ոսկեցոյք արեգակը տակաւին նրբահատիկ մարգարիտներու փոխած չէ մշուշը :

Քայց ահա թոթուելով ընդարձացած թեւերդ՝ ցորենի ակօսներուն մէջէն, ա՛յ արտոյտ, կը թռիս, կուկորդդ ուռած թարմ մեղեդիներով, և կ'երթաս ողջունելու վերանորոգ օրը :

Օդին մէջ հաւասարակշռելով քեզ, կը բարձրանաս ու կ'երգես, և կը բարձրանաս, միշտ կը բարձրանաս : Արեգակը կը չողայ, ջուրերը ճերմկոտած՝ կը սարսուան . ու այնպէս կը թուի թէ՛ քու երգդ ա՛յ աւելի հզօր պայծառութիւն մը կ'աւելցնէ շրջակայքին :

Դուն կը սուրաս՝ թեթե ու ազատ, աւելի բարձրը, միշտ ա՛ւելի բարձրը՝ խաղաղ ու մաքուր կապոյտին մէջ . կը դառնաս փոքր մթին կէտ մը, բայց միշտ կը թրթռայ ձայնդ, կ'ըսես թէ ըլլայ անիկա երկնակապոյտին հեռաւոր երգը :

ԱՆՏԻ ԹԷՕՈՒԷ

ԱՆՏԻ ԹԷՕՈՒԷ (1833-1907), ֆրանսացի բանաստեղծ եւ վեպասան՝ որ գրական կերպով նկարագրած է անտառները եւ վերլուծած Ֆրանսայի գաւառական կեանքը :

ԹԵԹԵԻՍՈՒԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

Արքիսոզոմ աղային ներկայացաւ երիտասարդ մը, որ վաճառականի չէր նմաներ, սեղանաւորի ալ չէր նմաներ, արհեստաւորի ալ չէր նմաներ, գործաւորի ալ չէր նմաներ, վերջապէս անանկ բանի մը կը նմանէր՝ որուն նմանը չկայ :

Հազիւ երեսուն տարեկան կը թուէր, Կապոյտ աչերով, դեղին ժագերով զարդարուած ըլլալով՝ ունէր նաև երկու մատ մօրուք, ու մայրաքաղաքիս մէջ կամ սուգի նշան է և կամ չքաւորութեան : Հագուստները այնքան հին էին որ հնախոյզները զանոնք զնկու համար մեծաքանակ գումար մը կուտային : Սակայն եթէ հագուստի մասին վանողական էր, դէմքի մասին քաջողական զօրութիւն ունէր այս անձը :

Յակոբ Պարոնեան (1842-1891), ծնած Ադրիանապոլսոյ մէջ, Հայոց առաջնակարգ երգիծաբանը՝ որ թողած է շատ գործեր : Վերի կտորը առնուած է իր «Մեծապատիւ Մուրացիները» գրքէն :

— Ծառայ եմ մեծապատուութեանդ, մեծապատիւ տէր, պուսայ երիտասարդը՝ սենեակէն ներս մտնելով և մօտենալով Արքիսոզոմ աղային :

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ կ'ուզէք, — հարցուց Արքիսոզոմ աղան վախնալով :

— Վսե՛մափայլ Տէր, ձեր գալուստը լսելով՝ փութացի հոս գալ, իմ խորին մեծարանացս հաւաստին ձեր ոտքերուն տակը դնելու :

— Ոտքերո՞ւս տակը . շա՛տ աղէկ, դի՛ր, — ըսաւ Արքիսոզոմ աղան, որ կը կարծէր թէ մուճակ բերած էր իրեն :

— Ծնորհա՛կալ եմ, բարձրա՛պատիւ տէր, — ըսաւ երիտա-

սարդը, գլուխը բացաւ և սեղանին վրայ ելաւ կանգնեցաւ :

Արիսողոմ աղան այս տեսարանին առջև բորբոսվին շուտ-
րած՝ անհամբեր տեսնել կ'ուզէր թէ ի՞նչ պիտի ընէր այս պա-
րոնը սեղանին վրայ :

Երիտասարդը ծոցէն թուղթեր մը հանեց և սչքերը Արի-
սողոմ աղային անկելով, բոլոր ձայնովը պոռաց .

— Տեա՛րք և տիկնայք . . .

Արիսողոմ աղա այս ահարկու ձայնէն վախնալով, նստած
տեղէն երկու կանգուն վեր ցատկեց և չկրնալով ինքզինք
զսպել, պոռաց .

— Ո՞վ է այս մարդը, յիմարանոցէն փախած խեղճ է,
թէ՞ յիմարանոց երթալու յիմար :

— Հայ ազգը, — շարունակեց երիտասարդը, ձայնը քիչ
մը իջեցնելով, — այսօր այնպիսի հանդէս մը կը կատարէ՝ որ
մեր հայրենեաց ամէնէն քաջ դիւցազնին նուիրուած է . . .

— Միտքդ ի՞նչ է, եղբայր . . .

— Կար ժամանակ որ խաւարը լուսոյ դէմ կը կուռէր,
ազիտութիւնը գիտութեան դէմ, անցեալին ապառնիին դէմ,
հրամայականը սահմանականին դէմ, սուրը գրչի դէմ, ատե-
լութիւնը սիրոյ դէմ, կրակը ջուրին դէմ, միւս բանջարեղէնին
դէմ. իսկ հիմա, անցան այն ժամանակները. անոնք անցեալ
են, մենք ապառնի. անոնք խաւար են, մենք լոյս. անոնք
ազէտ են, մենք զիտուն. անոնք սուր են, մենք գրիչ.
անոնք ատելութիւն են, մենք սէր. անոնք կրակ են, մենք
ջուր. անոնք միս են, մենք բանջարեղէն. անոնք վարունգ
են, մենք խնձոր. անոնք փուշ են, մենք վարդ : Անցան,
անցան այն դարերը, զոր մարդկութիւնը ազիտութեան օրօ-
րոցին մէջ մէկմը առչին, մէյ մը անդին կերթար ու կուգար . .

— Միտքդ ի՞նչ է, եղբայրս, ես քեզի բան մը չբրի .
ի՞նչ կ'ուզես ինձմէ, զնա՛ քեզի բարկացողին զրուցէ այդ
խօսքերը . . .

— Այո՛, մարդկութիւնը կը չարչարուէր, կը նախատ-

ուէր անգութ բռնաւորներուն ձեռքէն և չէր գիտեր որ՛ւ
երթալ և որ՛ւ բողոքի :

— Տէ՛ր ողորմեա . . . տէ՛ր ողորմեա, ըսաւ ինքնիրեն
Արիսողոմ աղա. քաշկիք ունինք եղեր . . . Ես կընամ հիմա
զինքը սեղանէն վար առնել, բայց կը վախնամ որ ծոցէն
ատրճանակ մը հանէ և զարնէ ինձի, վասնզի խիստ բարկու-
թեամբ կը խօսի :

— Իսկ երբ գիտութիւնն ևկաւ, — շարունակեց ատե-
նարանը —, և վանեց ազիտութիւնը, ինչպէս լոյսը՝ խաւարը,
սէյն՝ ատելութիւնը, գրիչը՝ սուրը, ապազան՝ անցեալը — այն
ատեն, ա՛հ, այն ատեն . . . այո՛, այն ատեն, այո՛ կըսեմ,
այն ատեն միայն հասկցուեցաւ որ մարդկութիւնն, ազգ ու
հայրենիք բառերը բառարանները լեցնելու համար չինուած
բաներ չէին, այլ ամէն մարդու մտքին մէջ, սրտին մէջ,
հոգւոյն մէջ երկաթեայ սառերով և անջինջ կերպով դրոշմու-
լու բառեր էին . . .

— Եղբայր, կ'աղաչեմ, վա՛ր իջիր և այնպէս զրուցէ
ցաւդ . . .

Ատենարանը կայնած տեղը այնպէս կը դողար որ Արի-
սողոմ աղային սիրտը կը հասնէր թէ լամբան գետինը պիտի
իյնար :

Ուստի, չուզելով այլեւս համբերել, պոռաց ինքնակոչ
ատենարանին երեսն ի վեր .

— Վա՛ր իջիր սրկէ :

— Կա՛ղաչեմ, մի՛ սաստեր զիս :

— Վա՛ր իջիր, ապա թէ ոչ . . .

— Մի՛ կտորեր իմ սիրտս, որ ազգին համար կը բա-
բախէ :

— Ի՞նչ ըսելիք որ ունիս, եկուր քովս, մարդու պէս
նստէ՛ և ըսէ՛. հոն տեղուանքը կլկել ի՞նչ պիտի ըլլայ :

— Կ'աղաչեմ, թող սուր վերջացնեմ. ա՛հ, չես գիտեր
թէ որչա՛փ կը յուզուիմ, երբ ձաւ կը կարդամ :

— Վա՛ր իջիր :

Ատենարանը բեմէն կ'իջնայ և կ'երթայ աթուին վրայ կը նստի:

— Հիմա զրուցէ՛ ինծի, միտքդ ի՞նչ է, կ'ըսէ Աբիսողոս աղան բարկութեամբ:

— Կ'աղաչեմ, մի՛ բարկանար:

— Ի՞նչ կուզես, զրուցէ՛, շո՛ւտ, հի՛մա:

— Բարկութեամբ մի՛ վարուիր հետս, ս'տքդ պագնեմ:

սիրտս լեցուած է, հիմա կը սկսիմ լալ:

Եւ ատենարանը կը սկսի լալ:

— Լալու ի՞նչ կայ, եղբայրս:

— Ծառադ կը փափաքի գրականութեամբ ազգին ծառայել, բայց այս ազգը շատ ասիրախտութեամբ կը վարուի իր գրագէտներուն հետ:

— Ատոր մէջ ես ի՞նչ յանցանք ունիմ:

— Դուք յանցանք չունիք և թերեւս իրաւունք ունիք...: Ոտանաւորներ ունիմ գրած հայրենիքի վրայ: սքանչելի կտորներ, պատուական տողեր, որոնց մէջ երեւակայութիւնը, աւիւնը, խանդը, հուրն ու բոցը սաւառնաթիւ կը սլանան:

— Շատ աղէկ, ատոր համար լալո՞ւ է:

Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

Մ Ա Ս Ի Ս Ը

Մասի՛սը, Մասի՛սը... դարձեա՛լ Մասիսը:

Ամէն տեղ ի՞նքն է, — պեւո՛ր հսկան:

Արարատեան աշխարհի թէ Կոզովիտի, Ծաղկոտնի թէ Բագրեւանդի մէջ, քալէ՛ որչափ կ'ուզես, գնա՛ ըզոր ճամբաներով արեւելք ու արեւմուտք, հիւսիս ու հարաւ, անիկա միշտ աչքիդ առաջն է, քեզի հետ: Իջի՛ր անդնդախոր ձորերը, — Մասիսը կը նայի երկինքէն. բարձրացիր շրջակայ լեռներու կատարները, — Մասիսը կը նայի վերեւէն. անցի՛ր հարթավայրի մոլոր, գալարուն ուղիներով, — դարձեա՛լ կը

նայի Մասիսը, միշտ բարձրէն, շո՛ւտ բարձրէն: Եւ յետոյ, աւելի հեռուն, Սիփանէն, Նէմրութէն, մինչև Գեղամայ լիճը՝ հայկական ըզոր լեռնակատարներուն ա՛ն է առաւօտեան առաջին ողջոջնը խրկողն ամէն օր:

Դեռ ոչ մէկ գեղարուեստագէտ չկրցաւ կենդանի, խորհող ու մենաւոր Մասիսը կտաւին յանձնել: Ամէնքը կը փռեն զայն, ինչպէս պառաւ մայր մը իր զաւկին՝ Փոքր-Մասիսի հետ: Եւ դեռ ոչ մէկ արուեստագէտ չհասկցաւ անոր հոգին, այդ սանձուած հրաբուխներու, կրակէ մրրկներու հոգին, որ հաղււ կը պարտկուի ժայռ ու կրանիթի կուռ կազմուածքի տակ:

Ո՛չ, անուշ ու խաղաղ մայր չէ Մասիսը. ընութեան մէկ սասանեցուցիչ, մէկ խօլական յնորքը, վիթխարի զառանցանք մը՝ որ միտմնակը դուրս է ժայթքեր յանկարծ երկրի բոց արգանդէն, թափով նետուեր է մինչև ամպերը, ցատումով պատուեր է երկինքի բուխ ճակատը և կանգ է առեր՝ այդ պակուցիչ բարձունքէն աշխարհի չարն ու բարին դիտելու համար:

Մինակ է Մասիսը և իր մենութեան մէջ դաժան ու սքանչելի: Ոչ մէկ լեռ չէ համարձակած մինչև անոր թիկունքը բարձրանալ. ոչ մէկ ըլուր սիրտ չէ ըրած անոր յաղթ ու կուռ կուրծքին հանգչելու:

Մինակ է Մասիսը... Բարախիլովի այն զարհուրելի օրը, երբ փլուզումներու ու խորտակումներու մէջէն անիկա որոտագին կը բարձրանար դէպի վեր՝ երկինքն ու երկիրը իրար կապելու իր հսկայ լրանով, շրջապատի ըզոր լեռները խոյս կանգնելու իր հսկայ լրանով, կծկուեր են ծեծուած մանուկներու պէս, ապա երկիւղածօրէն ծռնկի եկեր այս խկազար հսկային զարհուրանքին ու վեհութեանն առջև:

Ահաւո՛ր Մասիս... Այժմ գցուած է անհամբոյր, մուսլ մենութեան մէջ՝ որպէս հինաւուրց նահապետ, ալիզարդ ու հոյակապ, և ձեռքը ճակատին դրած՝ դարեր շարունակ կը նայի հեռու, այնքան հեռու՝ որքան կը տարածուի հայ աշ-

խարհքի տառապանքը. կը դիտէ գուրումը՝ իր բոլոր յեղի-
 գումներով, և բոլոր արցունքը, և բոլոր արիւնն ու կսկծում-
 ները, որոնք ցաւի վրիթունն ծովի պէս կը զարնուին իր ոտ-
 քերունս. կը տեսնայ ու չի՛ տքար, չի՛ ցնցուիր, չի՛ հառաչեր,
 այլ լռելեացն կը խորհի իր մեծ խոհը...:

Այդ հակայ, դարաւոր խոհը...:

Մատին ինձի համար, ինչպէս Արարատեան Աշխարհի
 իւրաքանչիւր զաւակի համար՝ միշտ եղեր է հակայ միտք մը,
 տրտանանան գաղափար մը, որ արձանացեր է ժամանակէն ու
 տարածութենէն գուրս, մահերէն ու աւերակներէն բարձր,
 ամպիրու մէջ և ամպիրու հետ՝ աշխարհի բոկու համար թէ
 «Ես կ'ամ և պիտի բլլամ...»: Եւ անոր փէշերուն ծուարած
 հայ ժողովուրդը լռելեացն կ'ապրի այս անօրինակ արկնքսին
 հզօր միտքը, չըմբռնէր զայն՝ բայց կը զգայ, չգիտակցիր անոր՝
 բայց տարտամօրէն կը գուրգուրայ անոր վրայ իր հոգու
 խորքին մէջ, որովհետև, այդ լեռը իր կրած տառապանքին,
 իր պրկուած ու կողոպտուած երազներուն, իր արդար ցատու-
 մին, և իր մեծութեան պատկերն է:

ԱՒԵՏԻՍ ԱՇՄՈՆԵԱՆ

ՊԱՏՄԱՆԱԿՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- 1.—**Լոզովիս**, ներկայ Պայազխոն է, տարածուելով գէպի արեւմուտք,
 մինչև Պալքա կէօլ:
- 2.—**Ծաղկոսն**, ներկայ Տիատինն է, որ հին տտեն գետահովիտով կը
 տարածուէր մինչև Ալատաղ:
- 3.—**Յագրեւանդ**, հիմակուան Գարաքիլիսէն ու Ալաշկերտն է:
- 4.—**Սիփան**, վանայ ծովու հիւսիս-արեւելեան կողմը յայտնի լեռնա-
 գագաթ է:
- 5.—**Նէմրուք**, վանայ ծովու հիւսիս-արեւմտեան անկիւնը յայտնի
 հրաբխային լեռ է:

«Թ'ն'ւ,— կ'ըսեմ որ մը ծառայիս. երբորդ անգամն է աս՝
 որ քեզի կը հրամայեմ թէ խոզանակ մը գնէ: Ի՛նչ պինդ
 զլուխ, ի՛նչ անասուն ես:»

Բերնէն բառ մը անգամ չի հաներ.
 Նախընթաց օրն ալ այդ տեսակ ստոտ
 մը կերած էր և դարձեալ ո՛ր և է պա-
 տասխան չէր տուած. բայց շատ ճշտա-
 պահ էր անիկա, կ'ըսէի, և չէի կրնար այս
 թերութեան պատճառը հասկնալ:

— Գնա՛ կտոր մը լաթ բե՛ր՝ որ կօ-
 չիկնես սրբես, կ'ըսեմ բարկութեամբ:
 Եւ երբ լաթ բերելու կ'երթայ, կը
 զղջամ զինքն այսպէս նախատած ըլ-
 լալուս համար: Բարկութիւնս ամբող-
 ջովին անհետացաւ՝ երբ տեսայ թէ
 ո՛ր պիտի խնամքով կը սրբէր կօչիկներս,
 առանց դպնալու գուրպաներուս.

ձեռքս զրի իր կռնակին վրայ՝ իբրև հաշտութեան նշան:
 «Կը տեսնե՞ս, կ'ըսեմ մտքովս, մարդիկ կան որ ուրիշնե-
 րուն կօչիկները կը մաքրեն՝ դրամի համար»: Այս դրամ բաւը
 լոյս մը կը ցաթեցնէ մաքիս մէջ՝ որ կը լուսաւորէ զիս:
 Միտքս կ'իմայ յանկարծ որ երկար ատենէ ի վեր դրամ տուած
 չեմ ծառայիս:

— Յովնան, կ'ըսեմ անոր՝ ետ քաշելով սոքս, դրամ
 ունիս:

Հարցումս գոհունակութեան կես ժպիտ մը կը բերէ անոր
 չրթունքներուն վրայ:

— Ո՛չ, պարո՛ն, շաբաթ մը կայ որ ստար փարա անգամ
 մնացած չէ քովս, ունեցած բոլոր դրամներս ծախսեցի ձեր
 փոքր գնումներուն:

Քաւովիտ ԵՐ ՄԷՍՐ (1764-
 1839), ֆրանսացի գրագէտ,
 որ Յեղափոխութեան ա-
 տեն ապաստանած էր Բե-
 դրսպուրկ եւ ուր մե-
 ուաւ:

— Ըսել է խողանա՞կն ալ այդ պատճառով...

Նորէն ժպտեցաւ: Անիկա պիտի կրնար ըսել իր տիրոջը. «Ո՛հ, ես պի՛նդ գլուխ կամ անասուն չեմ: Վճարէ ինձի ունեցած մէկ ոսկիի ապիւրքը, որպէսզի ես ալ դնեմ քու խողանակդ:» Բայց լաւագոյն համարեց նախատինքի ենթարկուիլ, քան թէ տիրոջը երեսը կարմրցնել իր անիրաւ բարկութեանն համար:

— Ա՛ռ սա, Յովնան, ա՛ռ սա և վազէ, խողանակ մը դնէ:

— Բայց, պարոն, ի՞նչպէս կրնաք այսպէս մէկ կօշիկնիդ ձերմակ, միւսը սե թողուլ:

— Գնա՛, կ'ըսեմ քեզի, խողանակ մը դնէ. թո՛ղ, թո՛ղ այդ փոշին կօշիկին վրայ:

Գնաց. առի լաթի կտորը և պատուական կերպով մաքրեցի ձախ կօշիկս՝ որուն վրայ աչքէս գլորեցաւ զղջման արտասուք մը:

ՔԱՍԱԿԷ ՏԵ ՍԷՍՅՐ

ԱՆԾԱՆՕԹ ԾԱՂԻԿԸ...

Տիկին Զապէլ Աստուր (Սիպիւ), ծնած է Պոլս. Թրքահայ քերթողուհի եւ ուսուցչուհի: Գրած է «Աղջկան մը Սերտը» վէպը, եւ իր բանաստեղծութեանց մէկ մասը ամփոփած է հատորի մը մէջ՝ «Յուրեր» անունով:

Ապրիլի սկիզբն ենք սակաւին. առտուն անձրեւ եկած է, և սազարթներուն դալարին վրայ ջրային վճիտ մշուշ մը կը ցոլայ, ինչպէս երկնքի կաթոյսին վրայ ամպին ձերմակ բեհեղը: Գեռ թաց խիճերուն վրայէն կը յառաջանանք փաքիկ Ատրինէին հեռ ընդարձակ պարտէզին ծառուղիին մէջ, մինչեւ երկուստեք պուրակներուն ուռճալից լայն թեւերը մեր գլխուն վրայ դիրար կը գրկեն: Զողարարձ տունիկը ծածանուս կը սողոսկին դալարուն օձերու պէս, փաթթուելով կաղնիներու, շոճիներու հաստ բուներն ի վեր իրենց

ցլուն նիհար բազուկներովը. ծարձակ նուրբ բարտիներ իրենց ճապրակ հասակովը վեր կը բռնեն օգին մէջ ցլունք մը ցանցառ անրեւներու, որ մթնոլորտին սամկութեան մէջ կը կապուանայ կարծես, իր կանանչէն ալ անոր լուրթ երանգապնակին մէջ զմրուխտի կաթիլ մը սրսկելով:

Մեր շուրջը, ամէն տեղ, մարմանդներուն վրայ, հոծ և կենսալից չունչ մը կը ծաւալի. լեռնային առոյգ ու մաքուր հովիւ է որ ծառերու վարսագեղ գլուխները կը դողայնէ, սղամանդներ թափթփելով անոնց պացիկ թեւերն ի վար: Եւ կանանչին տիրապետութիւնն է ամէն կողմ, կանանչ ծիրանի գօտի մը, կարելի է ըսել, հսկայ իր ծաւալին մէջ. ստեղնաշարը վառվռուն երանգներու այդ լուռ երաժշտութեան, so much so մինչեւ so միլիկօնը կանանչին, բաց յափուկի սնդուսէ թարմ կանանչէն մինչեւ սիրամարգի փետրաստուեր ջիւրիկ կանանչը, մինչեւ թաւշային մութ խորունկ կանանչը մամուռին, ուր հաւկիթներ կը դնէ սարագնաց հաւիկը՝ իր պանդուխտի ուղեւորութիւնէն ետքը: Բարձրաբերձ ծառերու կատարէն մաղի նման բարակ շիւղեր և առագաստի նման լայնածաւալ անրեւներ, ժանկաւոր և միակտօր հեղեղի մը ջուրերուն պէս կը գահավիժեն իրենց փրփրոտ սղկոյնները մարգերուն մօրչ ու կակուղ գորգին վրայ, ուր կը ծլի գարունը՝ իր կոկորններուն մէջ պահուրտած ամչկոտ ծաղիկներուն կուտական, անրեւոյթ և անծանօթ թողչութեամբը: Արձակ հորիզոններու մէջ չրջարերող այդ առոյգ բեզմաստութեան մէջտեղը, սքանչացած, հրապուրուած՝ կանգ կ'առնեմ, և սիրտս գարունին թարմ լողբոջութիւն մէջ յանկարծ կորուած մտերմութիւն մը գանձուող զգացումով կը բարախէ. «Ի՞նչ աղուոր է» կը գոչեմ:

— Ի՞նչ աղուոր պիտի ըլլայ, երբ բոլոր ծաղիկները բացուին, կը պատասխանէ Ատրինէ եւանդով:

Ու այս մանկական միամիտ բացազանչութեան մէջ կը գտնեմ ամբողջ մարդկային կեանքը:

... Այսպէս չէ՞ կեանքն ալ. ամբողջ զայն լեցնող յոյ-

սերը , դալար , թարմ ու կենսայորդ արդ սաղարթներուն նման՝
 երազել կուտան մեզի անձանօթ ծաղիկը , որ ապագային ծո-
 ցէն պիտի ծի . ու ակնապիշ կը սպասենք անոր՝ մեր աղուօր
 օրերուն մէջ , անտեսելով մեր շուրջը փթթող երանութիւնը ,
 երիտասարդութեան և անհոգութեան դալար օրերը՝ որոնց
 տեսողութիւնէն կը ձանձրանանք , ու կ'երազինք , կ'երագե՞նք
 մինչեւ հասնինք անոր՝ որ այդ ասուպը , այդ ծաղիկը պիտի
 ըլլայ , անոր նման հաղուագիւտ , և խուսափուկ անոր նման :
 Բայց այդ վայրկեանը պիտի ապրինք կեանքը :

ՋԱՊԷԼ ԱՍՏՈՒՐ

ՍԱՍՈՒՆՅԻ ԴԱԻԻԹԸ ԿՌՈՒԻ ԴԱՇՏԻՆ ՄԷՁ

Մասունցի Դաւիթն ունէր մէկ քեռի ,
 Անունը Թորոս , ահեղ աժդահար :
 Աս ալ իմացաւ համբաւը կռուի ,
 Բարտի մը ուսին՝ ելեր է կուգայ :

Կուգայ հեռուէն բարձրը գոռալով .
 — «Ի՞նչ էք հաւաքուեր այս դաշտին մէջը ,
 Քամի գրլխանի մարդ էք դուք , կամ ո՞վ ,
 Որ դեռ չէք ճանչնար Սասմայ դաւիթը .

— «Ի՛նչ , չէ՞ք իմացեր որ հոս պիտի գայ
 Խաղցնելու ձին իրեն թեւաւոր .
 Հեռացէ՛ք , հիմա ուր որ է կուգայ ,
 Եկեր եմ սրբել մէյտանը այսօր :»

Ըսաւ ու քաշեց իր ուսի բարտին ,
 Սրբեց բանակէն քսան հատ վրբան...:
 Դաւիթն ալ ահա լեռան գագաթին
 Կանգնած կը պռուայ վիշապի նրման .

— Ով որ քնած է՝ թող շո՛ւտ արթննայ ,
 Ով որ արթուն է՝ թող ելլայ , կենայ ,
 Ով որ կեցեր է՝ թող զէնքը կա՛պէ ,
 Ձէնքը կապողը թող իր ձին թամբէ ,
 Իր ձին թամբողը թող ելլէ՛ , հեծնէ՛ ,
 Յետոյ չըսէք թէ մենք քրնած՝
 Դաւիթն եկաւ գոգ գոգ , զրնայ . . . :

Այսպէս կանչեց , ասպանդակեց ,
 Ու ինչպէս որ կայծակն ամպէն՝
 Մըսրայ զօրքին մէջտեղ զարկաւ ,
 Շողացնելով թուր կայծակին :

Ջարդեց , փշրեց մինչեւ կէսօր ,
 Կէսօր արիւնն եղաւ հեղեղ ,
 Քրշեց , տարաւ հազարաւոր
 Մարդ ու դիակ ողջ միատեղ :

Կար զօրքին մէջ մէկ ալեւոր՝
 Աշխարհք տեսած եւ շատ բանգէտ .
 — Տղա՛ք , ըսաւ , ճամբայ տրուէք ,
 Երթամ խօսիմ Դաւիթին հետ :

Գրնաց կեցաւ Դաւիթի առաջ ,
 Այսպէ՛ս ըսաւ այն ձերունին .
 — Դալար կենայ կուռդ , ո՞վ քաջ ,
 Սուրդ կտրուկ միշտ քու ձեռքին :

Հեղ մը խօսքիս դուն տուր մրտիկ ,
 Տե՛ս , քու խելքդ ի՛նչ կը կտրէ .
 Ի՞նչ են բրեր քեզ այս մարդիկ ,
 Ինչո՛ւ ասոնք կը կոտորես :

Ամէն մինը մէկ մօր որդի ,
 Ամէն մինը մէկ տան նըրազ .
 Որը կինն է թողեր այնտեղ
 Աչքը ճամբան , խեղճ ու կըրակ ,

Որը տուն մը լիք մանուկներ,
 Որը ծընող աղքատ ու ծեր,
 Որը լացով, քողն երեսը
 Նորապսակ ճահիլ հարսը ...:

Թագաւորը զօռով, թըրով
 Հաւաքեր է այստեղ բերեր,
 Խեղճ մարդիկ ենք պակաս օրով,
 Մենք քեզ վրնաս ի՞նչ ենք ըրեր:

Թագաւորն է քու թշնամին.
 Կրուի ունիս, իր հետ արա,
 Հէ՞ր կը քաշես թուր-կայծակին
 Այս անճարակ խալխին վըրայ:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

ՅԵՂԻՆ ՁԱՅՆԸ

1

Կետն Բաւաթեան, թըր-
 քահայ գրագէտ եւ հրա-
 պարակագիր. գրած է քա-
 վասիկ կեղծ անունով գե-
 դեցիկ նորավեպեր վա-
 րած է ատենին, Ա. Ար-
 փեարեանի հետ՝ Մասիս
 գրական հանդէսը եւ Հայ-
 րենիք օրաթերթի խմբագ-
 րութիւնը:

Տարթօրը քայլ մը յառաջացաւ, ու
 ձեռքս սեղմելով Անգլիացի ձէնթմէնի
 մը յատուկ այն տաք, առնական ու
 ուղղամիտ սեղմումովը, որուն մէջ
 ա՛լ վերապահում չկայ.

— Պարոն, ըսաւ, ուրախ եմ
 որ Հայու մը ձեռքը կը սեղմեմ և
 առիթ կ'ունենամ յայտնելու ձեր ցե-
 ղին համար ունեցած սքանչացումս:

Երտուն-երտունըհինգ տարեկան
 առոյգ մարդ մըն էր, իր երկայն ու
 պիրկ սրունքներուն վրայ ամրապինդ:
 Սկովտացի մը, ապահովապէս, այն
 շատ մտացի, շատ խոհուն արտա-
 յայտութեամբ, որ այդ դձգերոտ, կո-

րալի ու յազթական ցեղին բարձր նիւթականութիւնը կը
 մեզմէ ու կը կատարելագործէ: Իր խաժ ու բարի սչքերը՝
 երկար ու հետապնդող նայուածքով, իր թրթռուն շրթունքը՝
 կենդանութեամբ լեցուն, իր լայն ու գմբեթարդ ճակատը՝ նե-
 րուժ մտաւորականութիւն մը կը սփռէին ամբողջ գէմքին
 վրայ, սրբագրելով գործողութեան մարդուն յայտարար հա-
 կիրճ ու կտրուկ կերպերը և տիրապետող ու ամուր շար-
 ժուածքը:

— Երբոր ջարդերուն առաջին լուրերը եկան Անգլիա,
 ես ալ, շատերու պէս, նախ, հեռաւոր ուշադրութիւն մը
 նուիրեցի այդ եղելութեանց, որոնց վաւերականութեանն ալ,
 կը խոստովանիմ, շատ կը կասկածէի մինչև այն օրը վերջա-
 պէս, ուր, պաշտօնական տեղեկագիրներէն յետոյ, ա՛լ կարելի
 չէր տարակուսիլ աղէտքին ճշմարտութեանն ու անազնու-
 թեանը: Երբ հետզհետէ հասան բոլոր մանրամասնութիւնները,
 երբ մութին մէջէն իրարու ետեւէ մէջտեղ բերուեցան գէպ-
 քերը, նորանշան բան մը անցաւ իմ մէջս: Հակառակ ամէն
 փաստերու՝ չէի կրնար, չէի ուզեր հաւատալ ամբողջ ցեղ մը
 բնաջինջ ընկու կարելիութեանը՝ այսպէս՝ կազմակերպուած,
 սխտեմաթիք վարագութեամբ մը. սահմուկած միայած էի այն
 «Խնչո՞ւ»ին առջև՝ որ միտքս կը լլկէր յարածամ:

Ազատ մարդ մըն էի՝ անկախ՝ և որոշեցի անմիջապէս
 Հայաստան երթալ:

2

96ի գարնան էր որ հասայ հոն: Առաջին երեք չորս
 շաբաթը վարած կեանքիս վրայ բան մը չկրնար գաղափար
 տալ ձեզի: Արհաւիրքը իմ մէջս էր ու իմ շուրջս: Արիւնի
 մէջէն կը քալէի, կարծես հողը դեռ անով թայ էր, անձրե-
 ւով թուրմ մարգագետնի մը պէս, որ ոտքերուդ տակ կը
 ճլխտայ: Աչքս կարմիր կը տեսնէր: Մահուան ամէն ծամած-
 ոութիւնները, ցաւին բոլոր գալարումները, տանջանքին բոլոր
 զգայութիւնները տեսայ, այո՛, տեսայ, ա՛լ այնչափ անոնց ամէ-
 նօրեայ միօրինակ պատմութիւնները լսեցի:

Երբ այս անցեալէն հիւանդ՝ ներկայովը զբաղել ուզեցի, տեսայ որ ցաւելու կարողութիւնս, զոր ա՛լ բթացած կը կարծէի, կը վերարժարժէր նոր սաստիւթեամբ մը: Աւերակներու երկիր մըն էր բոլորովքս, ուր կիներ, աղաք ու ծերունիներ, խրեակներու պէս, կը թափառէին աննպատակ, ա՛լ բանի մը չսպասող, ա՛լ ամէն բանէ հրաժարած էակներու խորին արտաութեամբը:

Այ բան մը չկար ընելիք այդ երկրին մէջ. մահը լաւ տեսած էր գործը, քայքայուած կատարեալ էր. անոնց որ դիւ կանգուն էին, ուրիշ դեր վերապահուած չէր թուեր, բայց եթէ կարգով իրար թաղել, գերեզմանական լուսթեան մէջտեղ որ հեռոյնտէ կ'իջնէր: Ուրիշ բան չէր թուեր մնալիք այդ ամբողջ երկրէն, բայց եթէ անօրինակ մեռելաստանի յիշատակը ընդհանուր մարդկութեան խղճին վրայ:

Կը պատրաստուէի Անգլիա դառնալ:

Պատրաստութիւններս տեսնելու վրայ էի՝ երբ յանկարծ արտակարգ երևում ժ մը աչքիս զարկաւ: Բնութեան վերակենդանութեան հետ, տարօրինակ բան մը տեսի կ'ուենեար: Հոն ուր Մահը իր անձողոպրելի ու վերջնական թաթը դրած կը կարծէի, կեանքի խլրտում մըն էր որ կը սկսէր սակաւաւ տակաւ, վախկոտ բայց յստաւ: Նորէն անցայ այն տեղերէն զորս մշտնջենական անշարժութեան դատապարտուած կը հաւատայի, ու տեսայ որ կենդանութիւնը գլուխ կը վերցնէր ու չորս դէն կը նայէր:

Ա՛լ մնացի՛ հմայուած: Ասիկա նոյնչափ և աւելի արժանի էր հետազօտութեան, որչափ առաջինը:

Երկրագործը, դրացի Քիւրտէն արօր մը փոխ առած, հերկին վրայ էր՝ գլխիկոր ու փութաջան. կօշկակալը իր խանութի մոխրներուն ու փլատակներուն մէջէն հերիւն մը գտած, ու փողոցի մը անկիւնը գործի սկսած էր. խանութպանը՝ իր շալակը մէկ քանի ծրար՝ կ'արտորար դէպի խողրանքները: արհեստաւորը նորէն ծալապատիկ նստած էր կոտրած քեզկեանի մը առջև, որ սակայն կ'արտադրէր. ուսուցիչը

աղաչոց խումբ մը ժողոված խարխուլ ախոտի մը անկիւնը՝ կը կարդացնէր զանոնք. վաճառականը ոտքի վրայ՝ ապստամբ մը տայ կը համարձակէր: Ճղճիմ, նիհար, արգահատելի գործեր անշուշտ: Բայց ասիկա կիանքն էր որ ծայր կուտար, առաջին քա՛յրերը դէպի շարժումը, դէպի ոգեւորութիւնը: Մարդկութեան սկզբնաւորութեան պէս բան մը: Զարթումն էր, վերածնունդը, ու ամէնքն ալ քիչ քիչ անոր գինովութենէն կը բռնուէին: Ամէնօրեայ ճիգն էր որ կը սկսէր, անդու, բանիմաց. ամբողջական ճիգը՝ որ ընկերութիւնը կը շինէ, որ յառաջգիմութիւնը կը ստեղծէ: Դէժքերուն վրայ, այն թախծութեան քով որ չի փարատիր, որ մարթին փակած է դարերէ ի վեր, հաւատքին լրջութիւնը կար նորէն, ու կամքին սրկումը: Աշխատանքի լծուած էին, ազատարար ու միախարոզ վաստակին, ինչպէս մարդ փրկութեան խաբիսին կը պլուխ: Ապրի՛լ կ'ուզէին, ու պիտի սպրէին:

3

Ու քիչ քիչ ես ալ բռնուեցայ, վարակուեցայ այն վերականգնումի, դարմանումի տենդէն, որ այդ բոլոր մարդիկը կը թոթուէր: Ես ալ իմ սղախի բաժինս ունենալու էի ընդհանուր շրաժումին մէջ դէպի վերստացումները, իրենց հետ և իրենց քով: Ու նոյնհետայն սրոյնցի մրբանոց մը հաստատել, կամ աւելի ճիշտ՝ տուն մը հաստատել, ուր քանի չափ որբեր հաւաքէի և զանոնք բարոյսպէս զինէի այն ծանր, անխընայ, սգի ի բուն ոգորումին համար՝ որ իրենց կը սպասէր այդ արութեան ու տոկունութեան հողին վրայ:

Պտտած ամէն տեղերուս մէջ, Մալթիան մասնաւորապէս զիս յանկուցած էր իր անմահ գեղեցկութեամբը, գետին եզերքը ուռճալիր ծառերու տակ կորսուած տուներովը, ուր ժիր ու խելացի ժողովուրդ մը աղէաքին մէջ ամէնէն աւելի սաստիկ հարուածուած՝ նորէն ոտքի կ'ելլէր հաստատ առաջադրութիւններով: Հոն հաստատուեցայ, ու շատ չանցած՝ գտայ իմ ուզած աղաքս: Սովորական տիպարն ու

նէին ամէնքն ալ, ամէնքն ալ ստգոյն, նիհար, սե ու խիտ մագերով, շատ կարծր, շատ նեղ բայց շատ յամառ ճակատով, տարօրինապէս մտացի ու կրկնող սե աչքերով, սրոնց շուրջը մրագոյն ծիրը կայ միշտ. այդ տարիքէն առաջ արթնցող, զգացողութեան ախտաւոր ծիրը, կը հասկնա՞ք, խելացի ցեղերու յատկանիշն է սակայն: Բարեբաղդութիւնն ունեցայ գտնելու հայ կին մը՝ Փոքր-Ասիոյ մէկ Ամերիկեան գոյէձին մէջ կրթուած՝ որ իմ ծրագիրներս հասկնալու և գործադրելու ընդունակ գտնուեցաւ: Բայց ես էի որ կը կարգացնէի սղաքը, իրենց խաղերուն ու մարզանքներուն կ'առաջնորդէի ժամերով, ու կը խօսէի իրենց երկարօրէն, առնը թէ դուրսը, իրենց հայրենիքին վրայ, իրենց կոչումին վրայ, իրենց դերին վրայ: Ու գոհ էի գործէս՝ իրենց մէջ արթնցող կայծին տաքութիւնէն:

4

Օր մը, մտակայ գիւղացիները սղայ մը բերին ինծի, զոր ճամբուն եզերքը բունէր էին, միամիտակ քարի մը վրայ հանգչած ատենը: Հակառակ բոլոր բաղձանքիս, ստիպուած էի մերժել այդ կարգի բոլոր դիմումները, որովհետեւ սեղ չունէի. բայց երբ տղան մօտէն զննեցի, անմիջապէս վար դրի զինքը: Կորիւնի պէս բան մըն էր, դուռը, առաս մագեր ունէր, երկու կողմէն ուսուցիկ ճակատով, կրակի աչքերով: Ուրկից էր, ուր կ'երթար: Զկրցաւ որոշ բան մը ըսել: Կը յիշէր միայն թէ հօտալ մըն էր ինքը. օր մը Քիւրտերը լեռան վրայ իր նախիրը քշեր տարեր էին՝ իրեն մէկ քանի հարուածներ տալէ վերջը. գիւղը դառնալուն՝ արդէն մոխիր դարձած գտեր էր զայն, ու ա՛լ կենդանի էակ մը չկար հոն, ամէնքն ալ սպաննուած կամ փախած: Ինքն ալ ճամբայ ելեր էր, իրենները գտնելու յոյսով, ու անկից ի վեր կը թափառէր. ձմեռ մը եկեր էր, գարուն մը անցեր էր, ու ան, այսպէս, կ'երթար լեռնէ լեռ, գիւղերէ ու քաղաքներէ անցնելով, առանց կանգ առնելու: Ինչպէս ասորեր էր, չէր

գիտեր. ասորեր էր: Ուրկից կուգար. ձեռքովը լայն շարժում մը կ'ընէր, դէպի հլուսիս, Տէրսիմի լեռնաշղթան:

Ա՛լ ամբողջ հոգածութիւնս իրեն նուիրեցի: Խեռ, անհանդարտ, ապստամբ սղայ մըն էր: Ութը-ինը տարեկանը ըլլալու էր, բայց անհաւատալի ուժ մը ունէր, վայրի կատուի գիւրաթեքութիւն մը: Երեք անգամ վարժուհիին ձեռքէն փախաւ, անոր երեսը ճանկուտելով ու չըջաղգեստը բզրկտելով: Երեք անգամուն ալ զիւղացիք գտան զինքը հեռուները ու նորէն ինծի բերին:

Քիչ քիչ սակայն կակուղցաւ, մարդ ոտեցաւ: Կերպարանախոսութիւնը սկսաւ այն օրէն՝ երբ սկսանք իրեն կարգալ սորվեցնել: Հարաւային Ամերիկայի Մամբաներուն մէջ, երբ վայրի ձիերու սրտորդը լազգոն կը նետէ ու անասունը իրեն կը քաշէ, ձին կը վնջէ, կ'աքացէ, կը ծառանայ, փախչիլ երթալու կատաղութեամբ մը: Ան առեն որսորդը անոր ունդունքը կը բանայ. իր բերանը կը մօտեցնէ և իր շունչը կուտայ հոն բոլոր ուժովը: Ա՛լ անասունը իրն է, և տիրոջը կը հետեւի ան՝ հեղ ու հաւատարիմ, առանց սանձի. անոր չ'ենչը ունի իր մէջ:

Ինչ որ մեր բոլոր քաղցր խօսքերը, անուշ վարմունքը չյաջողեցան ձեռք բերել, իրեն առջին դրուած այդ պզտիկ գիրքը կրցաւ ներգործել Սագօին հոգոյն մէջ. մեր շունչն էր, որ իր մէջ անցած էր, ու ա՛լ մեզի կը կապէր զանի: Հիմա ժամերով իր գրքին վրայ գլուխը հակած՝ կ'աշխատէր քակելու գիրերուն իմաստը, սորվելու մոլեգին ցանկութեամբ մը: Հակառակ մեր բոլոր յորդորներուն, կը յամառէր կը մնար իր գրքին վրայ, առանց մասնակցելու միւս տղոց խաղերուն:

Բան մը չէր գիտեր, վայրի տունկի մը պէս մեծցած՝ ազատ բնութեան մէջտեղ: Մէկ քանի շաբաթ կտքը, սկսանք իրեն խօսիլ տիեզերքին վրայ, Աստուծոյ վրայ, Յիսուսի վրայ: Ան, աչքերը մեզի պիչ, մտիկ կ'ընէր, հասկնալու տենչով մը որ իր դէմքը կը մթագնէր: Իրեն կ'ըսէի թէ գերագոյն էակ

մըն էր որ բնութեան բոլոր բարիքները ստեղծեր էր մեզի համար, թէ անոր երախտապարտ մնալու էինք, որովհետեւ միշտ կը հակէր մեր վրայ, ու ազօթելու էինք անոր, ուղղելու էինք մեր մաղթանքները, որովհետեւ պիտի տար մեզի ինչ որ իրմէ խնդրէինք:

Իր կրկնապատկուած ուշադրութենէն կը հասկնայի թէ ամբողջ ցնցում մըն էր որ կը կատարուէր իր էութեանը մէջ: — Ըսէ՛, Սա՛գօ, դո՛ւն ալ բան մը ուզէ Աստուծմէ: Ի՞նչ կ'ուզես որ սաջ քեզի:

Գլուխը ծակեց ու պատասխան ցի տուաւ: Ի՞նչ կ'անցնէր իր մաքին ծաղքերուն մէջ: Եղունգնեկովը՝ ծոռնզին վրայ բացուած գիրքը կը քեղըթէր, առանց ինձի նայելու: Վայրկեանները անցան: Կը թողուի զինքը իր ներքին աշխատութեանը հետ: Յետոյ, մէկէն, նորէն գլուխը վեր առաւ, իր վառող աչքերը ինձի յտեց ու ըսաւ.

— Կ'ուզեմ որ խելք սաջ ինձի: Օ, գիրկս առի զինքը. ու սեղմեցի թեւերուս մէջ, անկուշտ համբուրելով իր աչքերը, որոնք հիմա թաց էին: Յեղին Չա՛յնն էր որ կը խօսէր իր բերնովը: Անգիտակցաբար, բնականօրէն, կը խնդրէր այն զէնքը որ պիտի սարեցնէր զինքը ներկայ քաղաքակրթութեան մէջ, միայն ուժը որ իրեն անհրաժեշտ էր: Արիւնին մէջ ունէր այդ պէտքը դէպի ինչ-ցականութիւնը, դէպի յաղթանակը: Ատով էր որ իր Յելը տեսեր էր ու պիտի տեսէր:

— Չէ՛, այդ ձգտումովը, դէպի այդ հորիզոնները լարուած կամքով մը, վախ չկայ որ Հայութիւնը կը կորսուի, Պա՛րոն, յարեց սոքթորը ոտքի ելլելով: Ամիսէ մը նորէն Հաստտան պիտի դառնամ:

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ

ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ

Մկրտիչ Սանասարեանի հոգին որքան մեծ, սիրաբ օրքան առատ, ու գանձը որքան ճոխ էր, նոյնքան լուսափայլ ու խորարմատ էր իր սէրը տո՛հին համար, և լուսարեր՝ անոր բարոյական ու մտաւոր զարգացման համար ինքնաբերաբար ընտրած միջոցները: Հին, նախապաշարուածի մարդ չէր ան, այլ ժամանակին ճշմարիտ լուսաւորութիւնը պաշտօղ անկեղծ մարդ: Ան ցի հիմնեց տաճարներ, վանքեր, հիւրատուններ, որոնցմէ շատեր արդէն քայքայուին վիճակ ունին, այլ հիմնական գործիներ պատրաստեց: Այդ բանաւոր ու կրթիչ գործիներն են այն բազմաթիւ հայ պատանիները, որ իր ծախքով Եւրոպա ուսում առին, այդ կրթական մեծագործութիւնն է մանաւանդ Սանասարեանի վարժարանը, որ սահմանուած է լոյս սփռելու:

Մարտիոս Մամուրեան (1830-1901), բնիկ Իզմիթեցի, ուսումը առած Բարեղի Մուրադ-Ռաֆայէլեան վարժարանին մէջ, եւ ապա հաստատուելով իր ծննդավայրին մէջ՝ նուիրուած է ուսուցչութեան եւ գրական գործունէութեան: 1871ին հիմնած է Մամուր վարդերականը որ շարունակուած է իր մահէն ետքն ալ, մինչեւ 1909 թուականը: Իրած է «Սեւ Լեռին Մարդը» անունով վէպը, ինչպէս նաեւ «Հայկական նամակակի» ու «Անգլիական նամակակի» հատորները, ունի նաեւ դասագրքեր եւ բազմաթիւ թարգմանութիւններ:

Որդի համեստ և ժիր հօր՝ Մկրտիչ Սանասարեան կը ծնի Թիֆլիս 1818ին, և իր գործին մարդը կ'ըլլայ: Չինուորական ծառայութեան մէջ մանկիւր՝ կարող էր յարատեւել եւ բարձր աստիճաններու հասնիլ. բայց անկախ դիրքի մը առաւելութիւնները քան ամէն շքանշան և արտադր գերիվեր համարելով՝ Մ. Սանասարեան կ'ընտրէ առեւտրական ասպարէզը: Բեկր-

պուրկ կը հաստատուի, ապա նաւային ընկերութեան մը (Կաւկազ-և Մերկուրի) վերանաւորութեան պաշտօնը կը ստանձնէ: Կարող էր մեծանուն լարերարը իր վաստակին արդիւնքը ճշխարար վայելիլ, իշխանակոն փառաւոր կեանք վարել և իր հարստութիւնն ունայնասիրական հաճոյքներու համար վատնել, ինչպէս սովոր են ընել մեր մէջ շատ մեծատուններ. բայց ողբացիալ բարերարը մեծ մարդ էր և մարդկային հաճոյքներուն գերագոյնը կը սկսէր իր միտքը, սիրան ու գանձը առատօրէն նուիրել Ազգին:

Սանասարեան պիտի սպրի յաւէտ, վասն զի իր կեանքին շքեղագոյն փառքն եղած է իր ազգը սիրել և անոր նուիրել իր հոգիին ու քրտինքներուն առատ գանձերը:

Ս. ՄԱՍՈՒՐԵԱՆ

ՄՂՏԵՍԻ ԱՎՈՒՆ ԺԱՄԱՑՈՅՑԸ

ԹՎԿԱՅԻՆԵՅԻՆ (Յովհաննէս Յարութիւնեան) Խարբերօցի գրագէտ եւ ուսուցիչ, գաւառական գրականութեան առաջնակարգ վարպետը:

Երսուն, երսունըհինգ տարի առաջ, մէկ ժամ կար այն գեղը, մէկ հատ ալ ժամացոյց: Ժամը ըսեր էին, կը հասկնայի ինչ էր, ուր առտու իրիկուն կ'երթայի, իսկ այն ժամացոյցը՝ որ Աղսեհնց մղաէս Ա. կորը կը կրէր շլիքէն մինչեւ գօտին ճոխ արծաթ շղթաներու փառ փառ խուրձով մը, որուն մէկ տեսակը գեղին հարսը կը ցուցադրէ—այն ժամացոյցն էր ահա, որ խելքիս չէր պառկիր:

Բոյսր գեղը ընդհանրապէս, ու գարունէն մինչեւ աշունին վերջը՝ հողի-ջուրի աէր երկրագործները մասնաւոր հետամտութեամբ, այն մէկուն՝ մղաեփ Ակորի անունն

ու հետքը կը փնտռէին, որ անոր ժամացոյցին վրայով հարցում մը ընեն, անկէ պատասխան մը ընդունին. այնպէս որ մարդը գիշերն ալ «արիւն-քրտինք»ի մէջ, ստիպուած էր պատրաստ ձայն մը սալ զինքը կանչողին, որուն ըսելիքը գիտէր և պարապը չէր ձգեր:

... Մղտեսին ցորեկն ալ իր հարցուկի դերին մէջ, ո՛րէ մէկը յուսախաբ ետ չի դրկեր. իրեն դիմողին, քիչ մըն ալ այնպէս կը հասկցուի, թէ՛ պարտաւորութեան մը պէս կ'ըսէ իր ըսելիքը, ժամացոյցը գօտիին փաթէն հանելով, անոր վրայ խուսափուկ, բաւական մըն ալ հպարտ նայուածք մը պտտցընելէ ետքը:

... Սնդամ մը, միտքս դրի որ, ինչ ըլլայ ըլլայ, ես ալ Մղտեսիին մօտը, շատ մօտը, իմ սրունքներուս վրայ ըլլամ. գեղին մեծատունն է եղեր,— թո՛ղ ըլլայ. հարուստ մարդ է կ'ըսեն,— հո՛գս է. ես ալ խօս պզտիկ մըջիւն մը չեմ ըսուիր: Ինք կ'ուզէ՛ թող հետս ալ չիտսի, գիս հաւձագ մը չճանչնայ թող. միայն թէ՛ ես յաջողէի ան գօտիին սատանան քիչ մը սանկ, մօտէն տեսնալ,

Գիւտս ըրեր եմ, բայց կը կասկածիմ. պահ մը ես ինծի սրտապնդող մը կ'ըլլամ. ինչո՞ւ չէ, ես ալ իրաւունք ունիմ՝ կ'ըսեմ. քանի որ գիւղին մեծ ջուրէն մեր արսն ու աջգին ջրիւլ համար քիչ մը բաժին ալ մենք ունինք՝ ըսեր է մայրս. կ'երթամ բան մըն ալ ես կը հարցնեմ:

Ան օրը լուսնկան երազէի, ծոցս կ'ըլլար. Մահտեսին ինչպէս կը հանդիպի. մեր դուռներուն քովերը երկար նստեր է, աչքը շեշտ իր գուլպային ասեղներուն վրայ, ուրիշ կողմ չի նայիր. մինակ ինքն ու ինքն է:

... Մղտեսին զիս տեսնելուն, անունս կուտայ,— գաւաթ մը պաղ ջուր կ'ուզէ. թըհո՛ւ, թո՛ղ, եթէ պէտք ունի, աչքերս ալ ուզէ. յաջողեր եմ. աս գաղափարովն է որ արևը կուգայ կը լեցուի աչքերս: Գաւաթ մը ջո՛ւր էր ուղածը, ես ան ուղածէն շատ էվէլ՝ լեցուն վարդագոյն կուժ մը կը հրամցնեմ:

Հաճի աղան խոշորիկ «աֆէրիս» մը կ'երկնցնէ ինծի, որ ես վայրկենապէս կարմիր ինձորի մը պէս կը տեղաւորեմ զբաբանս թէև, բայց ուրիշ փոխարէն մը, ժամացոյցը . . . :

Միրս կ'ընեմ ու հարցումիս բանաձևը անա .

— «Սահաթը ի՞նչ է, հաճի աղա :»

Մարդը երեսս կը նայի զարմանքով մը, որուն մէկ ձայրը մեծ հօր մը գորովին նմուշը կայ :

— Սահաթն ի՞նչ ընէիր, աղա՛ս :

— Մեր ջուրին կարգն է—վրայ կը բերեմ—, չենք գիտեր որչափ պիտի վաղէ :

— Ձերը չպիտի վաղէ, ձերը չպիտի ըլլի, — կ'ըսէ . դեռ ձերը վաղն ալ չէ :

Շիտակ խօսքին ի՞նչ ըսեյ . իրա՛ւ է, ե՛րբ մենք օր մը մեր ժամանակը կշռելու համար ժամացոյցի պէս բանի մը պէտքը մտքէ անցուցեր էինք :

Լեզուս կոկորդս կը փախի, հաճիին աւելի զայրոյթ մը չպատճառելու համար՝ կրունկիս դիրքը կը փոխիլեմ, հուսահատ ու չտեսնամ երեսը, մինչ, ես իմ խելքով, անանկ կը գուշակէի թէ՛ մէկ սուտով անոր պէխը ափիս մէջ պիտի ունենամ, երկուքով՝ գօտին ալ, ժամացոյցն ալ մէկտեղ պիտի խլիմ :

Անգամ մըն ալ կը նայի երեսիս .

— Դուն կ'երեւայ թէ, աղա՛յ, հէնց սահաթս տեսնելու փափաքդ էր որ յայտնեցիր, հա՛, չըսե՛ս շիտակը :

Հաճին իր այս վերաբերումին անուշութիւնովը քիչ կը մնայ որ մեռած հայրս մտցնեյ տայ . իր լեզուն ճիշտ հոգիս հնրնցնող մարմաջին վրայ կը պահէ . ու չուշանար յօժարելու, թէև քիչ մը պայման կը խտանէ իր շնորհքին մէջ .

— Սահաթս անա, տե՛ս, ամմա, դուն ալ ձեր էգիլին գլինիէն լեցուն փարջ մը գլինի պիտի բերես :

Կ'ընեմ խոստումս . համաձայներ ենք . սահաթը անա,

այն իսկ ժամացոյցը՝ որ պահ մը առաջ արեւին չափ հեռուն կը մտածէի ինձմէ :

Ի՞նչ աղուոր, ի՞նչ հիանալի բան, թոյլ կուտայ տէրը որ քիչ մըն ալ մատս մօտեցնեմ անոր, սիրուն սոււի մըն է . կափարիչ մը ունի . բանալի ունի որ, ուղուած ատեն, ան կափարիչը վրան կղպելու ծառայութիւնը կ'ընէ՝ կը խորհիմ . մատիս ծայրովը ան կլորիկ ճերմակ աղակին կը չլիեմ . վրան սե-սե կէտանիչեր կ'երեւան, անոնց մէջտեղը կարճ, երկայն գոյգ մը մազի նրբութիւնով բարակ ասեղներ կը տեսնուին՝ որոնք մկրատի բացուածքով մը թուրքերէն ութ մը կը ձեւացնեն : Մէջէն ալ, ի՞նչ ձայն ըլլար ան, — ճը՛գ, ճը՛գ, ճը՛գ, ճը՛գ . մինչև մաղերուս ծայրը կարմիր հետաքրքրութիւնը լեցուած կը զգամ . . . մէջէն է աս ձայնը, բայց ո՛ւսկէ, ինչպէ՞ս, հոն պզտիկ միջատ մը տեղաւորուած ըլլայ :

ՅԼԿԱՏԻՆՑԻՆ

Ի Ր Ի Կ Ո Ւ Ն Ը

Իրիկունն է շատունց մեներ-
Դագաղին մէջ լուրթ լեռներուն,
Ու զիշերը հագած սեւեր՝
Կը սփռէ ցուրտն իր ձորներուն :

Բոլոր ձայներն ալ մարեր են
Վերջալոյսի վարդերուն հետ .
Ու կը նըժայ լոյսը վերէն,
Ու կը հալին զիծերն անհետ :

Արսաւէս Գարուփիւն-
եան, բնիկ Մալկարացի,
Թրքահայ ժամանակակից
բանաստեղծ եւ գրագէտ :
Հրատարակած է մէկ քանի
հատորներ իր բանաստեղ-
ծութիւններէն :

Դաշտին անծայր անկիւններէն
 Լայն ստուերներ կ'ուրուագծուին,
 Ու խորհուրդով, ու յամբօրէն
 Կ'իջնան ցրուած բերանն հովին :

Ու հովն անուշ կը սարսրուայ
 Ծառերուն մէջ քաղցրամրմունջ,
 Ուր ոստերու ցանցին վըրայ
 Կը քնանան բոյներ անշշունջ :

Եւ լուսրնկան պայծառ, արթուն,
 Իր մենութեան բարձրերէն լուռ
 Վար կը մաղէ մեզի ժպտուն
 Բիւր երազներն իր ոսկեհուն :

Իրիկունն է հանդարտ մեռեր
 Դազաղին մէջ լուրթ լեռներուն,
 Ու մութ գիշերն, հագած սեւեր՝
 Կ'երկնէ կարմիր բոցերն այգուն :

ԱՐՏԱԵՒ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ՄԵԾ ԱՍՏՂԱԳԷՏԸ

1

Գարնանային տաք, հրաշալի գիշեր մըն էր : Ամէնքը
 քնացեր էին լեհական Վորմի փոքրիկ քաղաքին մէջ :

Մարդ մը միայն արթուն էր : Մենաւոր, նեղ սենեակին
 մէջ, ճրագի աղօտ լոյսին տակ՝ նստած էր Կոպերնիկոս քահա-
 նան, մեծագոյն աստղագէտն ու գիտնականը :

Եօթանասուն երկար տարիներու բեռին տակ իր մէջքը
 ծուած, խոր կնճիւններ ճակախն վրայ, մեծ ծերունին կը սրբ-
 բազբէր «Նրկնային մարմիններու Յեղափոխութիւնը» անուն
 իր գրուածքին վերջին երեսները :

Վաղը, առաւօտուն, իր սիրելի աշակերտը՝ Ռետիկոս,
 պիտի տանէր այդ ձեռագիրը Նիւրնպէրկ քաղաքը, սը-
 պագրերու :

Երկար նստել յիտոյ, Կոպերնիկոս վերջապէս նայեցաւ
 պատուհանին. տեսաւ որ աստղերը արդէն կը մարին արե-
 ւելքը : Առաւ իր շինած փայտէ եռանկիւնին :

Այդ եռանկիւնիով էր որ ըրած էր իր բոլոր մեծ գիւտերը,
 ուսումնասիրեր էր տիեզերքը և իմացեր էր երկնային լուսա-
 տուններուն շարժումները. իմացեր էր որ ս'չ թէ արեւն է
 շարժողը և մեր երկիրը՝ կեցողը, այլ, ընդհակառակը, արեւն
 է կանգնած և գետինն է որ կը շարժի :

Այդ գործիքով երկար գիտեց երկինքը, սպա՛ մօտեցաւ
 սեղանին, և մէկ քանի սող գրեց իր ձեռագրին վրայ :

2

Նոր էր գրեր վերջին բառը, երբ ներս մտաւ ծառան .
 — Տէր-հայր, — ըսաւ անիկա. ձեր բարեկամ Ռետի-

կոսի մարդը պատրաստ է դէպի Նիւրէնպէրկ ճամբայ լինալու, և կը խնդրէ, ձեռագիրը: Իսկ վարը, սենեակին մէջ ալ տասը ազքատ հիւանդներ ձեզի կը սպասեն: Փրատէնպէրկէն ալ փութով կը հրաւիրեն որ՝ տեսնէք ձեր շինած նոր ջազացքը և այցելէք երկու բանուորի, որոնք ոտքերնին կտրեր են՝ ջազացքի մեքենան բանեցնելու առին:

— Խեղճ՝ դժբախտներ, — բացագանչեց Կոպերնիկոս, սթափելով իր մտածումներէն: Շո՛ւտ, թամբեցէ՛ք ձին:

Եւ սանդուխէն իջաւ վարի յարկը, որ թէ՛ իր դեղաբանն էր, թէ՛ ընդունարան: Ինք ոչ միայն քահանայ էր, այլ և բժիշկ:

Հոն, սկսաւ քննել հիւանդները և դեղ տալ: Յետոյ շտապով խոնց գաւաթ մը կաթ և արդէն ձի պիտի հեծնէր՝ երբ դուան առջև կեցաւ ձիաւոր մը ու իրեն յանձնեց նամակ մը:

Կոպերնիկոսի մէկ բարեկամ եպիսկոպոսն էր որ կը գրէր. «Աստուած պահապան քեզի: Քու թշնամիներդ քեզ հերետիկոս են հռչակեր և ամբողջ Նիւրէնպէրկը գրգռեր են քեզի դէմ: Փողոցներուն մէջ ժողովուրդը կը նզովէ քու անունդ՝ Համպարանը խոնարով որ շուտով պիտի սպագորուի ձեռագիրդ, երդուընցած է ոչնչացնել զայն սպագորու մամուլը: Շուտ եկուր և աշխատիր զպղկ այս փոթորիկը: Կը վախճում որ ուշանան:»

— Ձին, — պտուսց Կոպերնիկոս:

— Ո՛ւր, Նիւրէնպէրկ, — հարցուց ձիաւորը:

— Ո՛չ, — պատասխանեց անիկա. Փրատէնպէրկ վիրաւոր բանուորները իմ օգնութեանս կը սպասեն հոն: Թող ազէտ կրօնամոլները ոչնչացնեն իմ աշխատանքս, բայց չէ՞ որ չեն կրնար կանգնեցնել երկնային մարմիններուն շարժումները:

3

Ժամ մը յետոյ Կոպերնիկոս Փրատէնպէրկ գիւղն էր, ուր այդ օրը եկեղեցիին օժուժը կը կատարուէր: Շատ ժողովուրդ էր հաւաքուեր միւս գիւղերէն ալ:

Ահա թէ ի՛նչ տեսաւ Կոպերնիկոս:

Փողոցային թատրոնի մը կից՝ շինուած էր փոքր խոճիթ մը, որ կը ներկայացնէր աստղագիտարան: Տանիքին վրայ կանգնած էր դերասան մը, երկար, սպիտակ մազերով, դիտմամբ Կոպերնիկոսի պէս հագուած և երեսը ներկած, բայց ծիծաղաշարժ կերպով:

Անոր ետևը կանգնած էր ճանկերով ու եղջիւրներով հրէշ մը՝ աստանայի կերպարանքով:

Ներկայացում մըն էր որ տեղի կ'ունենար: Կը ծաղրէին Կոպերնիկոսը, կը նամայնէին զինք մարդու մը՝ որ հոգին աստանային է ծախսը, որովհետև կ'ըսէ թէ երկիրն է դարձողը և ոչ թէ արեգակը: Յոյց կուտային Կոպերնիկոսը իրրեւ գինով և իրրեւ խարերայ, որ հիւանդներն ջրհորի ջուր կը ծախէ՝ դեզի տեղ:

Ամբողջ կեցած թատրոնին առջև՝ քահ քահ կը խնդար, կը ծափահարէր ու կը նզովէր:

Եւ հանդիսատեսները ամէնքն ալ այն մարդիկն էին, որոնց հայրերը, մայրերը, քոյրերը, եղբայրները, նոյնիսկ գիրենք և իրենց զաւակները ամբողջ յիտուն տարի բժշկեր և մխիթարեր էր Կոպերնիկոս, ու ամէնուն ալ այնքան բարիք էր բեր: Ու հիմա ասոնք էին որ ոտքի տակ կուտային իր պատիւը, իր մեծ գիւտը, և փողոցային խեղկատակի մը հետ նզովքներ կը կրկնէին:

Ձի դիմացաւ՝ ձերունիին սիրաւ: Չգայաղիրկ ինկաւ գետին, և ուշաթափ՝ տարուեցաւ իր աունը:

4

Կոպերնիկոս հինգ օր կը կուտէր մահուան դէմ, Երբ քիչ մը խելքը վրան եկաւ, Նիւրէնպէրկէն նամակ մը ստացաւ՝ որ զգուշ ըլլալ կը պատուիրէր իրեն. ուսանողները երեք անգամ փորձեր էին պաշարել այն սպարանը, ուրկէ լսյս պիտի տեսնէր մեծ ճշմարտութիւնը:

Իր բարեկամը այսպէս կը գրէր .

«Այս առաւօտ ալ թշնամիներդ կ'ուզէին կրակ տալ տպարանին : Ես հաւաքեցի մեր բոլոր բարեկամները : Գիշեր ցորեկ կը պահպանէինք տպարանին դռները , և անարգանքի ու բռնութիւններու դէմ կը պաշտպանէինք գրաշարներն ու բանուորները , որոնք կ'աշխատէին լեցուն ատրճանակներ կապած մէջքերին : »

Մահամերձ Կոպերնիկոսը աւելի ևւս վար ձգեց զլուսը կուրծքին վրայ :

Երկու օր ետքը լուր բերին թէ՛ գրաշարներէն մէկը , կաշառուելով Կոպերնիկոսի թշնամիներէն , գողցեր ու անոնց յանձներ էր ձեռագիրը , որ թշնամիները հրատարակով այրեր էին խարոյկի վրայ : Բայց իր բարեկամները կրցիր էին գիրքը տպագրել :

Այս լուրերը աւելի ու աւելի կը տառապեցնէին ծերունիին հոգին : Արագօրէն կը սպառէին անօր ուժերը :

Եւ ահա , այդ օրհասական դէպքէն հինգ օր ետքը , Կոպերնիկոսի տան դռան առջև կանգ առաւ փոշեթաթաւ ձիաւոր մը : Նիւրէնպէրիէն կուգար և իր հետ կը բերէր Կոպերնիկոսի աննման գրքին տպագրուած մէկ օրինակը :

Մահամերձը առաւ թանկագին գիրքը , սեղմեց կուրծքին , և մեռաւ իսկոյն՝ երջանիկ ժպտը չրթունքներուն վրայ : Ասիկա տեղի ունեցաւ 1543 , մայիս 23ին :

Հիմա , ամբողջ աշխարհք կը ճանչնայ Կոպերնիկոսի փառքը , որ անմահ է :

X

ՀՆԱՆՈՒՄՆԵՐ

Նկար Ա. Բագոյի

Խ Ղ Ճ Մ Տ Ա Ն Ք Ը

Երբ անասունի մորթիներ հազած իր զաւակներուն հետ, Կայէն՝ փոթորիկներուն մէջէն հերարձակ ու կապուսացած, կը փախչէր Ենոքային առջեւէն, իրիկուն եղաւ. մուսլ մարդը հասաւ լեռան մը ստորոտը, ընդարձակ դաշտի մը մէջ:

Իր յոգնած կիներ և իր շնչապառ զաւակները ըսին անոր.

— Պառկի՛նք գետինը և քընանանք:

Կայէն չէր քնանար և կը մըտմտար լեռներուն ստորոտը: Գլուխը վեր վերցնելով՝ տեսաւ մահաշուք երկինքին խորը, աղջամուղջին մէջ մեծաբաց աչք մը, որ սեւեռաբիր իրեն կը նայէր:

— «Շատ մօտ եմ անոր», ըսաւ դողդղալով: Արթնցուց իր քնացած զաւակները, իր յոգնած կիներ, և սկսաւ չարաշուքօրէն փախչիլ տարածութեան մէջէն:

Քալից եռսուն օր, քալից եռսուն գիշեր, Կ'երթար անխօս, արժագոյն, դողդղալով շուկներէն, գողունի, առանց ետին նայելու, անդադար, առանց հանգչելու և անքուն:

Հասաւ ծովերու աւաղափունքը, այն երկիրը՝ որ յետոյ կոչուեցաւ Ասուր:

Վ. Ի. Բրու շիւհօ (1802-1885) ֆրանսայի գրական ամէնամեծ փառքերէն մէկը, որ գրեթէ փորձած է գրական բոլոր սեռերը եւ իր ատենին խոշոր ազդեցութիւն ունեցած է ոչ միայն Ֆրանսայի, այլ և Նախաշխարհային մտքին վրայ: Թողած է հսկայական դործ, որոնցմէ ումանք, Ինչպէս իր «Թըշուառներ» անուն վէպը, Թարգմանուած են նաեւ հայերէնի: Վ. Ի. Բրու շիւհօ, սակայն, էական իբրեւ քնարերգու բանաստեղծ է որ կը մնայ անզուգական:

— «Կանգ առնե՛նք հոս, ըսաւ, որովհետեւ ապահով է այս ապաստանարանը. կենա՛նք հոս. աշխարհի ծայրն հասանք արդէն»:

Եւ երբ կը նստէր, տեսաւ աչքը՝ մութ երկինքին մէջ, հորիզոնին վրայ՝ միեւնոյն տեղը: Այն ատեն, բռնուեցաւ սև սարսուռով. «ժածկեցե՛ք զիս» կը պոռար. և իր բոլոր զաւակները, մատերնին բերուընուէն, կը դիտէին իրենց վայրագ մեծ հօր դողդուղը:

Կայէն ըսաւ Յոբելին՝ որ հայրն եղաւ անապատին մէջ մազէ վրաններու տակ ապրող բնակիչներուն.

— «Ասդի՛ն քաշէ վրանին կտաւը»:

Եւ պարզեցին ծփացող պատը. ու երբ կապարէ ծանրութիւններով հաստատեցին զա՛յն՝

— «Այ բան կը տեսնե՛ս» ըսաւ Սիլվան, աղջիկը իր գաւակներուն, այն խարտեաշ և արշալոյսի պէս քաղցրադէմ մանուկը:

Ու Կայէն պատասխանեց.

— «Դարձեալ կը տեսնեմ այն ա՛չքը»:

Յօրնալ, հայրը անոնց, որոնք աւանէ աւան կը պտտին՝ գուրնա փչելով ու թմբուկ զարնելով, պոռաց. — «Ես հիմա շուտով պարիսպ մը կը շինեմ»:

Եւ շինեց պղինձէ պարիսպ մը և Կայէնը անոր ետեւը գրաւ: Բայց Կայէն ըսաւ.

— «Այն աչքը ի՛նձի կը նայի միշտ»:

Ենովք ըսաւ.

— «Պէտք է կառուցանել պատնէշի այնպիսի ահարկու գօտի մը, որ բան չկրնայ մօտենալ անոր: Շինենք քաղաք մը՝ իր միջնաբերդով: Շինենք քաղաք մը և փակենք անոր անցքերը»:

Այն ատեն Թորէյկայէն, հայրը դարբիններուն, շինեց հսկայական և գերմարդկային քաղաք մը: Մինչ ինք կ'աշխատէր, իր եղբայրները դաշտերուն մէջ կը հայածէին Ենովսի որդիները և Սկիթի գաւակները. ով որ անցնէր՝ անոր

աչքերը կը փորէին և իրիկունները նետեր կը նետէին աստղերուն:

Կտաւէ պատերով վրանին տեղ բարձրացաւ կրանիթը. ապառաժի կտորները իրարու վրայ շարեցին երկաթէ հանգոյց-նելով և քաղաքը կը թուէր դժոխային քաղաք մը: անոր աշտարակներուն շուքը գիշերի մէջ կը թողուր դաշտավայրերը: Պատերուն թանձրութիւնը շինեցին լեռներու թանձրութեամբ և դռան վրայ քանդակեցին.

«Աստճոյ արգիլուած է ասկէ ներս մտնել»:

Երբ աւարտեցին որմափակելը և գոցեցին ամէն անցք, դրին մեծ-հայրը քաղաքին կեդրոնը, քարէ աշտարակի մը մէջ, և անիկա կը կենար հոն թաղձագին ու խոտու:

— Հայրի՛կ, անհետացա՛ւ աչքը, ըսաւ Սիլվա դողդուղազին:

Եւ Կայէն պատասխանեց.

— «Ո՛չ. հոն է անիկա միշտ»:

Այն ատեն, ըսաւ անիկա.

— «Կուզեմ գետնին տակը բնակիլ, ինչպէս պիտի բնակէր մենաւոր մարդ մը իր գերեզմանին մէջ. հոն մէկը զիս պիտի չտեսնէ, ոչ այ ևս մէկը»:

Ուստի, փոս մը բացին. և Կայէն ըսաւ. «Լա՛ւ է»:

Յետոյ, միայնակ իջաւ այդ մթին կամարին տակ: Երբ մութին մէջ նստեցաւ իր աթոռին վրայ և իր գըլխուն վերեւէն փակեցին գետնափոր նկուղը, աչքը հո՛ն էր, գերեզմանին մէջ, և կը նայէր Կայէնին:

ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ԿՐՕՆՔԸ

Կրօնքի գաղափարը հին ազգերու մէջ գրեթէ միեւնոյն ծագումն ունի ամէն տեղ, որովհետեւ բոլորն ալ նախապէս բնութենէն առած են իրենց աստուածները: Ուստի, մարդիկ եղած են նախ բնութեմապաշտ. յետոյ՝ բնութեան ամէն մէկ երեւոյթին մէյմէկ կերպարանք սուած և եղած են կռայաշտ. ասկէ ալ առաջ եկած է բազմաստուածութիւնը:

Կ. Յ. Բաւմաջեան, Թրքահայ բանասէր եւ հեղինակ պատմական ու բանասիրական շատ մը կարեւոր հրատարակութեանց:

Քրիստոնէութենէն առաջ, Հայերն ալ, միւս ազգերուն նման, եղած են թէ՛ բնութենապաշտ, թէ՛ կռայաշտ և թէ բազմաստուածեան:

Հին Հայերը բնութեան առարկաներէն կը պաշտէին կրակը, ջուրը, ծառերը, ժայռերը, կենդանիները, ծառերը, ժայռերը, կենդանիները,

և ասոնց նման նիւթեր: Յետոյ սկսան պաշտել երկնային մարմիններն ալ, ինչպէս՝ արեւը, լուսինը և ուրիշ աստղեր:

Կռայաշտութեան ժամանակ, Հայոց ամէնէն նշանաւոր աստուածներն էին.

Արամազդ՝ որ միւս բոլոր աստուածներու գլխաւորը կը համարուէր և որուն մեհեանը կը գտնուէր Անի ամրոցը (Կամախ կամ Բէմախ):

Անահիտ, որմէ Հայոց թագաւորները առողջութիւն կը ինդրէին՝ երբ հիւանդ ըլլային, կամ որուն նուէրներ կը մատուցանէին, երբ պատերազմի մէջ յաղթող հանդիսանային: Անահիտի մէկ մեհեանը կը գտնուէր Երեզ աւանին (Երզնկա) մէջ, իսկ միւս մեհեանը՝ Աշտիշատի մէջ, Տարօն (Մուշ):

Վահագն, յաղթութեան աստուածն էր, որուն պաշտօնն

էր իրեն դիմողներուն զօրութիւն ու յաղթանակ բաշխել: Ասոր ալ գլխաւոր մեհեանը կը գտնուէր Աշտիշատի մէջ, և կը կոչուէր Վահեկվահանեան մեհեան:

Հայ ժողովուրդին քով Հայկի առասպելը ժամանակ մը այնքան զօրաւոր եղած է, որ ան իր ազգին նահապետը մինչև երկինք բարձրացուցած և երկնքի ամէնէն լուսաւոր աստղերէն մէկն ըրած է. յունական Թրիոնն է այդ աստղը, որ Հայերուն կողմէ կոչուած է Հայկ:

Այս գլխաւոր աստուածներէն դուրս՝ կային նաև երկրորդական աստուածներ, ինչպէս՝ Նանէ, Ասողիկ, Միհր, Տիւր, Բարչամին, ևն.:

Հայաստանի մէջ ութը գլխաւոր մեհեաններ կային, որոնց մէջ կուռքերու պաշտօն կը մատուցանէին Հայերը: Այս մեհեանները կը գտնուէին՝ Արտաշատ, Բագաւան, Անի, Երիզա, Թիլ, Թորդան, Բագայառիճ և Աշտիշատ:

Հայոց մէջ ոգեպաշտութիւն ալ գոյութիւն ունէր և ամէն տեղ բարի ու չար ոգիներու ներկայութիւնն ընդունուած. այսպէս՝ կը հաւատային թէ, Առլեզ կոչուած բարի ոգիներու հետ հիւսիս, պատերազմի դաշտին վրայ իյնող քաջերու մարմինները կենդանութիւն կրնան ստանալ:

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

ԱՆԱՀԻՏԻ ՄԵՇԵԱՆԸ

Յովնան՝ համբաւաւոր Ոսկիածին և Ոսկիածօր Անահիտի, հայրենեաց պաշտպանին, արձանին քովն էր: Անոր աջ կողմը Վահագնի և ձախ կողմը Ասողիկի արձանները կանգնած էին: Այս երեք արձաններու պատուանդաններուն կից՝ ոսկեձող եռոտանի մը կար:

Կարելի չէր հասկնալ թէ այս տաճարը իր գմբէթովը, որուն չորս կողմը ուրիշ փոքր գմբէթներ կային, գետնին սափն էր թէ վրան, որովհետեւ պատերը ամբողջովին ար-

ձաններով ու քանդակներով զարդարուած էին, և վրայի գմբէթէն կախուած էր անագին ապակեայ ճրագարան մը, ու

Ծեռեց ստանուէն է **Տոքր. Յովսէփ Երեմի-եանի** (1832-1888), որ եղաւ Թրքահայոց անուանի վիպասաններէն ու հրապարակագիրներէն մէկը: Նշանաւոր են իր երեք պատմական վէպերը, — «Երկունք Թ. Դարու», «Թորոս Լեւոնի» եւ «Թէո-դորոս Ռշտունի»:

գիտէ որ հեռաւոր երկրէն բերուած՝ այդ անդնդախոյս աստուածութեանց պաշտօնն ու նսեմացած խաւարը չը-քաւորելու համար:

Եւ երբ այս մտածման մէջ էր, յանկարծ ուշադրութիւն տուաւ, որովհետեւ երգերու ձայներ սկսան լսուիլ և տաճարը լեցուեցաւ արաբական ու հնդկական անուշահոտ խունկերով: Եռոտանին իբր թէ խընկաման մը կամ բուրվառ մը ըլլար, դուրս կը փչէր զմայլելի մուխ մը, որ զարմանալի ազդեցութեամբ այդ մարդուն երկայթէ ջիղերը կակուղ ոսկիի սկսաւ դարձնել:

Դուռ կը փնտռէր Յովսէան, բայց չէր կրնար նշմարել նաև այն դուռը՝ ուրկէ ինք ներս մտած էր: Եւ անա վահագնի ու Աստ-

ղիկի պղինձէ պատուանդաններուն անյայտ դռները բացուեցան, և երգեցիկ քուրմերու ու քրմուհիներու բազմութիւն մը սկսաւ զոյգ զոյգ դուրս ելլիլ և արձաններուն առջև շարուիլ. իրենց հարուստ ու ճոխ ոսկեթել և նկարէն հագուստները շատ հաճելի տեսք մը ունէին: Յետոյ, Անահիտի պատուանդանին դռնէն դուրս ելան մեծ քրմապետն ու մեծ քրմուհին, և երգերը լուեցին: Քրմուհին երիտասարդ և շատ գեղեցիկ կին մըն էր. երբ եռոտանին առջև կանգնեցաւ, թարուկ եկաւ երեսին:

Երբոր երգերը լուեցին, եղէգնեայ սրինգներ սկսան փափուկ և ախուր երաժշտութիւն մը հնչեցնել, որ եթէ մտիկ ընողին հեշտալի ալ չթուէր, գոնէ վայրկեան մը վերջը շատ ազդու և սրտաճմիկ բերկրութիւն մը կը պատճառէր:

Այն լսեն, քրմապետը ձեռք տուաւ և հրաւիրեց քրմուհին որ անցնի նստի եռոտանին վրայ. խակ ինք, քուրմուրու խուփէն շրջապատուած, կանգնեցաւ իր աստուածութեանց առջև, թեւերը տարածելով և անձայն աղօթելով. հազիւ թէ չրթունքները կը շարժէին:

Եւ անա, քանի մը բոպէ չանցած, ամէն աչք որ եռոտանին պնդեցեալ էր, կը տեսնէր փոքրիկ ջղային ցնցումներ մեծ քրմուհիին վրայ: Ասոր յաջորդեց վիճակ մը՝ որ մարմարի պէս քարացուց այդ եռոտանին վրայ նստողը, մինչև որ աչուքները սկսան բացուիլ անսովոր և սեւեռ նայուածքով:

Այն ատեն, քրմապետին բերին գիրք մը, որուն թերթերը արծաթեայ բարակ տախտակներ էին. և ան բացաւ էջ մը՝ ուր ոչինչ կար գրուած և զոր ներկայացուց քրմուհիին.

— Կարդա՛, ո՛վ աստուածներէն ներշնչուած, ըսաւ հզօր ձայնով մը:

Եւ քրմուհին այսպէս խօսեցաւ.

— «Քիչ են, Հայաստան, քու չարչարանքդ, քիչ են քու սանջանքդ. դեռ կանդուն են քու քաղաքներդ, դեռ կանդուն են քու տաճարներդ. դեռ հարսի և փեսի ձայներ կը լսուին քու մէջը, դեռ տղան օրօրանի մէջ կը նուայ. դեռ հուրը վառարանին մէջ կը ճարճատի, դեռ մուխը երգիքներուն վրայէն կը բարձրանայ. դեռ քու զաւակներդ բարձրավիղ կը քայեն, դեռ երկայթը իրենց ձեռքին և իրենց մէջքին վրայ կը փայլի. դեռ քու աղջիկներդ ծիրաններով կը զարդարուին, դեռ անոնց պարանոցին վրայ ոսկի մանեակ և թեւերուն վրայ ապարանջաններ կը նշուլեն:

«Բայց այդ ամէնուն վերջն է: Քու քաղաքներդ պիտի անմարդանան, քու շէներդ անչէն պիտի մնան, քու տաճարներդ կիսակործան, քու տուններդ անկենդան պիտի դառնան. ուրախութեան և հարսնիքի ձայներուդ՝ սղբերու և լացի ձայներ պիտի յաջորդեն, քու վէնքերուդ շառագման՝ շղթաներու ձայներ, քու մանեակներուդ և ապարանջաններուդ հնչիւններուն՝ գերութեան խարազաններու ճարճատու մը:

«Քու կարիճներդ գերի պիտի դառնան իրենց երկրին մէջ, քու աղջիկներդ ազախին պիտի ըլլան իրենց հայրենի տան և դառն պանդխտութեան մէջ: Երբոր երեսդ դէպի արեւելք դարձնես՝ թշնամի պիտի գտնես. երբոր դէպի արեւմուտք դառնաս՝ դարձեալ թշնամի պիտի տեսնես. օգնութիւն պիտի խնդրես, նախատինք և արհամարհանք պիտի գտնես. աչքերդ դէպի երկինք պիտի բարձրացնես, և երկինքը՝ կայծակ ու կարկուտ պիտի տեղացնէ վրայդ: Եւ դեռ քու զաւակներդ շատ անգամ եղբայրասպան պիտի դառնան և իրենց մօր սիրտը պիտի վիրաւորեն...»

ՄԵՐԵՆՑ

ՊԱՏՄԱՆԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

1. **Անահիս**, Հայոց հեթանոսական շրջանի ամէնէն սիրելի եւ աւանջին աստուածուհին, որուն գլխաւոր մեհեանը կը գտնուէր Երկղայի (Եկեղաց դաւառ) մէջ: Իր արձանը միաձուլ սոկիէ էր եւ Հայերը զինք կ'անուանէին «Սոկիածին», «Սոկիամայր», համարելով հայրենիքի պաշտպան եւ բեղմնաւորութեան աստուածուհին: Տարուան մէջ յատուկ օր մը, կ'ըսուի թէ Նաւասարդ ամսուան 15ին, տեղի կ'ունենար իր տօնախմբութեան հանդէսը, ուր իր կուռքը ուսամբարձ կը պտօնցնէին մեհեանին շուրջը՝ առաջնորդութեամբ քրմապետին, քուրմերուն եւ ամէն կողմէ հաւաքուած ուխտաւորներուն, երգեր երգելով: Ապա կը կատարուէին պար, կերուխում ու ցնծութիւն:
2. **Աստղիկ**, Հեթանոս Հայոց երրորդ դիցուհին, (երկրորդն է Նանէն), եւ թերեւս ամէնէն աւելի ազգայինը: Թէեւ ազգային աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ Աստղիկ Նոյի աղջիկն էր, ծնած ջրհեղեղէն վերջը, բայց շատ հաւանական է որ հին նահապետի մը աղջիկն ըլլայ: Աստղիկի գլխաւոր մեհեանը կը գտնուէր Աշտիշատի մէջ, որուն տօնախմբութեան օրը կը կոչուէր Վարդավառ, երբ մեր նախնիք կ'երթային վարդեր ու աղաւնիներ նուիրել սիրելի դիցուհին: Գրիգոր Լուսաւորեչ կործանեց այս մեհեանը, տեղը կառուցանելով «Աշխարհամատրան» տաճարը: Մուշի Արեւելեան կողմը կառուցուած էր «Աստղաբերդը» կամ «Աղնբերդը», որ յետոյ կոչուեցաւ նաեւ Մոկայ բերդ. կ'ըսուի թէ Աստղիկ ինք շինած էր այս բերդը՝ իր Ձրուան եղբօրը սպանութեան համար: Տարօնի շատ մը լեռներուն վրայ կային Աստղայ անունը կրող բերդեր, քանի որ Աստղիկ ալ Անահիտի պէս, այլեւայլ անուններ ունէր լեռներուն վրայ: Արտաշէս Բ. ալ Վանայ մէջ, Արտեմիսի մօտերը, մեհեան մը շինել տուած էր Աստղայ

պաշտամունքին համար, որուն այնքան սէր ու յարգանք կը տածէր իր ըմբողջ ընտանիքը, մասնաւորաբար իր Սաթենիկ տիկինը:

3. **Քու** կը կոչուէին այն անձերը, որ Հայոց հեթանոսական կրօնքին պաշտամունքները կը կատարէին, գլուխին կրելով խոյր, հաղնելով վարեգօս եւ անոր վրայ ալ առնելով շուրջառի պէս վերարկու ք: Իրենց բնակավայրը կամ հուսաքավայրը կը կոչուէր «քրմարան», իսկ իրենց պետը՝ «քրմապետ»: Կին քուրմերը կը կոչուին «քրմուհի», «քրմակին», «քրմանոյշ»: Հաւանաբար քուրմերը կը բաժնուէին զանազան դասի ու աստիճանի, որոնց ամէնէն գլխաւորն էր Բրմապետը, ունենալով մեծ պատիւ եւ համարուելով արքունիքի մեծադոյն իշխանազուհներէն մէկը: Արշակունեաց թագաւորութեան սկիզբը, մեծադոյն Բրմապետութիւնը Տարօնին էր եւ սուսնձաւընորհումը դարձած էր Վահուհներուն Այնքան չքաղմաթիւ էին Տարօնի այս քուրմերը՝ որ զօրաժողով ընելով-թագաւորին զօրքերուն հետ կռիւ մղեցին, իրենց մեհեաններն ու կուռքը պաշտպանելու համար: Հայաստանի մէջ կային շատ մը քրմապետութիւններ: Բրմապետներու քրմապետը գերազայն գլուխն էր բոլոր քուրմերուն, որ արքայական ցեղէ էր եւ կը բնակէր արքայական մեհեաններուն մէջ: Քուրմերը զերծ էին տուրքէ եւ տարապարհակէ. ահապէս եկաւուսներ ունէին եւ դեռ արքունիքէն պարգեւներ ու պատերազմական աւարներէ ալ բաժին կը ստանային:

4. **Սառսաթիկ** կը դուրէր, հեթանոսական շրջանին, մեհեաններու մէջ որուն վրայ կը բարձրանար քրմուհի մը, «Հարցուկ» անունով, եւ իբր թէ ներշնչուելով՝ բերանը փրփրած ու մազերը փշաքաղ տնկուած աստուածներու պատգամը կը յայտնէր մարդոց: Հին ատենները մարդիկ՝ գլխաւորաբար թագաւոր ու իշխան, իրենց այլեւայլ փափաքներուն, հետաքրքրութեանց կամ ապադայի մասին տեղեկութիւն ստանալու համար, կը դիմէին ընծաներով Հարցուկին, եւ անկէ դուշակութիւն կը խնդրէին:

Թ Ի Ի Ր Ք Օ Ն

Մանուկ մըն էր, հաղիւ տամնեօթը տարեկան, գեղեցիկ խարտեաչ մազերով և խոշոր կապոյտ աչքերով. կեանքն էր ուրախ ու սիրաբարախ, որովհետև չէր գիտեր ո՛չ ցաւ, ոչ ասելութիւն. զինքը կը սիրէին ամէնքը և ինք երջանիկ էր ամէն տեղ:

Մանուկ մըն էր հաղիւ տամնեօթը տարեկան, գեղեցիկ խարտեաչ մազերով և խոշոր կապոյտ աչքերով:

Ու մանուկը համբուրեց իր մօրը ձեռքը և մայրը օրհնեց իր զաւակը: Դպրոցականը կը թողուր Հոմերոսի դիւցաղները, որովհետև հայրենի բանակը դառն պարտութիւն կրած էր և թշնամին կը յառաջանար յազթական:

Ու մանուկը համբուրեց իր մօրը ձեռքը և մայրը օրհնեց իր զաւակը:

Մայրը ձգեց այրիի քօղն իր ճակտին և ընկերացաւ զաւկին՝ մինչեւ անոր վաչտը: Մանուկը կը ճառագայթէր իր զինուորական համազգեստին տակ, բայց միաս բարովի վայրկեանը՝ փորձութեան վայրկեանը եղաւ:

- Կտրիճ եղի՛ր, զաւակս:
- Սիրող ամո՛ւր բռնէ՛, մայր:

Մայրը ձգեց այրիի քօղն իր ճակտին և ընկերացաւ զաւկին՝ մինչև անոր վաչտը:

Բայց երբ բանակն անցաւ զառիթափէն անդին՝ «Ա՛խ, Տէր Աստուած, կ'ըսէր մայրը, սիրտս ինձմէ խլեցին: Զաւակս որ գնաց, հոգիս այ ներսէս թռա՛ւ:» Ու մանուկը կը խորհէր. «Մայրս սրտոտ է ու ես անոր զաւակն եմ. կըստրիճ եմ ես, վախ չեմ զգար:»

Բայց երբ բանակն անցաւ զառիթափէն անդին՝ «Ա՛խ, Տէր Աստուած, կ'ըսէր մայրը, սիրտս ինձմէ խլեցին:»

ՈՅ՛ Տէրուլէս, ֆանապե բանաստեղծ մըն է, որ գրած է շատ մը սերտ-ուածներ՝ հրահրելու համար իր ազգին հայրենասիրական զգացումները:

Պզտիկ Թիւրքօն կը կուռէր արիաբար. բայց երբ ձմեռը եկաւ, սաստիկ կը հազար: Եւ բժիշկը՝ տեսնելով անոր փոսն ինկած աչքերը, կ'ըսէր. «Տո՛ւն դարձիր, զաւակս, վիճակդ ծա՛նր է:» Տղան կը պատասխանէր. «Ո՛չ, ո՛չ, դեռ ատենը չէ՛...»

Պզտիկ Թիւրքօն կը կուռէր արիաբար. բայց երբ ձմեռը եկաւ, սաստիկ կը հազար:

«Ո՛չ, չեմ ուզեր հեռանալ մեր բանակէն՝ քանի դեռ Փրուսիացիները մեր երկրին մէջ են. կ'ուզեմ ամբողջովին դուրս քշել այդ աւազակները. կ'ուզեմ որ իմ սիրական մօրս ըսեմ. «Մայր, եթէ տուն կը դառնամ, անոր համար է որ՝ թշնամին ամբողջովին հեռացած է հայրենիքէն»:

«Ո՛չ, չեմ ուզեր հեռանալ մեր բանակէն՝ քանի դեռ Փրուսիացիները մեր երկրին մէջ են:»

Գանի մը օր բազըը ժպտեցաւ մեզի, և Գերմանացիները կը փախչէին մեր առջեւէն: Բայց, ուսուցիչական նահանջ մըն էր որ ըրեր էին. խրամներուն առջև կանգ կ'առնէ նահանջը և բոլոր այդ աղուէսները կը մանեն իրենց որջերուն մէջ:

Գանի մը օր բազըը ժպտեցաւ մեզի, և Գերմանացիները կը փախչէին մեր առջեւէն:

Պատնէչները բարձր են, դաշտը լայնարձակ, ո՛վ որ կը մօտենայ՝ խկոյն կ'ոչնչանայ: Փախուստ կուտան, դարձեալ կուգան. կը վերակախ յարձակումը, և Թիւրքոյին վաչտը առաջ կը խոյանայ, և Թիւրքոյին վաչտը ընալինջ կ'ըլլայ...:

Պատնէչները բարձր են, դաշտը լայնարձակ. ո՛վ որ կը մօտենայ՝ խկոյն կ'ոչնչանայ:

Մանուկն ինկած է, զարնուած գնդակէ մը. բայց ծերունի զինուոր մը՝ չալակն առած է զայն: Տեղեակ չէ չարաչուք փախուստին, որովհետև մահը պաշարած է իր դալուկ ճակատը և իր աննայուածք աչքերը կիսախուփ են:

Մանուկն ինկած է, զարնուած գնդակէ մը. բայց ծերունի զինուոր մը չալակն առած է զայն:

Եւ խոշոր Արաբը հո՛ն է ու կը հսկէ անոր՝ առուի մը
ափը, խորխորատի մը մէջ: Հեռո՛ւն, թնդանօթը կը
մոռնչէ ու կը ումբակոծէ. մանուկը կամաց մը վեր կ'առնէ խոշոր
դէմքը եւ իր մահամերձ նայուածքը կը կենդանանայ յանկարծ:

Եւ խոշոր Արաբը հո՛ն է ու կը հսկէ անոր՝ առուի մը
ափը, խորխորատի մը մէջ:

— «Ո՛ւր են Փրուսիացիները, պատասխանէ՛, շո՛ւտ
պատասխանէ. մինք Ֆրանսայի մէջ ու անոնք փախըս-
տակա՞ն են:»

Եւ մանուկը, տեսնելով որ Արաբը կը վարանի, տրտօ-
րէն կը կրկնէ իր նուազուն ձայնովը.

— «Ո՛ւր են Փրուսիացիները, ա՛խ, շո՛ւտ պատասխանէ՛.
ըսէ՛, յաղթե՛ցինք անոնց այս անգամ:»

Ու ծերունի գինուորը սկսաւ ըսել անոր.

— Այո՛, պզտի՛կ Ֆրանսացի, դուն յաղթեցիր անոնց:

— Քանի որ այդպէս է, ես կ'երթամ. կրնա՞ս առաջ-
նորդել ինձի: Ո՛վ իմ սիրական մայրիկս...

Եւ այս ժպիտին մէջ՝ տղան քնացաւ ու ա՛յլ չի խօսեցաւ այլևս:

Ու ծերունի գինուորը սկսաւ ըսել անոր.

— «Այո՛, պզտի՛կ Ֆրանսացի, դուն յաղթեցիր անոնց:»

ՓՈԼ ՏԵՐՈՒԼԷՏ

ՊԱՅՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

1. Թիւրքօ կը կոչուի ֆրանսական այն բանակը՝ որ կազմուած է գլխավորապէս Ալձերացիներէ: Այդ բանակին մէջ մտնող գինուոր-
ներն ալ կը կոչուին Թիւրքօ:
2. Հոմերոս յոյն տիեզերահռչակ բանաստեղծ՝ որուն կը վերագրուին
Իլիական եւ Ոդիսական երգու անմահ դիւցազներգութիւնները,
որոնցմէ առաջինին մէջ կը պատմուի թէ յոյն դիւցազները ինչպէս
պաշարեցին եւ առին Տրոյաքա քաղաքը, իսկ երկրորդին մէջ
կը պատմուի ողջ մնացած այդ դիւցազներուն, գլխավորապէս Ոդի-
սեոսի, վերադարձը իր հայրենիքը: Աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ Հոմե-
րոս կոյր էր եւ քաղաքէ քաղաք պտտելով կ'երգեր իր երգերը:

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒՆ

Դո՛ւն առաջին վանկ շրթունքիս, առաջին ձայն իմ հոգւոյս,
Նախկին հնչիւն իմ մանկական լեզուիս հեզ,
Որով լացի ու երգեցի միշտ յուզումներս, իղձս ու յոյս,
Իմ մայրենի քաղցրի՛կ բարբառ, ողջո՛յն քեզ:

Քու բառ երէդ արեւէն վառ եւ բիւրեղէն ալ վրճիտ՝
Իմ հոգւոյս մէջ բոց մը կաթեց մշտակէզ,
Հուր ծարաւը անհունութեան, բարւոյն, մեծին հշմարիտ.
Ո՛վ մանկութեանս ազնիւ լեզուն, կ'օրհնեմ քեզ:

Տարիներով թափառական օտար երկիր ու վայրեր,
Ջուրկ մընացի ընտանիքէս, տընակէս՝
Այլ քու կարօտդ անդարման ցաւն եղաւ սրտիս կարեվէր,
Ո՛վ իմ լեզուս, ամէն իղձ զոհ ըլլա՛յ քեզ:

Ջարմանահրաշ վըսեմ թարգման դուն սրբութեանց անմատոյց,
Դուն արծազանգ հայ անցեային, կեանքին վէս,
Հերոսներու, քերթողներու անմահ փառքին ապացոյց,
Ո՛վ վեհ բարբառ իմ հայրերուս, պատիւ քեզ:

Արեծաղիկ Արարատին անմահ զաւակ դարաւոր,
Ծոցէդ անշէջ նառազայթներ կը ժայթքես.
Մշտափթիթ գարուն մ'անանց կը պսակէ դէմքդ աղուոր,
Անզուգական չքնաղ լեզուս, ողջո՛յն քեզ:

Դուն Մեսրոպին ու Սահակին շունչին թրթռումը ոսկի,
Որ հայրենի յուշերն անդուլ կ'եղերգես,
Իր պաշտելի աւանդութեանց, նշխարներուն խտրը ըսկի,
Ո՛վ անման չքնաղ լեզու, պաշտօ՛ն քեզ:

Ծո՛վ ծխածան որ կը զըլես լայն կոհակներդ այգաբեր՝
 Մերթ գոհարներ ծաւաղելով, մերթ բեհեզ,
 Մերթ սաղմոս մը ծփծփալով, մերթ վէպեր .
 Ո՛վ հայ լեզուս իմ պաշտելի, ողջո՛յն քեզ :

Դուն թրթռացիր Արմաւիրի սօսիներուն տակ ըստէպ .
 Հայ աշուղին քնարին պարծանք եղար վէս .
 Հիմակ կողքաս զաւակներուդ ըստրուկ կեանքին երաշխէպ .
 Գերթողներու անմա՛հ բարբառ, բի՛ւր փառք քեզ :

Օրհնեա՛լ ըլլան մեր հայրերը որոնք, աւա՛ղ, ցիր ու ցան՝
 Սեւ օրերուն՝ մոլորած չոր շիւղի պէս,
 Մուցան իրենց տունն ու տեղը, զաւակներնին ուրացան,
 Իրենց անձն ալ, բայց չը մուցան երբե՛ք քեզ :

Օրհնեա՛լ ըլլան մեր մայրերը որոնք ըզքեզ սընուցին
 Իրենց շունչովն ու աղօթքով սրտակէզ .
 Խարխուկ, փըլած կըտուրին տակ, կարօտ պատառ մը հացին,
 Գուրգուրանքո՛վ պահպանեցին՝ միշտ՝ ըզքեզ :

Թո՛ղ որ ես ալ, յետին զաւակն հայրենիքիս իմ թըշուառ,
 Սուրբ տաճարիդ ոտքը բերեմ ողջակէզ
 Միշտ տառապած, երբեք շիջած սիրտէս կայծ մը խանդավառ,
 Հոգւով պաշտեմ ու քընարով օրհնեմ քեզ :

ՍԻՊԻԼ

Մ Ա Յ Ր Ը

1

Յիսուսն սարի Լէնկթիմուր կը թափառէր երկրիս վրայ .
 անոր երկաթէ գարչապարը կը ճզմէր քաղաքներն ու պատու-
 թիւնները, ինչպէս փիղին սօքը
 մըջնանոցը : Մնոր անցած վայրերէն
 արեան կարմիր գետեր կը հասէին
 սմէն կողմ . անիկա բարձր աշտա-
 րակներ կը շինէր յազթուած ժողո-
 վուրդներու սակարներէն . կը խոր-
 սակէր կեանքը՝ մրցելով մահուան
 հետ :

Մաթաթմ Կարկի, ուսու
 ժամանակակից մեծ գրող,
 սրուն վիպակներն ու վէ-
 պերը կը վայելէն հա-
 խաշխարհային հուշակ :

Կ'ուզէր վրէժ լուծել մահէն,
 որ իպէց իր ձիհանչիր որդին :

Այն օրէն երբ մեռաւ իր որդին,
 ձիհանչի՛րը, և Սմբղանտի ժողովուրդը
 դիմաւորեց զայն՝ սե ու կապոյտ
 հագած և իրենց գլխուն մօխի ու փոշի ցանելով, այն օրէն
 սկսեալ երսուն սարի՝ Լէնկթիմուր չի ինզայ երբեք : Կ'ապրէր
 այնպէս, չըթուանքները սեզմած և ոչ մէկուն առջեւ գլուխը
 խոնարհեցնելով . իր սիրտը ամբողջ երսուն սարի անզգայ
 մնաց տանջանքներու հանդէպ :

Օր մը, Լէնկթիմուր կը զուարճանար յամբիկներու և
 վարդերու խորճերով պատած այն հովիտին մէջ, ուրկէ կը
 տեսնուին մեծ քաղաքին բաց-կապոյտ մինարէները և մզկիթ-
 ներու կապոյտ գմբէթները :

Տասնընէնգ հազար վրաններ ցրուած են հովտին մէջ,
 կակահներու նման . իւրաքանչիւրին վրայ՝ մետաքսեայ դրօ-
 շակներ կը ծածանին՝ որպէս կենդանի ծաղիկներ :

Իսկ անոնց մէջտեղը, Լէնկթիմուրի վրանն է՝ հասած
 թագուհի մը պէս : Բառանկիւն է անիկա՝ իւրաքանչիւր

կողմը հարիւր քայլ երկայնքով. երեք նիզակներ անոր բարձունքներուն վրայ, և, մէջտեղը մարդու հաստութեամբ տասնհերկու ոսկեղէն սիւներ կանգնած են. գագաթը սև, դեղին և կապոյտ մետաքսէ երիզներ. հինգ հարիւր կարմիր պարաններով են ամրացուցեր զայն գետնին՝ որպէսզի երկինք չբարձրանայ. չորս արծաթեայ արծիւներ՝ անոր չորս անկիւններուն վրայ, իսկ գագաթին տակ, վրանին մէջտեղը հինգերորդ արծիւը ինքն է, Լէնկթիմուրը, արքայից արքան:

Կաղին դէմքը, լայն ոտքի մը նման, պատած է արիւնի ժանգով, այն արիւնին՝ որուն մէջ խորատուզուեցաւ յաճախ. աչքերը նեղ են և փոքր, բայց ամէնատես են անոնք և անոնց փայլը նման է Արաքներուն սիրելի քարին՝ ցարամուսին, որ անհաւատները դմուլտ կը կոչեն և որ կ'ոչնչացնէ գարչելի հիւանդութիւնները:

Գետնի անդուգական գորգերուն վրայ շարուած են երեք հարիւր ոսկիէ սափորներ՝ գինիով լեցուն, և ամէն ինչ որ անհրաժեշտ է արքային ինջոյքին համար: Թիմուրին ետեւ նստած են նուագածուները, ոտքերուն տակ իր արիւնակից թագաւորները, իշխանները և զօրավարները. իսկ ամէնէն մօտը՝ գինով Քիրմանի բանաստեղծը:

Եւ անա ուրախութեան, խրախմանքի, ճակատամարտներու և յաղթանակներու հպարտ յիշողութեան ժամուն, այն պահուն՝ երբ ժողովրդական խաղերու և նուագածութեան աղմուկը կը բարձրանար արքային պալատին առջև, ուր անհամար և ալլազան մանկաւիկներ կը ցատկոտէին, ըմբիշներ կը գօտեմարտէին, գինուորականներ մարպանքներ կ'ընէին՝ սպաննելու ճարտարութեան մէջ իրարու հետ մրցելով, — Թիմուրի մարդոց խելայեղ ցնծութեան այդ ժամուն, յանկարծ աղմուկին ու ժխորին մէջէն ճիչ մը լսուեցաւ. Սուլթան Պայազխտի յաղթականին ականջին հասաւ կնոջ ճիչ մը, ձայն մը ծանօթ ու մտերիմ իր վշտահար հոգիին՝ որ դառնացած էր մահէն և այդ իսկ պատճառով խիստ էր մարդոց ու կեանքին հանդէպ:

2

Լէնկթիմուր հրամայեց իմանալ թէ ո՛վ է որ կը ճչայ տխուր ձայնով: Ըսին թէ կին մը եկած է փոշեթաթաւ և ցնցոտապատ, որ խելագար կ'երեւայ, արարերէն կը խօսի և կը պահանջէ — անպատճա՛ւ կը պահանջէ — տիսնել զինքը, աշխարհի երեք ծագերուն հրամայողը:

— Ներս բերէք, ըսաւ արքան:

Եւ անա իր առջև կին մը, բոպիկ և ցնցոտապատ. սև մազերը ցրցքնուած են՝ մերկ կուրծքը ծածկելու համար. երեսը պրոնզի նման, իսկ աչքերը հրամայական և մուլթ: Եւ չէր դողար իր ձեռքը՝ որ երկարած էր Կաղին:

— Դո՛ւն յաղթեցիր Սուլթան Պայազխտին:

— Այո՛, ե՛ս: Ես յաղթեցի անոր ու շատերուն, և զեւ յոգնած չեմ յաղթանակներէ: Ի՞նչ ըսելու եկեր ես, ո՛վ կին:

— Լսէ՛, պատասխանեց կինը. ինչ ալ ըրած ըլլաս դուն, դարձեալ մարդ ես միայն, իսկ ես՝ մայր: Դուն մահուան կը ծառայես, իսկ ես՝ կեանքին: Դուն յանցաւոր ես ինձի դէմ և անա եկայ պահանջելու որ քաւես յանցանքդ: Ինձի ըսին թէ քու նշանաբանդ է «Ուժը արդարութիւն է». ես չեմ հաւատար ատոր, բայց ինձի համար արդար պիտի ըլլաս, որովհետեւ մայր եմ ես:

Արքան խոհեմ էր՝ այդ յանդուզն խօսքերուն ուժը զգալու չափ, ուստի ըսաւ.

— Նստէ՛ և խօսէ՛. կ'ուզեմ լսել քու պատմութիւնդ:

Կինը նստաւ իր ուղած աեղը՝ արքաներու իրտ շարքին մէջ, գորգին վրայ և անա թէ ի՛նչ պատմեց.

— Ես Սալէրմօէն եմ, որ կը գտնուի հեռաւոր Իտալիոյ մէջ: Հայրս ձկնորս էր, ամուսինս նոյնպէս. և ես զաւակ մը ունէի, մէկ հատիկ՝ աշխարհիս վրայ իր գեղեցկութեամբը...

— Իմ ձիհանջիբիս պէս, մրմնջեց հինաւորաց ուզմիկը:

— Վեց տարեկան էր աննման զաւակս, երբ մեր երկիրը ցամաք ելան ծովահէն Սարակինոսները սպաննեցին հայրս, ամուսինս,

դեռ ուրիշ շատեր և յափշտակեցին զուսակս՝ որ անաչորս տարիէ ի վեր կը փնտռեմ աշխարհիս վրայ: Հիմա քու բանակիր մէջ է ան, գիտե՛մ, որովհետև Պայազիտի զօրքերը գերի բռնակեցին ծովահէնները, իսկ դուն յաղթեցիր Պայազիտին և խլեցիր անոր ունեցածը. դուն պէտք է որ գիտնաս թէ ո՛ւր է իմ որդիս և պէտք է ինձի վերադարձնես զայն:

Ամէնքը խնդացին, և թագաւորները որ միշտ իմաստուն կը համարեն իրենք զիրենք, ըսին.

— Այս կինը խելագար է... այո՛, խելագար է, կըրկնեցին արքաները, Թիմուրի բարեկամներն ու զօրավարները, և ծիծաղեցան ամէնքը:

— Ինչպէ՞ս եկար ինձի անձանօթ այդ երկրէն. ինչպէ՞ս անցար ծովերէն, գետերէն, լեռներէն ու անտառներէն, — հարցուց Լէսկիթիմուր: Ի՞նչպէս գազանները և մարդիկ, որոնք յաճախ չար գազաններէն աւելի չար են, չղպան քեզի. չէ՞ որ դուն կուգայիր՝ առանց զէնքի և առանց պաշտպանի:

Կինը ըսաւ Թիմուրին.

— Ծովի մը միայն հանդիպեցայ, որուն մէջ կղզիներ և ձկնորսական հիւղեր շատ կային, չէ՞ որ եթէ սիրելիդ կը փնտռես, հովը քեզ կ'առաջնորդէ: Ծովու ափին ծնած ու մեծցած մարդը դիւրութեամբ կ'անցնի գետը, իսկ լեռները, ես չի նկատեցի անգամ զանո՛նք...: Ծամբուս վրայ անտառներ կային, այո՛, ուր կը հանդիպէին առիւծներ, արջեր և գլխահակ սոսկալի ցուլեր՝ որոնք երկու անգամ ինձի նախեցան քու աչքերուդ նման աչքերով: Բայց չէ՞ որ ամէն գազան սիրտ ունի. ես խօսեցայ անոնց հետ՝ ինչպէս կը խօսիմ քեզի հետ, և անոնք հաւատացին որ ես մայր եմ ու հեռացան հառաչելով. անոնք խղճացին իմ վրաս: Չի՞ս գիտեր որ գազաններն այ իրենց զաւակները կը սիրեն և անոնց կեանքին ու ազատութեանն համար գիտեն մարանչիլ այնպէս՝ ինչպէս մարդիկ:

— Այդպէ՛ս է, կի՛ն, ըսաւ Թիմուր. անոնք յաճախ

մարդոցմէ շատ աւելի ուժգին կը սիրեն և յամառօրէն կը պայքարին. գիտե՛մ ես այդ բանը:

— Մարդիկ միշտ իրենց մայրերուն մանուկներն են, շարունակեց կինը. չէ՞ որ ամէն մարդ մայր մը ունի, և ամէն մէկը մօր մը զաւակն է. ծերո՛ւնի, նոյնիսկ քեզ կին մըն է ծներ. դուն այ գիտես ասիկա. դուն կրնաս ուրանալ Աստուածը, բայց այդ բանը երբե՛ք:

Եւ կինը ըսաւ.

— Տո՛ւր ինձի իմ զաւակս, որովհետև ես մայր եմ և կը սիրեմ զայն:

Ու մտածեց քաղաքներ խորտակող, պեհեր, կաղ Թիմուրը, երկա՛ր մտածեց ու ըսաւ բոլորին.

— Մէն Թանգերի դուլի Թիմուրի բմ, — ես Աստուծո ստրուկ Թիմուրն եմ. կ'ըսեմ ինչ որ պէտք է ըսել. ես կ'ապրիմ երկար տարիներէ ի վեր և երկիրը կը հեւայ իմ տակս. երեսուն տարի է որ ես կ'ոչնչացնեմ մահուան զոհերը իմ այս ձեռքովս՝ զաւկիս, ձիհանչի՛րի, վրէժը լուծելու համար անկէ՛, որ մարեց սրտիս արեւը: Ե՛ս, Թիմուրը, ըսի Պայազիտին՝ անոր յաղթելու պահուս. «Օ՛հ, Պայազիտ, ինչպէս կ'երեւայ, Աստուծո համար ոչինչ են պետութիւններն ու մարդիկ. նայէ՛, Աստուծո զանոնք կը մասնէ մեզի նման մարդոց. դուն ծուռ ես, ես՝ կաղ:» Ե՛ս, Աստուծոյ ստրուկ Թիմուրը, կ'ըսեմ ինչ որ պէտք է ըսել. իսկ իմ առջևս նստած այս կինը մէջս արթնցուց ինձի անձանօթ զգացումներ: Անիկա ինձի հետ կը խօսի՝ ինչպէս իրեն հաւասարին հետ. և չի խնդրեր, այլ կը պահանջէ: Եւ ես կը տեսնեմ, և ես հասկեցայ թէ ինչո՛ւ այնքան ուժեղ է այս կինը. անիկա կը սիրէ իր զաւակը: Միթէ՛ թուր մարդարէները մանուկներ չե՞ն եղած, և հերոսները՝ մարդիկ, Ախ՛, ձիհանչի՛ր, իմ աչքերուս կրա՛կը, կրնայ ըլլալ որ քեզի վիճակուած էր տաքցնել երկիրը և ծածկել զայն երջանկութեամբ. իսկ ես ծածկեցի արիւնսով և անիկա դարձաւ մուսլի ու ամուսնացաւ:

Ժողովուրդներու պատուհասը նորէն մտածեց երկար, և ըսաւ վերջապէս .

— Ե՛ս, Աստուծոյ ստորակը, կ'ըսեմ ինչ որ պէտք է ըսել : Երեք հարիւր ձիաւորներ թող մեկնին իսկոյն աշխարհի չորս կողմերը և թող գտնեն այս կնոջ որդին . իսկ ինք պիտի սպասէ հոս և ով որ վերադառնայ մանուկին հետ՝ ան կ'ըլլայ երջանիկ, կ'ըսէ Թիմուրը :

Եւ ոտքի ելաւ ահաւոր ծերունին և լռին խոնարհութիւն ըլլաւ կնոջ :

ՄԱՔՍԻՄ ԿՈՐԿԻ

“ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԳԸ”

I

Աշնան պայծառ առաւօտ մըն էր : Արարատեան դաշտի հրաշագեղ աշունք . փոշոտ ցանկերու մէջէն կը փայլէին խաղողի ոսկեղէն ողկոյցները . նուռն ու ինձորները, կ'ըսես հրեղէն գինդեր էին . յուռթի այգիներէն լիութեան անուշ բուրմունքը կը ինկէր . վերեւը, բաց կապոյտին մէջ՝ թռչուններու շղթան կը ձգուէր, ներքեւը ցօղաթում արահետներէն հայ գեղջուկի սայլերն ու ձիերը կ'անցնէին՝ բարձած աշնան հազարումէկ բերքով :

Երկու ընկերով կը քայլէինք հինաւուրց Արմաւիրի բլուրին տակէն . երկուքս ալ լուռ էինք, մեր մտքերով տարուած, գաւազաննիս՝ հովիւներու պէս, մեր մէջքին վրայ լայնքով դրած, արմուկներուս մէջէն :

Կ'երթայինք Երասխի հին հունէն՝ դէպի գիւղ մը, Երասխի ձախ ափին վրայ :

Մքանչիլի էր Արարատեան դաշտը :

Մասիւր ուղղակի դիմացնիս էր, այնպէս պարզ ու վճիտ, որ անոր ոտքերէն մինչեւ գագաթը մէկիկ-մէկիկ կըրնայի դիտել : Կ'ըսես՝ հսկայ սպիտակարաշ առիւծի է նման

անիկա, որ նստած է ետեւի ոտքերուն վրայ, ալեւոր գլուխը անհունին մէջ, հանգիստ և անվրդով :

Աշնան քաղցր ու մեղմ արեւը Մասիսի վերէն վար, և Արարատեան երկրի լայնքին ու երկայքին՝ իր տարածուն ծիրանին էր փռեր : Մտանք գիւղը :

2

Յաջորդ օրը, մեկնելէ առաջ՝ գացինք գիւղական գաղտնի դպրոցը այցի . ուսուցչին հետ արդէն ծանօթացած էինք . նոյն գիւղէն կրակոտ երիտասարդ մըն էր :

Գետի ափին, հաստաբուն ընկուզենիին չորս բոլորտիքը, հասարակ նստարաններու վրայ շարուած էին ամէն հասակի աշակերտներ, — ութը-տասը տարեկան մանուկներէն սկսած մինչեւ քառասուն տարեկան չափահասները :

Չորս դասարանէ էր կազմուած այս բացօթեայ դպրոցը . եռանդուն՝ ուսուցիչը կ'անցնէր-կը դառնար ընկուզենիին շուրջը, և մերթ հարաւային դասարանին դասը կը նայէր, մերթ՝ հիւսիսային, մերթ՝ արեւմտեան, մերթ՝ արեւելեան . տեղ մը «այք-բնն» կը կարդային, միւս տեղը «Մայրենի Լեզու», երրորդ տեղը՝ Պալասանեանի Պատմութենէն կը պատմէին, չորրորդ կողմը «Դաւիթ-Պէկ» կը կարդային :

Բարև տուինք և նստեցանք :

Երբ դասաժամը վերջացաւ ու աշակերտները պիտի ցրուէին, մենք բաժնեցիլք իւրաքանչիւրին՝ մէկ մէկ գրքոյկ, զանազան բովանդակութեամբ : Ապա ընկերս, որ երգ շատ կը սիրէր, խնդրեց ուսուցչէն որ երգ մը ըսեն :

Ուսուցիչը պատասխանեց թէ ինքը դժբախտաբար «բաղաձայն» է, ասոր համար ալ երգ չէ սորվեցուցեր : Սակայն, աւելցուց որ աշակերտներուն մէջէն կրնան երգողներ գտնուիլ, և առաջարկեց անոնց թէ՛ ով որ կրնայ, թող երգէ : Փոքրերը սիրտ չըրին, մեծերն ալ քաշուեցան . . . :

— Բայց լաւ կ'ըլլայ որ բոլորը գոնէ ընդհանուր ազգային երգ մը գիտնան, օրինակ, «Մեր Հայրենիքը» կամ «Մայր Արաքսին», — կշամբանքի նուրբ խաղով մը ըսաւ ընկերս :

Ուսուցիչը թեթև մը կարմրեցաւ, ապա գլուխը եռանդուն կերպով թափահարելով՝ դարձաւ աշակերտներուն.

— Հապա՛, սիրելիներս, ամէնքդ մէկ շարուեցէք այս սեղ, — և յետոյ մեղի—ինչպէս չէ, գիտե՛ն և լա՛ւր գիտնէ:

Ու ձեռքի քանոնը թափով վեր բարձրացնելով՝ գոչեց.

— Բոլորդ միասին խնժի հետ երգեցէք «այբ, բեն, գիմ»:

Եւ քանոնի համաչափ բաղխումներուն ներդաշնակօրէն՝ բոլորը միասին սկսան բարձր ձայնով երգել.

— Ա՛յբ, բե՛ն, գի՛մ,

Դա՛, ե՛չ, զա՛,

է, ըթ, թօ... այսպէս մինչև վերջը: Յիսուն, վաթսուն կուրծքէ բղխած այս հուժկու, միահամուռ ձայնը՝ որ ինքնին Հայոց լեզուն է, Երասխի շառային հետ փուռելով Արարատեան աշխարհի վրայ, կը սքանարազատ Մասիսն ի վեր:

Ամէնուն երեսին վրայ սայծառ ժպիտ կար. ուսուցիչը

շատ ոգեւորած էր:

— Ահա ձեզի ընդհանուր ազգային երգ մը, որ ամէն մէկ Հայ անպատճառ պէտք է գիտնայ, — բոցավառ շրթունքներով և չնչսասպառ ըսաւ ուսուցիչը ու սրբեց քրտնած ճակատը:

— Շատ ճիշտ կ'ըսէք, և կեցցէ՛ք, իսկապէս որ անմասն էր, — ոչ-պակաս ոգեւորութեամբ պատասնեցինք մենք:

Ապա մեր շնորհակալութիւնը յայտնելով, ամուր սեղմեցինք սրամիտ ուսուցչին ձեռքը, և ուրախ ու թեթև շարունակեցինք մեր ուղիւն: Պահ մը կը գտնուէինք այդ տարօրինակ երգին ազդեցութեան տակ. ընկերս խզեց լուսթիւնը:

— Համաձայն չե՞ս որ քանի Հայը կ'ապրի, Հայոց «այբ ու բենը» չի՛ մոռնիր:

— Այո՛, — ըսի ես. բայց ես հակառակին աւելի համաձայն եմ, այն որ՝ քանի Հայոց այբ ու բենը կ'ապրի, Հայը չմոռնիր:

— Ասոր նոյնպէս համաձայն եմ, սրտարուղիս ձայնով պատասխանեց սիրելի ընկերս:

ԱՌԵՏԻՍ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

ԿՌԻԻԻՆ ՍԷՐԸ

Քեզմէ էլել զօրեղ սէր մը չեմ ճանչցեր ես.

Դեռ ես մանուկ քու դուռագներդ լսեցի

Մեծ մօրս բերնէն, որ կը պատ-

մէր հին օրերէն՝

Իմ մանկական արտասուքներս

չորցընելու,

Կամ պուպրիկիս ինձ առթած

վիշտն ամոքելու,

Կամ իբր օրօր իմ մանկական անուշ նինջիս՝

Ան կը պատմէր ինձի երկար հի՛ն օրերէն,

Եւ կը չորնար արցունքն իսկոյն իմ աչքերուս:

Դեռ կը յիշեմ... օ՛ գիշերներ ծմրան երկար...

Բազուկներովս գրկած ծունկերն անուշ,

Կը կախուէի շրթունքներէն մեղրածորան.

Եւ կը պատմէր կերկեր ծայնովս իր ծերունի,

Վէս կռիւներն անոնց որոնք ալ չի կային.

Անոնց՝ որոնք եղբայրն էին իր հարազատ,

Յանդո՛ւզն քաջեր, որոնք այսօր մոռցըրուած են.

Լեռան պէս բարձր, կաղնի ծառին պէս անյողդողդ,

Սարսափն համակ իրենց դարուն բրունաւորին,

Փոյթ չէր թէ ան Քուրդ էր, Թուրք թէ Հայ Ասիրայ,

Թաղակա՛ն էր, թէ Պատրիարք կամ Առաջնորդ.

Վայ թէ անոնք ժողովուրդին սուրբ իրաւունք

Դրամի, դիրքի ուժով եւ կամ վատ մատուցեամբ՝

Յանդո՛ւզնէին պիղծ ձեռքերով յափշտակել...:

ՍԱՌԻ ՊԷՅԼԵՐԵԱՆ

ՏԱՆՏՈԼՈՆ

I

Վենետիկը Բիւզանդացիներէն դաշնագիր մը կը պահանջէր: Կայսեր քով կը մեկնի, իբրեւ պատգամաւոր, գեղեցիկ Վենետիկի ամէնէն ազնիւ գաւախներէն մէկը՝ Տանտօլօն...:

Էրնէսթ Լըվուվէ (1807-1903), ֆրանսացի բանաստեղծ, թատերագիր եւ բարոյաբան:

Կայսրը կը հրամայէ որ ներս մտցնեն զայն: Տանտօլօ կը մտնէ...: Դաշնագիրը գրուած, պատրաստ, իրեն կը սպասէր: — Կարդա՛, կ'ըսէ կայսրը, և ստորագրէ՛...:

Տանտօլօ կը կարդայ. բայց, յանկարծ, տժգունելով բարկութենէն, կ'աղաղակէ.

— Այս դաշնագիրը պիտի խայտառակէ իմ անունս և իմ հայրենի՛քս.

չե՛մ ստորագրեր:

Անզուտակ կեսարը ոտքի կ'ելլէ, բայց Տանտօլօ նայուածքով մը կը ջախջախէ զայն:

Կայսրը բնծաներ կ'ուզէ առաջարկել անոր... Տանտօլօ կը զայրանայ: Կայսրը դահիճներ կը կանչէ... Տանտօլօ կը խնդայ: Կայսրը քահանաներ կը կանչէ... Տանտօլօ կրիսը կը խաչակնքէ՛:

Այն ատեն, ամօթէն ու կատաղութենէն վրփրալից, կ'ըսէ կեսարը.

— Եթէ չուզես ստորագրել, դաւա՛ճան, կապել պիտի տամ քեզ, և հո՛տ, շիկացած երկաթով պիտի տաղեմ բիբերդ՝ քեզ զրկելով արևուն լոյսէն... փութա՛՛ ուրեմն և «այո՛» պատասխանէ վերջապէս:

Կը լռէ՛ Տանտօլօն... Կը բերեն հրաչէկ երկաթը:

Նորէն լո՛ւռ է անիկա... Կը դնեն երկաթը իր լուսավառ արտեւանունքներուն վրայ:

Դարձեալ լուռ է... Իր աչքերէն, ուր երկաթը կը մխուրի, կը հոսի արիւնը, և անիկա լո՛ւռ է...: Կը ծխայ միսը, լո՛ւռ է ան...:

Եւ երբ իր դահիճներուն գործը աւարտած է, հանդարտ և հաստատակամ, կ'ըսէ Տանտօլօ.

— «Փրկուա՛ժ է հայրենիքը:»

Արդ, այս արդյո՛ք ճակատը, անթեքե՛լի՛ ցաւերուն առջև, այս աչքերը՝ որոնք, տանջանահար, արիւնն ունին միայն իբրև արցունք, այս անշարժ ճակատը՝ ուր ոչ մէկ կնճիւռ կը խլրտի և որ յոնքերն անգամ չչարժեց հրաչէկ երկաթի մը կրակին տակ, — այս աչքերը, այս ճակատը, այս սիրտը՝ ուխտուն տարեկան էին...:

ՊՍՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Այդ կայսրն էր Մանուէլ Կոմնենոս (1143-1180), որ կը սերէր Կոմնենոսեան ընտանիքէն: Այս ընտանիքը Բիւզանդիոնի ազնուական անձնամեծ ընտանիքներէն մէկն էր, որ քանի մը կայսր տուաւ Բիւզանդական գահին, անոր ապահովելով 1081 թուականէն մինչեւ հարիւր տարի՝ փառքի եւ բարգաւաճման շրջան մը:
2. Բիւզանդիոնի կայսրերն ալ՝ հռովմէական կայսրերուն պէս՝ **Կեսար** կը կոչուէին, ինչպէս այսօր՝ Թուրքիոյ Թագաւորը **Սուլթան**, Եգիպտոսի Թագաւորը **Խեթիվ** կը կոչուի:
3. Վենետիկ՝ հռովմէական արեւմտեան կայսրութեան անկումէն յետոյ, սահմանադրութիւն մը հիմնեց եւ հետզհետէ առեւտրապէս բարգաւաճելով՝ դարձաւ պետութիւն մը: Այն դարուն ուր այս պատմութիւնը տեղի կ'ունենար, Վենետիկ արդէն ահագին ուժ ունէր եւ պատերազմներ կը մղէր ոչնչիսկ Ֆրէտէրիկ Պարպարուսս կայսեր դէմ:

ԳԵՂՕՆ Ի ՊԱՏԻԻ ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻՆ

Ինչպէս գետ մը անհուն, հինաւուրց լիւններու անմատոյց բարձունքներէն ծնած, և որ անհաշուելի ժամանակներէ ի վեր արեւուն տակ կը պտտցնէ իր մեծ թարմ կեանքը՝ մըշտանոս ու երգեցիկ, դուն կը վազես դարերուն մէջէն, ո՛վ գեղեցիկ ու քաղցր Լեզու Հայկական: Քու ակունքը կը կորսուի անցեալի պիւր սարերուն մշուշին տակ խորհրդաւոր: Աւասպելական սառեւերներուն վեհութեանը ծոցէն, ինչպէս կաղնի մը հաստաբերձ, քու նորագայտ ուղիքն անսամեղ վերեւ, կանգուն, դեռ կը տեսնենք պայծառ դէմքը հսկայ դիցակերպ Հայկին՝ որ քու վրադ կաթեցուց բռնութեան դէմ առաջին բազուկը բարձրացնող հերոսի իր արու նայուածքը հայկական: Եւ ինչպէս բուրաստան մը շուշաններու, մեր որդիական աչքերուն զմայլած խանդաղատանքը դեռ կը նշմարէ վճիտ գեղեցկութեանը աննեղ Արալին, որ քու եզերքը իվար արշալոյսի մը պէս սողաց և իր անեղձ մաքրութեան մէջ քաղցրորէն մարեցաւ:

Հարիւր ցեղ, է՛ն հզօրներէն և է՛ն նուրբերէն, է՛ն ազնիւներէն և է՛ն վայրագներէն, քու ափունքներէդ անցան: Անոնցմէ յատերը, որ ժպրհեցան քեզ ցամքեցնելու մտածումն ունենալ, իրենց բուն անցքին յարուցած փոշիին մէջ թաղուեցան և կորան առյաւէտ. իսկ դուն՝ անոնց անձնուրէն շող մը, երանգ մը, թոյր մը, զանակներ առիւր ամփոփեցիր քու ծոցիդ մէջ և քու պատմութեանիդ շքեղութիւնը անոնցմով պերճացուցիր. ու, յամառ ու մշտակայտառ, դարերուն մէջէն քու վազքդ շարունակեցիր:

Ո՛վ մեզի վերստին լսելի պիտի ընէ մեծապանծ նուագները, ազնուական սագերն ու ազատախրտիս յաղթերգները՝ զոր ալիքներդ հնչեցուցին այն ոսկեղէն օրերուն, երբ փառքին երկվարը քու հողիդ վրայ սիգարչաւ կը վազէր՝ Տիգրանին ու Տրդատին հուժկու ձեռքովը սանձուած: Ժամանա-

կին խաւարներուն տակ թաղուած՝ կը քնանան անոնք: Բայց մենք անոնց արձագանգը կը գտնենք յաղթ ու լիալիր համերգութեանը մէջ՝ զոր դուն բարձրացուցիր Մեարոպեան Հոյկին աստուածային շունչին տակ, երբ՝ դարաւոր բազմամարդ ձիւղերովդ, գալարումներովդ ու խոյանքներովդ զօրացած՝ քու մէջդ ցոլացող արեւուն, ծոցդ թափանցող բոյր տեսիլներուն, վրադ հսկող բոյր ցեղերուն կորովը խորացուցած՝ քու գերագոյն հասունութեանդ ու մեծավայելութեանդ մէջ շքեղափառ շողացիր, քու ներդաշնակ փարթամ ծփանքներուդ վրայ խաղցնելով հայրենի լուսավառ ծիրանին:

Օր մը, մրրիկ մը քեզ սարսեց, և ջուրերդ՝ փրփրակուտակ, յորձանապտոյտ, մեծամուռնչ, արջնաթոյր ու փայլակներով պատուուած՝ արձակեցին երգ մը անօրինակ, խորին ու հզօր, մոլեգին ու դաշնաթաւալ, վեհօրէն դաժան, ու քաղցրօրէն անաւոր, երգ մը կարծես հրեշտակապետներուն փողովը հնչուած՝ երախաբաց դժոխքի մը արհաւիրքներուն վերեւ. Նարեկայ Մոնաղին հոգին էր որ վրայէդ կ'անցնէր...

Ատեններ յետոյ, լուսնակ գիշեր մը աննման անուշութեամբ քեզ լուսածաղկեցուց. ջուրերդ, անդոյր պիակներով, երանաւէտ յափշտակութեան մէջ մեղմօրօր՝ արծաթ նշայներու մեղրահոս տարափի մը տակ ցոլցուն՝ երգեցին նուագ մը սիրոյ և օրհնութեան. Ծնորնալիին սիրան էր որ քու վրադ կը ճառագայթէր:

Եկան մեծ աղէտքի օրեր: Փառքն ու զօրութիւնը հեռացան ափերէդ: Թշուառութիւնը ծանրացաւ վրադ: Ժանտ հովեր իրենց սև թեւերով ծոցդ բզկտեցին: Արիւնի անձրեւ մը տեղաց վրադ ու քեզ կարմրեցուց: Դիակներու աղիողորմ շեղձակոյտեր ալիքներուդ վրայ ծփացին: Հուրերդ աղարտուեցան, փտութեան պիղծ գոյներովը հագուեցան: Ու պահ մը մահուան աղջամուղջն զգացիր քու վերեւդ հողաթև: Եւ սակայն քու ներքին կորովդ յաղթեց մահուան, և դուն վերակենդանացար՝ նորագուած, աւելի քան երբեք երիտասարդ: Նոր գարուն մը ճաճանչեց, քու ջուրերդ մաքրեց,

բիւրեղի թափանցկութիւն և սատափի փայլ տուաւ անոնց . քնքուշ թեւերով զեփիւռ մը քու ծոցդ ալ զովացուց . առտուան լոյս մը վարդ ու շուշան թափեց վրադ . ափերուդ վրայ այգիներ փթթեցան , ու սոխակներ եկան , անոնց բարի ստուերներուն մէջ թաքչած , իրենց գորովոտ ու քաղցր խազերը մրմնջել . Աշուղներուն երամն էր մեկանուշ . . . :

Եւ այսօր՝ ա՛յնքան այլազան վայրերու , ա՛յնքան բազմաթիւ դարերու , ա՛յնքան տարանման հանգամանքներու մէջէն անցնելէ , մեծագոյն փառքերն ու անաւորագոյն դժբախտութիւնները ճանչնալէ յետոյ , դուն կը հոսիս միշտ , ո՛վ լեզու Հայկական , կը հոսիս՝ առոյգ և պայծառ : Դարաւոր վազքդ քեզ չէ յոգնեցուցած , քեզ չէ ձերացուցած : Մշտանորոգ երխասարդութեան դաղանիքը քու մէջդ է : Դուն հիմա կը միացնես քու հին մեծ օրերուդ ոսկեհուռ պատմուճանին՝ պերճութիւնը աշուղական այգաշողման խանդաղատալից և քնքուշ շնորհին : մերթ անպատում քաղցրութիւնն ունիս գորովով ակաղճուն մայրերու նայուածքին . մերթ կուռ փայլը՝ մեր հերոսներուն արոյրէ հոգիին . մերթ կը ցոլացնես անեղ կարմիրը մեր գեհնական աղէտներուն , և մերթ արեգնափայլ ճառագայթումը՝ մեր ազնիւ յոյսերուն : Եւ դուն քու ջուրերուդ բոլոր բերաններովը Ազատութիւնը երգեցիր , խոր ու հուժկու և անուշ չեչտով մը :

Ո՛վ մեր Լեզուն , հայկի բարութեան , քաջութեան , գուրովի ու քազցրութեան , դուն մեր սրբութիւնը , մեր հոգին , մեր արիւնը , մեր խկութիւնը , մեր փառքն ու պատիւն ես : Դուն ամէնէն չքեղ երեւոյթներէն մէկն ես տիեզերական ուժիկն : Որչափ ատեն սր կեանքը երկրիս վրայ տեւէ , դուն պիտի շարունակես քու վեհանձն ու պայծառ գնա՛ցքդ ժամանակին անծայր դաշտերուն մէջէն յաղթականօրէն պտտցնել :
ԱՐԵԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ՊՍՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

- 1. Գեղօնը գրական ձեւ մըն է՝ որ կը գործածուի թէ՛ տաղաչափուած բանաստեղծութեանց մէջ, թէ՛ գովասանական երգերու համար:
- 2. Մեսրոպեան Հոյլ բացատրութեամբ, հեղինակը ակնարկել կ'ուզէ

մեր առաջին թարգմանիչներուն, որոնք կրթուած Աթէնքի, Ռիւզանդիոնի եւ Աղեքսանդրիոյ մէջ, վերադարձան Հայաստան եւ Մեսրոպի ու Սահակի գլխաւորութեամբ սկսան կատարել թարգմանութիւններ ու հեղինակել.—Ատոնք էին՝ Եղնիկ, Եղիշէ, Փարպեցի, Դաւիթ Անյալթ եւ ուրիշներ:

- 3. Գրիգոր Նարեկացի (951-1011), ժ. Դարու հայ քերթող, որ գրած է Նարեկը՝ հայ գրականութեան մեծագոյն փառքերէն մէկը:
- 4. Նէստէ Ծնորհալի (1102-1172), Կաթողիկոս եւ քերթող, որ գրած է շատ մը քաղցր բանաստեղծութիւններ՝ իբրեւ շարական ու աղօթք:
- 5. Աճաղները մեր հին ու Միջին Դարու բանաստեղծներն էին՝ որ ունենալով նուագարաններ՝ կը պտտէին քաղաքէ քաղաք եւ գիւղէ գիւղ, երգեր յօրինելով ու երգելով: Հիմա ալ կան գեւ անոնցմէ:

ԵՐԵՔ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՈՒԺԵՐ

I

Աշտիպատի վանքին խուցերէն մէկուն մէջ , գիշերային այն պահուն , կը բոլոր միաբանները քնացած էին , ընդարձակ թախախ վրայ նստեր էին երեք երիտասարդներ :

Պղնձեայ աշտանակին վրայ կը վաւէր ձիթային ճրագը և իր գունաթափ լոյսով կը լուսաւորէր այդ երեք բաղմանոգ դէմքերը : Երեքն ալ լուռ էին . իւրաքանչիւրը խորասուզուած էր իր մէջ :

Անոնցմէ մէկը՝ յաղթանդամ , բարձրահասակ , խոշոր կազմուածքով և փառայեղ դէմքով երիտասարդ մըն էր , որուն կերպարանքին մէջ մեծութիւնը այն աստիճան սերտ ներդաշնակութիւն կը կազմէր վայելչութեան հետ , որ կը ներկայացնէր գեղեցկութիւնը իր վսեմ , այրական ձեւով :

Երկրորդը , ընդհակառակը , աւելի կարճահասակ կարկիկ էր համարել՝ քան թէ միջահասակ , և աւելի նրբակազմ՝ քան յաղթանդամ : Իսկ այդ քնքուշ կազմուածքին վրայ բնութիւնը ,

կարծես, սխալմամբ, դրեր էր շնորհալի գլուխ մը, որուն աւելի պատշաճ պիտի ըլլար հարուստ, հոյակապ մարմին մը: Իր կրահոտ աչքերուն մէջ կը նշմարուէր եռանդ ու դիւրաբորբոք բնաւորութիւն:

Առաջինը Սահակ-Պարթեւն էր, երկրորդը՝ Մեսրոպ Մաշտոցը, իսկ երրորդը՝ Սամուէլը:

2

Սահակ Պարթեւը Հայաստանի հզօր քահանայապետին, Մեծն Ներսէսի, սրղին էր. մանկութեան հասակին, վերջացնելով իր ուսումը Կեսարիոյ մէջ և ծանօթանալով յոյն ու ասորի լեզուներուն, գնաց Կ. Պոլիս, այնտեղ աւելի կատարելագործուելու հիլլենական կրթութեան մէջ, սորվելով փիլիսոփայութիւն, երաժշտութիւն, ու ծանօթանալով յոյն բանաստեղծներուն:

Սամունադաւ Կ. Պոլսոյ մէջ: Վերադառնալով իր հայրենիքը, ինչպէս իր հայրը երիտասարդութեան ատեն, այնպէս ալ ինք՝ զանազան զինուորական պաշտօններ կը վարէր, բնաւ չմտածելով թէ օր մը Հայոց Հայրապետական Աթոռին ժառանգորդը պիտի ըլլար:

Այն օրէն ի վեր, երբ Հայոց Հայրապետական տունը սկսաւ խնամութիւն ընել արքունիքին և մեծ նախարարութեանց տուններուն հետ, իր գաւակներուն հոգեւոր կրթութեան միացաւ նաև զինուորական կրթութիւնը: Եւ ասիկա անհրաժեշտ էր, որովհետեւ Հայաստանի քահանայապետը կը ներկայացնէր միեւնոյն ժամանակ նաև Հայաստանի ամէնաբարձր պետական անձը: Անիկա Տիրոջը սեղանին վրայ պատարագ կը մատուցանէր, բայց հարկը պահանջած ժամանակ՝ կ'առաջնորդէր զօրքը դէպի պատերազմ: Եկեղեցիին բեմէն իր ժողովուրդին կը քարոզէր Աստուծոյ խօսքը, բայց հարկը պահանջած ժամանակ՝ թագաւորներու հետ բանակցութիւններ կ'ընէր, իր հայրենիքի գործերուն նկատմամբ:

Մեսրոպը բնիկ Տարոնցի (Մշեցի) էր՝ Հացիկ կոչուած

աւանէն, Վարդան անունով ազնուականի մը զաւակը: Անոր հայրենական աւանը կէս օրուայ ճամբով միայն հեռու էր Աշտիշատի վանքէն:

Այդ աշխուժ, եռանդոտ երիտասարդը, սկսած մանկութենէն, ինքզինք նուիրած էր ուսման և գիտութեան, սորված էր Յունաց, Ասորոց, Պարսից լեզուները և այն բոլոր գիտութիւնները, որ կային իր ժամանակը: Իբրեւ ազնուական, վարժուած էր նաև զինուորական կրթութեան մէջ:

Վաղարչապատի արքունիքին մէջ Մեսրոպ վարած էր զանազան պաշտօններ, ատեն մը՝ որպէս զինուորական, ատեն մըն ալ՝ իբրեւ դիւանագիր: Իսկ յետոյ, թողուց արքունիքը և նօտարի պաշտօն կը կատարէր Մեծն Ներսէսի Հայրապետանոցին մէջ:

3

Սահակը հագուած էր անյայտ չքեղ, անյայտ թանկագին զարդարանքներով, ինչպէս կը հագուէր մեծ արքայագուն իշխան մը: Նստած էր ծալապատիկ և ոսկիէ քամարէն կախուած ոսկիպատեան սուրը դրած էր ծունկերուն վրայ: Իր քով նստած էր Սամուէլը, իսկ իրենց հանդէպ Մեսրոպը:

Սամուէլ արդէն անոնց յայտնած էր Տիրքունէն ստացուած տեղեկութիւնները. յայտնած էր և իր հօր ու Մերուժանի չար դիտաւորութիւնները. — և սա՛ էր անոնց վիճարանութեան առարկան թէ՛ ինչ միջոցներով կարելի էր մօտալուտ վտանգներուն առաջքն առնել:

Հայրենիքի վերահաս դժբախտութիւնը անյայտ աստիճան յուզած էր այդ երեք երիտասարդ սրտերը, որ անոնք մինչև անգամ մոռցած էին ամէն չափ ու պատշաճութիւն իրարու նկատմամբ:

— Վտանգը աւելի մեծ է՝ քան ինչ որ եղած է երբեք, — ընդհատեց Մեսրոպ արող լռութիւնը: Մենք կը ճաշակենք մեր հին սխալներուն դառն պտուղները:

— Ի՞նչ սխալներ, — հարցուց Սահակ :

— Այն մեծ սխալները, որ գործեցին քու մեծ պապերդ, Սահակ...

Վերջին խօսքը այնպիսի մաղձոտ ձայնով պատասխանեց փոքրիկ երիտասարդը, որ նետինման ցուեցաւ մեծափառ Պարթևին սրտին մէջ : Անոր մէջ եփ եկաւ քահանայապետական ու արքայական արիւնը, և խոշոր աչքերուն մէջ վառեցաւ բարկութեան կրակը : Անտվոր շարժում մը ըրաւ : Այդ միջոցին, փոքրիկ երիտասարդը ինք ալ ձեռքը տարաւ դէպի արծաթեայ քամարը, որմէ կախուած էր կարճ սուսերը : Սահակ զսպեց իր վրդովումը և զայրացկոտ կերպով հարցուց .

— Դուն այդ բանը իմ պապերուս սխալը կը համարես, Մեհարոպ, որ անոնք բարբարոս Հայաստանը հեթանոսական տոհմէն հանեցին և քրիստոնէական լոյսի մէջ դրին :

— Ես ասիկա քու պապերուդ սխալը չեմ համարեր, — պատասխանեց Մեհարոպ՝ այնպիսի մեղմութեամբ մը, որ ա՛ւելի վիրաւորական էր : Բայց, ըսէ՛ ինձի, Սահակ, ի՞նչ էր այդ լոյսը առաջ և ի՞նչ է ան հիմա : Արդեօք դուրս ելած անիկա վանքերուն շրջապարիսպներէն, արդեօք մտա՞ւ շինականին մտալ խրճիթը : Եւ չէր ալ կրնար մտնել : Ի՞նչ միջոցով կրնար մտնել : Այն օրէն, որ այդ լոյսը բերին Հայաստան, անցեր է գրեթէ դար մը : Բայց, մինչև այսօր մեր եկեղեցիներուն մէջ սուրբ գիրքը կը կարդան Յունաց և Ասորոց լեզուներով : Ո՞ր գիւղացին, ո՞ր քաղաքացին, ո՞ր Հայը կը հասկնայ այդ լեզուները : Եւ այս վիճակին մէջ՝ ի՞նչ լոյս և ի՞նչ բարոյական ուղղութիւն կրնար սալ եկեղեցին ժողովուրդին, երբ ժողովուրդը կը տեսնէ միայն ծէսեր և կը լսէ իրեն անհասկնալի ձայներ :

— Դուն կը կարծես որ ժողովուրդը սակա՞ւ օգտուեցաւ ասկէ, Մեհարոպ :

— Օգտուեցանք մե՛նք, և ո՛չ թէ ժողովուրդը : Դո՛ւն, ես և այդ նազելի երիտասարդը, որ լուռ նստած է այստեղ, —

ձեռքը երկնցուց Սամուէլին : Մենք ամէնքս յունական կամ ասորական կրթութեան արդիւնք ենք . այո՛, փճացնող և ամէն ազգային զգացում սպաննող բիւզանդականութեան արդիւնք : Բայց ի՞նչ է խեղճ ժողովուրդը. — անիկա հինը կորսնցուց, բայց նորին մէջ բա՛ն չի դտաւ...

— Շա՛տ բան գտաւ, Մեհարոպ :

— Բա՛ն չի գտաւ, Սահակ : Դուն մտոցե՞ր ես թէ՛ քու սուրբ Վրդանէս պապդ, ճիշտ այս Աշտիշատի վանքի տաճարին մէջ հրը Յունաց լեզուով պատարագ կը մատուցանէր, յանկարծ 2000 հոգի պաշարեցին վանքը և կ'ուղէին քարկոծել զինքը : Տաճարին ամրութիւնը հազիւ կրցաւ ազատել զայն կատաղի խուժանին բարկութենէն : Դուն մտոցե՞ր ես, Սահակ, թէ՛ քու Պապ և Աթանազինէ՛ հայերդ երբ դարձեալ այս Աշտիշատի վանքը նստած էին խրախճանքի սեղանին շուրջ, յանկարծ մէկը ներս նետուեցաւ՝ սուրբ ձեռքը, և երկուքն ալ խողխողեց իրենց նստած տեղը : Ամիսներով անոնց դիակները անթաղ մնացին հոն, և խուժանի երկիւղէն ոչ ոք չէր համարձակեր մօտենալ : Այդ դժբախտ դէպքէն ասդին երեսուն տարի անցեր է : Ի՞նչ է փոխուեր : Ժողովուրդը դեռ նոյն բարբարոսն է մնացեր :

— Երեսուն տարուայ մէջ ժողովուրդէն կարելի չէր խլել այն՝ ինչ որ անոր մէջ կազմուեր էր շատ դարերու ընթացքին, Մեհարոպ :

— Գիտեմ ատ, Սահակ : Բայց, ասիկա դարձեալ չի հերքեր այն միտքը թէ՛ մեր ժողովուրդին կրթութեան գործը բոլորովին սխալ, բոլորովին մեասակար հիմերու վրայ դրուած է :

Տեսնելով որ վիճաբանութիւնը աւելի սուր կերպարանք կը ստանայ, Սամուէլ մէջ մտաւ, ըսելով .

— Ի՞նչ օգուտ այդ հակաճառութիւններէն, Մեհարոպ. ինչ որ կզեր է, ինչ որ կատարուեր է, այդ բոլորը անցած համարենք և մտածենք գործերուն այժմեան վիճակին վրայ : Փոքրիկ երիտասարդին գունաթափ դէմքին վրայ երեցաւ դառն ժպիտ մը .

— Դուն կը շտապես, սերե՛լի Սամուէլ, — ըսաւ փա-
ղաքչական ձայնով: Չէ՞ որ գործերուն հիմակուան վիճակը
կը բզխի մեր հին մեղքերէն: Առանց քննելու այդ մեղքերը,
մենք չենք կրնար դարման ընել ներկայ չարքներուն, որ մահ
կը սպառնան մեր հայրենիքին . . . :

. . . Ո՛վ կրնար մտածել որ այդ գիշերուայ ջերմ վիճա-
բանութիւններէն քսան և երեք տարի յետոյ, այդ երկու
նշանաւոր տաղանդները—Սահակ և Մեսրոպ—սկիզբը պիտի
դնէին Հայոց մեծ լուսաւորութեան ոսկեայ դարին . . . :

ԲԱՅՅԻ

“Ա Պ Ր Ի Մ — Մ Ե Ռ Ն Ի Մ”

Դեղին կոճակ մը մէջտեղը—ազտատ դեղին մը որ ինծի
համար գոյներուն ամէնէն վհատեցուցիչն է,—ձերմակ շեղբու-
րով պարուրուած: Այս է բոլորը: Չոր, կարուկ ծաղիկ մը,
որ սովորական ծաղիկներու փափկութիւնն ու խոնաւու-
թիւնը, գոյներու պէսպիսութիւնները, երանգներն ու մարե-
լիքները չունի. չունի, մէկ խօսքով, անոնց բանաստեղծու-
թիւնը:

Սմէն ծաղիկ, բացի անկէ, իր երգիչն ունի, իր յար-
գուած ու մեծարուած պարտէզը, ու երբեմն ալ սիրտ մը՝
որուն արտփումներուն կ'ունկնդրէ: Երկայուկը՝ դուրկ է ասոնց
ամէնէն. լեռան վրայ, դաշտին մէջ, միամիակը կը բուսնի
ան՝ կոխկռտուքներու մէջէն, ձիւնին ու բուքին դէմ, որբի
մը մեծնալուն պէս չարքաշ փթթումով:

Ոչ մէկ փունջի մէջ կ'երեւան իր դեղին կոճակը, իր
չքեղութենէ անմասն թերթիկները, որոնք ձերմակ ու կակուղ
փուշերու կը նմանին. ամէն ինձոյքէ ու կոչունքէ վտարուած
է ան. բայց անտրտունջ փիլիսոփայութեամբ մը կը համա-
կերպի իր լքումին:

Այս սովորութիւնն ու այս համակերպութիւնը վերջ է

վերջոյ իր սեւը մուգնել կուտան քեզի. զայն փրցունելու հա-
մար ա՛լ նոյն գգուշութիւնը չես ունենար՝ ինչ որ կ'ունենաս
երբ մեխակ մը կամ յասմիկ մը քաղես: Բիրտ ձեռքով կը
զատես զայն իր ցողունէն. ո՛չ իր տեսքին համար կրնաս բաճ-
կոնակիդ լամբակին անցընել, ո՛չ իր հոտին համար քովդ պա-
հել զայն: Իր ծաղիկի կոչումը ոչինչ է:

Բայց աւանդական հարցումն է ան՝ զոր սղայ տարիքէդ
ճանչցած ես, փետրտելով հէք պզտիկ թերթիկները «Ապրիմ-
Մեռնիմ»ին, հաճոյակատար քուրմը՝ որ դէմդ կեցած շարու-
նակ, «պիտի ապրիս» պատասխանած է քեզի:

Ես սիրած եմ միշտ այս «Ապրիմ-Մեռնիմ» անունը: Կեանքի
ու մահուան այս քովքովիութիւնը, այս եղբայրութիւնը սի-
րած եմ: Քով քովի, ու թէ որ կ'ուզէք, իրարու մէջ ան-
ցած, ազնիւ թաշկինակներու անկիւնները բանուած սկզբնա-
տառերու պէս: Այս գիրկընդխառնումը, մէկ բառի մէջ ամ-
փոփուած, բոլոր աշխարհը չի՞ ձեւացընէր միթէ: Ըլլալու
չըլլալու հարցը չէ՞ ան, ուսմիկ ու աղիաւոր հարց՝ որ ամէն
աւարկայի վրայ դրոշմուած է:

Սմէն անգամ որ կը քաղեմ քեզ, ո՛վ պզտիկ դեղին ծա-
ղիկ, կը յիշեցնես ինծի այն ահաւոր մերձաւորութիւնը զոր
քու անուռը կը կազմէ, — Ապրիմ-Մեռնիմ. երբոր ամէն տեղ
կեանքը կը ջանայ ըստ կարի խոստափիլ, հեռու կենալ մահէն,
քու վրայ միա՛յն՝ երկուքն ալ իրենց ճշմարիտ ու պատշաճ
տեղը կը գտնեն: Այն քաղաքին պէս՝ որ իր գերեզմանոցը
իր ծոցին մէջ զետեղած է՝ փոխանակ հեռուն, անտեսանելի
անկիւն մը տանիլ դնելու, դուն ալ Ապրիլուդ մէջ Մեռնիլդ
պարփակած ես:

Գ. ՋՕՐԱՊ

ՖԻՐՏՈՒՍԻՆ

1

Ով ինչի վրայ խօսիլ սկսի,
Աղքատին միտքը թիւմանը կուգայ,
Ու ան ալ անշուշտ արծաթէ թիւման.
Չքաւոր մարդուն ո՞վ կուտայ ոսկի:

Բայց Շահին բերնէն երբ լսուի թիւման,
Պէտք է իմանալ որ ոսկի է գուտ.
Ան կ'ընդունի եւ կ'ընծայէ ո՛չ թէ
Արծաթէ թիւման, այլ ոսկի միայն:

Միշտ այսպէս էին լսեր ու տեսեր.
Այսպէս կը կարծէր Ֆիրտուսին
ինք ալ,
Այն որ յօրինեց այն հուշակաւոր
«Շահ-Նամե» ըսուած սրբազան
գիրքը:

Այս դիւցազնական հագներգութիւնը
Ֆիրտուսին գրեց Շահին հրամանով.
Շահն անոր գրքին ամէն մէկ տողին
Թիւման մը գին էր կտրեր իր բերնով:

Տասնըեօթներորդ գարնանը արդէն
Փթթեր էր վարդը, կրկին թառամեր
Եւ անոր վրայ իր սիրականին՝
Սոխակին երգը լւեր, դադարեր:

Այսքան ժամանակ քերթողը նստած,
Իր լուզուած մտքի ոտայնին վրան
Գիշեր ու ցորեկ կը գործէր անխոնջ
Հոյակապ գորգն իր դիւցազներգութեան:

Հաւերի Հաւենի (1799-1868)
Գերբանացի նշանաւոր բա-
նաստեղծ:

Հոյակա՛պ, ա՛յո.— քերթողն այդ զրջին
Մէջը կը հիւսէր հմտութեամբ ներհուն՝
Դիւցազներգութիւնն իր հայրենիքին
Եւ Ֆարսիստանի նահապետներուն:

Դիւցազունները կը նկարէր ան
Վսեմ գործերով ու արկածներով,
Դեւ ու ջատուներն ալ իրենց կարգին՝
Հին զրոյցներուն յատուկ գծերով:

Բոլորն ալ փայլուն ու ծաղկազարդած,
Ժողովրդական հէքեաթի նրման,
Կարծես երկնային ճառագայթներով՝
Իրանի հրեղէն լոյսով թափանցած.

Այն անսկիզբ եւ անաղօտ լոյսով,
Որուն առջեւը, սուրբ տաճարին մէջ,
Մոռցած գլխովին Ղուրան ու միւֆտի՝
Քերթողն հրապաշտ ծունր կը դընէր:

Երգուեցաւ երգը եւ ինչքա՛ն յաջող.
Մեծ գործը հասաւ իր կատարածին.
Գիրքն ամբողջ երկու հարիւր հազար տող՝
Քերթողն անյապաղ ուղարկեց Շահին:

Շահէն խրկուած սեւամորթ մարդիկ՝
Երկար ման գալով Ղազնի քաղաքը,
Լոկ պատահմամբ էր որ մեծ քերթողը
Վերջապէս գտան բաղնիքի մը մէջ:

Շարկած ունէին մէկ մէկ պարկ թիւման—
Շահին խրկածն էր, պատուաւոր պարգեւ—
Սեւ սարուկները, ինչպէս օրէնքն էր,
Ծնկաչոք դրին քերթողին առջեւ:

Ֆիրտուսին բացաւ պարկերը մէկ մէկ
Որ տեսնէ մետաղն իր սրտին ուզած:
Բայց երբ որ տեսաւ, մեծ զարմացումով
Ետ ետ քաշուեցաւ, յուսախաբ, յանկարծ:

Պարկերը թէեւ բերնէ ի բերան
Լի էին Շահին զուտ թիւմաններով,
Բայց, աւանդ, անոնք արծաթէ էին...:
Խնդաց քերթողը դառն ծիծաղով:

Խնդաց դառնապէս, եւ թիւմանները
Բաժնեց ան երեք հաւասար բաժին,
Եւ անմիջապէս երկու բաժինը
Ընծայեց Շահին սեւ դեպքաններուն:

Երկու բաժինը սեւերուն տուաւ,
Իբր անոնց պախտիւ կամ մշակավարծ,
Երրորդն ալ անոր՝ որ բաղնիքին մէջ
Զինքն էր լոզցուցեր գրեթէ անվարծ:

Այս անցքէն յետոյ քերթող Ֆիրտուսին
Պանդխտականի գաւազանն առաւ,
Հեռացաւ քաղքէն, անոր դըռան դէմ
Թոթափելով իր տըրեխի փողին:

2

«Ըսող մը ըլլայ թէ ո՞րմէ կը քաշուիս,
«Ինչո՞ւ զուր տեղը սիրտս կը կոտրես.
«Խարէ՛ բացէ բաց ջնջին մարդու պէս,
«Մի՛ բռներ տըռած խոստումդ հաստատ:

«Իմ բարկութիւնս անով կ'ելլէ որ
«Տըռած խոստումն է մութ ու երկդիմի.
«Խորամանկութեամբ բանը մութ թողո՞ւ...
«Ալ ի՛նչ կայ անարգ ասկէ աւելի:

«Ինքն է գեղեցիկ, հուժկու, փառահեղ,
«Մեծերուն առջև հսկայ մը հանդ,
«Եւ որուն համար զահն արքայական
«Բարձրութիւն ունի մատի չափ միայն:

«Մարդն արդարամիտ, վեհանձն, հեռատես,
«Որ վրաս իբրեւ կը փայլէր արեւ,
«Այրեց հըրավառ ճառագայթներով
«Իմ անմեղ սիրտս,— խաբէ՛ց մէկ խօսքով...»

3

Մուհամմէտ մեծ Շահը նոր է ճաշ ըրեր,
Եւ փա՛ռք մեծ Ալլահին, լա՛ւ է կշտացեր:

Պարտէզն է մըթընշաղ, ջրմուղք խաղ ինկած,
Ծիրանի գորգի վրայ Շահն ընկողմանած:

Քիչ հեռուն կանգնած են ծառայք ըստ կարգին,
Անոնց մօտ Անսարին՝ Շահի սիրելին:

Մարմար անօթներէն, տապ արեւի տակ,
Վարդերը կը բղխեն բոյրի աղբերակ:

Հարճերու եւ տիկնանց հովհարի առաջ
Կը ծածկեն արմաւներ դէմքերը կանաչ:

Կիպարիս ծառերը գլուխնին կախած՝
Երկինք կ'երազեն, երկիրը մոռցած:

Քնարի հրաշալի ձայնն այեծածան՝
Երգի հետ ներդաշնակ ցնցեց այգեստան:

Նոյնինքն մեծ Շահը քունէն վեր ցատկեց,
«Այդ որմը յօրինած երգն է որ...» հարցուց:

Դէպի Անսարին էր հարցումն ուղղուած.
«—Քերթող Ֆիրտուսին է յօրիներ», ըսաւ:

«—Անձրն է ուրեմն այդ հրաշալիքը .
Բայց հիմա ո՞ր տեղ է բանաստեղծն ինքը :»

«—Արդէն շատ տարի է, ըսաւ Անսարին,
Որ չըբաւոր կ'ապրի քերթող Ֆիրտուսին.

«Ան հիմա կը կենայ Թօուս քաղաքը,
Հոն մըշակելով իր փոքրիկ պարտէզը...:»

Մուհամմէտ մեծ Շահը լրուեց բաւական,
Ապա Անսարիին տըուաւ հըրաման.

«— Ինչ պիտի ըսեմ քեզ, լսէ՛, Անսարի,
«Շուտ գընա՛ մեր գոմէն բե՛ր հարիւր ջորի.

«Բեր նաեւ յիսուն ուղտ, որոնց կը բառնաս,
«Ինչով որ քեզ կ'ըսեմ, ինչ որ կ'իմանաս :

«Պինդ առաջ կը բառնաս բոլոր ուղտերուն
«Մեծամեծ հակերով հագուստ, ապրշում,

«Հագուագիւտ գարդարանք, մետաղներ այնքան
«Որ շատ ու շատ ըլլան քան փղոսկր ու մարջան.

«Թասեր ու բաժակներ ազնիւ մետաղէ՛,
«Ֆալանգի մորթիներ ընտիր տեսակէ.

«Ոսկեթել դիպակներ, գորգեր ու շալեր՝
«Ինչքան որ մէկ տարուան տուեր եմ պատուէր :

«Ձի մոռնաս առնելու ձիու սարք ու սար,
«Թանկագին փրոռոցներ թամբերու համար :

«Ձի մոռնաս առնելու անուշեղէններ,
«Գոցուած ամաններով քաղցր խմիչքներ :

«Ուրիշ քաղցրեղէններ դեռ շատ զանազան,
«Ինչ որ դուն ալ գիտես, ամէ՛ն անուշ բան :

«Իմ իսկ ասպաստանէս, կը լսե՛ս ինծի,
«Կը տանիս տասներկու արաբական ձի.

«Կ'ընտրես այդքան մըն ալ, գործի դիմացկուն,
«Մեր սեւ ստրուկներէն դէմքով պսպրղուն :

«Եւ բոլոր բարիքն այդ, ծառաները սեւ,
«Կուտաս Ֆիրտուսինն դուն ինծմէ պարգեւ :»

4

Երբ լսեց Անսարին, մէջքը վար ծըուեց,
Ուղտեր ու ջորիներ գոմէն դուրս քաշեց :

Բոլոր ընծաները հաւաքեց հակ հակ,
(Որ ամբողջ նահանգ մը տըուած էր իբր հարկ) :

Դեռ արեւն երեք հեղ չէր ըրած շրջան,
Շահի դեսպանն արդէն ինկեր էր համբան :

Չոր անապատներէն անդուլ, անդադար,
Միրանի դրօշն առջին՝ քարոճանը կ'երթար :

Իրկըուան մը պահուն՝ շաբաթ մը անցած,
Հասան Թօուս քաղաքն լեռան տակ ինկած :

Փո՛ղ, թմբո՛ւկ, ծնծղաներ, ե՛րգ, գո՛չ, աղա՛ղակ՝
Մէկտեղ թնդացնելով՝ ներս մտան քաղաք :

Կարաւանն է լսեց՝ երբ որ ներս մըտան՝
«Լա-իլա-իլլալա՛հ» երգ մը տխրածայն.

Դագաղին առջեւէն երգելով մօլլան,
Կը տանէր Ֆիրտուսին դէպի գերեզման :

Գ Ի Ս Ա Ի Ո Ր Ը

1

Հերու, մեծ Բարեկենդանէն առաջ, լուր ելաւ մեր քաղաքին մէջ թէ աշխարհքը պիտի կործանի: Տր. Զաքարն էր

Էրեման Ծարբիան առնունին տակ կը ծածկուին երկու բարեկամ գործներ, որ կը գրէին միասին, — Էմիլ Էրքման (1822-1899) եւ Ալէքսանդր Շաթրիան (1826-1890): Մեծ ժողովրդականութիւն վայելող վիպասաններ էին ասոնք, որոնք բազմաթիւ գործեր ձգած են, նիւթ ունենալով ընդհանրապէս Ալգաս-Լորէնի եւ Վօփի կեանքէն:

որ պինդ առաջ այս լուրը տարածած էր՝ ըսելով թէ յիսունէ աւելի տարեցոյցներու մէջ կարդացած է:

Տր. Զաքար հաշիւ ըրած էր թէ Բարեկենդանի կիրակի օրը երկինքէն գիտաւոր մը պիտի լինայ՝ եռսունը հինգ միլիոն մղոն կրկալութեամբ և եռացած ջուրէ կազմուած պոչով մը, որ երկրիս վրայէն պիտի գայ անցնի. այնպէս որ, ամէնէն թարձր լեւնեբուն ձիւներն անգամ պիտի հալին, ծառերը պիտի չորնան և մարդիկ չիք պիտի դառնան:

Ճիշտ է թէ պարկեշտ գիտուն մը կտրէն գրած էր որ, իրաւ, գիտաւորը պիտի գար անցնէր, բայց իր պոչը բազկացած ըլլալով չպիտի հասնէր թեթիւ շոգիներէ՝ ո՛ր եւ է մէկուն ամէնափոքր վնաս մը իսկ պիտի չպատճառէր. հետեւաբար, պէտք է որ ամէն մարդ խաղաղ սրտով իր գործին նայի:

Այս ապահովութիւնը հանգստացուց շատ մը վախցողներու սրտերը:

Բայց, գժբախտաբար, մեր քաղաքին մէջ ունինք պառաւ մը, բուրդ մանող Մարիամ-քուրուկը. ճեփ-ճերմակ, երեսը խորշոմներով պատած, կարճընուկ պառաւ մը՝ որ ասոր անոր բաղդ կը նայի:

Արդ, Մարիամ-քուրուկ փոխանակ իրաւունք տարու այն գիտունին՝ որ կըսէր թէ գիտաւորէն վախնալու բան չի կայ,

յայտարարեց թէ Տր. Զաքարին խօսքը շիտակ է, կրկնելով. — Դարձի կէէք և աղօթեցէք. զղջացէ՛ք ձեր մեղքերուն վրայ և բարիք ըրէք, որովհետեւ մօտ է աշխարհքին վերջը:

Շատեր կըսէին իրարու. «մենք Բարեկենդան պիտի չընենք, Բարեկենդանի կիրակին պիտի անցնենք զղջումով:»

2

Երբեք այսպէս բան տեսնուած չէր: Քաղաքին զինուորական հրամանատարը, սպաները և ենթասպաները ամէնքն ալ ճշմարիտ յուսահատութեան մը մասնուած էին: Ահագին պատրաստութիւն տեսնուած էր Բարեկենդանի կիրակնօրուան համար. Քաղաքապետարանի մեծ սրահին պատերը զարդարուած էին կանաչ մամուռով և զինանշաններով. նուագախումբին համար սարաւանդակ շինուած էր. գինի, օղի ու գարեջուր ապսպրուած էր. վերջապէս բոլոր զովարար ըմպիկները պարապը պիտի երթային՝ քանի որ քաղաքին օրիորդները այլևս պարի վրայ մտածել անգամ չէին ուզիր:

— Ես չար մարդ չեմ, կըսէր յիննապետ Թադոսը, բայց եթէ ձեռքս անցնէր տա Տր. Զաքարը, գիտէի անոր ընելիքս: Բայց այս բոլորին մէջ ամէնէն աւելի երեք հոգիի սիրտը կտորած էր, — մէյ մը քաղաքապետարանի քարտուղար Դանիէլինը, մէյ մը հեռագրական տնօրէնին տղուն՝ Երէմիայինը և մէյ մըն ալ իմինս: Շարաթ մը առաջ տարազներ պատրաստած էինք՝ ծպտելու համար, և անհամբեր Բարեկենդանի կիրակիին կը սպասէինք, Գինոս քեռիս քանի մը դուրուշ ալ դրամ էր տուած ինծի՝ ծախսելու ուզածիս պէս:

Մէկ խօսքով, հրը այսպէս անհամբեր կը սպասէինք Բարեկենդանի կիրակի օրուան, ահա Տր. Զաքարի մը կամ ցնդած պառաւի մը երեսէն ամէն բան տակնուվրայ կ'ըլլար...:

Բայց, ի՞նչ պիտի ընես՝ մարդ ըսածդ միշտ այսպէս է եղիր, խնդրեալ խօսքն է որ լսուեր է ամէն ատեն և ոչ թէ խնդրեալներ...:

3

Վերջապէս, կը հասնի բարեկենդանի կիրակին: Երկինքը պատած է թանձր ամպերով: Ամէնքը կը նային վեր, կը նային լաջ, կը նային ձախ, բայց գիտաւոր-միտաւոր չի տեսնուիր:

Օրերորդները երկմտութեան մէջ են, — երթա՞ն պարահանդէսի թէ չէ...: Երիտասարդները կը վազեն իրենց ազգականներուն, իրենց մօրքոյրներուն, կնքամայրներուն, մէկ խօսքով՝ հասած ամէն տուն, համոզելու:

— Կը տեսնէք որ ո՛չ գիտաւոր կայ, ոչ ալ գիտաւորի շուք: Ի՛նչ ականջ կը կախէք ցնդած պառաւին խօսքերուն: Ձմեռ ատեն գիտաւոր կ'ըլլա՞յ. չէ՛, չէ՛, վախի բան չկայ, իրկունը անպատճառ գալու էք պարահանդէսին...

Պարասրահը զուգուած-զարդարուած է. շատերը սիրտ կ'առնեն և կուգան աչք մը պտտցնելու անոր վրայ: Կամաց կամաց ոգեւորութիւնը կը սկսի և մտադրութիւնները կը փոխուին: Օրերորդները անտուկէն կը հանեն իրենց նոր շք-շազգեստները և կը ներկեն իրենց կօշիկները:

Ժամը տասին արդէն քաղաքապետարանի մեծ սրահը բերնէ բերան լեցուն է բազմութեամբ: Նուագարանները կը հնչեն, բարձր պատուհանները լոյսով կը շողշողան խաւարին մէջ, պարող զոյգերը կը դառնան կատաղօրէն և ծերունի մեծ-հայրեր ու մեծ-մայրեր, նստած պատերուն առջև, կը ժպտին բարի ժպիտներով:

Սանդուղին վրայէն բազմութիւնը անդադար կ'իջնէ կ'ելլէ: Դուբը, ձիւնը կը շարունակէ դալ միշտ:

Գլխու քեռիս մտացած չէր տանը բանալին տալու քովս, որպէսզի գիշերը ուզած ատենս տուն դառնամ: Մինչև ժամը երկուքը՝ մէկ պար չի փայտըցի. բայց անկէ անդին արդէն ձանձրանալ սկսայ. զովարար ըմպելիներէն սիրտս կը խառնուէր:

Դուբս ելայ և սկսայ քալել դէպի տուն:

4

Տասը վայրկեան էր որ կը քալէի. կ'երթայի մութին մէջ և դառնալու վրայ էի աղբիւրին անկիւնը, երբ յանկարծ գլուխս վեր վերցնելով՝ տեսայ որ ծառերուն հաւ լուսինի նման բան մը կ'երևայ խարոյկի մը պէս կարմիր և դէպի առաջ կուգայ. դեռ հազարաւոր մղոն հեռու էր, բայց ա՛յնպէս արագ կը յառաջանար՝ որ քառորդ ժամէ մը մեր վրայ պիտի ըլլար:

Կեցած տեղս քար կտրեցայ. մազերս փշաքաղուեցան և ինքնիրենս ըսի.

— Գիտաւորն է. Տր. Չաքարին լսածը շիտակ է եղեր:

Եւ, առանց գիտնալու ի՛նչ ընելիքս, յանկարծ ետ կը դառնամ և կը սկսիմ վազել դէպի քաղաքապետարանը. կը խոյանամ սանդուղէն վեր՝ տապալելով դէմս ելողները և կը պրուտամ սոսկալի ձայնով մը.

— Գիտաւորը, գիտաւորը:

Պարին ամէնէն տաք վայրկեանին էր. բայց, երբ սրահին մէջ լսելի եղաւ այս «գիտաւորը, գիտաւորը» աղաղակը, սիրեց խոր լուսթիւն մը. մարդոց երեսը դեպի-դեպին կըսրեցաւ:

Յիմնապետ Թադօսը վազեց դէպի դուբը, բունեց զիս և ձեռքը դնելով բերնիս վրայ՝ ըսաւ.

— Խե՛նդ ես, ի՛նչ ես. ձայնդ վար պիտի դնե՞ս թէ չէ:

Բայց ես ետ ետ ընկրկելով, անդադար կը կրկնէի յուսահատական ձայնով մը — «գիտաւորը, գիտաւորը»: Լսեցի որ սանդուղին աստիճանները կը թնդան գահավիժող քայլերուն տակ, բազմութիւնը կը խուժէր դէպի փողոցը. կիները կը հեծեծէին. վերջապէս զարհուրեցի ժխոր մը:

Քանի մը երկվայրկեանէն սրահը դատարկուած էր արդէն: Ես ալ դուբս ելայ՝ յուսահատութենէս խելքս գըլխէս գացած:

Սանդուղին տակը, վարի աստիճաններուն վրայ, նստած

էին բազմաթիւ մարդիկ և կը խոստովանէին իրարու. մէկը կ'ըսէր. «Ես վաշխառութիւն եմ ըրեր». միւսը թէ՛ «Ես կշիւքն եմ խարդախեր». ուրիշ մը՝ «Ես ալ խաղի մէջ խարդախութիւն եմ ըրեր»: Եւ ամէնքը կը խօսէին միասին, և ատեն ատեն կանգ կ'առնէին՝ միարեւմտեան պոռապու համար. «Տէր, գթա՛ մեզի՛»:

Անոնց մէջ ճանչցայ հացագործ ծերունի Յովհաննէս աղբարը, որ կուրծքը կը ծեծէր՝ յետին դժբաղդի մը պէս: Բայց իմ աչքիս բան չէր երեւնար, որովհետեւ ես ալ պակաս մեղաւոր չէի:

Յատկեցի դուրս և շուտով հասայ անոնց ետեւէն, որ կը վազէին դէպի աղբւրքին կողմը: Հո՛ս էր որ բերս՛ էր հեծեւ ծանքները. ամէնքն ալ տեսեր էին գիտաւորը, խակ ես կը հաստատուի թէ քիչ մը առաջուրն է ի վեր երկու անգամ աւելի խոշորցած էր անիկա: Եւ գիտաւորը կ'արձակէր շողիւններ, մինչ խորին խաւարը զայն կ'երեւցնէր արիւնի պէս կարմիր:

Ամբոխը, մութին մէջ կեցած, անդադար կը կրկնէր սլալի ձայնով.

— Լմեցա՛ւ, լմեցա՛ւ. Տէր իմ Աստուած, լմեցա՛ւ, կորսուած ենք:

Այս պահուն, իմ ալ մեղքերս աչքիս առջեւ եկան և ստակացի ես ինձմէ: Լեզուս կը սառէր, երբ կը մտածէի թէ պիտի վառինք ամէնքս ալ: Գրկեցի ծերունի մուրացկան Պաղտասարը, որ կանգնած էր քովս իր անթացուպերուն վրայ, և ըսի.

— Պաղտասար, երբ Արբահամու գոգն ըլլաս, պիտի գթեմ ինձի, այնպէս չէ՞:

Եւ Պաղտասար հեծկտալով պատասխանեց.

— Ինձի պէս մեծ մեղաւոր մըն ալ չի կա՛յ, Պ. Աստուած՝ ծառուր. եռսուն տարի է որ ծուլութեանս երեսէն կը խարեմ բոլոր քաղաքացիները, դիտմամբ սուտ կազ ձեւանալով...

— Հապա ե՛ս, Պաղտասար, կ'ըսեմ անոր. ես ալ այս քաղաքին ամէնէն մեծ չարագործն եմ:

Եւ կուլայինք իրարու փաթթուած:

Վերջապէս, ամէնքս ալ հող ծունկի եկած, բաւական

ատենէ ի վեր կը մնայինք, երբ հասաւ յիմնապետ Թաղտոր չնչասպառ:

— Է՛, ի՛նչ է, ի՛նչ կայ որ այսպէս կը պոռաք, ըսաւ:

Յետոյ, տեսնելով ինք ալ գիտաւորը.

— Վա՛յ իմ գլխուս, ծօ՛, ա՛ս ի՛նչ է:

— Աշխարհքի վե՛րջն է, յիմնապետ, ըսաւ Պաղտասար:

— Աշխարհքի վե՛րջը:

— Այո՛, գիտաւորը:

Յիմնապետը կեցաւ քիչ մը, յետոյ, յանկարծ, քաշելով իր սուրը և քալելով պատերուն տակէն՝ ըսաւ.

— Յառա՛ջ. տեղին վրայ քննութիւն մը կատարելո՛ւ է:

Ամէնքը կը սքանչանային անոր քաջարտութեան վրայ. ես ալ տարուելով անոր յանդգնութենէն՝ սկսայ քալել տուէն:

5

Կը քալէինք կամաց կամաց, աչքերնիս խոշոր մը բացած և նայելով գիտաւորին՝ որ կը մեծնար զգալապէս, միլիոնաւոր մղոններ կտրելով իւրաքանչիւր երկվայրկեանի մէջ:

Վերջապէս, հասանք հին վանքին անկիւնը: Կարծես գիտաւորը վեր կը բարձրանար. քանի մէնք առաջ կ'երթա-յինք՝ գիտաւորն ալ այնքան վեր կը բարձրանար. հարկադրուած էինք գլուխնիս վեր առնել, այնպէս որ վերջը վերջը յիմնապետը գլուխը ծոծրակին վրայ ձգեր էր՝ նայելու համար ուղիղ երկնքին մէջ: Ես, քսան քայլի չափ հետեւօք ըլլալով, գիտաւորը քիչ մը կողմնակի կը տեսնէի: Մտքովս կ'ըսէի թէ խոհմութիւն էր արդեօք ա՛լ աւելի առաջ երթալ, երբ որ յիմնապետը կանգ առաւ:

— Վա՛յ թշուառական, վանքին խոշոր լապտերն է, ըսաւ ցած ձայնով մը:

— Լապտեր, կ'ըսեմ՝ մօտենալով. կարելի՞ բան է:

Եւ կը նայիմ բերանարայ:

Իրան որ հին վանքին խոշոր լապտերն է: Այդ լապտերը տարիներէ ի վեր վառող չէր եղեր, որովհետեւ վանքին մէջ մարդ չէր ապրեր, և մանաւանդ որ մեր քաղաքացիներն ալ հաւերուն հետ մշկտեղ անկողին կը մտնէին: Բայց, այդ օրը՝ վանքին սրահապանը խորհելով որ նոյն գիշերը գինով շատ պիտի պատահի, բարեսիրտաբար մոմ մը դրած էր անոր մէջ՝ որպէս զի անցորդները փոսերուն մէջ չկնանին, յետոյ գացեր քնացեր էր:

Աղէկ մը կը նայինք և կը տեսնենք լապտերին ապակիէ թեւերը. մոմին պատրոյգը բթամատի չափ հաստ էր. հետեւաբար, երբ հովը քիչ մը կը փչէր՝ պատրոյգը կը բռնկէր և շողեր կը սփռէր, միեւնոյն ատեն երեւցնելով նաև լապտերը. ասկէ էր որ գիտաւորի մը պէս կարծես առաջ կը խաղար ան:

Ուղեցի անմիջապէս ետ դառնալ և եղածը իմաց տալ միւսներուն ալ, երբ յիմնապէսը բաւ ինձի:

— Չայնդ քե՛զի քաչէ. եթէ լսող ըլլայ որ սուրով լապտերին վրայ կնք վազեր՝ ամէնքն ալ վրանիս պիտի խնդացնենք, ուշադրութիւն:

Յնցից լապտերին ժանգոտած չլթան՝ որ փրթեցաւ: Լապտերն է վար ինկաւ մեծաշառաց: Յետոյ ետ դարձանք վազելով:

Միւսները սպասեցին դեռ երկար ատեն. բայց որովհետեւ գիտաւորը խաւարած էր, վերջը վերջը իրենք ալ սիրտ առին և պառկել գացին անդերնին:

Միւս օրը, լուր ելաւ թէ Մարիամ-քուրուկն է որ կրցեր է խաւարեցնել գիտաւորը:

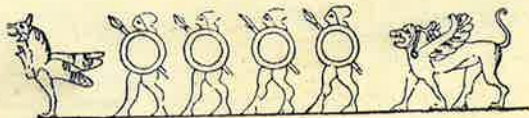
Ահա թէ բաները ի՛նչպէս տեղի կ'ունենան գաւառական պղտիկ քաղաքի մը մէջ:

ԷՐՔՍԱՆ-ՇԱԹՐԻԱՆ

Նկար Փնջարի

Մարիամ-քուրուկը

ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՌԵՒՏՈՒՐԸ ՀԱՅՈՑ ՄԷՋ

Հայերը բնականէն ժիր և աշխատասէր ժողովուրդ ըլլալով՝ շատ վաղ ժամանակներէն զիրենք տուին երկրագործութեան և անասնապահութեան: Հայաստանի բերրի դաշտերն ու ճոխ արօտատեղիները այդ բնական ճրագործութեան զօրաւոր պատճառներն են:

Ասկէ դատ, զրադաշտական վարդապետութիւնը մարդուս հարկաւոր առաքինութիւններէն մէկը կը համարէր երկրի մշակութիւնը: Հայաստանի արգելանդ դաշտերը տարուէ տարի առատութեամբ կուտային ցորեն, գարի, բրինձ. հովիտներն ալ, որոնք լի էին արօտներով, կը մուցանէին անհամար ընտանի կենդանիներ՝ ձի, ջորի, գոմէշ, ոչխար, այծ, էջ ու կով:

Դարձեալ, իւրաքանչիւր նահանգ կամ գաւառ: իր կլիմային և վիճակին համեմատ, կուտար տեսակ տեսակ բերքեր ու համեմներ. հիւսիսային արեւմտեան կողմերը կուտային աղ ու բիւրեղ. Աղձնիքը և Տուրուբերանը ունէին սղնձի, երկաթի և կապարի հանքեր. Արարատը և Սպիրը՝ ոսկի. Փայտակարանի կողմերը՝ բամպակ. Տուրուբերանը՝ գազպէն ու մեղր. Գողթան գաւառը՝ անուշահոտ ու առատ զինի. Տայքը՝ թուզ, նուռ, սերկիւիլ ու նուշ. Ուտի նահանգը՝ ձիթենի, Այրարատը՝ որդան կարմիր ներկ. Երասխի ափերը և Սիւնեաց ու Փայտակարան նահանգներու անտառները կուտային ամէն տեսակ

Սեփական Պալատնեան ծնած է 1837 ին Ռուսմանիոյ Պոթուշան քաղաքը. ուսումն աված է Բարեգի Մուրատ-Ռաֆայէլեան վարժարանին մէջ, ապա իր կեանքն ու գործունէութիւնը անցուցած է Կովկաս՝ իբրև ուսուցիչ եւ պատմաբան: Նշանաւոր է իր «Հայոց Պատմութիւն» դասագիրքը:

ասկ ազնիւ փայտեր , որոնք կը գործածուէին պարասներու շինութեան համար :

Այսպիսի բնական ու արուեստական բերքերով լի երկիր մը , ժողովրդական պէտքերը լեցնելէ յետոյ , բնականաբար ընդարձակ վաճառականութեան ասպարէզ պէտք է բանար Հայոց համար : Եւ իրաւ , Հայերը նշանաւոր էին իրենց վաճառականութեամբ՝ ամէնահին ժամանակներու մէջ :

Հայաստանը թէև ցամաք երկիր է , բայց իր շուրջը երեք ծով ունի և մէջը չորս երեսերի գետեր , որոնց միջնորդութեամբ կը միանայ ծովերուն հետ : Ծորոխ գետով կը կապուի Սև-Մովուն հետ . Երասխ գետով կը միանայ Կասպից ծովուն հետ . իսկ Եփրատ ու Տիգրիս գետերով կը միանայ մէկ կողմէն ովկիանոսին հետ , մինչ Եփրատը , Սամուատի և Մարաշի կողմէն կը մտնենայ Միջերկրական ծովին :

Այսպիսի դիրք ունենալով՝ Հայաստանը դիւրութեամբ կարող էր վաճառականական յարաբերութիւններ ունենալ նոյն ժամանակի բոլոր ծանօթ ազգերուն հետ :

Արևելքէն , հայ վաճառականները Երասխ և Կուր գետերով կ'երթային Կասպից ծոցը , անկէ ալ Եաքսարտես և Ոքսոս գետերով կ'անցնէին Բակարիացոց , Սոկտիացոց , Պարթեւոց և Հնդկաց երկիրները , իսկ այն տեղէն ալ Սև-Մովով իրենց ապրանքները փոխադրելով , կը խրկէին Յունաստան և մինչև Իտալիա :

Արևմտեան հարաւի կողմերը , հայ երկրի բերքերը կարաւաններով Կապադովկիայէն Փիւնիկէ կը հասցնէին : Տիւրքոսի և Տարսոսի վաճառանոցներուն մէջ կը վաճառուէին Հայոց երկրի բազմաթիւ ձիերն ու ջրիները—որոնց վրայ Սուրբ Գիրքն ալ յիշատակութիւն կ'ընէ— , և յետոյ կը տարածուէին դրացի երկիրները , մինչև Պաղեստին : Անոնց փոխարէն , Հայաստանի վաճառանոցները , կամ ինչպէս որ հիները կ'ըսէին , «չահաստան քաղաքները» կը բերուէին ոսկի , արծաթ , գոհարեղէն , ազնիւ կտակեղէններ ու ներկեր , ցորեն , իւղ ու միզը : Հայերը աւելի յաճախ երթեւեկութիւն ունէին Նինուէ

ու Բաբելոն , ուր Եփրատ ու Տիգրիս գետերու միջնորդութեամբ մեր վաճառականները կը տանէին Հայաստանի գինին , մրգեղէնները , փայտը , տախտակը և ուրիշ վաճառքներ . փոխարէնը կը բերէին Բաբելոնի գոյնպղոյն թանկագին կտակեղէնները , կերպանները և գորգերը :

Հերոդոտոս ա՛յսպէս կը նկարագրէ Հայերու դէպի Բաբելոն գացող նաւերուն կազմութիւնը .

«Հայաստանի մէջ նաւերուն կողերը ուսիներէ կը շինեն և յետոյ դրան մորթով կը պատեն . նաւին մ'չ առջեւի կողմը յայտնի է , ոչ ալ ետեւը՝ սուր . այլ վաճանի ձեւով բոլորակ է : Բառնալով այս տեսակ նաւերու մէջ ապրանքը՝ մանաւանդ գինի , երկու մարդ թի քաշելով կ'երթան : Իւրաքանչիւր նաւ իր մէջ կ'ունենայ մէկ էջ . մեծերը՝ աւելի շատ : Երբ նաւավարները Բաբելոն կը հասնին և բոլոր վար կ'իջնեն , փայտն ու յարդը կը ծախեն , իսկ մորթերը էջերուն վրայ բառնալով՝ Հայաստան կը քշեն ,— որովհետև անկարելի է գետին հոսանքն ի վեր երթալ , այնքան սրբնթաց է անկա . Տիշտ այս պատճառով է որ նաւերը փայտէ չեն շիներ , այլ մորթէ :»

ՍՏԵՓԱՆ ՊԱՆԱՍՆԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

- 1.—Աղձնիք կը համապատասխանէ այժմեան Արզնիին եւ Տիգրանահերտին՝ մինչեւ Մէրտին :
- 2.—Տուրքերսն այժմեան Մուշն է , ամբողջ Մեդրագետի հովիտը՝ մէջն ունենալով Աշտիշատն ու Ս. Կարապետը :
- 3.—Արարտաի նահանգը կը պարունակէր ամբողջ Երասխի հովիտը՝ իր բազուկներով , Բառնէն սկսած մինչեւ Մասիսի արեւելեան կողմը , ինչպէս նաեւ Արածանիի հովիտին վերի հոսանքը՝ ներկայ Տիւտին եւ Ալաշկերտ գաւառներով :
- 4.—Ապր ներկայ Իտալիոյ , ծորոսի միջին հոսանքին վրայ :
- 5.—Փայտակարան կը գտնուէր Երասխի եւ Կուրի խառնուրդին եռանկիւնին մէջ , եւ Երասխի աջ կողմէն մինչև Կասպից ծովը . համապատասխան է ներկայի Մուղանի գաւառին :
- 6.—Պողբան՝ ներկայ Աբուխն է իր շրջականերով :
- 7.—Տայկ կը գտնուէր ներկայ Օլթի , Թորթուս եւ Կիսկիմ գաւառներուն տեղը :

- 8.— **Ուսին** համապատասխան է ներկայ Գանձակին՝ իր շրջականերով:
- 9.— **Սյուսիք** համապատասխան է ներկայ Ղարապազ եւ Զանկեզուր գաւառներուն:
- 10.— **Սամուաս** կը գտնուէր ներկայ Պիրեճիկի մօտ, Եփրատի վրայ:
- 11.— **Քակերիա** այսօրուան Պուխարան է:
- 12.— **Սոկիթա** իրանի արեւելեան նահանգներէն մէկն է, սահմանակից Բակտրիայի:
- 13.— **Տիրուս** Փիւնիկէի քաղաքներէն մէկն էր, որ նշանաւոր էր իր վաճառականութեամբը եւ իր ծիրանեղոյն ապրանքներովը:
- 14.— **Նիխուէ** Ասորեստանի մայրաքաղաքն էր՝ շինուած Տիգրիսի եղերքը: Իր ակերակները կը գտնուէին յայտնի Մուսուլի մօտերը:
- 15.— **Քարբլոն** Քաղզէստտանի հոչակաւոր մայրաքաղաքը՝ որ շինուած էր Եփրատի եզերքը, շրջապատուած հսկայական պարիսպներով: Կը գտնուի հիմակուան Պաղտատի մօտերը:
- 16.— **Հերոդոտոս**, յոյն նշանաւոր պատմիչ, ծնած 484ին (Քրիստոսէ առաջ) եւ մեռած 425ին: Հերոդոտոս մասնակցած ըլլալով նահանջ Բիւրոցի արշաւանքին, տեսած էր Հայաստանը անձամբ. ուստի իր պատմութեան մէջ կը խօսի նաեւ Հայաստանի վրայ եւ կրտայ շատ կարեւոր տեղեկութիւններ Հայոց այն ատենուան վիճակին ու սովորութիւններուն վրայ:

ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՎԵՐՋԱԼՈՅՍ

Ահա դաշտին վրայ իրիկուան խաղաղարար անդորրութիւնը:

Բայց այդ խաղաղութենէն առաջ՝ թուչող երգերու վերջին խմբանուագն է որ կ'եղանակէ, պզտիկ թուչուններու մանկական մեղեդին՝ դեղին հունձքերու ծոցէն, որիններու պառաւ կակուցը՝ կորթ ախօմներու մէջէն, զուարթաթեւ ծիծառներու մետաղային ճիչերը՝ լոյսի ճերմակ փոչներով ծանրաբեռնուած օդին ամէն կողմերէն:

Փութկոտ արտորանք մը, անհանգիստ աճապարանք մը դաշտին վրայ ու երկինքին մէջ:

Քիչ մը հեռուն լայնաթեւ արագիլ մը կը բարձրանայ յանկարծ դէպի վեր՝ թեւերու դանդաղ ու ծոյլ թափահա-

րուժով մը, որուն կը հետեւին, ասկէ անկէ, նման թեւեր՝ դարվար կախուած երկար վիզերով ու պոչին քով պարտըկուելու անկարող մերկ սրունքներով. դժուարաշարժ, յոգնած լողուորի տատանքովը՝ կը թափահարեն օդը ու կը շխուկոնին դէպի գեղը:

Պոչի, գլխու, փետուրներու մանրերանգ տարբերութեամբ ճնճղազգիներ կ'ելեւէջին անդադար՝ գեանէն դէպի վեր ու վերէն դէպի ցրեհներուն, գարիներուն հասկերը: Հազիւ մարդահասակ բարձրութիւն մը կը թւին, ու նորէն կը սուրան վար. կնգուղաւոր ճնճղուկներ՝ վրան ծիլ սև, իսկ տակի կողմը կաթի ճերմակութեամբ թեւեր ունեցող ճնճղուկներ, անհանդարտ ատուններով թռչնիկներ կը ճուռողին, երբեմն սուր, հառու ճիչերով, երբեմն քնքուշ հազագի մը մեղրոտ գլգլանքովը, կը ծիծաղին, սիրոյ խօսքեր կը թոթովնեն, կը ինզամն եւ գինով զուարթութեան մը փոփուրները կը ցանեն ամէն կողմ: Յետոյ, չես գիտեր ինչ կ'ըլլան, ո՛ւր կը պահուըտին: Կամայ կամայ կը պակսի իրենց թիւը, կամայ կամայ կը մեռնին ձայները, վանկերը, և ի գո՛ւր կը փնտուես հատիկալու համար անոնց բոյնը, անոնց թառած տեղը:

Անիւներու հեռքերովը ափօտուած փոչելից արահետը լեցուն է մարդերով ու անասուններով: Կովերը, լծուոր եզներն ու գոմէշները դանդաղաքայլ նոյնպէս դէպի գեղը, դէպի գոմը շխուրուած են, յոգնած ու փոչեթաթաւ: Աջ ու ձախ կողերուն վրայէն՝ գլխու նեղսիբա հարուածներով կը փախցնեն նեղիչ ճանձերը. իրենց պոչերը կը չաչին, ու անոնք երերալէն, օրօրուելէն կը մօտենան՝ ունգելով, քրթմնջելով, երբ գոմին հօտը կ'առնեն կամ մատղաշ հորթին ձայնը կ'իջնայ իրենց ալանջին:

Ու վերէն, երկինքին անհուն բարձրութիւններէն ըստուերները կը թռին, վար կը կախուին, կը կախուին մանաւանդ հորիզոնին վրայ, որոնց հետեւէն արեւմուտքի ասորաշէկ լոյսը կը խորունկնայ, կարծես ցնորական աննիւթ աշխարհի մը մէջ կ'երթայ կը խորասուզուի:

Զուարթարար զովութիւն մը կը յաջորդէ արդէն տիրող տաք ծանրութեան, ինկաւէտ՝ հասած հունձքերուն, շամամներու, դաշտային բոյսերու և ծաղիկներու վայրի հոտերովը:

Թեթև գեփլու մը՝ որ ապրշունի կծիկի մը պէս կը քակուի, կը թրթռայ օդին մէջ ու կ'անցնի, բերելով աւելի աշխուժ, աւելի կենդանութիւն:

Եւ ահա այդ զովութենէն ոգեւորուած՝ կը սկսին հրնձողները բարձրածայն երգել ու քաղել: Բաղուկները՝ թեթև ու արագ, կը նետեն մանգաղը. գեղջուկ մանուկներ կը կամենն կայրը, և հեռուէն՝ դէզերն ու խուրձերը աւելի որոշ կը գծագրուին դաշտին երեսը:

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ա Ր Ա Գ Ա Ծ

Մեր առջեւն է Շիրակի այեծածան հարթութիւնը, և լայնանիստ Արագածը՝ որ մօր մը պէս բազմեր է շրջակայքի բլուրներուն մէջ:

Անո՛ւշ Արագած . . . :

Ամէն ինչ մեղմ է անոր արտաքինին մէջ. և՛ կատարները՝ որ շուրջանակի բոլորուեր ու թագ են կազմեր անոր գըլխուն, և՛ ձորերը՝ ուր իջուածքները կը կախուին զգուշութեամբ, որպէսզի վերելքն անկարելի չդառնայ, և՛ ժայռերը՝ որոնք պինդ նստած են անոր կուրծքին, որպէս զի վար չիջան. չէ՞ որ անոնց ստորոտները չարքաշ մարդը կը տքայ:

Եւ յետոյ, անիկա հովիտներ ունի ջրաշատ ու հարուտ, սիրուն դարաւանդներ, կանաչ պուրակներ, փայարներ, խոխոջուն ջրեր՝ որոնք քարերու տակէն կը ծորան կաթի պէս և կը ցօղեն անոր սիրուն կուրծքը: Ոչ ոք դժգոհ է իրմէ, թէ՛ թափառական թաթախները իրենց հօտերով, թէ՛ աւազակ Գիւրոները, թէ՛ մանաւանդ շինարար հայ գիւղացին՝ որ կպեր է անոր կուրծքին, կը վարէ ու կը ցանէ, անոր

լայն հոգիին խառնած իր հոգին և որ կը պաշտէ իր լեռը, այդ հինաւորաց մայրը:

Սիրուն Արագած:

Վաղորդեան թափանցիկ մշուշը կ'իջնէ անոր կատարէն մինչեւ ստորոտները՝ հսկայական քօղի մը պէս, որուն տակէն լեռը կարծես կը յօրանջէ մեղմով ու կարթնայ: Այդ քօղը բազմերանգ է. նուրբ և հազիւ նկատելի գոյներու սքանչելի շաղ մը կայ վերէն վար, — ձիւնափայլ սպիտակ՝ կատարին վրայ, վար կ'իջնէ մութ-կապոյտ, բաց կապոյտ, թոյլ մանիշակագոյն, սպիւզոյն և ստորտը հողագոյն երանգներով:

Ամէնէն բարձրը, ճիշտ կատարի թագին վրայ՝ ճերմակ ամպերու շարոց մը կայ, կթերային, սպիտակագգևտ աղբիկներու խումբ մը, որոնք իրարու ետեւէ ձուած, կարծես արտ կը քաղհան:

Արագածին աջ ու ձախ գացող բոլոր լեռները, Արածայի արխնոտ բարձունքները՝ նոյնպէս ճերմակ ամպեր ունին իրենց կատարներուն: Ամէնքը, կարծես, նախընթաց գիշերը թեթև անձրևին տակ հարբուի շառնելու համար՝ իրենց գլուխը ճերմակ շլարչով փաթթեր են, և այժմ՝ հազիւ արթնցած, դեռ չեն բացեր իրենց ճակատները՝ ծագող արևին շողերուն առջև:

Ներքեւը, լեռնալանջերուն վրայ, ծուխը կը բարձրանայ ոլոր-մոլոր: Գիւղեր է որ արթնցեր են և թոնիկներու առաջին հեքն է անիկա: Հով չկայ և ծուխին պտոյտը, ոլորուն սիւնով, երկար ժամանակ կ'իջնէ դաշտին վրայ. կը ճգնի դարձեալ բարձրանալ, բայց իր ծայրը կ'երերայ, կը լայննայ ու փունջ կը կազմէ, և ապա, մեղմիկ կը լուծուի մշուշին հետ՝ առանց կարողամայու համնիլ լեռնակատարներուն:

Ու ճերմակ ամպերը, և անոնց տակի կատարները կը նային վար, կը ժպտին արեւի շողերուն դիմաց, ու ծուխին անզօրութիւնը տեսնելով՝ հպարտ են որ սեւ կեանքէն, խեղճ ու կրակ աշխարհէն խօսող այդ ծուխը չի համնիր կթերային ու բարձունքին և անոր մուրը վերստին կը մաղուի նոյն տքացող երկրին վրայ:

Ա. ԱՅԱՐՈՆԵԱՆ

ՓԱՅՏԻՆ ՆԵԾԵԾԱՆՔԸ

Բոցանշոյլ վառարանին մէջ կրակը կը չչէ ու կը պայթի ,
և հինօրեայ փայտը կը հեծեծէ միակերպ ձայնով :

Չան Ռիօբէն, Ժամանակակից ֆրանսացի բանաստեղծ :

Կ'ըսէ թէ ծնած էր՝ որպէս զի
ապրէր ջինջ օդին մէջ , մնանէր հո-
վէն ու ծծէր երկինքին կապոյտը ,
ածելով յամբարաբար՝ ամէն տարի աւելի
բարձր , միշտ աւելի բարձր մղէր իր
կամաչապսակ գլուխը , Ապրիլը խըն-
կէր իր ծաղիկներուն ողկոյգներովը ,
ապաւէնն ըլլար բոյներուն ու գե-
ղատոյլ թռչուններուն , հողմին մէջ
արծակէր հազար երգեր բերկրապա-

տար , և հետզհետէ հագնէր իր հրա-
շագան շրջագգեստները , իր գարնայնի մեկնոցը՝ նրբին ըն-
ծիւղներով ծածկուած , իր աշնանային ծիրանին , և իր ձմեռ-
նային կնգուղը :

Կ'ըսէ թէ մարդն ազան , դաժան և անգութ է որ տա-
պարի հարուածով և դժնեայ կեղեքումներով սպաննած է ծա-
ւը , որովհետեւ ծա՛ուն ալ կենդանի էակ մըն է :

Կ'ըսէ թէ ինք ո՛րչափ բարի եղած է յաճախ մարդուն
համար , — մինչ մինք , ապերախտներս , մոռնալով մեր սէրը ,
մեր պատանեկութիւնը , անազորոյն կերպով կը կտրենք ան-
պաշտպան հոկան :

Ու վառարանին մէջ փայտը կը հեծեծէ ու կը գալարի :
Ո՛վ փայտ , իմաստուն չես դուն և անիրաւ տեղը կը
գանգափս : Մեր ձեռքերը ոճրագործ չին՝ երբ քեզ կը կրա-
րեն : Դուն , միեւնոյն տեղը , կը մքթէիր անշարժ ու շղթայա-
կապ , արմատներուդ կապանքին ենթարկուած և անբաժանելի
կերպով միացած հողին : Դուն որ կ'ուզես ազատ ըլլալ և կը
յայտարարես թէ ծաուն ալ կենդանի է , դուն հոն անկուած

կը մնայիր արձանի պէս , կեղեւիդ մէջ գերի և կաշկանդուած ,
ու թռչունին նայելով միայն գաղափար մը կ'ունենայիր թռիչ-
քի վրայ :

Մենք քեզ ազատեցինք հողէն՝ ուր գամուած էիր . և
անա կը տատանիս ջուրերուն վրայ , տեսնելով ափունքներ և
նաւորդներ , անոնց տուներն ու անոնց երիվարները : Ո՛վ այ-
լազան երկիրներ , ո՛վ նորանոր հորիզոններ , Ի՛նչ անձանօթ
բարիքներ պիտի ճանչնաս դուն վերջապէս : Արկածներու ի՛նչ
տարօրինակ շունչ մը կը թափանցէ քու մէջդ :

Բայց այս ամէնը բան մը չէ , որովհետեւ կը սողաս տա-
կաւին : Թող ձեզքեն ու վառե՛ն քեզ , անա այն ատեն է որ
կ'առնես թռիչքդ : Թող վայրագ հուրը լափիլիզէ նեարներդ ,
այն ատեն անա ազատ ես դուն . հիմա դուն կ'ապրիս , ազատ
ես դուն հուսկ ուրեմն :

Ծաղիկներուդ գարնանարույր անուշահոտութիւններէն
վեր , գեղասոյլ թռչուններուդ երգերէն ալ վեր , հառաչանք-
ներէդ ալ վեր , խօսքերէն ալ վեր , ամպերուն ու անսաման
անշրպեալին մէջ կը թռիս դուն : Դէպի այն վարդակարմիր
գոլորչիները , ուր իրիկուան արեւը կը շիջանի՝ ինչպէս կրակը
խնկամանին մէջ . դէպի այն կապուտազեղ երկնակամարը
որ քու ծխեղէն հոգիդ կը ծծէ տարփատնչիկ . դէպի այն
խորհրդաւոր ու վեհապանծ հեռաւորութիւնը՝ ուր վաղը ար-
թըննալու պիտի գայ կենսացնցուդ արշալոյսը և ուր այս գի-
շեր պիտի շողչողան աստեղային պայծառութիւնները , բարձ-
րացի՛ր , բարձրացի՛ր միշտ , թաւալէ՛ պարոյրներդ , բարձրացի՛ր ,
մարի՛ր , փախի՛ր , անյա՛յտ եղի՛ր :

Ահա վերջին ծուէնդ կը տատանի մենաւորիկ , չափա-
զանց նրբացած , ու կը հալի , ու կը լուծուի , ու կը մեռնի :
Կը կորսնցնես էութիւնդ . հիմա ալ աչք մը չի կրնար ճանչնալ
քեզ , և դուն որ հառաչանքով կը յիշէիր արծակ երկինքն ու
ջինջ օդը , ո՛վ հինաւուրց փայտ , երկնակապոյտին մէկ պա-
տա՛ուն ես հիմա :

Գ Է Պ Ի Ա Ն Ի

Այեքսանդրապոլէն մինչև Անի՝ մօտ 50 քիլոմետր ճամբայ է: Ռուսաց նոր շինած երեք-կամարանի կամուրջէն անցնելով Ախուրիան գետը՝ դուք կը մտնէք իսկոյն Տաճկաց նախկին սահմանը, — ընդարձակ դաշտ մը, Շիրակի դաշտին շարունակութիւնը:

Այդ դաշտին մէջէն հեզիկ կը սահի ու կ'երթայ Ախուրեանը՝ շարունակ բաժնելով իր գնացքի ընթացքովը ռուսական և տաճկական նախկին սահմանները: Գետին երկու կողմը ցրուած են բազմաթիւ գիւղեր: Այդ գիւղերուն մէջ, որոնցմէ ոմանք հայաբնակ, ոմանք տաճկաբնակ և ոմանք խառն են, կան կանդուն և անկանգուն, հին ու նոր, աւեր ու կիսաւեր եկեղեցիներ, վանքեր... որոնք առանձին սպաւորութիւն մը կը գործեն առաջին անգամ ոտք կոխող հայ ճամբորդին վրայ:

Կարծես եկեղսրական գոյութեամբ, հեռագիտակս դէպի Ալաճայի ստորոտը խոնարհեցաւ, և յանկարծ, աչքիս դպան Անիի աւերակները... Ատուած իմ... չեմ կրնար խօսքով բացատրել այն՝ ինչ որ նոյն բոլէին ևս զգացի...: Սիրտս փղձկեցաւ և արցունքները զիս հեղձամղձուկ ըրին:

Սրտատրոփ և տագնապալից, կտուքէս վար իջայ և ջերմ արտասուքով իմ կաթոգին ու մոռցուած հայրենիքիս սուրբ հողը համբուրեցի:

Զառիվայք դաշտին վրայէն կը սահէին, կը զլորուէին կառքիս անիւները և ես ինչքան առաջ կ'երթայի, այնքան կը տագնապէի, — սրովհետև Անիի աւերակները հեազհետէ կը շառնային ու կը մեծնային իմ աչքիս առջև:

Հասայ Անի և աւագ դռնէն մտայ քաղաքը:

Ի՛նչ թէ հայ, այլ ամէն մարդ, ինչ ազգէ կ'ուզէ թող ըլլայ, ահեհելով առաջին անգամ այդ քաղաքը՝ չի կրնար անտարբերութեամբ նայիլ անոր աւերակներուն, որոնք ծանր, սրտաճմիրիկ սպաւորութիւն մը կը գործեն իսկոյն մարդուս վրայ:

Աւերակներուն շատութիւնը և համախմբումը, անոնց վիթխարութիւնը, վսեմութիւնը, փառաւորութիւնը՝ այդ ամէնը կենդանութիւն կը ներշնչեն. միւս կողմէն, փլատակներու սեղ սեղ կոյտերը, հողարլուրներու և քարաբլուրներու ահաւի տեսարանները, իրենց մեռելահատ լուծեամբ՝ զարհուրելի գերեզմաննոցի մը պատկերը կը ներխայտնեն:

Չեր աչքը այս ու այն կողմ կը ձգուի, ձեր սիրտը աւերակներու հրապոյրովը կը կախարդուի, իսկ ձեր ուշքն ու միտքը անդադար աս ու ան կողմ կ'ստատուէ. եկեղսրական ցնցում մը, սարսուռ մը կը զգաք ձեր ջիգերուն մէջ և կարծես կ'ուզէք թողուլ, փախչիլ այդ ահաւոր և փառաւոր, այդ սիրալի և տխրալի տարօրինակ քաղաքէն:

Անին այցելող ամէն ճամբորդ իր անունն ու մականունը և մէկ քանի սրտառուչ տողեր գրած է աս ու ան սեղը՝ մատառով, ածուխով կամ կաւիճով:

Անիի մէջ չէք տեսներ ոչ մէկ շինութիւն, որուն պատուրը շատ կամ քիչ ծածկուած չըլլան այդ տեսակ արձանագրութիւններով, զանազան լեզուներէ (հայերէն, տաճկերէն, ռուսերէն, ֆրանսերէն, գերմաներէն և անգլերէն):

Թէև այդ արձանագրութիւնները բոլորն ալ սրտացաւ բովանդակութիւն ունին, բայց անոնց մէջ կան այնպիսիներ, որոնք աւելորդ չհամարեցի ընդօրինակել յուշատետրիս մէջ:

Ահա այդ տողերը.

1. «Գեղածիժազ զուտ դարունը տիրերու է այս աշխարհում. քաջ և անվախ հայ անունը մնալու է միշտ աշխարհում»:

2. «Եկայ, ահայ և ողբացի»:

3. «Ատուած իմ, ինչո՞ւ թողուցիր որ անօրէնները պղծեն քու սուրբ տաճարդ. ինչո՞ւ թողուցիր քեզ սիրող և պաշտող ազգը» (Այս տողերը ռուսերէն են և անոնց գրողը ռուս զննապետ մըն է):

4. «Այսքան զօրութիւն ունեցող ազգ մը՝ եթէ մինչև հիմա չէ անհետացեր, ասկէ հոսք երբև՛ք չանհետանար» (Գրողն է Ֆրանսուայի մը):

ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԶԱՐԶՈՒՐԱՆՔ

Ո՞վ գոհարներ կ'ուզէ : Ահաւասիկ, խոշոր, պղտիկ, երկայն, կարճ, հիւսկէն, կուռ, տափակ, կորնթարդ, օղակաւոր, ծոպածեւ, վէտիէտ, թանկահագին քարեր՝ լեցուն տուրակներով, Ամֆիթրիթի բոլոր մարգարիաները, քարեր, այնչափ աւատ որ կարելի է Ս. Մարկոսի մայր եկեղեցին նորէն սալարկել անոնցմով :

Տիկիճ Սեւրիճ, ժամանակակից Ֆրանսացի գրագետուհի՝ որ կը վայելէ մեծ համբաւ : Տիկին Սեւրին այն ազնիւ ու վեհանձն կիներէն մին է, որ մեծապէս ծառայած է Հայոց Գաղտնի, խօսքով ու մանաւանդ գրչով, եւրոպայի հանրային ուշադրութիւնը հրակերելով մեր տառապանքին վրայ եւ Հայ անունը սիրելի ընծայելով եւրոպայի :

Աճուրդով կը ծախեն : « Աւելի սուսօղ չկայ... ծախուցան ուրիմն... » Ապախւ Համբարի գոհարեղէնները :

Շքեղութեան, բռնակալութեան, անձկայի սարսափի հինգ դարեր եկան խրելու հոս, մեր մէջ, աճուրդի պաշտօնեային մուրճին տակ, մեծ ուրախութիւն պատճառելով պանդուրներուն, աշխարհիկ կիներուն և ամաթէօններուն :

Այս վերջիններէն շատ քիչեր կան : Գոհարները շինուած են կիներու կուրծքին համար, անոնց վիզը բահաւանդելու համար, անոնց մագերուն մէջ փայլելու համար :

Առաջին հպումէն իսկ, մէկը միւսէն աւելի գեղեցիկ է : Ոչ մէկ ակնատուփ անոնց կուտայ այն սարսուռ ու թագուն պերճանքը՝ զոր միտը երեւան կը հանէ : Ո՛չ մէկ յարդարանք աւելի կը ցայտեցնէ ինքնավատահ գեղեցկութիւնը՝ որ կը տիրապետէ աշխարհին : Այս բանը շատ լաւ գիտէր այն ծերուկ,

դիւային ու գերազանցօրէն մաացի մարդը՝ որ Հաւատացեալներու վերջին ամէնազօր հրամանատարն էր :

Վիճեցէք ստրկութեան այդ նշաններուն համար, ո՞վ Փարիզուհիներ. անոնք խլուած են սարսափով լեցուած կուրծքերէ՝ ուր սիրաբայն քան ուժգին կը տրտիէր որ կարծես պայթիլ կ'ուզէր. ձեռքեր, ներկուած եղունգներով մանրիկ ու անգործ ձեռքեր, գալարուած են անոնց շուրջ, բռնկու համար դանոնք, ինչպէս ծովամոյն ձեռքեր խեղանիբուն ետեւէն. անոնք ուռուցուած են հոգեւարքի քրտինքներու մէջ :

Պերճանք կ'ուզէք, — ահաւասիկ : Զարնուրանք կ'ուզէք, — ահաւասիկ :

Այս ճերմակ, կանաչ, կապոյտ կամ կարմիր խիճերը, ոտորէի այս ընդհուրուցուած կամ շարուած արտագրոյթները, պրիմակին ամբողջ գունաշարը, ճառագայթներու ամբողջ երկնաբոլորը, ծիրանի գօտին՝ որ բերեղացած է հոս, ու արեւը՝ որ բռնուած, ամէնէն հրաշալի խիճերը՝ զորս երկրի երակները կրնան պարունակել, աւելի արժէքաւոր քան ամբողջ գանձ մը՝ որքան ալ մեծ բլլայ ան. ու՛է՛թիմի մը ամբողջ պատմութիւնն է աս, տիրապետութեան մը ամբողջ խորհրդանշանը, աշխարհի մը վախճանը — բայց ոչ թէ միայն իսկանական աշխարհի վախճանը :

... Այն զգայախորը՝ որ Տիբերի վերապրումն էր, այնքան սարսուղի յիշատակներ կը գտնէր անոնց մէջ : Իրեն համար, այդ անկեղան ռուարկաներէն իւրաքանչիւրը կը խօսէր, պատմութիւն մը կը պատմէր, ու կը յիշցնէր այն հազարամէկ տանջանքները՝ որոնցմով իր երջանիկ տիրապետութիւնը զուարթացաւ :

Ո՞վ պիտի տիրանայ այն հայելիին՝ ուր խորամանկ շահախնդիրի իր խոտոչաւոր զագիր դէմքը արտացոլաց երբեմն : Ո՛ւր պիտի երթան այդ զարֆերը, այդ գաւաթակալները՝ որոնցմէ իւրաքանչիւրը հարստութիւն մը կ'արժէ և որոնցմէ այնքան հիւրեր հրապուրուած, փաղաքուած ու խաբուած, առանց կասկածելու՝ թունաւոր սուրճը խմեցին : Ո՞վ պիտի

աւանդ այն պատիկ ժամացոյցը՝ զոր ամէն իրիկուն իր հետ կը
տանէր, նոյն օրը որսուած սենեակը, ուր կը խորհէր պատիժէ
զերծ մնալ: Ի՛նչ պիտի ըլլայ այդ հեռագլխակը, որուն ընդ-
մէջէն յաջորդաբար դիտեց պաշէթներ ու կախազաններ, ժպտա-
ներ ու ծամածուծիւններ, ուրախութիւն ու հոգեւարք... և
որով թերեւս լրտեսեց նաև յեղափոխութիւնը՝ որ դէպի իր
պալատը կը յառաջանար:

Ո՛վ հայիլի, որ աւանց սարսափէդ գունատելու կըցար
իւր ժպտան արտացոլացնել. բոժոժներ, որոնց կանթը ձգուե-
ցաւ մահուան արձաւիրքներուն մէջ. ժամացոյց, որ անոր դո-
ղալը տեսար ամէնպիսիք չչուկի մը. բաժակներ, որ անոր
տրամադրութեան համաձայն՝ հաճոյքը մեծցուցիք ու վտանգը
փոքրացոյցիք, — որքա՛ն ալ պերճանքով պտակուած ըլլաք,
դուք իրեն համար այնքան սիրելի չէիք՝ որքան համրիչի կամ
կուտակածն այն ականդէներէր՝ որոնց քով, ծերացած, իր պա-
լատուրդի ժամերը կ'անցընէր ան:

Այդ ականդէներէն ամէն տեսակը իր ձայնն ունէր:

Ազամանդները կ'ըսէին. «Մենք արցունքներն ենք,
արցունքները քու հրամանովդ բռնարարուած, նախատուած
ու սուգի մտած կլինուուն, դժբա՛խտ Հայուհիներուն՝ որոնք
կ'արտասուեն իրենց հայրենիքին, իրենց օճախին ու իրենց
անբժութեան աւերակներուն վրայ:»

Զմրուխտները կ'ըսէին. «Մենք մահն ենք բնավայրե-
րուն, մենք այն տերեւներն ենք՝ որոնք պիտի բուսնէին քու
ձեռքովդ աւերուած երկիրներուն մէջ. մենք ձիթենիներու
հունձքն ենք, ծառերու արտասուքը, ափական պարտէզին
ամբողջ բեղմնաւորութիւնը:»

Շարիւղաները կ'ըսէին. «Մենք այն ծաւի աչքերն ենք՝
զորս Քիւրտները փորեցին, երբ կը յարձակէին քրիստոնեայ
վանքերու վրայ. երկինքի ազու աչքերը՝ որոնք ազօթքի
համար կը բարձրանային և դթութեան համար կը խոնարհէին:»

Յակիւնթները կը գոչէին. «Մենք թափուած արիւնն
ենք, մարտիրոսներու ամբողջ արիւնը. կատր կոտոր եղած

մանկիկներու, խաչուած քահանաներու, խողխողուած կլինե-
րու, յօշոտուած մարդոց, Հայաստանի գեղեցիկ արիւնը,
կաթիլ կաթիլ քտրացած մատուրներուդ մէջ, Տէ՛ր:»

Ան կը ժպտէր...: Բայց վերջացած է ժպտար: Աճուրդի
դրուած է դահիճին գանձը: ՏԻԿ. ՍԷՎՐԻՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- 1.—**Ամենիւրիք** ծովու դեցուհին էր եւ Ովկէանոսի աղջիկը, ամուս-
նացած նեպտունի հետ:
- 2.—**Տիբեր** (14-37) հուովմայեցի կայսր, որ ճարտար, լուսաւոր եւ խոհեմ
էր բնաւորութեամբ, բայց նկարագրով չափազանց կասկածոտ ււ
լալով դարձաւ վայրագ ու անգուլթ:

Ա Ր Ա Ջ Ի Ն

Մեր սարերէն, խոր ձորերէն
 Պրզտոր, պրզտոր, կուգաս, Արա՛գ.
 Մեր սրտերէն, խոր աչքերէն
 Արիւն քամեր, կ'երթաս, Արա՛գ...
 Մեր սարերէն, մութ ձորերէն
 Ուր՛ր մուր՛ր կ'երթաս, Արա՛գ.
 Ա՛յ սարեր, հա՛ն սարեր,
Ալմաստի սարե՛ր...:

Քանի՛ հարիւր, հարի՛ւր տարի
 Մեր սրտերէն ելեր կ'երթաս.
 Մեր տարտերով, մեր ցաւերով
 Խոլո՛ր մուր՛ր կ'երթաս, Արա՛գ...
 Մեր սարերէն, մութ ձորերէն
 Մեր տարտերով կ'երթաս, Արա՛գ.
 Ա՛յ սարեր, Հա՛յ սարեր,
Ճա՛ն անուշ սարեր...:

Ու դարերով, մեր տարտերով
 Այս աշխարհքի քար ապառաժ
 Անգուլթ խղճին միշտ զարնելով՝
 Տըխուր տրտում կ'երթաս, Արա՛գ .
 Մեր սարերէն, խոր ձորերէն
 Արիւն քամե՛ր կուզաս, Արա՛գ .
 Այ սարեր, հա՛ն ձորեր,
 Ճավահի՛ր սարեր . . . :

Ա՛խ, աշխարհքը անխղճմտանք
 Քեզ չի՛ գըթար, ազի՛զ Արա՛գ .
 Քու բողոքին, քու մորմոքին
 Ձի ալ լըսեր, արնո՛տ Արա՛գ . . .
 Մեր սարերէն, խոր սրտերէն
 Տըխուր տրտում կ'երթաս, Արա՛գ .
 Այ սարեր, Հայ-ձորե՛ր,
 Զմրուխտի սարեր . . . :

Դուն ալ, Արա՛գ, մեր արիւնով
 Աս աշխարհքի խըղճին վըրայ
 Դիզուի՛ր, դարձի՛ր սեւ դառն ծով,
 Թոյն ու արիւն, ազի՛զ Արա՛գ . . .
 Մեր սարերէն, մեր սրտերէն
 Արիւն քամեր, կ'երթաս Արա՛գ .
 Այ սարեր, Հայ-սարեր,
 Ճա՛ն անուշ սարեր,
 Ալմաստի սարեր . . . :

ԱԻԵՏԻՍ ԻՍՏԱՆԿԵԱՆ

ԿՐԱԿԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ի՛նչ դիւթական տեսարան . Երկաթին թագաւորութիւնն է, ուր կ'իշխէ Նորին Վեհափառութիւն Կրա՛կը :

Կրա՛կ ամէն կողմ : Հսկայական շէնքերը կ'երկարին աչքիդ կտրածին չափ , լեռներու պէս բարձր , և բերնէ բերան լեցուն մեքենաներով , որ կը դառնան , կ'իջնան , նորէն կ'ելլեն , գիւրար կը խաչաձևեն , կը շարժին , կը խռկան , կը ճռնչեն , կը ձչեն : Եւ ամէնքը կը բանին կրակով :

ԿԻ ՅԸ ՄՕՐԱՍԱՆ (1850-1890), Ֆրանսացի գրագէտ, որ գրած է շարք մը վեպեր ու երկու հարիւրէ աւելի նորավէպեր՝ ձեւի մեծ կատարելութեամբ :

Հոս բորբոքուն կրակ , անդին բոցի ցայտքեր , աւելի հեռուն հըրաբորբ երկաթի զանգուածներ՝ որ կ'երթան , կուգան , դուրս կ'ելլեն հրնոցներէն , կը մանեն ատամնաւոր անիւներու մէջ , նորէն դուրս կ'ելլեն անոնցմէ , դարձեալ կը մանեն անոնց մէջ հարիւր անգամ և ձեւ կը փոխեն , միշտ կարմիր :

Անկուշտ մեքենաները կը լափեն այս կրակը , այս շողարձակ երկաթը , կը տրորեն դաջն , կը կտրեն , կը սղոցեն , կը տափակցնեն , թելի կը վերածին , կ'ողորեն , և կը շինեն վայրաշարժեր , նաւեր , թնդանօթներ , հազար տեսակ բաներ , նուրբ՝ արուեստագէտին քանդակին պէս , տիտանիան՝ նման հսկաներու գործին , և բարդ , փափուկ , կոշտ , հզօր :

Փորձենք տեսնել և հասկնալ :
 Կը մանենք , աջ կողմէն , ընդարձակ ներքնուղիի մը սակ՝ ուր կը բանին չորս ահազին մեքենաներ : Կը բանին դանդաղօրէն , շարժելով իրենց անիւները , իրենց միջնաձողերը ,

իրենց ձողերը: Ինչ կ'ընեն: Ուրիշ բան չեն ընե՞ր՝ եթէ ոչ
օդ կուտան բարձր հնոցներուն, որոնց մէջ կ'եռայ ձուլուելիք
մետաղը: Հրէշային թռքերն են անոնք այն հսկայական հա-
լոցներուն՝ որոնք պիտի տեսնենք քիչ մը ետք: Ենչառութիւն
կընեն անոնք, ուրիշ ոչինչ. կ'ապրեցնեն հրէշները և անոնց
մարտդութիւն ընել կուտան:

Ահա հալոցները. երկու հատ են անոնք, ուրիշ ներքնու-
ղիւ մը երկու ծայրերուն վրայ, խոշոր՝ աշտարակներու չափ,
մեծափոր, մոնչաձայն և թքալով բոցի այնպիսի ցայտք մը՝
որ հարիւր մէթր անգիէն մարդուն աչքերը կը կուրծնան, մոր-
թը կ'այրի և շունչը կը կտրի՝ իբր թէ՛ եղած ըլլար բաղնիքի
մը մէջ:

Կարծես կատաղի հրաբուխ մըն է: Բերնէն ելած կրակը
ձերմակ է, որուն աչք չի դիմանար, և դուրս կ'արձակուի
այնպիսի սաստիկութեամբ ու աղմուկով՝ որուն վրայ անհնար
է դադարիար մը տալ:

Ներսը երկաթն է որ կը հալի:

Մարդ մը՝ հօր, գեղեցիկ, երիտասարդ, ծանրաբարոյ,
գլուխը դրած թաղիքէ մեծ գլխարկ մը, ուշադրու-
թեամբ կը դիտէ զարհուրելի շնչումը: Նստած է նաւի մը
դէկին նմանող անիւի մը առջեւ և ատեն ատեն զայն կը
դարձնէ՝ ինչպէս կընեն նաւաղիղները: Իսկոյն հալոցին ցատու-
մը կ'աւելնայ, կը թքայ բոցերու մրրիկ մը. սրատառն ա՛յն
է որ՝ գլխաւոր ձուլիչը ա՛յլ աւելի շատցուցած է անոր մէջէն
անցնող օդի հսկայական հոսանքը:

Եւ, միշտ նման նաւապետի մը, մարդը լամբն վայրկեան
դիտակ մը կը տանի իր աչքերուն դէմ՝ դիտելու համար կրա-
կին գոյնը: Եարժում մը կ'ընէ. իսկոյն կը մօտենայ փոքր վա-
կոն մը և ուրիշ մետաղներ կը լեցնէ մոնչող կրակին մէջ: Զու-
լիչը դարձեալ կը դնէ կատաղի բոցերուն նրբերանը՝ նշաններ
փնտռելով, և յանկարծ, ուրիշ փոքրիկ անիւ մը դարձնելով՝
մէկ կողմ կը ծռէ զարհուրելի աւազանը:

Այդ աւազանը ինք իր վրայ կը դառնայ կամայ կամայ,

մինչեւ ներքնուղիին առիքը թքալով կայծերու սարսափեցու-
ցիչ ցայտք մը. և կը վազցնէ զգուշութեամբ, խոնարհութիւն-
ներ ընող փիղի մը պէս, բոցավառ հեղուկէ մը մէկ քանի
կաթիլներ այն թափձու ամանին մէջ՝ որ իր առջեւ կը քչին.
և ապա նորէն կը շիտկուի մոնչելով:

Մարդ մը կ'առնէ կը տանի անկէ թափած այդ կրակը,
որ հիմա ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ կարմիր ձոյլ մը, զոր կը դնեն
չոգեչարժ կուսնի մը տակ: Կուսնը կը ծեծէ, կը ջախջախէ,
տերեւի մը պէս կը բարակցնէ հրաբորբ մետաղը՝ զոր իսկոյն
կը պողեցնեն ջուրի մէջ: Ունելի մը այն ատեն կը բռնէ զայն
և կը կտրէ. և գործավարը կը քննէ փչրանքը՝ «վազցուցէ՛ք»
հրամանը տալէ առաջ:

Հալոցը անմիջապէս նորէն ինք իր վրայ կը դառնայ, և,
սեղանի մը շուրջ գաւաթներուն մէջ գինի լեցնող մատուռա-
կի մը պէս, կը վազցնէ իր կողերուն մէջ ունեցած պողպա-
տի բոցարձարձ հեղեղը, բոլորովին շրջանակաձեւ դրուած
չարք մը թափձու ընդունարաններուն մէջ:

Անիկա կարծես սեղափոխութիւն կը կատարէ ընական,
չատ պարզ կերպով մը, իբր թէ հոգի մը ունենար իր մէջ:
Որովհետեւ կը բաւէ այս ցնորական գործիքները շարժելու
համար, անոնց գործը իրենց կատարել տալու, զանոնք տանե-
լու, բերելու, վար իջեցնելու, վեր հանելու, դարձնելու հա-
մար, կը բաւէ դպնայ գաւազաններու խոշորութեամբ լծակ-
ներու կամ կոխիլ՝ ելեկտրական զանգակներու կոճակներուն
նմանող կոճակներու վրայ:

Զօրութիւն մը, տարօրինակ ոգի մը կարծես կը սաւառ-
նի, կառավարելով այս զարմանալի գործիքներուն ծանր և
դիւրին շարժումները: |

Դուրս կ'ելլենք, երեսնիս խաչած և աչքերնիս արիւնա-
զանգ:

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՎԱՆՔԸ

Էապէս ազգ մը կազմողը ո՛չ ցեղն է, ո՛չ լեզուն, ո՛չ կրօնքը, ո՛չ գետերուն ընթացքը և ո՛չ լեռներուն ուղղութիւնը :

Մօռիս Պառէս, Ֆրանսացի ժամանակակից անուանի գրագէտ, անդամ Ֆրանսական Ակադեմիին, եւ մէկը Ֆրանսայի այն մեծանուն հայաստեղծներէն, որոնք իրենց գրչով ու իսուքով ծանօթացուցին Հայը եւրոպայի :

Մարդերու մեծ կենակցութիւն մը, մտքով առողջ ու սրտով սաք, կը ստեղծէ բարոյական գիտակցութիւն մը՝ որ կը կոչուի ազգ մը : Որչափ ստեն որ այդ գիտակցութիւնն իր ուժը կ'ապացուցանէ ա՛յն զո՛ղորութիւններով, զորս կը պահանջէ անհատին յանձնառումը ի նպաստ հասարակութեան, օրինաւոր է և գոյութեան իրաւունք ունի :

Արդարեւ երկու բան կը կաղմնէ ազգ մը, — այսինքն՝ հաւաքաբար յիշատակներու հարուստ ժառանգութիւն մը ունենալը, և մէկտեղ ապրելու հաւանութիւնը, փափա՛քը, ստացուած ժառանգութիւնն անբաժան ու մշտապէս արժեւորելու յամառութիւնը :

Ազգ մը, ինչպէս անհատ մը, արգասիքն է ճիգերու և զո՛ղորութիւններու երկար անցեալի մը. մեր նախնիքը ըրած են մեզ այն՝ ինչ որ ենք, և ասով է որ անոնք իրաւունք ունին պաշտամունքի աւարկայ դառնալու : Գիւցազնական անցեալ մը, մեծ մարդիկ, փա՛ռք, ահա ընկերային զրամագլուխը՝ որուն վրայ կը հիմնուի ազգային գաղափար մը : Ֆրանսացի հեղինակ մը կը գրէ. «Երկու ուժ կը վարեն աշխարհքը, — Գաղափարը և Սուրբ : Սուրբ երբեք կրցած չէ տեւական բան մը ընել՝ առանց գաղափարին : Ո՞րն է գաղափարին չօշափելի և մնայուն գործիքը, — գիտունին, իմաստասէրին, խորհողին բն մը» :

Հայ ազգին կը պակսէր, անցեալին մէջ, ուրիշներուն հետ բաժնիկիք փառքի և կարօտներու ժառանգութիւն մը : Եւ Հայերը կ'աշխատին այդ գիտակցութիւնը ստեղծել :

Օր մը, մտայ այն սրբավայրերէն մէկը, ուր այդ ստեղծագործութեան ձեռնարկուած է : Աշխարհիս ամենէն գեղեցիկ վայրերէն մէկն է ասիկա, Վենետիկի կղզեակներուն մէջ Ս. Ղազարը : Հայ վանականներ կը բնակին հոն, որոնք, իրենց հայրենակիցներուն կրթութեան նուիրած են ինքզինքնին : Եւրազանքի ժամանակ չունին, աշխատութիւննին ահագին է : Այդ աշխատութիւնն է՝ ստեղծել, պահպանել, կամ, վերստին գրտնել հայ ազգութիւնը. և ասիկա պոփի բան չէ :

Տեսայ իրենց աշխատանոցը. իրենց սպարանն է ատ : Իրենց զմայելի գրատան մէջ հաւաքած են հայ պատմագիրներուն գրչագրերը : Անոնցմով կրցան գրել ազգային պատմութիւնը : Անոնք ծառայութիւն : Մինչ մայր-հողին վրայ Հայերը տակաւ առ տակաւ կը մոռնային իրենց պատմութիւնը, և իրենց լեզուն կ'աղաւաղուէր օտար լեզուներու բարբարիկ ասութեանց խառնուրդովը, Ս. Ղազարի վանքը՝ պահած է հայ լեզուն և վարժարաններուն միջոցով տարածած : Անոնց գիրքերը՝ Հայերուն յիշեցնելով իրենց ծագումն ու անցեալը, ազգային գաղափարն արթնցուցին ամենէն առաջ : Գպրոցներն ալ դպրութեանց և հայրենիքի գաղափարը տարածեցին : Ս. Ղազարի մէջ է որ ստեղծուեցաւ հայկական ազգային գրականութիւնը :

Ս. Ղազարի սպարանին կից փոքրիկ գրատան մը մէջ զանազան տետրակներ գնեցի : Առի 1861 ին Ալիշանի արտասանած պարզեւաբաշխութեան մէկ ճառը : Հայաստանի մէկ նկարագրութիւնն ու դրուատիքն է ասիկա : «Հայաստան որոյ վիճակ մը կամ նպատակ մը ունեցեր է ուրիշ ամէն ազգերէ տուաջ, և, ինչ որ աւելի անհրաժեշտ է գիտնալ, այդ վիճակը դեռ վերջացած չէ : Նոր ապագայ մը պիտի բացուի իր առջեւ, և այդ ապագան դաստիարակութիւնն է :»

Հայ ազգայնութեան ինչ պայծառ ու կորովի հաւատիքներ այդ ճառին մէջ, Ալիշան կը սորվեցնէ մեզի թէ ի՛նչպէս պէտք է ստեղծել ազգ մը՝ որ ուզէ իր գոյութիւնն հաստատել և ապրիլ, — պատմութիւն մը տալով անոր :

Հայ ազգը որ ցրուած է ամբողջ աշխարհի վրայ, որուն

զաւակներն իրենց առուտուրին և իրենց քնակութեանց բերումով բազմապեզու են, պահպանուած և վերակազմուած է մատենադարանով մը եւ տպարանով մը:

Ս. Ղազարի վանքը աշխարհիս ամէնէն հետաքրքրաշարժ վայրերէն մէկն է, որովհետեւ հոն ճշգրտօրէն, շօշափելի կերպով կը համողութիւն ստի՝ ճշմարտութեան թէ՛ ազգ մը հաւատարման դատարարակութեան մը արգասիքն է: Դասարանի բնով մը ու գերեզմանատունով ժը՝ մարդ հարկ եղածն ունի հայրենիք մը կազմելու համար:

ՄՕՌԻՍ ՊԱՌԷՍ

ՏԱՐԻՆԵՐԷ ԵՏՔ

Մթնշաղի մըն էր: Աղեքսանդրիոյ նորակառոյց քարափին երկայնքը կը դեգերէի, անոր ամբողջ լայնալիճ աղեղը կտրել անցնելու տենչով մը շղայնուած:

Երուանդ Արմաբէճխան-լեան (Երուխան), Թրքահայ հրատարակապետ, գրագետ եւ ուսուցիչ: Աշխատակցած է շատ մը Թերթերու եւ վարած, Սահմանադրութենէն ետք, Արեւելի Թերթի խմբագրապետութիւնը: Իր նորագէտներէն մաս մը լայն տեսած է Կեանքի Մեջ հատորով:

Աչքս անկած Սեյսելի աշտարակին, որ հատարարիս կը նստէր արեւելեան լեզուակին ծայրը, գրէթէ մեքենաբար միայն կը տեսնէի ծովին աղուոր խաղերը՝ արեւմուտքի նարնջադոյն ու ա՛լ վատուծ ճաճանչաւորումին մէջ:

Ի՛նչ հեշտայի է այդ լքումը, անմտած ու ինքնաշարժ, սրունքնեւրուզ վրայ՝ որոնք կ'առնեն կը տանին քեզ, կարծես առանց ուղեղուդ, ուղեղիդ մէջ արձագանգելով քայլերուդ հնչիւնը, վանելով դուրսի աղմուկները, որ ա՛լ հեռաւոր արզգանքի մը պէս կ'ըլլան:

Մերթ կանգ կ'առնէի, այդ խօ-

լարչաւ ինքնամոռացումէն վախցած, իրերուն ու միջավայրին ըմբռնումին դառնալու անզուսպ կարօտով մը, ու կը տեսնէի, հեռուն, հորիզոնին բարձունքին վրայ, կեցած առաջաստանաւեր՝ թեւատարած կարապնեւրու պէս ճերմակ, քարափին խարխախէն դուրս երկընցած, նիզակներու նման, ձկնորսի եղէգներ, ու հոս ու հոն Պերպերի կիսամերկ լակոտներ, շաքարեղէգի կտորուանք իրարու ձեռքէ իլելով՝ ձութի պէս ճերմակ ակունկերովն խածատելու համար վայրհնօրէն:

Պատկերին միօրինակութենէն սրանեղ՝ նորէն ճամբայ կ'ելլէի սրավար, ինքնաշարժ, գրէթէ գինով:

Սեյսելի իրանը կը մեծնար հետզհետէ. ծովափին լսկած ջրիմուռներուն կծու հոտը վեր կ'ելլեր՝ իրիկուան լոյծ խոնաւին հետ, հոտոտելիքէդ մինչեւ ուղեղիդ թափանցելով: Մովածփանքը կ'արագանար, կը խտանար, հալած կ'այցելի գորշ պարուտակով մը՝ անհունօրէն փոթփոթուած, յորձանաշարժ:

Կ'ուզէի, սակայն, համարի հոն՝ վերը, աշտարակին քով, վերջապարհ հնուաղած. եւ այս մտահոգութեամբ կը պատրաստուէի վերջին խոյանքի մը անձնատուր ըլլալ, երբ ետեւէս, շնչասպառ ձայն մը պուռայ ինձի:

— Բարե՛կամ, կեցի՛ր վայրկեան մը:

Ու կեցայ, մէկէն ի մէկ, իբր թէ մէկը յանկարծ փեշէս քաշած ըլլար ուժգնութեամբ: Եւ իրա՛ւ, այդ ձայնը՝ ձեռքի այդ հարուածին դերը կատարած էր. որովհետեւ անիկա սովորական ձայնը չէր. անձկոտ, պաղատող, բայց հուժկու այբան մը ունէր, որ սարսուռի ցունց մը տուաւ ջիղերուս:

— Ե՛ս եմ, ճանչցա՞ր զիս, ըսաւ մարդ մը, դէմս ցրցուելով:

Նայեցայ, քիչ մը անշուշտ ազդուած հանդիպումին անակնկալին: Ո՞վ էր որ այդպէս օձիքէս կը կառչէր, անձնական ասո շատ մտերիմ հաճոյքիս մէջ, երազանքի անուշ ընդհանրութիւն մը, որ այնքան թանկագին է տառասպող մտքերու համար:

Եւ երբ կը ջանայի այդ դէմքին մէջ ճանչուոր մարդ մը երեւան հանել:

— Այո՛, ե՛ս եմ աւելցուց, Հրանդը, վաղեմի բարեկամդ :
Հէ՞, չե՞ս ձանձնար, վրայ բերաւ տեսակ մը հեգնականու-
թեամբ, սանկ դէմքը իմինիս մօտեցնելով, իբր թէ բոլորովին
մութի մէջ ըլլայինք :

— Վա՛յ, Հրանդ, դուն հո՞ս, ս՛րկէ ուր, բացազան-
չեցի՛ մանկութեան այդ ընկերոջս ճիտը նետուելու շարժումով
մը, զոր սակայն կեցուց ան՝ ձեռքի խափանարար բիրտ ժեւ-
տով մը :

— Քալենք, բաւ, ժամանակ չտալով որ ես դիտողու-
թիւն մը ընէի իբ ոչ-համակրական այդ վարմունքին համար :

Թեւէս բռնեց, ու սկսանք քայել լուռ ու մունջ, որովհե-
տեւ մէկէն իմէկ այդ ծանր բանը եղած էր մեր մէջ, մենք որ
մինչեւ առաջ տարի առաջ, մտերիմ բարեկամներ էինք, Պոլիս :
Ի՛րքան փոխուած կը տեսնէի զինքը հիմա :

Զուարթ, շէնչող երիտասարդ մըն էր այն ատեն, կեան-
քին դժպատեհութիւնները արհամարհող, իրերու եւ դէպքե-
րու գերազանցօրէն լաւատես ըմբռնումով մը, որ մինչեւ
տեսակ մը միամտութեան կը մղէր զինք : Մէկտեղ գացած
էինք դպրոց, ուր անիկա՝ ժամանակին մանկավարժական ըմ-
բռնումին համեմատ՝ ուսուցիչներուն կողմէ տեսակ մը վրան
բաց աչառութեան առարկայ եղած էր, իր հօրը ունեւորու-
թեանը եւ աղըեցիկութեանը պատճառով : Սակայն, իր նկա-
րագրին բարի հիմը թող չէր տար իրեն՝ օգտուել իր այդ բա-
ցառիկ հանգամանքէն՝ գոռոզ ու շարսիրտ ընկեր մը ըլլալու
համար :

Ազնիւ ու վեհանձն, հեգնանքի ժպիտ մը կ'ունենար ա-
մէն անգամ որ՝ իր մէկ շարածճիւղութեանը համար՝ կառավա-
րիչը ուրիշ աշակերտի մը վրայ իր խոստութիւնը բանեցնէր .
տեսած էի նոյնիսկ որ օր մը անիկա դրամական նուէր մը
սպրդեցուց աշակերտի մը ափը, որ իրեն համար պատժուած
էր անիրաւօրէն :

Մեր բարեկամութիւնը շարունակուեցաւ դպրոցէն դուրս
այ, հասուն կեանքի յորձանքին մէջ : Նեղութեան օրերուս

միակ յոյսս ան էր : Ու մինակ ինձի համար չէր որ ատանկ
էր . մեր մտերմական շրջանակին մէջ քիչեր կային որ անկէ
օգտուած չըլլային նիւթապէս :

Հայրը վաճառական, ինքն ալ վաճառական եղաւ . բայց,
մեծանձն, զուարթ ու լայնախոս վաճառական մը : 96ի դէպ-
քերուն, բնականաբար կորանցուցինք զիրար, — շնչասպառ ու
խելայեղ ցրուումի պահուն, որ հայրը՝ զաւկէն, եղբայրը՝
քրօջմէն զատեց :

Եւ ա՛հա առաջ տարի վերջը, ան դէմս կեղեր, Միջեր-
կրականի ափերուն վրայ, յանկարծական ու տարօրինակ, վրան
գլուխը թափած թափթփած, ծիւրագէմ, աչուրներուն ծա-
նօթ մշտակայ ժպտին տեղ՝ գոռոզ, կրնամ ըսել յարձակողա-
կան դառնութեան շողարձակումով մը, որ աչքէս չվրիպեցաւ,
նոյնիսկ հոտ, անջրպետին չորս կողմերէն մաղուել սկսող
մանրացնցուց մթութեան մէջ :

Տարակոյս չկար. տանջանքի հալոցին մէջ մտած ե-
լած էր, քայքայումի այդ կաղապարին սակ, ինչպէս բոլոր
Հայերը՝ քիչ շատ :

Բոպէի մը մէջ այս բոլոր բաները մտքէս անցան, ու
դեռ կը յամենայի անոնց վրայ, երբ Հրանդ՝ իր երկար
ոսկրուտ մատներուն մէջ թեւս սեղմելով .

— Դրամ ունի՞ս, հարցուց անտոյթ շեշտով մը :

— Պէ՛տք ունիս, ըսի՛ ձեռքս գրպանս խոթելու շար-
ժումով մը, զոր ան դարձեա՛լ կեցուց :

— Մ՛ ոչ, տեղ մը երթանք նստինք, քեզի թօհաֆ բա-
նիւր պիտի պատմեմ... որովհետեւ... վերջապէս մէկուն
պատմելու եմ ինչ որ եղաւ :

ԵՐՈՒԱՆԴ ՍՐՄԱՔԷՏԻՍԱՆԵԱՆ

ԱՓ ՄԸ ՄՈՒԽԻՐ ՀԱՅՐԵՆԻ ՏՈՒՆ

Ա.

Սեօմ Եսահանեան
(Սիամանթօ), ծնած Ակնայ մէջ, ժամանակակից Թըրքասայ բանաստեղծ, որ իր գեղեցիկ քերթուածները ամփոփած է խոշոր միակ հատորի մը մէջ՝ Ամբողջական Գործ անունով:

Աւանդ, ապարանքի մը պէս մեծ էիր
եւ շքեղ,
Ու ես՝ երդիքներուդ սպիտակ կա-
տարէն,
Աստղածորան գիշերներու յոյսին
հետ,
Վարէն, ահեղավազ եփրատին կուն-
կնդրէի ...:

Բ.

Արցունքով, արցունքով լսեցի որ
աւերակ առ աւերակ,
Քու լայնանիստ պատերդ իրարու
վրայ կործանեցին,
Սարսափի օր մը, կոտորածի օր մը,
օր մը արիւնի...
Ձքեզ եզերող պարտէզիդ ծաղկը-
ներուն վրայ:

Գ.

Ու մոխրացա՛ւ այն սենեակը կապոյտ,
Որուն որմերուն ետեւ եւ գորգերուն վրայ
Իմ երջանիկ մանկութիւնս կը հրճուէր
եւ կեանքս կ'աճէր եւ հոգիս իր թեւերը կ'առնէր...:

Դ.

Փշրեցա՛ւ ուրե՛մն, այն հայելին ոսկեծիր,
Որուն եթերային իրողութեանը մէջ
Երազներս, յոյսերս, սէրերս, եւ կամքս կարմիր,
Տարիներով, մտածումիս հետ, ցոլացին ...:

Ե.

Ու բակին մէջ երգող աղբիւրը մեռա՛ւ,
Ու կոտորեցա՛ն պարտէզիս ուռին ու թթնիկն.
Եւ այն առուակը որ ծառերուն մէջէն կը հոսէր,
Ցամբեցա՛ւ, ըսէ՛, ո՛ր է, ցամբեցա՛ւ, ցամբեցա՛ւ:

Զ.

Մ, այն վանդակին կ'երագեմ յաճախ,
Որուն մէջ գորշագոյն կաբաւս, առաւօտուն,
Արեւածագին հետ եւ վարդի թուփերուն դիմաց,
Չարթումի ժամուս՝ յստակօրէն կը գարկնէր...:

Է.

Հայրենի՛ տուն, հաւատամ որ մահէս յետոյ
Քու աւերակներուդ սեւին վրայ, իմ հոգիս
Պիտի գայ, որպէս տատրակ մը տարագիր,
Իր դժբախդի երգը եւ արցունքը լալու:

Ը.

Բայց ո՛վ պիտի բերէ, ո՛վ պիտի բերէ, ըսէ՛,
Քու սրբազան մոխիրէդ ափ մը մոխիր,
Մահուանս օրը, իմ սրտում դագաղիս մէջ,
Հայրենիքս երգողի իմ աճիւնիս խառնելու:

Թ.

Ափ մը մոխիր աճիւնիս հետ, հայրենի՛ տուն,
Ափ մը մոխիր քու մոխիրէդ, ո՛վ պիտի բերէ,
Քու յիշատակէդ, քու ցաւէ՛դ, քու անցեալէ՛դ,
Ափ մը մոխիր... իմ սրտիս վրան ցանկու...:

ԱՏՈՄ ԵԱՐՉԱՆԵԱՆ

Գ Ր Ի Գ Ո Ր Ա Ր Ծ Ր Ո Ւ Ն Ի

Հայոց գաղափարները վերանորոգելու, հայ խմբագրութիւնը յարգելի և ազդեցիկ ընելու կոչումն ունէր Գրիգոր Արծրունի: Հրատարակագիր ու լրագրագետ եղաւ՝ ոչ թէ պարագաներու բերումով, այլ ներքին մղումով ու խորին մտածողութեան արդիւնքով:

Արիփար Արիփարեան (1852-1908), բնիկ Պուսեցի եւ իր ուսումը առած Մուրատ Ռափայէլեան վարժարանին մէջ: Յայտնի հրատարակագիր, գրող և խմբագիր: Վարած է Հայրենիք օրաթերթի խմբագրատնօթիւնը, ինչպէս՝ այլ մէկէ աւելի հանդէսներու ու գրական թերթերու:

Զօրապետի մը գաւակն էր, Գրիգորիս համալսարանին մէջ կրթութեամբ. իր առջիւ բաց էր պատիւներու, փառքերու, շահու ապարէզը. բայց երկտասարդ Գրիգոր Արծրունին խմբագրութիւնը նախապատիւ համարեց ամէն փառքերէ, ամէն պատիւէ, ամէն շահէ:

Հայրը, զօրապետ Երևմտա Արծրունին, դիմադրեց զաւկին այս գաղափարին. « սակայն, յետոյ ըսաւ. « Յաղթեցիր, Գրիգոր»: Հայրն իր աչքերովը տեսաւ տղուն փառքն ու զօրութիւնը: Ամբողջ ժողովուրդը մը

կը յուզուէր Մեակի անունով. Գրիգոր Արծրունիի անունը սիրոյ և ատելութեան առարկայ մըն էր. ինչ որ ալ ըլլար, օրուան անունն էր ամէնուն բերնին մէջ:

Բայց, վաղանցուկ չէր ժողովրդական այս յուզումը: Հաստատ կուսանի մը վրայ կը գործէր Արծրունի: Զօրապետը երբեք այդպիսի ժողովրդականութեան մը առարկայ եղած չէր, ինչպէս նաեւ ուրիշ ոչ ոք իրեն յայտնի անուններէն: Մեակը նմանցուցին գարնան արեւին, որ կ'իսէ, կ'եփէ, իրար կ'անցնէ

Թմրած մըջիւնները. այնպէս ալ յուզեց, տակն ու վրայ ըրաւ Մեակ Հայոց մտքերն ու սրտերը:

Մեակ իր յաղթանակը կը պարտի ինչպէս իր գաղափարներուն ու հոգիին, նոյնպէս նաեւ իր լեզուին: Իր պարզ, հասկնալի, կարող լեզուովը կրցաւ Մեակ տիրել ժողովուրդին: Քսան տարի առաջ թէ՛ Արարատ-Կովկասեան Հայերը, թէ՛ Ռուսաստանի Հայերը հասած չէին այն լեզուական յառաջդիմութեան՝ զոր ըրին յետոյ, — յառաջդիմութիւն մը՝ որուն նպատակն էր Մեակը:

Գիւղերու և գիւղաքաղաքներու մէջ այն ատեն պարսկական բռնութիւններն ու բացարձակութիւնները ամէն բերաններու մէջ էին. գլխաւոր քաղաքներու մէջ վրացերէնն ու ռուսերէնը ընթացիկ լեզու կը համարուէին: Գ. Արծրունի չուզեց որ իր թերթը գտուի, մաքրուի ժողովրդական լեզուի օտարտու բռնութիւնէն. իր նպատակը գաղափար տարածել էր, և իրը գործնական մարդ՝ պէտք էր որ ընտրէր այն գործիքը, որուն միջոցով կարող էր ապահովաբար հասնիլ իր նպատակին: Մեակի լեզուն հասկնալի էր. ժողովուրդը չի խրատեցաւ. սկսաւ կարդալ այդ թերթը:

Եւ երբ Մեակ սկսաւ բարեփոխիլ իր լեզուն, ժողովուրդը վարժուած էր Մեակ կարդալու. այդ բարեփոխուած լեզուն ընտելացած էր: Այդ ժամանակամիջոցին Արարատ-Կովկասեան Հայերը յառաջդիմած էին հայ լեզուի մէջ:

Այս եղանակով զարգացած էր Արարատ-Կովկասեան գրականութիւնը: Արտական ազգին սրտին հետ խօսած էր իր Վեբ Հայաստանիովը, ժողովուրդի բարբառով: Գամառ-Քաթիպան ալ խօսեցաւ ազգին սրտին հետ նոյն ժողովուրդի լեզուով, բայց չատ բարեփոխուած:

Իր լեզուն հետ միասին Արծրունի ցնցեց ընթերցողը՝ իր ոճով: Սուր, կարճ, կարուկ պարբերութիւններ, հրացանի զնդակի պէս ցատկոզ: Եւ այդ սճին տէր խմբագիրը հրամայող էր: Մանուածապատ դարձուածքներէ, տարակուսական գաղափարներէ խոյս կուտար: Ինչ որ կ'ըսէր՝ հաւատարմով կ'ըսէր.

և ժողովուրդը իր հանուն կ'երթար: Գ. Արծրունի կը նմանէր զօրապետի մը, որ գիտէ թէ՛ զինուորն իր հանուն տանելու համար պէտք է անոր հետ վստահօրէն խօսիլ և ոչ թէ երկիւղով ու թէութեամբ:

Գ. Արծրունի շատ խիստ, շատ համարձակ լեզուով քրննադատեց Հայ ազգին մոլութիւններն ու նախապաշարութիւնները. այդ քննադատութեան արդիւնքը եղաւ որ նոր սերունդը ուրիշ բարքերով, ուրիշ գաղափարներով յառաջացաւ:

Մշակի թշնամիները գոչեցին թէ Մշակ կը կործանէ ազգին սունը, Մշակ կը քանդէ հայ եկեղեցին, անաչառ քրննադատ հանդիսանալով: Հայ ազգը այդ աղաղակներուն անտարբեր մնաց, զգալով որ անաչառ քննադատ մը երբեք ազգին թշնամի չէ, և քննադատութիւնը փրկութիւն է:

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

Ա Ն Կ Ի Ր Թ Ը

Նախասնեակէն կը լսեմ իր գալը. — քանի կը մօտենայ, այնքան կը խաշորնայ: Ահա ներս մտաւ, կը խնդայ, կը պոռայ, քահ քահ կը ձգէ. մարդիկ իրենց ականջները կը գոցեն, կարծես սրտուժ կայ: Իր խօսքերն ալ նոյնքան անարկու են՝ որքան իր ձայնը հաղիւ քիչ մը զայն վար կը դնէ ևւ աղմուկը կը դաղրեցնէ՝ կը սկսի անմիջապէս բերնէն դուրս տալ անպարծութիւններ ու անմտութիւններ:

Լա Պրիւլէն (1645-1696)
Ֆրանսացի գրագէտ, որ խորունկ գիտող եւ ճարտար նկարագրող մըն է:

Ո՛չ ժամանակին ինայել գիտէ, ո՛չ մարդոց, ոչ ալ անոնց հանդատութեանը, առանց մտածելու թէ ամէն մարդ իր գործն ունի ևւ պէտք չէ որ արգելք ըլլայ անոր: Դեռ իր

տեղը հասած, արդէն բոլոր ներկաներն ալ դժգոհ են իրենց սրտին մէջ:

Սեղանը գրուեցաւ թէ չէ, առաջին հատորը և առաջին տեղին վրայ՝ ինք կը լլայ: Կ'ուտէ, կը խմէ, մասաճներ կը պատմէ, կատակներ կ'ընէ ևւ կ'ընդմիջէ ամէնքը. խտրութիւն չի դնէր ոչ տանտիրո՛ջ, ո՛չ հրաւիրեալներուն ևւ ո՛չ ալ անձի մէջ: Չարաչար կը գործածէ այն քաղաքավարական ակնածանքը՝ որ ցոյց կը արուի իրեն:

ԼԱ ՊՐԻՒՅԷՆ

Հ Ե Ր Կ Ե Ր

Հօ՛, հոօ՛ հոօ՛ հոօ. — հողին տակ հրորնդիւնն է արօրին. Լուրթ մշուշին մէջ առտուան, կողին վրայ բլլուրին Կ'երթան եզները հուժկու՝ զանգակներով դաշնաւոր, Ու մտւրին վերջին յարդը կ'որոնան գլխիկոր:

Գաճիկ Վարուժան, ժամանակակից թրքահայ բանաստեղծ եւ ուսուցիչ, որ եր գեղեցիկ քերթուածները ամփոփած է Յեղիկ սխօշը եւ Հեթանոս երգեր երկու հատորներու մէջ:

Սարին ուսէն ծրփացող արեւն ահա կը ծագի Ու մշակին նակտին վրայ կը դնէ համբոյրը ոսկի: Մարդը կ'երթայ երգելով՝ մաճն ափին մէջ պընդաջիդ, Ու իր նամբան կը զըծէ իր հողին պէս ուղիդ:

Հօ՛, հոօ՛ հոօ՛ հոօ. — Ակօսները կը բացուին մըլխալով, եւ կը դիզուին արգաւանդ հողակոշտերն իրար քով: Մէկ ծագէն միւսն յուլօրէն կը սողայ խոփը պողպատ, կը հեղհեղէ հերկերուն մէջ իր լոյսերը արծաթ:

Իր տակ նըմուած, կարեվէր, կը գալարուի յոյր նընին. ?
Կհաբեկին խըլուրդներ երենց խուղին մէջ մըթին:
Բունծերն ահա կ'ոռոգուին մերթ օմերու արիւնով,
Ձոր ըսպաննած է արօրն անոնց զլուխէն անցնելով:

Արեւն արդէն կը հոսէ իր երակներն հրածորան՝
Ակօսներուն նորաբաց արգանդին մէջ հոտեւան:
Հօ՛, հոօ՛ հոօ՛.— Անդաստանն է կորդացած այս տարի,
Բայց հերկերուն շարքն արդէն անհունօրէն կ'երկարի:

Եզները յաղթ թափ կուտան, դողացնելով մերթ ընդ մերթ
Սուր խըթանէն՝ ըստեւներն իրենց փորին լուսաշերտ:
Ի՛նչ փոյթ թէ հղուղն արօրին խութին դէմ յանկարծ կուլայ,
Եւ կը ծորի մըշակին քիրտը ամէն գուղծի վրայ:

Դեռ սուրբ կոչնակը զիւղին՝ սարին ետեւ չը հընչած՝
Բջուրին կողը ամբողջ պիտի ըլլայ թըխացած,
Եւ պիտի լայն ակօսները շար ի շար աւարտին՝
Օծուած շաղովն իրիկուան, շողիքներովն հարկիքին...:

Այն ատեն երբ արտին ծայրն հասած, հիզով մը դողդոջ,
Տըղմուտ արօրն հողին մէջ յանկարծ կասի, —Մշակը խոնջ
Պիտի խորհի անկասկած —յանտ՛ւն վաղուան հունձքերուն—
Թէ կարասի՛ մ'ոսկելից կառչեր է խոփը խկոյն:

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Խ Ո Ւ Ն Կ Ը

Մեր հին ընտանեկան կեանքին
մէջ, բարեպաշտի ու յոյժ բանաստեղ-
ծական սովորութիւնն ունէինք խուսկ
ծխելու, կիրակմուտք իրիկուն, մեր
ննջեցելոց հոգուն. եւ, եթէ լաւ կը
յիշեմ, ընտանիքին ամէնէն սրբա-
նուէր անդամը կը յատկացուէր այդ
պաշտօնին, որ՝ խնկամանը ձեռքը՝
սկսեալ հաւէն ու հանիէն, շրջանը
կ'ընէր ամբողջ ընտանիքին, մէն մի
անդամի առջեւ լայն վայրկեան մը
կանգ առնելով:

Խունկին կապուտակ պարոյրը՝
ոսկեգոյն խնկամանին կարմիր նունա-
գոյն կրակին վրայէն, ամէն մէկ ան-
դամի ձեռքի կոշական շարժուծեւով
մը հորիզոնաբար, եւ արծաթի կայ-
լակներու վրայէն՝ հոգիներու մէջ կը
ծաւալանար:

Մանուկներու հրճուանք կ'աղ-
դէր այս, մեծերուն՝ մխիթարանք:
Պահ մը իրենց մէջ ներկայ կը զգա-
յին նախահայրը կամ նուառի նըն-
ջեցեալը:

Այսպէ՛ս, կապը չէր խզուեր
դայտղներուն ու կեցողիներուն մի-
ջեւ. այսպէ՛ս, հոգին վայրկեան մը
մարմինը կը մերկենար, հանգուցեալ-
ներուն հոգին հեռ կը միանար. սուներ յաճախ տաճար
կ'ըլլար, խմբասենեակը՝ խորհրդաւոր վայր մը. տաճարէ

Ողիա Տէմիրճիպաւ-
եան (1851—1908), բնիկ
Պոլսեցի եւ Թրքահայոց
մեծագոյն խմացական-
թիւններէն մէկը: Թողած
է բաղմամբիւ գրուած ք-
ներ՝ որոնք ցրուած են
զանազան պարբերական-
ներու եւ օրաթերթե-
րու մէջ: Հրատարակած է
Երկրագունքի ու Գրական եւ
Խնաստասիրական շարժում
անուն հանդէսները: Իր
գրուածքները կը բաղ-
կանան ոտանաւորներէ,
քննադատութիւններէ, ի-
մաստասիրական յօդուած-
ներէ, քրոնիկներէ եւլն.:
Իր կեղծ ստորագրութիւն-
ներն են՝ Գրսուէր Անու,
Նուրանիա, Մեղանիա, Թե-
ւանիօ, Հուր Հայրան, ձիւ
Յակոբ, եւն. եւն.:

վեր բան մը, երկինք կ'ըլլար սենեակը, ուր ընտանիքը իր ամբողջութեամբը կիրակմուտք իրիկուն կը միանար:

Ես կը խորհիմ որ շատ մը բարեպաշտական աւանդութիւններու հետ այդ խունկի ու խորհուրդի կիրականամուտքի հոգեյոյզ արարողութիւնն ալ քննելով՝ աղէկ բան չբրինք: Հէրպէրթ Սրենսէր անգամ՝ խորին յուզումով կը յիշատակէ նախնիքներու պաշտամունքը, որուն ա՛յնքան մեծ նշանակութիւն կ'ընծայէ:

Մեր ընտանեկան խնկամանը, ուր կրակ գտնել դնին ինծի գծուար կ'ըլլայ այս ոգեհարցական հրադրաւ ժամանակին մէջ, հոն, աչքիս տակ, կը կենայ յաւէտ՝ շարժի իրիկունները, որքի աչուրներս գգուելով լսնջուռայց իր խաչագուռն իրանին նուիրագեղ հմայիչ ա՛յն ձեւով:

Բայց ս'ըր է խունկը որ վառի...: Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

Ա Ս Պ Ե Տ Ը

Իրիկուն մը, Բամիասօր կ'անցնէր Սիէրաէն: Իր ոսկիէ

Պարպէյ Ե՛ Օրբօլիլի (1808—1899) ֆրանսացի վեպասան:

զրահին վրայ կ'ոսկեղաղար արեգակը՝ լուսավառ իրիկունն մը վերջին բոցավառումէն և կը կրկնապատկեր գիւցազնին բոցավառ շքեղութիւնը: Ոսկի էր ամէն կողմ, սաղաւարտին

գարգամանակէն մինչև և օշիկին խթանները: Բարձրագամի ոսկին կը նսեմացնէր ասպաղէնի ոսկին: Կրքնատեան յակնթնի կը հրափայլէին իր սաղաւարտին վրայ, բայց իր աչքերուն փայլը աւելի հրավառ էր քան իր դիմակը:

Կ'երթար ասպիտը հանդարտօրէն, շքեղ ու աննամանակ, և կռուելու ուրիշ բան չունենալով՝ կը կռուէր արեգակին հետ:

Անդէտրդները, հակած լուսնի ու գարատափներէն՝ իրարու ցոյց կուտային ոսկիէ այս մեծ ձիաւորը, որ կը բոցավառէր

հեռուն, դաշտերուն մէջ՝ հրեղէն աշտարակի մը պէս, և կը սէին. «Կա՛մ Սուրբ Յակոբն է, կա՛մ Բամիասօր»ը, չփոթելով երկուքը միեւնոյն փառքին մէջ, որպէս զի մէկուն աւելի հաւատան և միւսին վրայ աւելի սքանչանան:

Արդ, այս լուսաձաձանչ անցորդը հրք կ'անցնէր անկէ՛ հանդարտօրէն, ծանրաքայլ և համընթաց, մենաւոր փոսի մը մէջէն տխուր ձայն մը լսեց, որ կարծես գեանին տակէն կուգար:

Բորո՛ւս մըն էր գետինը պառկած, մարդկային պղծութիւն մը, ձիւաղ մը, ժանտ էակ մը, որուն տեսիլքը ձին ծառացուց փոշին մէջ, ետ ընկրկելով դայն, իբր թէ կենդանին իսկ հասկցած ըլլար որ եթէ իր ոտքերուն պայտերը դախալին այդ էակին, պիտի պղծուէին և կարելի պիտի չըլլար մաքրել այլևս անոր անարգութիւնը:

Եւ սակայն, դիւցազնը՝ իր հրեշտակապետային շքեղութեան մէջ, վար խոնարհեցնելով իր պայծառագեղ փետրափունջը, նշմարեց այդ ժանտատեսիլ, աղտոտ և անարգ յուրկահարը, աշխարհի այդ խեղերանքը. իր ծառացած ձիուն վրայէն, իբրև թէ գահի մը բարձունքէն՝ պիղծ բորոտին, անիծեալ այդ վարակեալին երկնցուց իր ողորմութիւնը՝ որ կը խնդրէր անկա Յիսուս-Քրիստոսի անունով:

Այս պահուն տեղի ունեցաւ յուզիչ բան մը:

Ի՛հպի ասպեան երկարելով իր փոշեթաթաւ ձեռքը, պըպլած բորոտը, ա՛յն որ գարշանքի առարկայ էր եղած միշտ, ծունգի եկաւ գարմացած՝ տեսնելով հեղահոգի մարդ մը, որ սոսկում չէր զգար իր ներկայութենէն և մէկդի չէր հրեր զինք՝ իր նիզակին պինդ կոթովը:

Չափազանց յուզուած, տեսնելով այս գթութիւնը, համարձակեցաւ անկա՛ այդ անարգ, այդ ժանտ, այդ արհամարհուած էակը, բնութենէն աւելի հղօր իր մէկ խոյանքովը կպցնել իր պիղծ բերանը ասպեալին պողպատեայ ձեռնպսնին:

Թշուառը գիտէր որ կրնայ, առանց իր ախտը փոխանցելու, շողջողուն պողպատին քսել իր շրթունքներուն թուրք և իր

չունչը տալ անոր : Ինչ որ երբեք չէր համարուած մարդկային ձեռք և որ իր մէկ հպումովը մահ կը պատճառէր, քրքսեց իր քոսակեղ ճակատը այդ ձեռնոցին պողպատին վրայ, եւ ասպեար հանդարտութեամբ թող տուաւ որ քսէ անիկա՝ առանց արհամարհանքի, առանց գարչանքի, առանց ասեկութեան, առանց ցասումի :

Մեծ Քամիատորը կը մնար անշարժ : Ինչ կը մտածէր իր յակնթաղարդ սաղաւարտին ոսկիէ թելալանդակին տակ, երբ տեսաւ այդ յանդգնութիւնը . ինչ զգացում անցաւ արդէն իր գրահին ոսկիին տակէն : Անթարթ նայեցաւ երկար աստն բորտոին, ու ասպա յանկարծ հանեց երկաթեայ ձեռնպանը ու անոր տուաւ իր ձեռքը :

ՊԱՐՊԷՅ ՏՕՐԸՎԻՅԼԻ

ՊՍՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

1. Քամիատոր այն սպանիացի ասպետն է որ ժԱ. դարուն հռչակաւոր եղաւ՝ կռուելով Մաւրիտանացիներուն դէմ :
2. Սիւրա լեռնաշղթայ մըն է Սպանիոյ մէջ :

ԱՐԱԲ ՁԻԱԻՈՐԸ

Որքան երջանիկ է Արաբը, երբ ժայռի մը բարձունքէն կը քշէ իր նժոյգը դէպի անապատ, երբ իր ձիուն ոտքերը կը թաղուին աւազին մէջ խուլ խփոտքով մը, նման կարմիր պողպատին որ կը մխրճուի ջուրին մէջ : Ահա անիակ կը լողայ ցամաք ովկիանոսին մէջ և իր դլփինի կուրծքովը կը կարէ չոր ալիքները :

Աւելի արագ և աւելի արագ, անոր ոտքերն հագլու կը դպնան աւազներու երեսին . աւելի առաջ, ա՛լ աւելի առաջ, ահա կը սուրայ փոշիի մրրկի մը մէջէն :

Սեւ է իմ նժոյգս՝ մրրկաբեր ամպի մը պէս : Ասող մը կը

չողայ իր ճակատին վրայ արչայոյսի մը նման : Հովին կուտայ իր ջայլամի բաշը, և իր ձերմակ տաքերը փայլակ կը ցայտեցնեն :

Թռի՛ր, թռի՛ր, սպիտակասրուն կտրիճս : Անտաւնե՛ր, լեռնե՛ր, ճամբա՛յ տուէք, ճամբա՛յ :

Իզո՛ւր կանաչ արմաւենի մը ինծի կ'ընծայէ իր հովանին ու իր պտուղները, կանգ չեմ տուներ ես : Արմաւենին, ամօթահար, կը փախչի, կը պահուի ովասիսի մը մէջ և կարծես իր տերեւներուն խարչափովը կը ծիծաղի յանդգնութեանս վրայ :

Ժայռերը, պահապան անապատի սահմանազուխներուն, մռայլ և սեւ դէմք մը կը դարձնեն ինծի, կը կրկնեն արձագանգը ձիուս արովին և կ'ըսես ինծի ա՛յսպէս կը սպառնան .

— «Մը կը սուրայ անխելքը . հոն իր գլուխը հովանի պիտի չկրնայ գտնել արեգակին նեղարուն դէմ՝ ո՛չ դալարասողարթ արմաւենիի մը տակ, ոչ սպիտակալանջ վրանի մը տակ : Հոն վրան մը միայն կայ, երկինքին վրանն է այդ : Միայն ժայռերը կը պառկին հոն . միայն աստղերը կը ճամբորդեն հոն :»

Կը սուրամ, կը սուրամ ես . կը դարձնեմ աչքերս, և կը տեսնեմ որ ժայռերը, ամօթահար, կը փախչին ու կը պահուրտին մէկ մէկու ետեւ :

Բայց անգղ մը կը լսէ անոնց սպառնալիքը . անմտաբար կը կարծէ թէ գերի պիտի բռնէ զիս անապատին մէջ և կը խոյանայ օդին մէջէն ետուէս : Երեք անգամ կը շրջապատէ զլուխս սեւ պսակով մը .

— «Դիակի մը հոտը կ'առնեմ, հո՛տը կ'առնեմ, կը ճչայ անիկա : Ո՛վ անխելք ձիաւոր, ո՛վ անխելք երիվար : Զիաւորը հոս կ'ընա՛յ ճամբայ փնտռել . երիվարը հոս կ'ընա՛յ արօտ փնտռել : Հո՛վը միայն հոս իր ճամբան կը գտնէ . օձե՛րը միայն կ'ընան հոս իրենց ճարակ գտնել : Հոս միայն դիակները կը պառկին . հոս միայն անդղերը կը ճամբորդեն :»

Կը ճչէր և կը սպառնար ինծի իր փայլուն ճիրաններովը : Երեք անգամ աչքով զիրար չափեցինք, մեր երկուքէն ո՞րը դարձուրեցաւ : Անգղն է որ զգաց դարձուրանք :

Կը սուբա՛մ, կը սուբա՛մ, և երբ աչքս դարձուցի, անգղը հեռուն, շատ հեռուն կը մնար, երկինքին մէջ կախուած՝ նախ ճնճղուկի, ետքը թիթեռնիկի, յետոյ մթնոլի մեծութեամբ սեւ բիծի մը պէս, և ապա կը հալէր երկինքի կապոյտին մէջ :

Թռի՛ր, թռի՛ր, սպիտակասրուն կտրի՛ճս : Ժայռե՛ր, անգղե՛ր, ճամբա՛յ տուէ՛ք, ճամբա՛յ :

Բայց ամպ մը կը լսէ անգղին սպառնալիքը. և, կապոյտ երկինքին մէջ բանալով իր ճերմակ թեւերը՝ կ'իջնայ հտեւէս : Կ'ուզէ որ ինք երկինքին մէջ ըլլայ նոյնքան աներկիւզ արշաւող մը՝ որքան եմ ես երկրի վրայ : Կը կախուի գլխուս վերեւ, և ահա այն սպառնալիքը՝ որ կը չչէ հովին հետ :

— «Ո՛ւր կը սուբայ անխելքը, տօթը պիտի հայեցնէ իր վուրժքը, ոչ մէկ ամպ պիտի գանուի՝ որ իր անձրեւովը շուայ տաք փոշիով ծածկուած անոր գլուխը, ոչ մէկ առու՝ որ զինքը կանչէ իր արծաթահունչ կարկաչովը. չպիտի գըտնուի ցօղի մէկ կաթիլ անգամ որ իջնայ իր վրայ, որովհետեւ իջնալէ առաջ, երաշտ հով մը պիտի խլէ զայն թուած միջոցին :»

Ի զուր կը սպառնար ինծի : Ես կը սուբա՛մ, կը սուբա՛մ, ամպը՝ յոգնասպառ, կը սկսի երերալ երկինքին մէջ. վար կը կախէ գլուխը և կը կռթնի ժայռի մը : Երբ գլուխս դարձուցի, արդէն հորիզոն մը կար մեր երկուքին միջեւ : Նշմարեցի դեռ ամպը և տեսայ իր դէմքին վրայ ինչ որ կ'անցնէր իր սրաէն. կասկարմիր դարձաւ անիկա բարկութենէն, յետոյ նախանձէն դեփ-դեղին եղաւ, ապա սեփ-սեւ կտրեցաւ դիակի մը պէս և թաղուեցաւ ժայռերուն հտեւ :

Թռի՛ր, թռի՛ր, սպիտակասրուն կտրի՛ճս : Անգղե՛ր, ամպե՛ր, ճամբա՛յ տուէ՛ք, ճամբա՛յ :

Այն ատեն աչքովս շրջանն ըրի հորիզոնին՝ իբր թէ արեգակ ըլլայի, և շուրջս ոչ ոք տեսայ :

Հոս, մարդն երբեք արթնցուցած չէ նիրհած բնութիւնը : Հոս, տարրերը հանդարտ կը մնան շուրջս՝ ինչպէս որ կենդանիները, առաջին անգամ գտնուած կղզիի մը մէջ, վախ չեն զգար մարդուն առաջին նայուածքներէն :

Բայց, ո՞վ Ալլահ, ես առաջին, ես միակ մարդը չե՞մ արդեօք այստեղ : Աւազէն հերձուած դաշտի մը մէջ կը տեսնեմ որ զօրախուժը մը կը շողշողայ : Ծամբորդներ թէ յելուդակներ են որ դարանի կը սպասեն անցորդի մը համար : Որքան ճերմակ են այս ձիաւորները և ի՞նչ գարձուրդի սպիտակութիւն ունին անոնց նժոյգները : Կ'արչաւեմ և չեն շարժիր իրենց տեղէն. կը պռուտ և պտտասխան չեն տար :

Ո՞վ Ալլահ, դիակներ են : Հին կարաւան մըն է՝ զոր հովը դուրս հանած է աւազներուն տակէն : Ուղտերու ոսկորներուն վրայ նստած են Արաքներու կմախքներ, այն ծակերուն մէջէն՝ ուր ատենօք աչքեր գտնուած են, և մասթափ ճնօտներէն՝ աւազը կը հոսի և կ'ըսես սպառնալիք մը կը հծծէ :

— «Ո՛ւր կը սուբայ այս անմիտը, հեռուն պիտի հանդիպի ուռականի :»

Կը սուբա՛մ, կը սուբա՛մ, դիակներ, ուռականներ, ճամբա՛յ տուէ՛ք, ճամբա՛յ :

Ուռական մը, ահաւորագոյնն անոնցմէ, որոնք կը յուզեն Ափրիկէն, միայնակ կը շրջէր աւազէ ուկիանոսին վրայ. հեռուէն կը նշմարէ զիս, կը զարմանայ, կանգ կ'առնէ, և, թաւալելով ինք իր վրայ, կ'ըսէ մտովի :

— «Ո՞վ է փոքր եղբայրներուս մէջէն այս հովը՝ որ իր տխրիւմ մարմնովը և իր գետնաքարչ թուխքովը կը համարձակի այսպէս խիզախիլ մինչեւ իմ ժառանգական անապատներուս մէջ :»

Կը մռնչէ և կուգայ վրաս՝ շարժական բուրդի մը պէս : Տեսնելով որ մահկանացու մըն եմ ես և տեղի չեմ տար իրեն,

կատաղութեամբ ոտքը գետնին կը զարնէ և սակնուվրայ կ'ընէ Արարիոյ կէսը: Կը բռնէ զիս, ինչպէս անգղ մը պիտի բռնէր ճնճղուկ մը: Կը ծեծէ զիս՝ իր յորձանապատոյս թեւերովը, կ'աղբ զիս իր հրակէզ շունչովը, կը նետէ զիս օդին մէջ և անգամ մըն ալ գետին կը զարնէ:

Վեր կը ցատկեմ և կը մարտնչիմ իր հետ. կը խորտակեմ իր յորձանքներուն հսկայական հանգոյցները: Կը պատըռտեմ, կը խաճնեմ զայն. ակռաներուս տակ կը մանրեմ իր աւազէ մարմնին կոտորները: Ուռականը կ'ուզէ խուսափիլ թեւերուս մէջէն՝ սիւնի ձեւով. չի կրնար ազատիլ ինքզինք և կը փշրուի ակօս-ակօս: Վար կ'իջնայ իր գլուխը, կը վերածուի փոշիի անձրեւի և իր հսկայական դիակը կը սարածուի ոտքերուս առջեւ՝ քաղաքի մը պարիսպին պէս:

Այն ատեն շունչ քաշեցի ես. վերցուցի աչքերս և հպարտութեամբ նեւեռեցի աստղերուն. և բարբ աստղերը կը սեւեռէին իրենց սակիէ աչքերը իմ վրաս, որովհետեւ անապատին մէջ ինձմէ զատ սէրիչ մէկը չէին տեսներ:

Ա՛խ, սրբան քաղցր է ջնջիլ հոս լիաթոք: Կը ջնջեմ ես ազատօրէն, լիալիր, լայնօրէն: Արապիստանի ամբողջ օդը հազիւ կը բաւէ թոքերուս: Ա՛խ, սրբան քաղցր է նայիլ հոս՝ աչք կտրածին չափ: Աչքերս լայն լայն կը բացուին, աւելի կը լուստտին, կը թափանցեն հորիզոնին սահմաններէն անդին: Ա՛խ, սրբան քաղցր է սարածիլ հոս բազուկները՝ համարձակ, ազատօրէն, իրենց ամբողջ երկարութեամբ: Ինձի կը թուի թէ թեւերով պիտի գրկեմ ամբողջ տիեզերքը՝ արևելքէն արեւմուտք: Մտածուժս կը խոյանայ, նետի մը պէս, աւելի բարձրը, աւելի բարձրը, ա՛լ աւելի՛ բարձրը, մինչեւ երկինքի վերը: Եւ ինչպէս որ մեղուն իր կեանքը կը թաղէ խայթոցին հետ՝ երբ զայն կը միտէ, այնպէս ալ ես, իմ մտածումովս՝ հոգիս կը խորասուզեմ երկինքին մէջ:

ԱՏԱՄ ՄԻՅՔԻԷՎԻԳ

ՋՄԵՌՈՒԱՆ ՀՈՎՈՒԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Իրիկունը կը ծաւալի ձորին մէջ,
Յուրտ գիշերուան բերանաբաց դրոներէն.
Բլբին թաւշոտ կողին վըրայ, մեղմօրէն,
Հովի քընքուշ հեւք մը կ'առնէ ելեւէջ:

Կը թըրթըռայ յուշիկ՝ զեփիւուր թեթեւ,
Ու դեռածիլ դալարիքը ձրմեռուան
Իր համբոյրին փայփայանքէն՝ ցուրտ մահուան
Կարծես կըզգայ նախազգացումն ականերու:

Իրիկուն է. լուռ է զիւղակն ամայի.
Վերադարձող կովերը մերթ, սրտազի՛ն,
Կը բառաչեն կարօտն իրենց հորթուկին,
Փողոցներուն մէջ զիւղակին ամայի:

Ետ կը դառնան մարդիկ՝ հեռուի դաշտերէն,
Մինչ յոգնութեան տոպրակը դեռ կըռնակին՝
Հողագործը, դուռը նստած իր հիւղին,
Տըրեխներուն կը թոթուէ հողն յամբօրէն:

Ու երկինքի թաւշին խորէն կապտանուշ,
Կըռունկներու կարաւան մը կը հոսի,
Եւ չի կենար, դեռ շա՛տ ցուրտ է, եւ քանզի
Գարունն, աւա՛ղ, գուցէ մընայ դեռ շատ ուշ:

ԱՐՏԱԵՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ԶՈՒԻՑԵՐԻՈՅ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍՆԵՐԸ

Զուիցերիական հին ու լաւ ներշնչուած սովորութիւն մը կ'ուզէ որ դպրոցականները, տարիկան աշխատութեանց աւարտումին, և նոյնիսկ մրցանակէն ու

Ռէքէոս Պերպէրեան (1851-1907), բաղմբերախոս դաստիարակ եւ մեծահմուտ գրող, որ հիւնադիրն է համանուն վարժարանին: Գրած է Առաջին Տերեֆ եւ Խոնֆ եւ Յուշ բանաստեղծական հատորները. իր հրատարակչական յօդուածներէն, ճառերէն, քննադատութիւններէն եւ այլ գրութիւններէն մաս մը ամփոփուած են Իպրոց եւ Իպրոքիս անուն հատորին մէջ:

վկայագրէն զատ, ունենան քաղաքին կողմէ իրենց ընծայուած հրատարակային պատիւներ, ինչոյք ու զուարճութիւն: Այս ալ կէսօրէ յետոյ. այսպէս, ամբողջ օրը իրենցն է:

Որոշեալ ժամուն նոյն դպրոցին կամ դպրոցներուն—որոնց պարգեւաբաշխութեան հանդէսը կատարուած էր առտուն—ուսանողները կը հաւաքուին իրենց դպրոցին մէջ կամ հրատարակ մը՝ որ ժամադրավայր կ'ընտրուի, իրենց ուսուցիչներով ու տնօրէններով. հոն կուգան նաեւ Իշխանութիւնները՝ մէկ երկու վաշտ զօրքով և զինուորական նուագածուներու խումբով մը:

Նշանակուած ժամուն կը կազմուի հանդիսական թափօրը՝ որ ճամբայ կ'ելլէ դէպի այն հանրային պարտէզը, որ այդ օրուան համար նոյն աշակերտներուն զբօսավայր նշանակուած է:

Կրթական բանակներուն զօրահանդէսն է այս, կամ յաղթական հանդէսը, որ կը ցուցնէ թէ Զուիցերիան ինչպէս գիտէ գուրգուրալ իր մատաղ սերունդին վրայ և յարգել ու խրախուսել անոր պատրաստութիւնը՝ քաղաքացիական ապագայ պարտաւորութեանց համար:

Նկարագրեմ հոս միայն ժընէվ քաղաքին նախակրթարաններուն միահամուռ թափօրը, որ ամէնէն շքեղն էր և որուն 4000 սղայ, աղջիկ և մանչ մասնակցեցան:

Վեհ եւ յուզիչ է տեսարանը: Լէման լճին եզիրքներուն վրայ տւրածուող «Անգլիական Պարտէզն» է ժամադրավայր, ու անկէց, ամէնէն բազմամարդ փողոցներէն անցնելով, թափօրը պիտի երթայ քաղաքին վերը՝ ընդարձակ ու դարաւոր ծառերով զարդարուն պարտէզը, որուն մէջ է համալսարանը:

Այս երկայն ճամբուն երկու կողմը ծայրէ ծայր հազարաւոր բազմութիւնը ցանկ կազմած է արդէն, ու տուններուն պատուհաններէն բխւր դէմքեր դուրս են երկնյաձ՝ սպասելով մատաղերամ գունդին անցքին:

Ահա նախ կուգայ հրչէջ զօրքերու ջոկաս մը՝ առաջնորդութեամբ իրենց հրամանատարին, — կորովի մարդիկ, որ կը քային համաչափ քայլերով. իրենց պղնձեայ ոսկեգոյն սաղաւարտներուն վրայ՝ պայծառ արեգակի մը ճառագայթները կը ցլանան: Յետոյ, ժընէվի էն ընտիր թմբկահար զօրքերու մէկ խումբը, հսկայ մարդերէ կազմուած, որոնք թմբկապետին ետեւէն կ'երթան ուղիղ, իրենց ուռներուն խուլ որոտը գունացնելով:

Անոնցմէ վերջ, փողարներու վաշտը՝ որոնց սուր դռնչիւնը օգը կը պատռտէ ու սստանը կը դղրդէ՝ ամէն արձագանգներն արթնցնելով: Աւելի հեռուն, կուգայ քաղաքապետական վառվառը աշխուժ նուագով, ու անոնց ետեւէն Իշխանութիւնները, — առաջին գծին վրայ Պետական Խորհուրդին, Աւագ Ժողովին, Քաղաքին Վարչական Ժողովին ու Քաղաքապետութեան նախնադահները, և յետոյ ուրիշ պաշտօնական անձեր, հանդիսական օրերու սեւ Յռաւովը ու սպիտակ փողկապով: Ասոնք կ'առաջնորդեն 2000 մանչ աշակերտներու հինգ խումբերուն, որոնց գլուխը կը քայլ Քաղաքապետական Ժողովի անդամ մը. իւրաքանչիւր խումբի առջեւէն բարձր կը տարուի՝ անոր պատկանած թաղին անունը և զայն կազմող աշակերտներուն թիւը կրող նշանատախտակ մը:

Ամէն մէկ խումբի առջեւէն ու քովէն կ'երթան իրենց դատարարները. ամբողջ գնացքին երկու կողմէն, իրարմէ ոչ շատ հեռուորութեամբ դացող զօրքերու շղթայ մը կ'երկարի :

Կարգով, վեց առ վեց կը քային աշակերտները զինւորական քայլով, իրենց կուրծքին կամ բազկին վրայ կրելով հանդիսական շքանիշք. քիչ մը աւելի մեծերը իրենց եղած պատիւին գիտակից ու հպարտ, փոքրերը մանկային ինդուլթեամբ, զբոսավայրն հասնելու անհամբեր :

×

Մանչերէն յետոյ, 2000 ալ աղջիկներ, դարձեալ վեց վեց, իրենց վարժուհիներով, 13-14 տարեկանէն մինչեւ 7-8 տարեկաններ, մեծ մասը արձակ իրենց կռնակին վրայ թողած սակեզոյն մագերնին: Ասոնց գունդերն ալ իրենց առջեւէն ունին երաժշտական յատուկ խումբ, արուեստասէր քաղաքացիներէ բաղկացած, որ կ'անցնի նուագելով. և ամէնէն յետոյ, վերջապահ զինուորական ջոկատ մը կը փակէ թափօրը, որուն գլուխն արդէն հասած է նպատակակէտին՝ երբ «Անգլիական Պարտէզէն» նոր դուրս կ'ելլէ անոր վերջին մասը, — անսպառ գ'ետ սխրալի, որ մատաղատիայ կեանքի կռակներ կը թաւալէ. . . :

. . . Հանրային պարտէզը այսօր միմիայն աշակերտներու և աշակերտուհիներու յատկացուած է. իրենց հետ միայն իրենց ծնողքը մասնաւոր տոմսերով կրնան ներս մտնել. ստիկաններ կը պահպանեն դռները :

Զուկերիական Իաշնակցութեան, Ժընէվի և այլ Գանութաններուն դրօշակները կը ծածանին հոն. երկայն սեղաններ կանգնուած են՝ որոնց վրայ պատրաստ է զինիի ու գարեջուրի ստամաններուն մէջտեղերը իրիկուան թեթեւ ճաշը, որ պիտի արուի ուսանողներուն. ամէն սեղանի գլուխ արձանագրութիւն մը կը կրէ, անունն այն ուսուցչին կամ ուսուցչուհիին՝ որուն դասարանին ուսանողները պիտի բազմին հոն :

Եւ դարաստանին մէկ ծայրէն միւսը, թաւ ծառերու շուքին տակ ու դալար մարդերուն վրայ, շարուած կանգուն կը սպասեն նուագաւոր հեծելախաղեր, մարմնամարզիկ զբօսարաններու գործիներ, մրցակայմեր, խաղալիկներու, անուշեղէններու, պաղպաղակի սեղաններ, դիպածգութեան փորձի տաղաւարներ, և պարի յատուկ տախտակամած գետին մը :

Եւ սհա բոլոր տղաք ճաշասեղաններուն շուրջն են, որոնք արագ կը մերկացուն. ու պահ մը յետոյ ամէնքը գրաւած են իրենց տրամադրութեան տակ գրուած խաղի ու զբօսանքի առատ միջոցները :

Ոգևորութիւնն անկարագրելի է :

Ամէնքը կը զբօսնուն, կը մրցին, կը պարեն, կը դառնան, կը վազեն, կը ցատկեն, կը պտտան, կը խնդան, կ'երգեն, կը սուլեն, կ'ուտեն, խումբ խումբ կը ճեմեն, խօսակից ընկերներ կամ ընկերուհիներ. և երաժշտախումբը, մերթ վինւորականը, մերթ քաղաքայինը, կը նուագէ :

ՌԷԹԵՍ ՊԷՐՊԵՐԵԱՆ

ՊՈՒՏ ՄԸ ԶՈՒՐ...

Գիշեր մը, երբ դեռ հազիւ սկսած էի մրափել՝ խցիկիս դուռը զարնուեցաւ արագ ու բուռն հարուածներով: Յատկեցի խշտիկէս ու բացի դուռը: Նաւաստի մըն էր որ ածապարանքով ըսաւ ինձի.

— Շո՛ւա, հագուեցէք ու վեր եկէք: Նաւապետը ձեզի կը սպասէ կոր: Շո՛ւա ըրէք. . .

Այս յանկարծական կոչէն քիչ մը այլայլած, անձանօթ ու հաւանական վտանգի մը կասկածովը, հակիրճօրէն ծածկուեցայ, և սանդուխէն վեր շտապեցի:

Նաւապետը, գիշերազգեստով, բոպիկ, գրէթէ մերկ, հոն, վերնայարկի տախտակամածին վրայ, կեցած էր: Զիս

տեսնելուն՝ քայլ մը յառաջացաւ գէպի խնձի, ու նեղսիրտ շեշտով մը հարցուց .

Սուրէն Պարբեհան

(Սեռակ Պարտիզայանեան), թրքախոյ գրող և հրատարակագիր: Իրն են «Բայխալուսը», «Կիլիկեան Արհաւիրք» և «Հայուհին» հաստիքերը: Երբեք կը սարսուռանք շատ գեղեցիկ էջեր, գրուած ուժեղ ու ամուր սքով մը:

անոր ուղղութեամբը, ու պայծառ գիշերին մէջ, լսողներին արձակած լոյսին օգնութեամբ զարմանքով նշմարեցի, ասանակ մը մէթը հեռաւորութեամբ, փոքրիկ նաւակ մը, որ կը քաշուէր կուզար նաւուն տակէն՝ անոր թողած ծիրին փրփրածին ձերմակութեանը վրայ:

Պզտիկ, շատ պզտիկ նաւակ մըն էր, որուն մէջ երկու երիտասարդներ՝ Զուավի համազգեստով, իրարու ուսէ բռնած՝ ոտքի կիցեր էին, ու օգնութեան սպասող մը անձկոտ կերպարանքով մը, վեր՝ գէպի մեզ կը նայէին ակնկառուց: Միտակ նաւաւար մը՝ զիկին մօտ նստած, իր ծխամորճը կը քաշէր, անոնց կտին, վարժուած, համակերպած մարդու հանդարտութեամբ մը:

Միջերկրականի մէջտեղերն ըլլալու էինք: Ի՞նչպէս այդ մարդիկը կրցեր, սիրտ ըրեր էին, այդ փետուրի պէս

- Յրանսերէն գիտէ՞ք:
- Այո՛, պարոն:
- Ուրեմն հետս վե՛ր եկէ՛ք:

Հապառազ վեր ելանք: Այդ միջոցին նշմարեցի թէ՛ շոգենաւր զգալապէս դանդաղեցուցած էր իր գընացքը: Երբ կամրջակին վրայ հասանք, նաւապետը խնձի դառնալով՝ ըսաւ, միշտ նոյն նեղսիրտ շեշտով .

— Տեսէ՛ք ի՞նչ կ'ուզեն սա մարդիկը. ու ձեռքը տենդոտ ժէթով մը գէպի նաւուն ծիրը երկարեց:

Շուարած, չհասկնալով թէ ի՞նչ կ'ուզէր, խելքին ծայրը փութացի: Նաւաստի մը կիցած էր հոն՝ ձեռքին մէջ ամուր բռնած պարան մը, որ կ'երկնար գէպի վար: Ծուեցայ քիչ մը

ձոզմով, նաւակով, մինչեւ այս վտանգաւոր բացերը յանդգնիլ: Բայց, զարմանալու ատեն չէր: Նաւապետը քովս ի վեր կ'երերակար հիմակ, իր սպասումին մէջ անհամբեր ու հրամայական: Երկաթէ ձողի մը յենած՝ քիչ մըն ալ վար ծուեցայ գէպի անձանսթները, և բարձրաձայն հարցուցի իրենց .

— Ի՞նչ կ'ուզէք, պարոններ:

Ու երկուքը մէկանց սկսան, ցամքած ձայնով մը, պատասխանել հեւ ի հեւ .

— Մենք փախտականներ ենք Այճերիի Ֆրանսական բանակէն: Յուսոյնս էինք մեր բաղդէն, ու առջի օր որոշեցինք փախչիլ. և օդին գեղեցկութենէն օգտուելով՝ այս սպանիացի ձիւրաբն նաւակը նետուեցանք, ու ծովին վրայ փրկարար հանդիպումի մը յոյսովը բացուեցանք: Երկու օրէ ի վեր ցամքք ձգած ենք ու դեռ նաւու մը չէինք հանդիպած: Մեր պաշարը հատած է, ու ծայրուէն կը մեռնինք կոր, ու ամէն վայրկեանի փոթորիկի մը վտանգը մեր կեանքին կը սպրտանայ... Կը պաղատինք հիմա որ պարոն նաւապետը գթայ մեզի ու մեզ իր նաւն առնելով ո՛ր և է օտար եզրեր մը հաճի ձգել, որուն համար պատրաստ ենք վճարել ինչ որ պէտք է... Յանձն Աստուծոյ, յանձն Մարդկութեան՝ կը պաղատինք որ պարոն նաւապետը գթայ մեզի ու այս խեղճ ձկնորսին, զոր բռնի հարկադրեցինք ընկերանալ մեզի ու իր նաւակին...

Այ մտիկ չըրի: Անմիջապէս կտիս դարձայ: Նաւապետը բացատրութեանս կը սպասէր, խոժոռաղէմ: Կրցածիս չտի ազդու բառերով ըսի իրեն՝ երկու Ֆրանսացի զինուորներուն յուսահատ արկածը և անոնց ներկայ ահաւոր կացութիւնը:

Մինչ ևս նաւապետին կը խօսէի, անոնք վարէն կսկծալի ձայնով մը անդադար կը կրկնէին .

— Յանձն Աստուծոյ, յանձն Մարդկութեան...

Բայց հայիւ արտասանած էի «փախտական» լսուը, երբ տեսայ որ բարկութեան պատումով մը դաժանցան նաւապետին աչքերը:

— Կ'օգտէ՛, ընդմիջեց զիս, չոր ու կտրուկ շեշտով մը։
Ապա նաւաստիին դառնարով՝ հրամայեց թող տալ պարանը.

— Լէ՛ք կօ սիր sof...

Այն ատեն, քստմնելի ու աղետարչ բան մը պատահեցաւ։ Երկու փախստական զինուորները սրտաճմիկ ձայներով, որոնք հոնդիւններու պէս խռպոտ կը հնչէին, սկսան պոռալ.

— Պո՛ւտ մը ջուր, օ՛հ, պո՛ւտ մը ջուր, գո՛նէ պո՛ւտ մը ջուր...

Խնդեցած էի։ Ասիկա չէր կրնար ըլլալ։ Նաւապետը երթալու վրայ էր։ Վազեցի, թեւէն բռնեցի, ու աղաչաւոր թախանձանքով մը կառչեցայ իրեն.

— Պարո՛ն նաւապետ, ջո՛ւր կ'ուզեն կոր, քիչ մը ջուր գո՛նէ ըսէք որ տան իրենց, մե՛ղք են, պարո՛ն նաւապետ, մե՛ղք են...

Բայց նաւապետը, անտարբեր, անողոք, թեւը ձեռքէս քաշեց, ու մերժողաբար մոլորաց.

— Նեկլը մա՛յնս, հոգս չէ՛...

Ու խօսքը՝ պարտականութեան վրայ գտնուող երկրորդ նաւապետին ուղղելով՝ բարձրաձայն հրամայեց երագել նաւուն գնացքը.

— Զո՛ւլ սքիմ, մսքը՛ր ձանսրն, քչէ՛ նաւը լիաչողի, Պ. Ճա՛նսրն։

Ապա ելաւ գնաց՝ իր ընդհատուած քունը շարունակելու։

Երբ ետիս դարձայ, նաւակն արդէն կորսուած, անհետացած էր տեսութեանս սահմանէն։ Բայց զեռ. ակունջներուս մէջէն կը կոտտար եղկելի փախստականներուն գայարատանջ աղաղակը.

— Պո՛ւտ մը ջուր... պուտ մը ջուր։

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ

Գ Ե Ղ Օ Ն
ՎԱՆԱՅ ՏԱՐԵԻՆ ԵՒ ԿԱԽԷԹԻ ԳԻՆԻՆ

Դրբախտը անշուշտ հաստատուած էր հող,
Բարեբեր երկիր, դժբախտ հայրենիք...
Հունձքըդ ատոք էր, մարգրդ քաղց-
րահոտ
Եւ վրբադ ապրող մարդոց երջանիկ
Ամէն օր տօն էր, ամէն օր հարս-
նիք...
Արիւնը հողին եւ բերքն ալ ծովին
Ճաշակելով յար՛ կ'օրհնէին նախնիք
Վանայ տարեխն ու Կախէթի գի-
նին...:

Վահան ԹԷՔԻԱՆ,
Թրքահայ գրագէտ, բա-
նաստեղծ եւ հրատարա-
կագիր: Իր քերթուածները
լոյս տեսած են երկու
հատորներով, — «Հոգի» եւ
«Հրաշալի Յարութեան»:

Ձր կոխկուտըւած չը մընաց արօտ...
Ամէն անկիւնէ գազանն իր ժանիք
Ցուցուց եւ քանդեց... եւ ամէն ջը-
րոտ
Դաշտերը չորցան... ամէն մէկ
տանիք

Սուգի քօղ կապեց... մանկունք, պատանիք
Երգելը մոռցան, եւ իրենց հանին
Ա՛լ մոռցաւ բերել մառանէն աննիգ
Վանայ տարեխն ու Կախէթի գինին...:

Ո՛վ երջանկութեան աննրւան կարօտ...
Լոյս մը կը ծագի համբուն վրայ մենիկ...
Ահա կը դառնայ հօտը հովուին մօտ,
Եւ ահա՛ այգին, մանկամարդ կընիկ,
Կըզգայ իր ծիծերն հոյզով նորէն լիք...
Եւ սեղաններուն վրայ կ'երեւին
— Մինչդեռ օրհնութեամբ, քա՛ջնք, կը յիշուիք—
Վանայ տարեխն ու Կախէթի գինին...:

Շարա՛յ, գէր իշխա՛ն Շիրակայ, հերի՛ք
Որքան ամբարներդ պարապ հեծեցին.
Ողջո՛ւնէ դարձեալ երկնային բարիք՝
Վանայ տարեկան ու կախէթի գինին:

ՎԱՆԱՆ ԹԷՔԷՆԱՆ

ՄԱՐԴԸ ԿԸ ՏԻՐԱՊԵՏԷ ԵՐԿԻՆՔԻՆ

Ինչ որ երէկ երազ կը թուէր, այսօր իրականութիւն է արդէն:

Երէկ, անհաւատալի երազ, ցնո՛րք կը թուէր որ մարդը կրնայ թռչիլ օդին մէջ՝ թռչունի պէս: Բայց տեսէ՛ք, այսօր անա մարդիկ կը թռչին երկինքին մէջէն՝ ամպերէն ալ արագ ու թռչուններէն ալ արագ:

Ժամանակ մը կար որ ծով ու սիլիանոս յուսահատութիւն կը պատճառէին մարդոց՝ իրենց անսահման տարածութեամբ: Փոքր նստակներն ու սուազաստանուերը տաշեղի կտորներ էին միայն, խաղա՛լիկ փոթորկին ու ալիքներուն:

Մարդկային հանճարը հնարեց շողենաւը և յաղթահարեց ծովերը:

Երկաթուղին՝ որ սկսաւ սուրալ ցամաք ելկրին վրայ, ջնջեց հեռաւորութիւնները, կտրել անցնելով լեռ ու հովիտ, և մօտեցնելով քաղաքներն ու երկիրները մէկմէկու:

Կր մնար երկինքին տիրապետութիւնը: Հնարուեցաւ օդապարիկը: Բայց, չուտով տեսնուեցաւ թէ հովը մեծագոյն թշնամին է անոր. դուն կ'ուզես հիւսիս երթալ, իսկ անա օդի բուռն հոսանքները կը փչեն հիւսիսէն և քեզ կը տանին հարաւ: Կ'ուզես արեւելք երթալ, հովը քեզ արեւմուտք կը տանի:

Մարդն սկսաւ ուրիշ ուղղութեամբ մտածել. — կարելի չէ՞ր արդեօք գործիք մը հնարել, որ թռչունի նմանէր և թուէր անոր պէս՝ առանց երկիւղ ունենալու հովէն: Չէ՞ որ մարդիկ նաևր հնարեր էին՝ ձուկին նայելով և ձուկը նմանցնելով: Ուրիմն՝ օդին մէջէն թռչող գործիքն ալ պէ՛տք է նմանէր թռչունին:

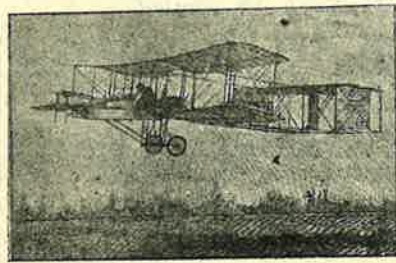
Առաջին անգամ թռչունի ձեւով և թեւերով գործիք մը շինեց Ֆրանսուա Փէնօ անունով ֆրանսացին՝ 1871ին: Բայց, չստանկատար բան էր այս գործիքը, գրիթէ սղու խաղալիկ մը:

Լիլիանթալ անունով գերմանացին աշխատեցաւ կատարելագործել զայն և յաջողեցաւ անով բլուրէ մը կամ բարձր սեղէ մը վար ցատկել, 1891 թուականին:

Անկէ ետք հնարիչներուն միտքը կանգ չառաւ. — արդեօք կարելի չէ՞ր շարժիչ մեքենայ մը աւելցնել այդ գործիքին մէջ՝ որ ինք իրեն առաջ շնօթէր, բսկ է՝ թռչէր: Ինչո՛ւ չէ: Եւ անա վեց տարի չանցած, 1897ին, Ասկր անունով ֆրանսացին յաջողեցաւ իր գործիքով թռչելու փորձ մը ընել:

Հարկ եղաւ սպասել սասը տարի եւս, համբերատար փորձերու և լսին կատարելագործման տասը տարիներ, — մինչև որ երեւցաւ թռչող մարդը:

1908ին Ֆէրման եղբայրներէն մէկն է որ կը թռչի իր երկպարիսնի սաւառ-

նակով, մօտաւորապէս կէս ժամու չափ՝ դաշտի մը մէջ, արտերուն, այգիներուն, ծառերուն և տուններուն վերեւէն. մէկ երկու օր ետք, նոյն փորձը կը կրկնէ Պրլէրիօ՝ իր միայարկ սաւառնակով:

Այս արի Ֆրանսացին կը մտադրէ անցնիլ Ֆրանսայէն Անգլիա՝ թռչելով: 1909, յուլիս 25ի արեւածագին, Բալէ

քաղաքին մօտակայ մէկ գիւղէն ճամբայ կ'ելլէ: Արագօրէն կը թռչի դէպի վեր՝ 80 մէթրի չափ, ապա կ'ուղղուի ծովուն վրայէն դէպի Տուվր: Կէս ժամ յետոյ, անգլիացի նաւաստի մը կը տեսնէ որ հորիզոնին վրայ խոշոր թռչունի պէս բան մը կ'երեւնայ. թռչուն մը՝ որ կը սուրար զարհուրելի արագութեամբ և այնպիսի աղմուկ մը հանելով՝ որ կը նմանէր սրնթաց օթօմօպիլի մը աղմուկին. մէկ վայրկեանէն՝ արդէն իր դիտուն վերեւ էր անիկա:

Պէրիօն էր որ անգլիական ցամաքը կը համներ, յաղթելով Մանչին:

Գանի մը օրէն ետքը, Փարիզի Քաղաքապետական Ժողովը յաղթական ընդունելութիւն մը կ'ընէր Պէրիօսի՝ քաղաքապետական շէնքին մէջ: Պէրիօ շատ համեստ կերպով շնորհակալութիւն յայտնեց և ըսաւ.

— «Այս պատիւները կ'ուղղուին ո՛չ թէ ինծի նման համեստ Ֆրանսացիի մը, այլ Ֆրանսայի այն ազնիւ արիւնին՝ որ կը հոսի մեր բոլորիս երակներուն մէջէն և կը պահանջէ որ մեզմէ ամէնէն փոքրն իսկ, ինչպէս եմ ինքս, պատրաստ ըլլայ միշտ մեծ բաներ փորձելու:»

Այսօր արդէն մէկ չեն, երկուք չեն այն խիղախ սաւառնորդները՝ որ վտանգի տակ դնելով իրենց կեանքը, կը բանան երկինքի ուղիները, թռչելով մէկ երկրէն միւսը և կտրել անցնելով Միջերկրականն անգամ:

Մանչէն թռչիլը հասարակ խաղ մըն է այլեւս. հիմա ամբողջ աշխարհի շրջանն է որ կը փորձեն ընկ սաւառնակով:

Ֆրանսացի ուրիշ սաւառնորդներ յաջողեցան արդէն մէկ ժամուսայ մէջ թռչիլ 210 քիլօմէթրը: Որպէս զի կարելի ըլլայ գաղափար մը կազմել այդ ցնորական արագութեան վրայ, ըսենք թէ՛ այս հաշուով, կարելի է Սամսոնէն Խարբերդ թըռչիլ... երկու ժամուան մէջ:

Ռ. Չ.

ՀԱՅ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Մեզմէ ոչ մէկը կրնար մտքէն անցընել գեղեցկութիւնները Հայ Երաժշտութեան արուեստին՝ որ խկապէս ո՛չ եւրօպական է և ո՛չ արեւելեան, այլ ունի նկարագիր մը՝ աշխարհիա մէջ մէկ հատիկ՝ շնորհալի քաղցրութեան, խորաթափանց յուզման և ազնիւ գորովի: Եղանակներ՝ փափուկ և սակայն որոշ թաւալումներով, ձկուն ու կենդանի կշռութիւններ, երաժշտութիւն մը, որ ամբողջապէս սրտէ կը բղխի և կը հոսի ինչպէս ջուր մը գոլ, թափանցիկ և պայծառ:

Այեւ կայ այդ երգերուն մէջ, բայց ոչ լափող արեւը Արարիոյ և Պարսկաստանի անապատներուն. լոյս մը սոկեցօժ, համակ երկնային, որուն ջերմութիւնը փայփայանք մըն է սարբու սպիտակութեանը, անասուներու կանանչութեանը և կարկաչող առուակներու ցոլքերուն: Թերեւս չեն սխալիլ անոնք, որ դրախտը կը դետեղին Հայաստանի մէջ՝ Արարատ լեռան ստորտը, որովհետեւ այդ երկիրը որուն պատմութիւնը այնքան դժբաղդ է եղած, ընտրեալ աշխարհ մըն է արգարեւ, ուր բեղմնաւոր ու բարեացակամ բնութիւնը իր բարիքները կը շապլէ մարդուն:

Երկայն, խաղաղ, սիրուն ու ժպտուն հովուերգութիւն մը, հակառակ այն բոլոր պատուհաններուն որ անոնց վրայէն անցած են: Մարդոց հոգին այդ բարբառատիկ աշխարհին արժանի մնացած է, պահած է ինք իր խորքը, իր բնիկ մաքրութիւնը, իրերու բարութեան վրայ իր վստահութիւնը և իր լոյսի ու կեանքի սէրը: Եւ պարզասիրութեան այդ անգին գանձը, զոր ո՛չ Թուրքերը, ո՛չ Քիւրտերը, ոչ Ռուսները, ա՛լ աւելի բարբարոս, կրցած են ըմբռնել և ոչ ալ յափշտակել, մեզի փոխանցուած է անեղծ, այդ գեղագիծ երգերուն մէջ, ծաղիկներ երփնավառ ու բուրու մնաճոխ:

Սիրոյ երգեր են, մեյամաղձիկ ու հրայրքոտ՝ ինչպէս աշխարհիա բոլոր երկիրներուն նոյնատեսակ երգերը, բայց գե-

զեցկութեան հանդէպ խանդաղատագին յուզման մասնայատուկ երանդով մը: Աշխատանքի երգեր, երկայն կոչաղաղակներ՝ հարուստ ձայնորումներով, մէկ լեռնէն միւսը արձագանգելու սահմանուած և աշխատանքի մղելու «Ջան» եզր, եղբայրը, բարեկամը, գրեթէ սրտակիցը հայ երկրագործին:

Ու դարձեալ ողբեր, ուր լքումին ու պանդխտութեան ամբողջ արամութիւնը կ'արտաշնչուի ազատօրէն, որովհետեւ ո՛չ մեղսւորանք կը խառնուի անոր, ո՛չ բնովզում:

Եկեղեցական երգերը, նոյնպէս բարբառովին ժողովրդական, ոչինչ ունին այն քիչ մը վախկոտ յարգանքէն, որ մեր գրիգորեան երգեցողութիւնը կապուած կը պահէ նոյն իսկ իր յոյսի ու վստահութեան պահերուն մէջ. ատենք զեղումներ են հոգիի մը որ ինքզինքը ամբողջովին կը բանայ իր Աստուծոյն և անոր կը յանձնէ, սիրոյ խոյանքի մը մէջ, իր բոլոր մտածումներն ու իր կեանքն ամբողջ. անոնց մէջ թրթուալը կը զգացուի հրավառ ու միտտիքական հաւատքի մը՝ որ աւանց ճիգի կը հասնի յափշտակութեան կատարներուն:

ԼՈՒԻ ԼԱԼՈՒԱՅ

Մ Ա Ր Գ Ա Գ Ե Տ Ի Ն Ը

Երեսնին դարձուցած արեւին կողմը՝ որ հորիզոնին վրայ

**Ժ-ագ Նօրման, ֆը-
րանսացի բանաստեղծ եւ
վիպարիւր, հեղինակ շատ
մը մեծախօսութեանց եւ
կատակերգութեանց:**

մարը կը մտնէ իր փառայեղ պատանքին մէջ, խոչոր եգները ջուր խմելու կուգան այն առուէն, որ կը մզի մարմանդին մէջէն:

Լռին կ'ընկզմեն անոնք իրենց դունչներն ու անփոյթ գլուխները գե-

զեցիկ ջուրին ջինջ ու արագ հոսանքին մէջ՝ զոր կ'արիւնհաներկէ ճառագայթ մը:

Յետոյ, առանց տեսնելու, նայելով օտկիէ մեծ դունդին՝

որ կը բոցավառի իրենց աչքերուն մէջ, անոնք կ'որոճան մարդագետնին փափուկ ու թարմ խոտին երանութիւնը:

Իրենց դունչներն ի վար կը կախուի շողինքի թել մը՝ զոր արեւմարը վարդագոյն կը ներկէ. և ամէն ինչ իրենց հեզ ու պերճ կիսադէմքին վրայ կը մատնէ հանգչող էակը:

Սակայն և այնպէս իրիկուան մութը կը կոխէ. հովը աւելի կը զօրանայ լայն հովտին մէջ. բնութիւնը՝ ամօթխածութեամբ քօղարկուած, կը լիանայ խորհուրդով ու խաղաղութեամբ: Եւ օսկիէ գեղեցիկ արեգակը՝ խորասուզուելով ծովուն մէջ, ընկզմող նաւու մը պէս, վերջին ակնարկ մը կը նետէ պայծառաչուի խոչոր եզներուն ու կ'անհետանայ ստուերին մէջ:

ԺԱԳ ՆՈՐՄԱՆ

Ճ Ա Խ Ա Ր Ա Կ

Մանէ՛, մանէ՛, իմ նախարակ,
Մանէ՛ սպիտակ մալանչներ.
Մանէ՛ թելեր հաստ ու բարակ՝
Որ ես հոգամ իմ ցաւեր:

Ձէթ եմ ածեր ականջներդ,
Նոր շիներ եմ շրտըրիկ.
Դէ՛հ, շո՛ւտ շարժէ լայն թեւերդը,
Ոստեր շինէ սըրուրիկ:

Մանէ՛, մանէ՛, իմ նախարակ,
Լիսեռնիկդ պըտըտէ՛.
Մանէ՛ թելեր հաստ ու բարակ,
Իլկիդ վըրայ փաթաթէ՛:

Տիգրանիկըս գուլպայ չունի
Հանդը կ'երթայ ոտաբաց.

Ղազարոս Աղայեան (1840-1911), Կովկասահայ բանաստեղծ եւ գրող: Ունի մանկական սիրուն ստանաւորներ: Ղազարոս Աղայեան իր «Մայրենի լեզու» դասագրքերով շատ մեծ ծառայութիւն ըրած է Կովկասահայ մանուկներուն եւ մանկական գրականութեան:

Գաբրիէլըս չուխա չունի, Կ'ընէ անվերջ սուգ ու լաց:

Մանէ՛, մանէ՛, ի՛մ ճախարակ, Մանէ՛ սպիտակ փաթիլներ. Մանէ՛ թելեր հաստ ու բարակ՝ Որ ես հոգամ իմ ցաւեր:

Չըւալ չունինք, չաթու չունինք, Ոչ սամոտէն, ոչ պարան. Սյապէս աղքատ դեռ եղած չենք, Կըտրուեր է ամէն բան:

Դեռ հարս էի, որ գործեցի Քանի կարպետ, խալիչա. Բայց անոնցմէ զուրկ մընացի, Հիմա չունիմ մէկ քեչա:

Կարմիր օրըս երբ «եւացաւ եւ պարտք մընաց թէեւ քիչ,

Պարտատիրոջ սիրտն ալ սեւցաւ, Եկաւ տարաւ ամէն ինչ:

Մանէ՛, մանէ՛, ի՛մ ճախարակ, Մանէ՛ սպիտակ քուլաներ, Մանէ՛ թելեր հաստ ու բարակ, Որ ես հոգամ իմ ցաւեր:

ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅԵԱՆ

Բ Ի Է Ր Ք Ի Յ Ե Ա Ռ

Եղաւ վայրկեան մը մեր յեղափոխական կռիւի օրերուն մէջ՝ երբ ախլենի ու բանութեան սարսափելի ուժը քարացուց ամէն հաւատք, ամէն յոյս, և աղատութեան համար ամէն լաւատեսութիւն, ինչպէս ձմեռնային գիշերուան մէջ փոթորկալից ցուրտը կը սառեցնէ յանկարծ հողին երեսը ամէն կեանք ու կենդանութեան երակ:

ԲԻԷՐ ՔԻՅԵԱՌ

Մեր պատմութեան ամէնէն ողբերգական բայց ամէնէն մեծագործ շրջանը, այդ ծանր, այդ գալարուող օրերը՝ երբ յողթահարուած և ուժասպառ, հոգեվարք և արդէն ընաշինջ կարծուող ժողովուրդի մը կողմէ ճակատամարտի առաջին գիծը կուզային բռնել ո՛չ միայն բուռ մը մոլեռանդ անձնազոհներ, այլ և անոնց հետ կուշտ կուշտի, տարբեր ծագումով, տարբեր լեզուով և սարբեր երկիրներէ իրար գաած գաղափարի մարդիկ, ամէնքն ալ ընդգէմ միեւնոյն թշնամիին, պաշտպան ամէնքն ալ միեւնոյն դատին արդարութեանը:

Մեր յեղափոխութեան այն շրջանն էր ասիկա, ուր Հայկական Յաւը՝ իր մեծութեամբն ու սաստկութեամբը ազգային Ըլլալէ դադրելով՝ կը դառնար մարդկային, և, Հայկական Յեղափոխութիւնը, իր իրաւունքի և արիւնի ծփանքովը, կ'իյնար Եւրոպայի վրայ, ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհին վրայ, դէպի իրեն քաշելով բոլոր մեծ խղճմասանքները, իրաւասէրներու և արդարադատներու բոլոր շքեղ փաղտնգը:

Ցասման ու բողոքի առաջին ճիշը Ֆրանսայի կուրծքէն էր որ փրթաւ, հանրամարդկային խռէպներու աւանդապահ այն ազատասէր Ֆրանսային՝ որուն զաւակները, — Բլէմանսօ,

Բիէր Քիյեառ , Ժօռէս , Բրէսանսէ , Անաթօլ Ֆրանս , Սէմպա , Ռօպէրթի , Պէոար , — հռետար , ընկերաբան , խորհող , քաղաքագէտ ու քաղաքական գործիչներ , եղան մարտնչող մեզի հետ , եղան բողոքող ու գաղափարի ընկեր մեր դիմադրութեան բոլոր մարտկոցներուն վրայ :

Այսպէս է որ հոյակապ համատեղութիւն մը բողոքուեցաւ Փրօ-Արմենիայի չուրջը , դնելով անոր մէջ արդարութեան ու ժողովուրդի մը ազատագրութեան անվհատ հետապնդութիւնը : Եւ Բիէր Քիյեառի բարոյական կորովը և մեր գատին համար ունեցած անասան անձնութիւնը եղաւ ու մնաց մինչեւ վերջը վառարանը հայասիրակական այդ գործունէութեան՝ ոչ միայն Ֆրանսայի , այլ և զրեթէ ամբողջ Եւրոպայի մէջ : Իրբեւ խմբագրապետը Փրօ-Արմենիայի , Բիէր Քիյեառ ունեցաւ տարիներու անվհատ ու բեղմնաւոր աշխատակցութիւն մը հայ յեղափոխութեան՝ որուն նուիրեց իր տաղանդէն ու ժամանակէն , իր հոգածութենէն ու սրան այնքան բան՝ որքան չուզեցին թերեւս արամադրել հայ մտաւորականներէ շատերը : Բիէր Քիյեառի համար ո՛չ մեր ցեղը անձանօթ էր և ոչ ալ անոր տանջանքի աղբիւրը :

Պոլսոյ մէջ , աղետալի թուականէն առաջ , իրբեւ ուսուցիչ պետական և հայ վարժարաններու՝ տեսած էր անձամբ հայ ցեղին ընդունակութիւնները , մտաւորական արթնութիւնն ու կորովը , և կատարելապէս համոզուած պատմական այն ազնիւ դերին նկատմամբ , զոր պիտի կրնար կատարել Արևելքի մէջ այս հայաձական բայց խոստմնայից ժողովուրդը . տեսած էր նաեւ կոյր ու բթամիտ բռնակալութեան բոլոր խենթութիւնը , որուն կարմիր քմահաճոյքը կը սպաննէր կ'է ստեղծագործող միաքը , կ'է ստեղծագործող ձեռքը , կ'է ստեղծագործող ժողովուրդը : Գլուխը թէ ի՞նչ անսահման տանջարան մըն է բրնապետական Թուրքիան , և թէ այդ երկրին մէջ Հայկական Աշխարհը , որուն զաւակները ահամայ , դէնք վերցուցած էին յանուն ազատութեան և յանուն իրաւունքի , ի՞նչ զարհուրելի դժոխք մըն է :

Այս պատճառով էր որ իր գրութիւնները՝ Փրօ-Արմենիայի մէջ յատկապէս և միջազգային մամուլին մէջ ընդհանրապէս՝ ունէին բացառիկ կարեւորութիւն , կրկով խոր հմտութեան և ձեռնհասութեան դրոյժ Արևելքի — Թուրքիոյ — քաղաքական և ընկերային գործերուն նկատմամբ :

Մեծարանքի ու համակրութեան ինչ փաստ որ կարող ըլլանք ի յայտ բերել մեր ապատութեան ու յաղթանակին հետ ամրապէս կապուած անուան մը համար , պիտի չըլլայ երբեք փոխարինութիւն մը . ոչ իսկ ո՛ր և է վարձատրութիւն գործիչին գաղափարական աշխատանքին համար՝ որ իր բարոյական գոհացումը հետապնդուած նպատակին յաջողութեանը մէջ գտած է արդէն լիուլի :

Ոչ . այդ տեսակ սամիկ ու չքաւոր մտածում մը չի կրնար և կարելի չէ որ առաջնորդ ըլլայ մեր ժողովուրդին : Մեր յարգանքն ու սքանչացումը պիտի յայտնենք յանուն գաղափարի այն մաքրութեան և ուժին , որ Քիյեառներու և իր գործակիցներուն յատկանիշը եղաւ , յանուն միջազգայնական եղբայրութեան ու համամարդկային խաչաչնորուն՝ որոնք իրբեւ դրօշ իրենց տակ հաւաքեցին ճնշուած ու հարստահարուած ժողովուրդներուն ախոյեաններն ու բարեկամները , յանուն այն անձնութեան՝ որով ազատ քաղաքացին , ստեղծարելով աղբիւր իրարմէ բաժնող նախապաշարունները , քաղաքական սահմաններն ու ընկերային արգելքները , նուիրուեցաւ տկարին պաշտպանութեանը , ոգորելով բունութեան դէմ , ճակատաբաց ու համարձակ :

ՊՍՏՄԱՆԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Փրօ Արմենիա («Հայաստանի համար»), այն ֆրանսերէն հանդէսն է՝ որ Փարիզի մէջ հիմնուեցաւ Համիտեան Բռնակալութեան օրերուն , Հայոց դատը պաշտպանելու համար Եւրոպայի առջեւ : Անոր կ'աշխատակցէին ֆրանսացի ակաւաւոր գրողներ : Փրօ Արմենիա դադրեցաւ 1908ին՝ երբ հրատարակուեցաւ Սահմանադրութիւնը , սակայն ատենէ մը ի վեր վերստին սկսած է ըլլալ տեսնելի դարձեալ Փարիզի մէջ :

Դ Ժ Բ Ա Ն Տ Ը

1

Պորասուզուա՛ծ մտածումներու մէջ, վաղեմի նշանաւոր իմաստունը, Փիլօն, կը դեգերէր իր հայրենի քաղաքին շրջակայքը:

Քաղիու տանն, յանկարծ մըջնանոց մը նշմարեց: Արեւի փայլուն ճառագայթներէն տաքցած մըջիւնները կը վազվզէին իրենց բոյնին նեղ ու միայն իրենց յայտնի ճամբաներէն, և, դուրս ու ներս կը կրէին զանազան անտակ ծանրութիւններ: Կեանքը կ'եռար այս փոքրիկ կտոր մը հողին վրայ: Փիլօն հետաքրքրութեամբ կանգ առաւ և ծուկով, մատովը մըջնանոցէն դուրս քաշեց փոքրիկ, ժրջան մըջիւն մը, որ իր սղփակ ստրբրով՝ առաջ կը քշէր շատ ծանր, իրմէ երկու անգամ աւելի մեծ բան մը:

Մըջիւնը արագօրէն դառնալով, ճարպիկութեամբ դուրս ելաւ անոր մտաներուն մէջտեղէն և նորէն վազեց գէպի մըջնանոցը ու սկսաւ առաջ գլորել իր ծանրութիւնը:

Փիլօն կրկին անգամ հեռացուց զայն իր բոյնէն, բայց մըջիւնը դարձեալ նոյն ձեւով փախուսաւ սուաւ և շտապով դարձաւ մըջնանոցը:

— «Խեղճ թշուառ արարած, — մտածեց Փիլօն. ինչպէ՛ս կը շարժի անիկա այս աննշան, մանրիկ արարածներու խմբակին մէջ. և ս'ըքան թող է: Մարդն ալ այսպէս չէ՞...: Ան ալ չի՞ շարժիր այսպէս իր ամբողջ ուժովը, որպէս զի ասորի մարդկային խառնակ ու շիտթ կեանքին մէջ, մարդն ալ, այս անասնիկին պէս, ինքզինք որբ ու դժբախտ չղբաբ' երբ միայնակ է և առանձնացած իր նմաններէն: Օ՛, մոլորութիւն: Չեն գիտեր ս'չ մարդիկ և ոչ ալ մըջիւնները, թէ ուրախութիւնն ու երանութիւնը միայն սուրբ միայնութեան մէջ է. չեն գիտեր թէ մենք ծնած ենք միայն երկնային կեանքի համար:»

Փիլօն այսպէս մտածելով՝ առաջ անցաւ:

Եւ անա հանդիպեցաւ երկար տարիներու ծանրութեան տակ ծուած ծերունիի մը, որ մեծ հոգածութեամբ իր տանն առջեւ պողատու ծառ մը կը սնկէր:

— Խեղճ ծերունի, — ըսաւ Փիլօն անոր. ի՞նչ մտքով այդ ծառը կը սնկես. չէ՞ որ այդ եղջերենին պտուղ կուտայ 70 տարի յետոյ միայն. յոյս ունի՞ս որ այնքան երկար պիտի ապրիս:

— Ուսուցի՛չ, — պատասխանեց ծերունին, երբ ևս ծնայ, այս դաշտերուն մէջ տեսայ եղջերենիներ՝ որոնց վրայ արդէն կային հիւթալից, քաղցրահամ պտուղներ: Իմ նախորդներս սնկեր են ինձի համար, ևս ալ կը սնկեմ՝ իմ յետնորդներու համար:

Փիլօն քայլերն ուղղելով առաջ՝ հեռացաւ այդ տեղէն և կը մտածէր ինքնիրեն.

— «Ողորմի՛ ժարդիկ, մեր կեանքը շատ կարճ է. մենք մեր կեանքի ընթացքին հազիւ քիչ մը բան կրնանք ընել մեզի համար, սակայն դեռ կը մտածենք ապահովել այն մարդոց ալ ապագան՝ որոնք մեզմէ ետքը պիտի գան և անոնց կեանքն ալ պիտի ըլլայ նոյնքան կարճ ու անզօր: Օ՛, եթէ հասարակութեան օրէնքը ասոր մէջ է միայն, աշխարհիս վրայ աւելի մեծ մոլորութիւն չկայ՝ քան հասարակութիւնը:»

Արեւն արդէն կը խոնարհէր դէպի իր մուտքը, և Փիլօն՝ որ այնքան ալ հեռացած չէր այն տեղէն, ուր ծերունին ապագայի համար կը սնկէր պողատու ծառը, նստաւ խոտերուն վրայ՝ հանգստանալու: Եւ չի նշմարեց թէ ինչպէ՛ս իր ուժերն սկսան թուլնալ. ծանրացաւ գլուխը, պառկեցաւ գետինը և քնացաւ:

2

Եւ անա վերջացաւ գիշերը. անցաւ օր մը, անցան անոր վրայէն դարձեալ մէկ քանի օր ու գիշերներ, բայց Փիլօն դեռ քնացած էր խորունկ, անվրդով քունով: Աներեւոյթ

ձեռք մը անոր շուրջը կազմեց քարէ ծածկոց մը և դայն ան-
տեսանելի դարձուց մարդոց նայուածքներէն :

Մնացան տարիներ, փոխուեցան սերունդներ, չորցան ու
ջուրով լեցուեցան նոր դեռեր, բայց Փիլօն տարուած, ընկրդ-
մած էր խոր քունի մէջ :

Եւ երբ լրացաւ ճիշտ 70 տարին, քարէ ծածկոցը յան-
կարծ չքացաւ և Փիլօն արթնցաւ : Քնացածներու յատուկ
սովորութեամբ, չիեց աչքերը և երկինքին նայելով՝ ըսաւ .

— «Աս ս'ըքան երկար եմ քնացեր : Երբ որ քնացայ՝
կը մթնէր, իսկ հիմա արդէն կէսօր է :»

Փիլօն ուշադրութեամբ նայեցաւ շուրջը և յանկարծ դի-
տեսց որ իրմէ քիչ մը հեռուն կը գտնուի մեծ, ճիւղառատ
ծառ մը՝ ծանրացած հիւթալի, քաղցրահամ պտուղներով :

— «Աս ի՞նչ հրաշք է, — մտածեց Փիլօն, երբ ես պաւ-
կեցայ քնանալու, այս ծառը չի կար : Չի կրնար պատահիլ որ
այն ծերունիին սնկած ծառը մէկ գիշերուան մէջ այսքան
աճի :»

Եւ ա՛նա տեսաւ որ դէպի ծառը կը վազէ մանուկ մը և
կը սկսի քազել պտուղները : Փիլօն դարմացած՝ մօտեցաւ անոր :

— Ո՞վ է անիւր այս ծառը, — հարցուց մանուկին :

Մանուկը խնդաց .

— Հասկնալի է որ ո՛չ ես, ոչ ալ իմ հայրս : Չե՞ս գիտեր
թէ քանի տարի պէտք է սպասել որ այսպիսի պտուղներ
կարողանայ տալ ծառը : Հայրս կը պատմէ որ այս ծառը սնկեր
է իմ պապս :

— Ատուռա՛ճ իմ, — բացագանչեց Փիլօն, ուրեմն ես
քնացեր եմ ամբողջ 70 տարի :

Եւ յուզուած, չիտթած, ու խուլուած սրտով հեռացաւ
այդ տեղէն : Ինչքան որ գիտեց իր շրջապատը, չի կրցաւ
գտնել առաջուրէն մնացած ո՛ր և է բան : Կորսուած էր հին
ճամբան. չքացիւր էին հին ծառերն ու սուները և անոնց եր-
կայնքն ի վար տարածուող ուղիները : Իր շուրջն ամբողջովին
նոր էր ամէն ինչ :

Իրիկուան դէմ, պատահաբար ինկաւ այն ճամբան՝ որ
կը տանէր իր ծննդավայր քաղաքը :

Չորս կողմը մարդիկ. հրապարակներուն վրայ կ'ուար
կեանքը : Փիլօն ազահութեամբ նայեցաւ շուրջը, անցող-գար-
ձողներուն երեսները՝ աշխատելով անոնց մէջ ճանչնալ ո՛ր և է
ծանօթ մը :

Բայց ծանօթներ չկային. ոչ ոք չի ճանչցաւ, ոչ ոք չի
բարեւեց զինք. ոչ ոք ուշադրութիւն չի դարձուց իրեն և ոչ
ոք չի խօսեցաւ իր հետ :

Օտար բոլորովին, մինակ կանգնած էր անխիա ամբողջին
մէջ՝ որպէս թէ գտնուէր անապատ մը կամ լիբան մը ցուրտ
գազաթիւն վրայ : Հառաչեց Փիլօն :

— «Այստեղ, այսքան բազմութեան մէջ չկան ինձի
ո՛չ ընկերներ և ոչ ծանօթներ : Հիմա պէտք է շտապել տուն
և տեսնել թէ արդեօք ազգակիներէս մարդ մնացե՞ր է թէ ոչ :»

3

Եւ մեծ անհանգստութեամբ Փիլօն քաշելով մտաւ իրենց
տունը, և տեսաւ թէ տան տէրը — հասուն, պատկառելի տա-
րիքով մարդ մը — դազկեահին մօտ կեցած՝ կ'աշխատի : Անոր
քով կինը բուրդ կը մանէ, իսկ անոնց չորս կողմը ուրախ
ազմու կով կը խազան մանուկները :

Երբ Փիլօն ներս մտաւ, տան տէրը թողուց աշխատան-
քը, կինն՝ իր բուրդը, մանուկներն ընդհատեցին իրենց խաղը
և ամէնքը մէկանց դարձուցին իրենց աչքերը դէպի ներս
մտնող անծանօթը :

— Կրնա՞մ արդեօք այստեղ տեսնել Փիլօնին զաւակը, —
հանդարտօրէն հարցուց Փիլօն :

— Օ՛, ո՛չ, հառաչեց տան տէրը. Փիլօնին որդին, իմ
հայրս՝ բարեպաշտ Սիմոնը, վաղուց մեռեր է :

— Այդպէ՛ս, ուրեմն դուն իմ թո՛ւս ես : Ես քու
պա՛պը եմ :

Այսպէս ըսելով՝ Փիլօն վազեց անոր քով և ուղեց գըրկեղ զայն իր թեւերուն մէջ՝ բայց թոռը կամաց մը ետ հրեց զայն :

— Ես քեզ չեմ ճանչնար, կրբեք չեմ տեսեր քեզ : Ուրեմն, գնա՛ ճամբադ, բարձր մարդ :

Այսպէս պատասխանելով, սան տէրը ողորմութիւն սուաւ անոր և ճամբու դրաւ :

Հարազատներու մէջ եւս Փիլօն մնաց միայնակ, չճանչցուած, օտար : Ուստի, դուրս ելլելով, հեռացաւ տունէն, տիրութեամբ համակուած :

Գլխիկոր, հոգիով վշտահար՝ գնաց գիտնականներու ճեմարանը, ուր անցեալին մէջ այնքան գովասանքներ և պատիւներ էին շուայեր իրեն :

Կը մտածէր անիկա .

— «Իրա՛ւ այստեղ՝ ուր իմ կեանքիս երջանիկ և լաւագոյն տարիներն են անցեր, ոչ մէկուն սիրտը պիտի բացուի ինձի և ընդունի զիս :»

Փիլօն մտասոյց, մտաւ ճեմարանը : Հսեց թէ ինչպէս գիտական վէճերու մէջ կը յիշուի և յաճախ կը կրկնուի իր անունը, — «Այսինչ կարծիքն է յայտներ Փիլօն, այսպիսի սկզբունք մըն է դրեր Փիլօն, այնինչ օրինակն է բերեր Փիլօն», և ին. և այլն :

Եւ ամէնքը իր վրայ կը խօսէին, իբրեւ վաղուց մուածի մը վրայ :

— Փիլօնը. և՛ս եմ Փիլօնը, — բացազանչեց անիկա վշտալից հոգիով, և իր ձայնը ընդհատեց ու ծածկեց վիճող գիտնականներուն ձայները :

Բազմութիւնը լռեց : Բոլոր գիտնականները նայեցան անոր, բայց խուլ ու անտարբեր մնացին դէպի իր խօսքերը . ցուրտ լռութիւն մը տիրեց և կասկածոտ նայուածքներու միայն արժանացաւ անիկա . ոչ ոք հաւատաց իրեն : Ընամարանին մէջ ալ չի վայելեց արժանի ուշադրութիւն :

Փիլօն դուրս ելաւ այս տեղէն ալ :

— «Յա՛ւ է, ցա՛ւ է, — կը ծեծէր անիկա դառնութեամբ իր կուրծքը : Միայնութեանս ցաւը անտանկի է ինձի : Այսպէս չեմ կրնար ապրիլ, Աստուած, — բացազանչեց անիկա . տո՛ւր ինձի, Աստուած, կա՛մ հաղորդակցութիւն մարդոց հետ, կա՛մ մահ :»

— Հիմա հասկցար, — լսուեցաւ վերէն :

Եւ Աստուած խղճաց անոր վրայ, ու նոյն գիշերը Փիլօն աւանդեց իր հոգին : X

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Փիլօն, որ կը կոչուի նաեւ Հրեայ Փիլօն, յոյն փիլիսոփայ մըն է՝ ծագումով Հրեայ, որ ծնած է Աղեքսանդրիոյ մէջ՝ Քրիստոսէ 20 տարի առաջ :

ԹՈՉՈՒՆՆԵՐՈՒՆ ՄԱՆԸ

Վառարանիս մօտը, յաճախ, կը խորհիմ լո՛ւռ, Յուրտէն սառած թռչնիկի մը անէանքին՝ Անտառներուն, պուրակներուն մէջ կամ այլուր : Ձմրան երկար օրերուն մէջ գորշ, տխրագին, Ամալյացած բոյներն անտէր գոր կը լըքեն, Միշտ կ'օրօրուին հովէն, մուայ երկինքին տակ :

Ո՛րքան փոքրիկ հէք թռչուններ՝ ցուրտէն, փուքէն Պիտի մեռնին սա ձըմեռուան մէջ դժնդակ : Մանիշակի քաղին ատեն, սակայն, երբոր երթանք շրջիլ մարմանդներուն վրայ հեշտին, Ձենք գտներ հոն իրենց փափուկ կմախքն անգօր . Թռչունները, մեռնելու մօտ, կը պահուրտին :

Քարգ. Տեղ. Ժ. ՍՍՏԱՊԱԼԵԱՆ

ՅԱՆԱՊՈՒԱ ԳՈՒԷ

ԱՇՈՒՂ ՄՈՒՇՕՆ

Պահ մը թողունք. Թո՛ռնիկ, մեր կենդանի դաշտը, արի
երթանք մեռելոց դաշտին այցելութիւն ընենք, Գիտե՛ս,

Միլիթիչ Կարգիկոս Խարմեան (1820 - 1907), ընկի վանեցի, որ առաջին անգամն ըլլալով Հայաստանի մէջ, վանի վարագայ վանքը՝ Տիւմնած է սպարան ու թերթ: Գրած է շատ մը գիրքեր. եղած է մեծ հայրենասէր, աքսորուած է Համիտի կառավարութեան կողմէ երուսաղէմ, ապա Կաթողիկոս ընտրուած է եւ դարձած էջմիածին: Վերի կտորը առնուած է իր «Պատիկ եւ Թռռնիկ» գրքէն:

մահը տակաւ-տակաւ կը մօտենայ Պապկին. կ'ուզեմ որ վերջին անգամ, քանի կենդանի եմ, սաքովս երթամ չրջիմ մեռելոց ննջարանը, մինչեւ այն օրը՝ երբ զիս նաշին վրայ դրած, «Բանդ Աստուած» ըսելով կը բերին կը դնեն գերեզման, ես ալ կը հանգչիմ մեր պապերուն ծոցը:

Գերեզմաններն ալ մեզի համար մի մի խօսուն դասարան են: Խաչքարեր և մեռելներու յիշատակներ դեռ կը խօսին մեզի հետ: Տեսնանք թէ հին ժամանակի մէջ ի՞նչ մարդիկ ծներ, եկեր են աշխարհ, ապրեր են, գործեր են թէ՛ բարի թէ՛ չար, և դարձեալ թողեր են աշխարհ, արեւ ու կեանք, տուն ու ընտանիք, մտեր ծածկուեր են մեռելներու այս մութ աշխարհին մէջ:

Ամէն քրիստոնէի գերեզմանին վրայ մէկ մէկ խաչքար անկուած է, վրան գրած են մեռնողին անունն ու կեանքը, որ տեսնողը կարդայ և ողորմիս տայ:

Կարդանք ուրեմն, Թո՛ռնիկ, այդ հին ու նոր յիշա-

տակարանները. տեսնանք թէ ի՞նչ հարուստ տանուտէրեր և այլ աշխատաւոր ու նշանաւոր մարդիկ եղած են գիւղական ժողովուրդի դասէն, որոնց անցեալ կեանքն առաքինութեան դասեր են մեզի համար:

Գիտե՛ս, կան այնպիսի մեռելներ, որ մինչեւ ի կատարած աշխարհի կը խօսին մեզի հետ: Գրքերով կը խօսին, անմահ յիշատակներով կը խօսին, գերեզմանի քարերով կը խօսին:

... Երթանք մեր աւերակ Աստուածածնայ վանքը, որուն տաճարը միայն սղ մնացած է. այդ տաճարին դուրսի պատին տակ, աղբիւր մը կը բղխի տաճարին հիմին տակէն, և աղբիւրին մօտ հաստաբուն ուռենի ծառ մը անկուած է:

Աւանդաբար կ'ըսեն թէ այդտեղ անյիշատակ գերեզման մը կայ՝ առանց խաչքարի, և այդ գերեզմանը Աշուղ Մուշոյինն է:

Աշուղները աշխարհիս վրայ աննշան համարուած աղքատ մարդիկ են, ո՛վ պիտի անոնց հոգին հոգայ, կամ յիշատակը պատուէ և խաչքար մը անկէ անոնց գերեզմանին վրայ: Բայց երջանիկ է աշուղ Մուշօն, որովհետեւ իր գերեզմանաքարը Աստուածածնայ փոքրիկ տաճարն է, որուն հովանիին տակ կը հանգչի արդար հոգի Մուշօն:

... Գիտե՛ս, Թո՛ռնիկ, աշուղները ազատ կեանք սիրող մարդիկ են, անաչէն չեն: Իրաւ է որ շատ սիրահարական երգեր ունին, բայց իրենք ամուսնանալ շատ չ'են սիրեր:

... Աշուղները անտուն, անընչասէր, թափառական մարդիկ են: Միայն սաղ մը ունին, կը ձգեն թեւերնուն և կը շրջին գեղէ գեղ, ուր որ հարսնիք կամ հոգեծաշ ըլլայ, անհրաւէր, ազատ կերպով կ'երթան: Գիտեն պարագային յարմար ուրախական և ողբական երգեր ու խաղեր կանչել:

Ձմեռ ժամանակն իրենց համար շատ նպաստաւոր է, երբ գեղացիք դաշտային աշխատութենէն կը դադրին՝ տաք և խոտները կը քաշուին. մանաւանդ երբ լսեն թէ աշուղ է եկեր գեղը, ամէն տեղերէ կուգան, կը հաւաքուին: Երգա-

հան աշուղը կը սկսի իր խաղն ու հէքեաթը: Տեսնանս դուն, թոռնիկ, որչափ զմայլելով մտիկ կ'ընէ մեր անգիր ու պարզամիտ ժողովուրդը: անոր համար աշուղը՝ տիրացուէն շատ գերազանց է, վարդապետի քարոզէն աւելի՝ հէքեաթին անուշ է:

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ՈՐԲԵՐՈՒՆ ԿԱՂԱՆԴԸ

Երբ լուսաւոր ու տաքուկ վեհարանէն ներս մասն՝ մէկէն այլափոխուեցաւ իրենց սովորաբար ցուրտ դէմքը:

Տասնեւհինգն ալ, ընդարձակ սենեակին լուսեթեան մէջ, աւելի արագ ու աղմկալի կը շնչէին, անձկութեամբ դիտելով բոլորչի սեղանին վրայ դիւռած գոյնզգոյն ծրարները՝ որոնց երանգը ձեղունէն կախուած մեծ լամբարին լոյսով կը սաստկանար:

Ցիգրան Զեօկիւրեան, թրքահայ երիտասարդ գրագէտ եւ ուսուցիչ: Կրած է Վախիճ անունով վէպը, որմէ անուում է վերի հատուածը:

Առաջին գոհունակ տպաւորութեան մեղմանայէն վերջ, կը սկսէր զարմացման ու հետաքրքրութեան չրջանը: Իրաւ որ շատ տարբերութիւն կայ որբերու յարկաբաժնին ու վեհարանին միջեւ: Ծիծաղելի է սա վեհարան պատուանունը. չես գիտեր որ յիմարը զբեր է, իբր թէ կաթողիկոսի մը սրահը եղած ըլլար այս քառակուսի, մեծ սենեակը: Տղաք կը դիտէին որմերուն վրայ գտնուող քանի մը պատկերները, որոնց իւրաքանչիւրը հաւանութեան և հիացման զուսպ աղաղակի մը անդի կուտար:

Ամէնէն առաջին ակնարկները Հայրիկին վրայ կ'իյնային,

որ գլուխը բաց, լայնաճակատ, մորուեղ, իր խոր աչքերով կը տիրէ սենեակին. յետոյ՝ Գէորգ Գ. Կաթողիկոսին վրայ, լրջադէմ ու երկայնամօրուս, որուն գորշութիւնը կ'եղծեն երկու ձերմակ սահանքներ. ի վերջոյ սեւեռելով՝ սեւ վեղարին տակէն ծաղկող զեղանի և շէնչող դէմքի մը՝ Եսայի պատրիարքին:

Երկարօրէն գննեցին Մայր Հայաստանին, առանց չըջանալի նկար մը, դրան հանդիպակաց պատին վրայ գամուած: Վարսերը թափած, աւերակներու վրայ նստած աղջիկ մըն էր ան, որ բան մը չէր արտայայտեր, բայց իր անունէն կարելի էր ամբողջ ողբերգութիւն մը հանել և զգալ: Տղաք ալ այդպէս կ'ընէին երեւի. երկարօրէն վիճեցան ու բացատրութիւններ տուին, ի վերջոյ աչքերնին իջեցնելու համար կարմիր կերպասէ վարագոյրներուն ու թաւիչէ բազմոցներուն:

Այս ամէնը նոր էին իրենց համար, մանաւանդ յախճապակիէ ջերմոցը՝ ուր դեղին բոցը կը ճարճատէր:

Հիմա տեղաւարուիլ կը սկսէին. այդ պահուն իրենց անհանգստութիւնը ակներեւ էր. միջավայրին նորութենէն ազդուած՝ ինքզինքնին անոր օտար կը զգային, քանի որ կը ջանային ձեռքովն ծածկել իրենց զգեստներուն պատուածքները:

Այս առաջին անգամն էր որ վանքի մեր թաղին մէջ տողոց այցելութիւնը կ'ընդունէինք, և չեմ գիտեր ի՞նչու շատ յարգելի հիւրերու տպաւորութիւնը կ'ընէին վրաս: Բայց ո՞վ պիտի խզէր տիրող այդ անախորժ լուսեթիւնը:

— Է՛, տղաք, բարի՛ հրամեցիք, բարո՞վ, հաղա՞ր բարով, դուք ալ այս կողմերը կուգայի՞ք...

Վանահօր կատակին վրայ՝ ծիծաղն ընդհանուր եղաւ: Տաքուկ էր սրահը ու մանաւանդ Վարդան Հայր սուրբը տաքոցած էր ստամոքսն ալ:

Սկսանք հարցումներու, ծիծաղելի խօսքերու, ու արդէն քիչ վերջ վեհարանին միջնորդար հրճուալից արձուկով լեցուած էր: Տղաք ընտանի ու համարձակ դարձան. կ'երգէին հայրե-

նական պարերգներ, որոնց չափով մէկ քանինները պարեցին. հաճոյքով կը հետեւէի իրենց ոտքի խոհեմ շարժումներուն, յետոյ անոնց երազութեամբն ու խանդին:

Պարերէն վերջ, Հայաստանի հերոսական երգերու շարքը սկսաւ՝ տարտամ ու երկարածիգ շեշտերով: Շատ լսած եմ այդ երգերը, բայց անոնք չեմ գիտեր ինչու լեցուցին զիս խոր յուզումով. նոյն յուզումը կը զգայի ամէնուն քով ալ:

— Ամէն յոյս մարեցաւ ուրեմն, կրկնեցի՝ Եղիազարին դառնալով:

— Ո՛չ, Հայր Սուրբ, օր մը մեր ցեղը հսկայի մը նման պիտի վերականգնի՝ անիրաւ աշխարհին առաջ:

Երգերուն տպաւորութիւնը՝ Պ. Ալեքսանդրի սարքած խաղերով անհետացաւ. այդ միջոցին Վանահայրը վաղեմի ճարտարութիւններ կը կենդանացնէր՝ անասունի ձայներ կեղծելով.

— Մի՛ւլ, մի՛ւլ... հա՛վ, հա՛վ... Փը՛... Փը՛... ը՛ֆ... տղաք տեղերնուն կը ցատկէին, իրարու վրայ իյնալու աստիճան խնդալէն կը ջարդուէին, յոգնաբեկ մէջքերնին կը բռնէին, մինչ իրենց աչքերէն արցունք կը վազէր:

Վերջը վերջը վանահօր տաղանդը սովորական դարձաւ: Կարգը զուարճալի անէկթոսներուն էր: Բոլորն ալ մէկ մէկ բան պատմեցին:

Վանքին բնակչութիւնը հոն էր՝ Վեհարանին մէջ:

Դուրսը ձիւնամբրիկ կար. անոր շունչը կուգար շոգեծածկ ապակիներուն չիմացուած եղանակներ ըսել. բաւական մը ունկնդրեցի ձմեռ գիշերներու վրդովուած սրտին չիսթ արտփուններուն:

Քաղաքէն քանի մը երիտասարդներ՝ կաղանդի աւթիւ, գուրգուրանքի փափուկ զգացումով մը, հակառակ ձիւնինփուքին՝ իրր համեստ նուէր՝ բերած էին գունաւոր թղթածրարներ, լի գոյնզգոյն շաքարով:

Մրարները բացուելով՝ անակնկալներ իրարու յաջորդեցին. մէկուն փոքր ջրաներկի տուփ մը կ'եկէր. ուրիշ մը սա-

տափէ գրիչ մը կը խաղցնէր ափին մէջ. մէկ քանի հոգի կը զմայլէին գրչատուփի մը կազմածին վրայ, — մինչ փոքրերը թմրիկներ կը դափէին, կանաչ, կարմիր, լուրթ կապոյտ սրնգափողերու վրայ փչելով իւրայատուկ հրճուանքի մը թելադրած եղանակները: Վեհերանը անտանելի քրքիջներով, աղաղակով կը լեցուէր, մինչ կէս գիշեր էր արդէն:

Թերեւս որմերուն վրայ հանգչող այդ անտարբեր հայրապետները՝ երբեք ասանկ եռուզուռի մը ականատես եղած չէին:

ՏԻԳՐԱՆ ԶԷՕԿԻՒՐԵԱՆ

ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ԵՐԳԸ

Ազատ Աստուածն այն օրէն՝
Երբ հանեցաւ շունչ փչել,
Իմ հողանիւթ շինուածքին
Կենդանութիւն պարգեւել,
Ես անբարբառ մի մանուկ՝
Երկու ձեռքս պարզեցի
Եւ իմ անզօր թեւերով
Ազատութիւն գրկեցի:

Մինչ գիշերը անհանգիստ
Օրրանիս մէջ կապկապուած
Կուլայի ես անդադար՝
Մօրս բունը խանգարած,
Կը խնդրէի ես անկէ
Բազուկներս արծակել,
Ես այն օրէն ուխտեցի
Ազատութիւնը սիրել:

Միխայէլ Նալբանդեան (1829-1866), Կովկասահայ բանաստեղծ ու հրատարակագիր. ծնած է նոր Նախիջևան եւ մեռած է աքսորավայրի մէջ՝ Սարաթով նահանգի (Ռուսաստան) Կամիշին քաղաքը, հիւժուած ու մաշած բանաստեղծ տառապանքներէն իր բանաստեղծութիւններէն շատերը կ'երգուին իբր երգ, ինչպէս «Մանկութեան Օրեր», «Մեր Հայրենիք», «Յուրջ Փնց» եւն.:

Թող դա՛ւ դընէ թշնամին.
 Ես մինչ ի մահ, կախաղան,
 Մինչեւ անարգ մահու սիւն՝
 Պիտի գոռամ, պիտ կրկնեմ
 Անդադար ազատութիւն:

ՄԻՔԱՅԷԼ ՆԱԼԲԱՆԵԱՆ

Թոթով լեզուիս մինչ կապեր
 Արծակուեցան, բացուեցան,
 Մինչ ծնողքս իմ ծայնէս
 Խնդացին ու բերկրեցան՝
 Նախկին խօսքն որ ես ըսի,
 Չէր հայր, կամ մայր, կամ այլին,
 Ազատութիւն դուրս թռաւ
 Իմ մանկական բերանէս:

«Ազատութիւն», ինձ կրկնեց
 Ճակատագիրը վերեւէն.
 «Ազատութեա՛ն դուն զինուոր
 «Կ'ուզես գրուիլ այս օրէն:
 «Մհ, փրշոտ է ճանապարհդ,
 «Քեզ շատ փորձանք կըսպասէ.
 «Ազատութիւն սիրողին,
 «Այս աշխարհս խիստ նեղ է:»

— Ազատութիւն, գոչեցի,
 Թո՛ղ որոտայ իմ գլխին՝
 Փայլակ, կայծակ, հուր երկաթ,

“ՂՈԳ” ԻՆ ՀԷՔԵԱԹԸ

Կար չկար, մայր մը կար: Բարի Աստուածը անոր որդի մը պարզեւած էր. բայց, այնքան աղքատ ու միայնակ էր՝ որ մէկը չունէր իր զաւկին կնքահայր ըլլալու: Եւ կը հառաչէր ու կը մտածէր. «Ի՛նչպէս կնքահայր մը գտնեմ:»

Իրկուն մը, կը մութը վրայ հասաւ: անոր քով եկաւ կին մը, որ սեւ մազեր ունէր և սեւ քօղ մը քաշած էր գլխին: Անիկա ըսաւ.

— Ես կ'ուզեմ որդուդ կնքահայրն ըլլալ. հոգ պիտի տանիմ և պիտի աշխատիմ որ լաւ մարդ դառնայ ան և չթողու որ իր ծնողքը անօթի մեռնին: Բայց ասոր փոխարէն, անոր հոգին ինձի պիտի տաս դուն:

Մայրը դողդղաց ու ըսաւ.

— Ո՛վ ես դուն:

— Ես Հոգն եմ, — պատասխանեց սպիտակահեր կինը: Եւ մայրը շատ արցունք թափեց. բայց, որովհետեւ մեծ կարօտութեան մէջ էր, իր որդուն հոգին տուաւ կնոջը, ան ալ, ասոր փոխարէն, որդուն կնքամայրն եղաւ:

Ու անոր որդին աճեցաւ, մեծցաւ ու չարքաշ կերպով կ'աշխատէր իր ապրուստն հայթայթելու: Բայց, որովհետեւ հոգի չունէր, ուստի չունէր նաև ո՛չ ուրախութիւն, ո՛չ երկտասարդութիւն. յաճախ կը նայէր մօրը՝ կշտամբալից աչքերով. կարծես կ'ուզէր ըսել անոր. «Մայր, ո՛ւր է իմ հոգիս:»

Եւ տխրեցաւ մայրը ու ելաւ որ զաւկին համար հոգի մը գտնէ:

Հեռման Զուգերման, ժամանակակից գերմանականաւոր վիպասան ու թատերագիր: Իր թատերադերէն մէկ քանիները թարգմանուած են հայերէնի ու ներկայացուած՝ Թէ՛ Կովկաս, Թէ՛ Պոլիս: Վիպական գլոխ-գործոց մըն է «Հոգը», որ հայերէնի թարգմանուած է Կովկասի Հայոց հրատարակչական Ընկերութեան կողմէ:

Անիկա հարցուց երկինքի աստղերուն .

— Չէ՞ք ուզեր անոր հոգի մը տալ :

Բայց աստղերը ըսին .

— Չարժեք , շատ ցած է ան :

Եւ անիկա հարցուց դաշտի ծաղիկներուն ու ծաղիկները ըսին .

— Չարժեք , շատ սգեղ է ան :

Եւ հարցուց ծառերու թռչուններուն , ու թռչուններն ըսին .

— Չարժեք , շատ ախուր է ան :

Եւ հարցուց բարձր ծառերուն , ու ծառերն ըսին .

— Չարժեք , շատ խոնարհ է ան :

Եւ հարցուց խորագէտ օձերուն , ու օձերն ըսին .

— Չարժեք , շատ միամիտ է ան :

Ու մայրը լալով՝ գնաց իր ճամբան : Անտառին մէջ իրեն պատահեցաւ դեռատի , գեղեցիկ իշխանուհի մը , որ չըջապաւտուած էր պալատական բամբիչներով :

Եւ որովհետեւ իշխանուհին տեսաւ մօրը լացը , վար իջաւ իր նոժոյգէն , առաւ զայն իր հետ ու սարսաւ արքունիքը , որ համակ ոսկիէ ու արծաթէ էր շինուած :

Հոն , հարցուց անոր .

-- Ըսէ՛ , ինչո՞ւ կուլաս :

Ու մայրը իշխանուհիին պատմեց իր ցաւը . ըսաւ թէ գաւազը չի կրնար ո՛չ հոգի մը գտնել , ո՛չ ուրախութիւն , ոչ ալ երիտասարդութիւն :

Այն ատեն , իշխանուհին ըսաւ .

— Ես չեմ կրնար մարդոց լացը տեսնել . գիտե՛ս ի՞նչ , ես իմ հոգիս կուտամ անոր :

Մայրը ծռեցաւ ու համբուրեց անոր ձեռքերը :

• — Բայց ես առանց պայմանի չեմ ընել արդ բանը , — աւելցուց իշխանուհին . պէտք է որ ինքը անձամբ գայ եւ խնդրէ զայն :

Մայրը շտապեց իր սրդուն քով , բայց «Հոգ»ը իր սեւ

քօղը ձգեր էր սրդուն գլուխը , այնպէս որ կուրցեր էր անիկա ու չէր տեսնել իշխանուհին :

Ու մայրը խնդրեց .

— Սիրելի Հոգ , թո՛ղ , ազատէ զայն :

Բայց Հոգը կը ժպտէր . . . ու ո՛վ որ անոր ժպտիլը տեսնէր , ստիպուած էր լալ :

— Ի՞նք պէտք է ազատէ զինքը , պատասխանեց Հոգը :

— Ի՞նչ ընելու է , — հարցուց մայրը :

— Պէտք է ինձի դո՛հէ այն ամէն բանը որ կը սիրէ :

Վշտացաւ մայրը . . . անկողին ինկաւ . . . ու մեռաւ :

Բայց իշխանուհին մինչեւ այսօր ալ կը սպասէ իր փեսայուին . . . : ՇԵՐՄԱՆ ԶՈՒԴԵՐՄԱՆ

Գ Ա Յ Լ Ի Ն Մ Ա Ղ Ը

1.

Քոցավառ լուսնին վրայէն ամպերը կը վազէին՝ ինչպէս մուխը կը փակչի հրդեհին վրայէն .

և անտաւը սեւ էր մինչեւ հորիզոնը : Անձայն կը քայլէինք խոնաւ դալարիքին , թանձր ցախերուն ու բարձր վառենիներուն մէջէն , երբ եղեւիններու տակ՝ նշմարեցինք մեծ եղունգի հետքեր , զոր գետինը թողած էին թափառովի գայլերը՝ որոնց ետեւէն ինկած էինք :

Ալֆրէտ օր Վիգնի (1797—1863), ֆրանսացի մեծահռչակ բանաստեղծ, թատերագիր եւ վիպասան :

Ականջ դրինք , շունչերնիս բռնած և քայլերնիս աւկախ : Ոչ անտառը , ոչ դաշտը օդին մէջ հառաչ չէին արձակեր . սգաւոր հողմայոյցը կը ճչէր երկինքին մէջ , որովհետեւ , հողը գետնէն շատ բարձր

Թուշելով՝ մենաւոր աշտարակներուն միայն կը դպցնէր իր ոտքերը, և վարի կաղնիները, դէպի փայտերը ծուած, իրենց արմուկին վրայ՝ պառկած քնացած կը թուէին:

Բան մը ուրեմն չէր բզզար, երբ, գլուխը հակելով, հետախոյզ որսորդներէն ամէնէն ծերը գետինը պառկեցաւ ու աւազը գննեց. քիչ յետոյ, ինքը որ երբեք չէ սխալած, ցած ձայնով յայտարարեց թէ այդ նոր փորուած հետքերը անցքը կը հաստատէին երկու մեծ եղջերուագայլի և երկու գայլի ձագի:

Այն ատեն, ամէնքս դանակնիս պատրաստեցինք, և ծածկելով մեր հրացաններն ու անոնց շատ ճերմակ շողիւնը, քայլ առ քայլ կը յառաջանայինք՝ ոտները մէկդի ընելով:

Մեզմէ երեքը կանգ առին. և ես, փնտուելով ինչ որ անոնք տեսեր էին, յանկարծ նշմարեցի երկու աչք որ կը վառէին. և քիչ մը անդին տեսայ չորս թեթիւ ստուերներ որ կը պարէին լուսնին տակ՝ ցախերուն մէջտեղը, ինչպէս ամէն օր մեր աչքին առջև զուարթ բարակները կ'ընեն մեծ ազմուկով՝ երբ իրենց տէրը դառնայ: Ձեռով անոնց կը նմանէին, ու պարերնին ալ նման էր անոնց պարին:

Բայց գայլին զաւակները լռիկ կը խաղալին, լաւ գիտնալով թէ երկու քայլ անդին, իր պատերուն մէջ կէս-քուն պառկած է մարդը՝ իրենց թշնամին: Հայրը ոտքի վրայ էր. իսկ աւելի հեռուն, ծառի մը կրթնած, իր էգը կը հանգչէր, ինչպէս այն մարմարէ մատակ-գայլը՝ զոր Հոովմայեցիք կը պաշտէին և որուն մագրտ փորը Հոեմոսն: ու Հոոմուլտը կը պահպանէր:

Փայլը եկաւ նստաւ, երկու սրունգները ցից՝ կեռ եղունգները աւազին մէջ խրած: Կորսուած էր, քանի որ յանկարծակիի բերինք զինքը. նահանջն անհնար, բոլոր ճամբաները բռնուած: Այն ատեն իր հրավառ կլափին մէջ առաւ ամէնէն խիզախ շանը դողդոջուն վիզը, և իր երկաթէ կզակը ալ չի բացաւ՝ հակառակ մեր գնդակներուն՝ որ իր մարմնին մէջէն կ'անցնէին, և հակառակ մեր սուր գանակներուն որ, արքցան-

ներու պէս, իր լայն աղիքներուն մէջ իրարու կը հանդիպէին, չի բացաւ՝ մինչև վերջին վայրկեանը, երբ շունը, խեղդուած, իրմէ շատ առաջ մեռած, իր ոտքերուն տակ թաւալեցաւ: Փայլն այն ատեն թողուց զայն ու մեղի նայեցաւ:

Դանակները անոր կուշար կը մնային մինչև երախակալը և զայն իր արիւնով ողողուած դալարիքին կը գամէին, մեր հրացանները չարաշուք մահիկի մը ձեռով կը պաշարէին զայն: Հեղ մըն ալ մեղի նայեցաւ, յետոյ պառկեցաւ նորէն, բերնին վրայ թափած արիւնը լղելով. և առանց գիտնալ զիջանկու թէ ինչ կերպով կորսուեցաւ, գոցեց աչքերը ու մեռաւ առանց ճիչ մը արձակելու:

2.

Ճակատս դրի անվառօղ հրացանիս ու սկսայ մտմտալ. ալ ձեռքս առաջ չի գնաց որ մատակն ու ձաքերը հարածէի, որոնք երեքն ալ ուզած էին անոր սպասել, և կարծեմ եթէ երկու կորիւնները չըլլային՝ գեղեցիկ ու մաւալ այրին պիտի չլիզուէր որ ան մինակ կրէր մեծ դժբախտութիւնը. բայց իր պարտքն էր ձաքերն ազատել, որպէսզի անոնց սորվեցնէր անօթութեան աղէկ դիմանալ, երբեք չմտնել քաղաքներու դաշինքին մէջ՝ զոր մարդը կնքած է ստրկայած անասուններուն հետ, որոնք պառկելու տեղ մը ունենալու համար, անոր առջեւ ինկած, որսալու կ'երթան անտառին ու փայտին առաջին տէրերը:

3.

Աւա՛ղ, ըսի մտքէս, հակառակ «Մարդ» մեծ անունին, ինչպէս կամէ՛նամ մեզմէ, սրբան ճղճիմ ենք մենք: Թէ ինչպէս ձգելու է կեանքն ու իր ցաւերը, դժուար էք որ գիտէք, վսեմ անասուններ: Տեսնելէ յետոյ ինչ որ եղանք երկրիս վրայ և ինչ որ կը թողունք, լուսթիւնն է միայն մեծ, մնացած բոլորը տկարութիւն:

— «Ահ, քեզ լաւ հասկցայ, վա՛յրենի ճամբորդ, ե քու վերջին նայուածքդ մինչեւ սիրտս մտաւ: Եթէ կրնաս, կ'ըսէր ան, ջանա՛ այնչափ ատեն ուսանիլ ու խոխոլ՝ որ հոգիդ համնի ստոյիկեան խրոխտութեան մինչեւ այն վերին աստիճանը՝ ուր ես, անտառը ծնած, անմիջապէս բարձրացայ: Հեծեճիկ, լալ, աղերսել, վատութիւն ամէնքն ալ: Արիաբար կատարէ՛ քու երկայն ու ծանր գործդ՝ այն ճամբուն մէջ ուր բաղդն ուզեց քեզ կանչել, ապա տառապէ՛ ու մեռի՛ր անխօսուկ:»

ԱՆՔՐԷՏ ՏԸ ՎԻՆԵԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ.

1. **Հուսիմուս** ու **Հուսուպոս** կը պատմուի թէ հին Իտալիոյ Ալբա-Լոնգա քաղաքի թագաւորներէն մէկուն ալջկան զաւակներն էին եւ ծնած հին աստուածներուն կամքով: Այս մանուկներուն քեռին, վախնալով թէ անոնք օր մը կը մեծնան եւ իր թագաւորութիւնը ձեռքէն կը խլեն, կը հրամայէ որ սպաննեն անոնց մայրը, եւ մանուկներն ալ Տիբեր գետը նետեն: Ծառաները սակայն տաշտի մը մէջ կը դնեն մանուկները եւ այնպէս կը նետեն գետը: Տաշտը ցամաք կ'ըլլէ եւ մանուկները կ'ազատին, առաջին անգամ էգ գայլ մը կը տեսնէ զանոնք եւ իր կաթովը կը կերակրէ: Յետոյ հսվիւ մը կը դռնէ զանոնք, կը մեծցնէ եւ մէկուն անունը Հուսիմոս, միւսինն ալ Հուսուպոս կը դնէ: Մանուկները կը մեծնան եւ կ'երթան Տիբեր գետին ափը նոր քաղաք մը շինելու (753 թուին՝ Քրիստոսէ առաջ): Քաղաքին կառուցման ատեն՝ Հուսուպոսը կը սպաննէ Հուսիմոսը, եւ ինք կը դառնայ առաջին թագաւորը այդ քաղաքին: Քաղաքն ալ Հուսուպոսի անունով կը կոչուի Հուսիմ:

2. **Ստոյիկեաններուն** բարոյական փիլիսոփայութիւնն այն էր որ՝ կ'ընդունէին թէ բարձրագոյն բարիքը կը կայանայ բանականութեան հնազանդելու ջանքին մէջ միայն, ուրիշ խօսքով, անոնք կ'ըսէին թէ մարդ պէտք է արճամարճէ արտաքին պարպակաները՝ առողջութիւնը, հարստութիւնը, ցաւն ու ամէն տեսակ տառապանքը, ձեռք բերելով գիտութիւն եւ արդարութիւն: Մարդ անդգայ գտնուելով ամէն ցաւի, պէտք է ապահովէ միայն ներքին ազատութիւնը: Այս պատճառով, Ստոյիկեանները կը դիմաւորէին մահը զարմանալի պաղարկեցութեամբ: Ստոյիկեան վարդապետութեան հիմնադիրն է Ձեռնի փիլիսոփան, որ սպրեցաւ Քրիստոսէ առաջ (308-264) եւ կամովին մահուան դիմեց, երբ ենթադրեց թէ բաւական սպրած է այլեւս:

ԻՄ ՄԱՂԸ

Եթէ տօգոյն մահու հրեշտակ Անհուն ժպտով մ'իջնէ իմ դէմ, Շոգիանան ցաւքս ու հոգիս, Գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ սրնարքս իմ տիպար Մոմ մը վրտիտ ու մահադէմ, Ռ'հ, նըշուլէ ցուրտ ճառագայթ, Գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ ճակտովս արտօսրագօծ Ձիս պատանքի մէջ ցուրտ զերթ վէմ Փաթթեն, դընեն սեւ դագաղը, Գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ հընչէ տխուր կոչնակ, Թրթուուն ծիծաղն մահու դժխեմ, Դագաղս առնէ իր յամր քայլ, Գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

Եթէ մարդիկն այն մահերգակ, Որ սեւ ունին ու խոտոռ դէմ՝ Համասփոեն խունկ ու աղօթք, Գիտցէք որ դեռ կենդանի եմ:

Թէ յարդարեն իմ հողակոյտ եւ հեծեմամբ ու սրգալէն՝ Իմ սիրելիքը բաժնորուին, Գիտցէք որ միշտ կենդանի եմ:

Իսկ աննշան եթէ մընայ Երկրի մէկ խորշն հողակոյտն իմ, Եւ յիշատակս ալ թառամի, Ախ, այն ատեն ես կը մեռնիմ:

Պետրոս Դուրեան, (1852-1872), ծնած է Պոլիս եւ մեռած 20 տարեկան, ծաղիկ հասակին մէջ: Պետրոս Դուրեան, որ կոչուեցաւ «Սիւլտարի Սոխակը», Հայոց ամենէն հանճարեղ բանաստեղծն է եւ թողած բազմաթիւ քերթութուածները, որոնցմէ շատերը անկորնչելի պիտի մնան ընդ միշտ:

Ա Մ Բ Ո Ւ Ը

Կը ճանչնամ Բարիզեան Ամբոխը. տեսեր եմ զայն իր ցնծութեան ու զայրոյթի, կատակի և խանդավառութեան վայրկեաններուն. ոստոստուն, յիմար, սիրուն ամբոխն է ան, որ զիտէ միշտ թեթեւ, գրեթէ թեւաւոր երեւնալ՝ հակառակ որ ամբոխ մըն է, այսինքն թանձրութիւնն իսկ, և որուն բուրսը ալեկոծումները պարի շարժումներ կ'առնեն, որուն յեղափոխութիւններն անգամ դիւցազներգական դիմակահանդէսի ձեւն ունեցած են: Բարեկենդանի օրերուն, այդ բարակ ու դիւրաթեք զանգուածը, գոնճեքթիներուն երփներանգ անձրեւին տակ, զաւելչտական թափօրներուն շուրջը, ինդացող ջուրերու պէս է որ կը վազեն, կը ցատքորտեն ու կը ցոլան. բարկութեան կամ խանդի պահերուն, ջուրերը կը մթնանան, կը տենդոտին, կը մռնչին, բայց այդ մռնչիւնը վիթխարի քահքահի մը կը նմանի նորէն, և եթէ արիւն իսկ ցատկէր այդ խենթեցած կոհակներուն բաղխումէն, արիւնը զինիի տեսք մը պիտի ունենար որ կը վառի ու կ'երգէ: Ու ատիկա միշտ կը շարժի, միշտ կը պղպշակէ, միշտ գոյն կը փոխէ, ծովու մը պէս որ կարծես մի միայն փրփուրէ շինուած է:

Տեսեր եմ Յաւին ամբոխը ախտավարակ, ողորմելի, միատիքական ամբոխը մեր Արմաշի ուխտաւորներուն: Կը յիշեմ հին անուկի իրիկունը, ուր գեղջուկ եկեղեցիին խոնարհ կամարներուն տակ, կըսր, տխմար ու անշարժ աչքերով երկայն վտիտ Տիրամօրը պատկերին առջեւ, տեսայ ողբակոծ երկրորդ պաղտութիւնը ցաւագարներուն, դժբախտներուն, յուսահատներուն, որոնք իրենց զագիր ու քստմեկի սառապանքին մէջ գեանատարած՝ կեանք կը հայցէին: Գիշերային եղերերգութիւններուն լալկան միօրինակութեանը մէջէն՝ զոր զիւղացի աղջիկներու միամիտ ու գողտր ձայները կ'երկնցնէին տաճարին գմբէթն ի վեր, դիւանարներու բարձրադաղակ զառանցանքը, խենթերու քրքիջը, հաշմերու պաղատանքը, հիւանդներու լացը, ու բոլոր անձկութիւններն ու չարչարանքները

մասնուած ու դաւաճանուած գոյութիւններու: Կը պոթկային, կը կուտակուէին, կը գալարուէին, խոշոր ծիծաղելի պատկերին առջեւ որ իր անշարժ, անկենդան աչուրներովը կը դիտէր անխօսուկ. ճրագներուն դողացող ու դայկահար լոյսին մէջ, վէրքերով ծածկուած մարմիններ կը սողային, աւրշտկուած դէմքեր կը ծամածուռէին, կմախային բազուկներ կը պրկուէին, աղաչաւոր եղունգներէ բզքսուած կուրծքեր կ'արիւնէին, կատաղի աչուրներ կը բոցոտէին, և ա դ ամբողջը կ'ոռնար, կը մլաւէր, կու լար, ո՛ր կը սպասէր Անեբեւոյթին, Անկարելիին, Հրաշքին:

Օր մըն ալ Յոյսին ամբոխը տեսայ, Հայ ամբոխը 95ի տենդագին ու սրտաճմիկ օրերուն: Պսպ - Ալիի ցոյցէն յետոյ, զրոյց ելած էր թէ Սուլթանը որոշած էր վերջապէս Հայաստանի բարենորոգմանց ծրագիրը ստորագրել, և հազարաւոր Հայեր, ու բախտութեան խելայեղ, Ետիգուլէի դաշտին մէջ գացին՝ Սահմանադրութեան տարեդարձը սօնկու պատրուակով՝ նաւակատիքը հանդիսաւորել ազգային ազատագրութեան, զոր արդէն կատարուած կ'երեւակայէին... Ահ, խնճ միամիտ ամբոխը. ամէնամեծ մասամբ Հայաստանցիներ էին. իրենց խաներուն գարչահոտ ու չուառական մթութենէն դուրս ելած, իրենց առախշիին ու ապաին նաշխուն հայկականութեամբը խրոխտօրէն համազգեստուած, կու գային դարաւոր տառապանքին տակ ճղմուած իրենց սիրտը զովացնել՝ պոռթկացող մոլեգին, յիմարական հրճուանքի մը մէջ: Տեղ տեղ, կը խոնուէին, կը կուտակուէին յանպատրաստից ամպիոններու շուրջը՝ որոնց վրայէն կրակաւ ու սրտաշարժ երիտասարդներ մանկական պոռոտախօսութիւններ կը թոցնէին, աչուրին սպառնալից, ու մատերնին ցցուած դէպ ի հորիզոնը, — Ազագան, Ազատութիւնը — և երկտրական բառերուն մոգութենէն բռնուած, ամբոխը կը խժար, կը հեւար, կ'աղաղակէր, կուլար... Ու մինչև իրիկուն Ետիգուլէի դաշտը լեռնական պարերուն տակ թնդաց, ազատ երգերուն ժայթքու մին մէջ բոցավառեցաւ. ու ոչ մէկը նշմարեց այդ ուրախու-

թեան ոստոսաուսմին ներքեւ՝ Աղէսաքը որ մութին մէջ դարա-
նած կը սողոսկէր. ու ոչ մէկը կրցաւ գնուակել թէ այդ խո-
շոր աղւոր տօնը պիտի ունենար ամէնէն ահաւոր վաղորդայնը
արիւնի և սուգի . . . :

Բայց ամբոխ մը որ մտքիս մէջ ձգած է ամէնէն մղձա-
ւանջային, ամէնէն հալածողական յիշատակը. տեսակ մը խու-
ճապք է եռուզեռուն ճիւղալային մարդկութեան՝ որ ինծի ցո-
րեկ մը յայտնուեցաւ, ԾՁին, Տղմապահէի մզկիթը չըջապա-
տող հրապարակին մէջ, Րամազանի նախորդ օրը :

Կառավարութեան կողմէ այդ օրը աղքատներուն ու-
տեստի թղթեր կը բաժնէին : Մահմետական խաժամուժն էր, —
մուրացկաններ, դատարկապորաններ, աւազակներ, հաշման-
դամներ, խելագարներ, — որ քաղաքին բոլոր մոռյլ խոր-
չերէն ու փապարներէն դուրս թափած, եկած կուտակուած
էր փողերանոցին առջեւ, կայսերական շտրին ընդունելու :

Ահաւոր, կատաղի ու նողկալի տեսարան մըն էր :

Մեծ, պղտոր, ծխանուտ ծով մը գլուխներու, ուր կըն-
կան թիւլպէսաններու աղտոտ ճերմակութիւնը կը թունաւոր-
ուէր փաթթոցի կանանչութիւններով, կ'արիւնտէր ֆէսի կար-
մութիւններով, կը մթննար մազոտ խոշոր գառկներու թանձ-
րութեամբը : Գլուխները, իրարու փակած, իրարու մէջ մտած
խառնուած, անընդհատական շարժումով մը կ'երերտկային,
կը պղպջակէին՝ նեղ աւազանի մէջ բանտուած փրփրագին
ջուրերու պէս :

Եւ այդ բոլոր յորձանքը դէպ ի փողերանոցին դուռը կը
խուժէր, որուն բարձրադիր դռնառաջքին վրայ կը նշմարուէր
բաշխողը : Ոստիկանի ձեռքեր կը տեսնուէին տեղ տեղ, ամ-
բոխը զսպելու ջանացող գաւազանի հարուածներով. բայց գա-
ւազան ու ոստիկան կը խեղդուէին մարդկային մտի մաէլսթրո-
մին մէջ որ կ'աճէր, կը թանձրանար, կը չեղձակուտուէր :

Վանդակապատին մօտ, պղտիկ խմբակներ կային, գե-
տինը ծալապատիկ նստած կամ ոտքի վրայ, — ծոյլերը, ան-

ճարակները, և հաշմերը, — որոնք չէին ուզած հրմտուքին
մէջ արկածուիլ և կը սպասէին հեղեղին ցամքելուն՝ որպէս զի
իրենց կարգը գար : Մօտէն, որոշ կը տեսնէի զերենք, և ա-
տոնք ինծի կը ցուցնէին ժիւթիւնները որոնցմով այդ ամ-
բոլջ զանգուածը կազմուած էր. կային հող թաթարներ,
Քիւրտեր, Տաճիկներ, Լազեր, Չերքէզներ, նոյն իսկ Գնչու-
ներ և Հրեաներ, և դեռ անանուանելի ցեղէ ու տեսակէ մար-
դիկ : Այլանդակ տիպարներ՝ յելուզակի գլուխներով, մացա-
ւուտ զարհուրելի մօրուքներով, գիշակերի բերաններով, ո-
ճիրի աչուքներով, հաստ մազոտ ցնցոտիներու մէջ, ձեռքեր-
նին խոշոր ցուպեր : Մաշկացած սեւցած միտով անասնանման
կլիներ, կիսամերկ, իրենց լաշակին մէջէն սահեցնելով դժնայ
նենգ նայուածքներ, շալակին կրելով իրենց վիժուկները՝ պար-
կի մէջ կախուած : Ու խեղանդամները, անհեթեթ երեւոյթ-
ներ՝ գէշ երազէ մը փախած կարծես, իրաններ առանց թևի,
աչքեր հալած բիբերով, դէմքեր որոնց քթին տեղ խոռոչ մը
կը բացուի, մարմիններ ծակերով փոսացած, պալարներով ու-
ռեցւորած, ախտերով ծումուկուած, ու դէմքեր խոժոռ, սեւ-
ռուն և մոլեգին՝ այսաչարչար նայուածքներով. և այդ ամէ-
նուն վրայ, թանձրակուտակ մոլեռանդութեան կատաղութիւն
մը՝ անօթութեանէն մտրակուած :

Անդին, զանգուածը կը գալարուէր, կ'ոռնար, կը վժար :
Յանկարծ, ճիչեր լսուեցան. մէկ քանի պղտիկ սղաք ձգմուեր
էին խուժանին մէջ, ու կլիներ կոխտուեր : Վայնասուն մը
փրթաւ, զոր խոպոտ աղաղակները խեղդեցին, թաղեցին,
լափեցին խկոյն :

Եւ ձգեցի գացի, առանց ետիս նայիլ համարձակելու,
մինչև կոկորդա զգուանքով ու սարսափով թխմուած :

Սակայն և կայ ամբոխ մը որ Ամբոխին գերագոյն աղ-
նուացումն է, — ամբոխը վրիժառու, ազատատենջ Մաքա-
ուումին : Հոյակապ, օգոստափառ, հսկայական տեսիլն է ան,

որ ամէն տեսիլ կը գերազանցէ : Հաւաքական գիտակցութիւնն է որ կ'արթննայ և , խորիստ ու վեհ , Անձնագոծութեան գրահին մէջ կը փաթթուի , Արդարութեան վահանը թեւը կ'անցընէ , կը սաղաւարտուի սուրբ Բարկութիւններուն պողպատովը , ու կը ցցուի Բռնութեան դէմ՝ որ Չարին դիմակն է , որ Մահուան պատուանդանն է , որպէս զի պատուէ այդ դիմակը , որպէս զի կործանէ այդ պատուանդանը , և որպէս զի կեանքը վերահաստատէ , որպէս զի ապուշ ու տձեւ բիրտ Ուժը ստորադասէ Գաղափարին ներդաշնակ փրկապետութեանը :

Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ՓԱ՛ՆՔ Ի ԲԱՐՁՈՒՆԱ...

Փա՛նք բազմաչարչար ստորուկ մարդկութեան՝
Վշտի աղբիւրին , տառապանքներուն ,
Կեանքի հունին մէջ չարի խորտակման
Ահեղ կըռիւի մարտիրոսներուն :

Փա՛նք զրկանքներու մեծ անապատէն
Խիզախ , աննուան մազլցողներուն ,
Քաղցէն նըռաղած հրապարակներէն
Հացի եւ վրէժի երգ երգողներուն :

Փա՛նք սրախողխող ու զնդակահար
Քաջ ըմբոստներու լուռ շիրիմներուն ,
Մութ հանքերուն մէջ ինկած շարէշար
Սեքած , տրորուած սեւ դիակներուն :

Փա՛նք թիկունքներուն՝ ծրուած բեռան տակ,
Կոշտացած , ջլտ ժիր բազուկներուն .

Փա՛նք ի բարձունքս սուրբ ազատութեան
Նորածին ոգուն՝ տանջանքէն ծընած :

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԿՈՒՐՂԻՆԵԱՆ

ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ՄԱՐԴԸ

— Պա՛րոն Պաղտասար , ձեզի բացատրելն աւելորդ է : Դուք լուսավիտ մարդ էք , շատ լաւ կը հասկնաք թէ ի՞նչ ըսել է աղքատ ուսանողի վիճակ : Պա՛րոն Պաղտասար , գոծութիւն Աստուծու , դուք միլիոնատէր էք : Տուէ՛ք աշխատատէր , խելօք , աղնիւ երիտասարդի մը ուսման թոշակը : Լաւ ազագայ կը խոտանայ անիկա , կ'ըլլայ աղգին օգտակար անդամ : Կ'երդուըննամ կարգիս վրայ :

Երվանկատէ,
Կովկասահայ առաջնակարգ Թատերագիր ու վիպասան : Իր Թատերական գրուածքներէն նշանաւորներն են՝ Պասուռի հաւարը , Եղիմեկ , Աւերակներու փայն , Եւն . Իր վէպերէն նշանաւորներն են՝ Նանուշ , Արշալուս , Քասուր , Եւն . :

Պ . Պաղտասարը նստած էր իր շքեղ գրասենեակին մէջ՝ որուն առաստաղը ծածկուած էր իւղաներկով , որուն արդիական կահ-կարասին Պիլլինէն բերել առւած էր և որուն պատերուն վրայ կային մէկ քանի նշանաւոր Հայերու պատկերներ :

Պ . Պաղտասարը նեղն եկաւ : Իրմէ կը խնդրէին ընել այն՝ ինչ որ երկնային պատիժ էր իրեն համար ,— բանալ քսակին բերանը : Ողորմած Աստուած , այ ի՞նչ աներես ազգ է հոյ ազգը : Դեռ ամիս մը չկայ որ սակի մը խրկեց Հայուհեաց Ընկերութեան , որպէս զի իր անունը տպուի լրագիրներուն մէջ , և դեռ չէ տպուեր , ու դարձեալ կը պահանջեն անա : Ո՛չ , երբե՛ք , չի կրնար սալ :

Բայց ի՛նչպէս մերժել , քանի որ խնդրողը քահանայ է : Զէ՛ որ պատարագ բրած առեւ կրնայ անխեղ զինքը :

Պ . Պաղտասարը մտածեց , մտածեց և գտաւ ելքը .
— Տէ՛ր հայր , այդ ուսանողը ձեր ազգակիցն է :
— Քրօջս որդին է :

— Տէ՛ր հայր, կը ցաւիմ որ ձեր քրօջ որդի՛ն է :

— Ինչո՞ւ :

— Որովհետեւ, ես սկզբունքով ուսանողներուն չեմ օգներ :

— Այդ ի՞նչ սկզբունք է :

— Երախտամոռները պատժելու սկզբունք : Գիտէ՞ք, տէ՛ր հայր, ես երախտամոռութիւնը կը համարեմ մեծ անապնուութիւն : Իսկ, հայ ուսանողները երախտամոռ են : Անոնք անմիջապէս որ աւարտեն իրենց ուսումը, իսկոյն կը մոռնան իրենց բարերարները :

— Բայց, Պ. Պաղտասար . . .

— Ո՛չ, ո՛չ, մի՛ վիճիք, տէ՛ր հայր, ես իմ սկզբունքս չեմ կրնար խախտել : Ըսածս ըսած է : Խնդրեցէք ո՛րու համար և ի՛նչ բանի համար կ'ուզէք, բայց ո՛չ ուսանողներու :

— Ներողութի՛ւն, Պ. Պաղտասար, ես ձեր սկզբունքը չէի գիտեր : Մնացէ՛ք բարով :

Հոգեւոր հայրը երթալէ յետոյ, Պ. Պաղտասարը ուրախացաւ որ քսակին բերանը չբացաւ : Բայց յետոյ, մտածեց որ չափազանցութիւն ըրաւ բոլոր ուսանողները երախտամոռ համարելով : Եւ իսկոյն յիշեց իր երախտագիտութեան պարտքը՝ իր բարերարին նկատմամբ : Այդ բարերարը իր հօրեղբայրն էր, որուն պատանքը վաղուց փտեր էր : Հանգուցեալը ինամեր էր զինք, մեծցուցեր, յետոյ ընկերակցուցեր իր գործին :

— Իսկ ես, ի՛նչ ըրի անոր զաւակներուն : Զրկեցի զանոնք իրենց բաժինէն :

Եւ Պ. Պաղտասար իր անցեալին վրայ նորէն վարագոյր ձգեց :

Շաբաթ մը անցած, եկաւ ուրիշ այցելու մը : Այս անգամ աշխարհական :

— Պ. Պաղտասար, դուք շատ լաւ գիտէք թէ ի՛նչ ըսել է մամուլ : Դուք մեր վաղեմի բաժանորդն էք և մեր գաղափարակիրը : Մեր քսանըհինգամեայ լրագիրը, որ այս-

քան ծառայութիւններ է մատուցեր ազգին, այսօր տպարանին վճարել չի կրնար : Տուէ՛ք գոնէ 100 ոսկի և փրկեցէ՛ք ձեր սիրած լրագիրը փակուելու վտանգէն :

Պ. Պաղտասարը նստած էր իր փառահեղ սայնին մէջ, որուն սկեզօծ կաշի-կարասին յատկապէս ինքն էր ապսպրեր Փարիզէն : Դա՛րձեալ նեղը ձգեցին զինք : Դարձեալ՝ եկեր կը պահանջեն որ քսակը բանայ : Ի՞նչպէս մերժել :

Մտածեց, մտածեց և գտաւ կէքը :

— Ներեցէ՛ք, ես վճուեի եմ սկզբունքով հայ լրագիրնե-րուն չօգնել :

— Ինչո՞ւ :

— Որովհետեւ, անոնք իրարու միս կ'ուտեն : Երբեք հաշտ չեն իրարու հետ : Ազգը կը միասուի ասկէ :

— Բայց, այդ վէճը ուղղութեան տարբերութիւն է :

— Ո՛չ, ես ուղղութեան հետ գործ չունիմ : Ազգին շահերը երկուքին համար ալ նոյնն են : Առաջ հաշտուեցէ՛ք, յետոյ կը մտածենք օգնելու մասին :

— Բայց մենք հաշտուել չենք կրնար, անկարելի բան է ատ :

— Է՛հ, որ անկարելի է, ինձի համար ալ անկարելի է իմ սկզբունքին հակառակ բարերարութիւն ընել : Մի՛ նեղա-նաք, ես ձեզ կը յարգեմ. խնդրեցէ՛ք ի՛նչ բանի և ո՛րու համար որ կ'ուզէք՝ կուտամ, բայց ո՛չ լրագրի :

— Ինձի համար առ այժմ իմ լրագիրս կը բռնէ առաջին տեղը :

— Ընդունեցէ՛ք որ չեմ կրնար : Դո՛ւք էք ամէն օր քարոզողը որ օրինաւոր մարդը պէտք չէ շեղի իր սկզբունք-ներէն :

— Ճի՛շտ է, կը քարոզեմ :

— Է՛, ես ալ ձեր քարոզին կը հետեւիմ :

— Մնացէ՛ք բարով :

— Դադրեցէ՛ք իրարու միս ուտելէ, հաշտուեցէ՛ք : Դուք չիտկէ չիտակ կը հայնոյէք մէկ մէկու : Ես ծնողենէս թշնամի եմ հայհոյանքներու և նախատինքի :

— Մնացէ՛ք բարով :

Հիւրը գնաց և Պ. Պաղտասարն այս անգամ երկու ուրախութիւն զգաց : Նախ՝ որ նորէն իր քսակն ազատեց, երկրորդ՝ որ խմբագրին լաւ դաս մը տուաւ, պարսակելով փոխադարձ հայնոյանքները : բայց իսկոյն յիշեց թէ ինք օր չանցնիր որ ասոր անոր չհայնոյէ, մանաւանդ կնոջը : Եւ այնպիսի՛ հայնոյանքներով, որոնց նմանը երբեք չէր կարողացեր լրագիրներուն մէջ :

Դարձեալ շարաթ մը անցած, եկաւ երրորդ հիւր մը : Այս անգամ Պ. Պաղտասարի վաղեմի բարեկամներէն մէկը :

— Գիտե՛ս, բարեկամ, քեզի երկար ու բարակ բացատրելու պէտք չունիմ թատրոնին նշանակութիւնը. Փա՛ռք Աստուծու, դուն երկար տարիներ ապրած ես Մօսկուա, Փեթերսպուրկ և Փարիզ : Տեսեր ես Եւրոպայի բոլոր թատրոնները : Տեսեր ես թէ լուսաւորուած ազգերը որքան կը սիրեն իրենց ազգային թատրոնները : Ուրեմն, ներէ՛ որ ուղղակի դիմեմ գործին : Սուսմ մը մարդիկ որոշեր ենք մեր մայրենի բեմը, որ այժմ ողորմելի դրութեան մէջ է, ապահովի նիւթապէս՝ գոնէ մէկ քանի տարուան համար : Եկուր դո՛ւն ալ գումար մը դո՛նէ՛ :

Պ. Պաղտասար Փարիզէն գնած չինական իր ընտիր գաւաթէն սուրճ կը խմէր սեղանատունը և հրճուանքով կը նայէր հնդկական սեւ փայտէ շինուած իր պիւճեխին՝ որ Լոնտոնէն գնած էր 800 սակիի :

Պ. Պաղտասարը, զաւաթը բերնէն չհեռացուցած, փրփրկաց և սուրճը թափեց : Երկար զսպիր էր իր ծիծաղը : Ապա դարձաւ իր ազնուաշուք աիկնոջ և ըսաւ .

— Լսեցի՛ր, Մա՛րօ, միւր բարեկամը փարս կ'ուզէ հայ թատրոնի համար : Իէ՛հ, դո՛ւն պատասխանէ իմ կողմէն :

Կարմիր ու կուշտ դէմքով Մարօն, որ լաւ պահուած հնդկահաւի կը նմանէր, չէր գիտեր թէ ի՛նչ պատասխանէ : Ըսել որ թատրոնին օգնել պէտք չէ, կը նշանակէր հիւրին

աչքին երեւնալ ագէտ, անկիրթ : Ըսել որ պէ՛տք է օգնել, կը նշանակէր զայրացնել էրիկը : Ուստի, աւելի լաւ սեպեց երեսին մէկ կողմովը ժպտիլ հիւրին, մէլսովը նշան ընել ամուսնին թէ ամբողջովին համաժխտ է իրեն՝ ինչ որ ալ ըսէ :

Պ. Պաղտասարը ըսաւ .

— Գիտե՛ս, բարեկամս, ես ծիծաղեցայ, որովհետեւ առաջարկութիւնդ ծիծաղելի է ինձի համար : Ես Հայոց թատրոնին սեւ մէթալիկ մը անգամ չեմ տար :

— Ինչո՞ւ :

— Որովհետեւ, ես զիս ճաշակէ զուրկ մարդ չեմ համարեր : Իմ սկզբունքս է երբեք չօգնել այն գործին, որ լաւ առաջ չտարուիր : Ձեր թատրոնը թատրոն չէ, այլ գարակեօզ :

— Բայց...

— Այո՛, գարակեօզ է : Դերասանները անկիրթ, կոպիտ, կը հագուին ծառայի պէս, իսկ դերասանուհիները՝ աղախիններու պէս : Այնպէս չէ՞, Մա՛րօ :

— Ճշմարիտ է :

— Ո՛չ, բարեկամս, խնդրէ՛ որու համար և ի՛նչ բանի համար որ կ'ուզես, բայց մի՛ ստիպեր զիս սկզբունքի դէմ բան ընել : Ես բարերարութիւն կ'ընեմ գիտակցաբար...

Հիւրը երթալէ յետոյ, Պ. Պաղտասարը յիշեց որ իր այժմեան այնքան շքեղ ու ճաշակով հագուած կինը նոյնպէս աղախինի նման կը հագուէր՝ ա՛յն ժամանակ, երբ ինքը դրամ չունէր :

Եկան խնդրեցին էջմիածնի վերանորոգութեանն համար. Պ. Պաղտասարն ըսաւ թէ սկզբունքով դէմ է հնութիւնները պահպանելուն : Ըսաւ թէ ազգին անցեալը զինք չի հետաքրքրեր. թող խնդրեն նո՛ր, ժամանակակից բաներու համար, և ինք պատրաստ է օգնելու :

Եկան խնդրեցին գիւղական դպրոցներու համար. Պ. Պաղտասարն ըսաւ թէ առաջ պէտք է կրթել աղքատ քաղաքացի մանուկները, յետոյ գիւղն երթալ :

Յկան խնդրեցին գրականութեան համար. Պ. Պաղտա-
սարն ըսաւ թէ բոլոր ազգերու գրականութիւնները կը պա-
հուին առանց կողմնակի եկամուտներու. թող հայ գրականու-
թիւնն ալ ինք իր աշխատանքովն ապրի :

Յկան խնդրեցին ուրիշ շատ ու շատ բաներու, հիւան-
դանոցի, որբանոցի, թաղային գանձանակներու, և շն.ի համար,
— և բոլորին դէմ ցցուեցաւ Պ. Պաղտասարին սկզբունքը :
Մինչեւ հիմա ալ մէկը չկայ դեռ որ ճանչնայ Պ. Պաղ-
տասարի սկզբունքը և այնպէս խնդրէ անոր օգնութիւնը :
Այն ինչ՝ անիկա միշտ պատրաստ է իր ազգին օգնելու :
ՇԻՐՎԱՆԱՋՏԷ

ՀԱՅՐԵՆԻ ԼԵՌՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Լեռներ, սէ՛գ լեռներ, ես կը սիրեմ ձեզ,
կը սիրեմ բուռըն ու անգուսպ սիրով.
Հպարտ գազաթնիդ՝ հսկաներ կարծես՝
Ո՛ւժ կը ներշնչեն, թա՛րմութիւն, կո՛րով :
Հող ամէն մի բան սրտիս կը ժպտի,
Թախիծն ու երկիւղ կը վանէ մէկդի .
Հող գովիկ հով մը դէմս կը փութայ,
Եւ կուրծքս ազատ շունչ կ'առնէ-կուտայ,
Իսկ անդնդախոր ծորի յատակին՝
Երբ իր պատերը պատուել տքնելով՝
Կ'ուռի, կ'ոլորի ջուրը գետակին,
Սիրտս ալ, գետին պէս, կը կայտուէ վէտ վէտ .
Եւ ալ, փրփրըի կ'ուզեմ իրեն հետ :

Խոր, ժայռուտ ծորի պատուած կողէն
Պարզուկ գմբէթ մը երկինք կը միտի,
Սուր-սուր սըլաք մը լարուած աղեղէն,

Որ ըսես, հիմա վեր թռչի պիտի :
Վարը՝ Ազատը ծեր ժայռի գրկին՝
Դէմ կուտայ անոր մոլեգնտո կըրծքին,
Եւ օծի մը պէս, որ կ'ելլէ բոյնէն,
Շուտ դուրս կը սողայ Գեղամ սարերէն .
Բայց այդ խօլ, հապճեպ փախուստի աստն
Երբ կը հանդիպի այն սուրբ գմբէթին՝
Պատկառած, զգուշ, կը քաշուի մէկդին,
Որ Գեղարդ վանքին տեղ տայ իր դաշտէն .
Բայց ինչ... տեսա՞՞՞ք բնութեան ծոցին
Պապերուդ փառքը լռիկ առանձին...:

ԼԵՌՆ ՍԵՂՐՈՍԵԱՆ

ՍՈՒԱԿԻՆ ԵՐԳԸ

Վերջապա է : Պայծառ երկնքին մէջ առաջին ցուքերը կը
պլպլան, մանրիկ ու տկար քթթումով մը : Բայց, արդէն,
երկրի վրայ, ամէն բան կը ստուերտտի. ծաղիկները միայն,
սեւ կանաչութեան մէջ, կենդանի փայլ մը, որոշ գծագրու-
թիւն մը ունին. իրենց բուրումն ալ կը սաստկանայ : Իրիկ-
ուան մեղմ հովը կ'առնէ կը տանի վարդերուն շունչը : Մա-
ռուղիին երկայնքը, ճերմակ միխակներու ածուները խնկաւէտ
ճիւն կը նմանին : Պահը անուշ ու գողտր է : Օդին մէջ խորին
խաղաղութիւն մը կը ծածանի :

Իրարու ետեւէ, թռչունները կը լռեն : Մեծ եղեւնիի մը
ծայրէն, տատրակը անգամ մըն ալ կը մնչէ : Կեռնեխի մը արի
սուրումը, սարկի մը ուրախ սլուլլիւնը յանկարծ կը մարին
և նոյն իսկ իրենց գուարթ խաղերուն մէջ հրաժեշտի մը տրտ-
մութիւնը կայ : Մայրաբի մը տակ, շիկահաւի մը շաղփաղ-
փանքը կը քնանայ. քնացած է : Օդը կը զովանայ : Աւելի մութ

երկնակապոյտին մէջ, աստղերը աղամանդի հուրք կ'արձակեն:

Ի՞նչ անդորրութիւն: Այն ատեն, զիւթական լուսթեան մէջ, գիշերին մէջ որ վերջապէս եկած է, զովութեան և բոյրերու մէջ, — միս մինակ, սոխակը կը նախերգէ:

Երկարօրէն արձակուած խաղեր են ատոնք, գողարկի ու թաղծայից միանգամայն, հեծեծանքի մը անձկայլիք դանդաղութեամբ և հաւաչի մը կրակաւ խորութեամբ: Իրարու կը յաջորդեն, իրարու կը միանան ատանց իրար խառնուելու, ինչպէս շատ հանդարտ օդով մը կոհակներուն զուգաշափ դաշնակութիւնը: Յետոյ, յանկարծ, կոկորդալիք, գինովութենէ և հանձարէ բռնուած, կ'երգէ, թող կուտայ իր հոգիին զեղու խօլ դաշնակութեանց մէջ. վայրի անտառին երգիչը, գարնան գիշերներու վանճ երգիչը...

Գիտէ՞ք գերմանական այն սիրուն հէքեաթը որ կը պատմէ թէ վանական մը հարիւր տարի կաղնիի մը տակ նստած մնաց սոխակի մը մտիկ ընկղով: Անցեալ իրիկուն ատասպիկի վանականին զգայութիւնները կրեցի: Ծնորհակա՛լ եմ, թուհնակ, որուն կը պարտիմ յափշտակութեան վայրկեան մը:

ՅՐԱՆՍՈՒԱ ՔՕՓԷ

ԱՄԷՆ ԻՆՉ ԿԸ ՓՈՒՈՒԻ

Երկիրը դանդաղօրէն բայց անդադար կը կերպարանափոխուի: Հոս ծովուն ալիքները հողին շերտերը կը փշրեն և ծովուն մէջ կը կրեն. հոն գետերը լեռներու, ձորերու հողերը ծովը կը քշեն և տեղափոխուի կը կազմեն: Անձրեանին ու հովերը կը մանրեն լեռները. հողային ներքին ուժերը հրաբխային հողեր կը ցցեն կամ լեռներ կը ջնջեն: Ծովուն և մթնոլորտին հասանքները կլիման կը դանաղանեն. եղանակները պարբերաբար կը փոխուին: Բոյսերը մշակին իննամքներուն կամ լոկ միջավայրին համեմատ կը կերպարանափոխուին: Մարդկային գիւ-

ղեր, քաղաքներ կը հիմնուին և կը ջնջուին: Իրիկուն քաղցր ժամերուն, երբ հեռու մարդկային ժխորէն, բլուրի մը վրայ առանձնացած՝ կը դիտենք բնութեան հրաշալի տեսարանները, երբ արեւը մարը մտած պահուն, կապոյտ երկինքին վրայ կը փայլին հազարաւոր, անթիւ աստղեր, —մեզի՛ այնպէս կը թուի թէ ամբողջ օրեկերքը խոր քունի մը մէջ է թաղուած: Այդ տեսարանը խաբէական է. բնութեան մէջ դադար երբեք չկայ. ամէն ինչ կը շարժի, կը կերպարանափոխուի անդադար, անընդհատ և յաւիտեան:

Այնպէս կը թուի մեզի թէ երկիրն ալ անշարժ է. բայց երկիրը կը շարժի և մէկ ժամուան մէջ կը յառաջանայ 26,500 մղոն. լուսինն ալ մեզի կը հետեւի և երկրիս շուրջը կը դառնայ մէկ երկվայրկեանի մէջ 10,000 մէթր արագութեամբ:

Աստղերն անշարժ կը թուին. բայց անոնք ամէնքն ալ անհաւաստալի, անըմբռնելի, խելակորոյս արագութեամբ կը շարժին, կը յառաջանան միջոցին մէջ:

Իրիկուն կը կարծենք որ արեւը կը մարի. բայց արեւգակը միշտ կը վառի, միշտ կը լուսաւորէ և երբեք գիշերը չէ ճանչցած: Բլուրին ոտքին տակ գանուող գետը խաղաղ և հանդարտ է հայելիի մը պէս. բայց անդադար կը վազէ և դէպի ծով կը տանի անձրեւին ջուրերը՝ որոնք ամպերէն կ'իջնան և ամպերն ալ միշտ կը կազմուին անընդհատ շագփացող ջուրերէն: Մեր ոտքերուն տակ գտնուած խոտերը անշարժ կը թուին. բայց անոնք ամէն վայրկեան, ամէն ժամ, կ'աճին կը մեծնան, ատանց դադար առնելու: Անտառին մէջ թռչունը չերգեր. բայց իր հաւկիթներուն վրայ թիսած է և քիչ ատենէն ձագուկներ պիտի ծնին: Եւ մենք որ բնութեան այս հրաշալի տեսարանները կը դիտենք, կը կարծենք թէ քուն եղած ատեննիս՝ բնութիւնը մեր մէջ կը ննջէ. սխալ, մեծ սխալ: մեր սիրտը ատանց վայրկեան մը դադար առնելու՝ կը բաբախէ և արիւնին մասնիկները մարմնին ամէն մէկ կողմը կը տարածէ մուգանելու համար. մեր թոքերը՝ արեան անմաքրութիւնը կը զտեն և մեր արգասաւորման ժամէն մինչև

մահուան վայրկեանը , գիշեր և ցերեկ , մարմինն իւրաքանչիւր հիւշէները կը շարժին , կը նարուգուին , կ'աճին , մինչեւ որ մահուանէ վերջ մեր մարմինը կազմող տարրերը հիւշէանան , մայր բնութեան ծոցը դառնան՝ մնուցանելու համար տունկեր , բոյսեր , որոնք իբեհնց կարգին պիտի մնուցանեն մեզի յաջորդող մարդկութիւնը :

Բնութեան մէջ ոչինչ կը կորսուի , ոչինչ կը ստեղծուի . մեր մարմինը կազմուած է մեր նախահայրերուն աճիւնէն և մեր թոռներու մարմինը պիտի կազմուի մեր մարմինն փոխնելէն : Ամէն ինչ կը փոխուի , ամէն բան կը կերպարանափոխուի : Ամէն օր կը ստեղծուի մեռնելու համար և կը մեռնի ստեղծուելու համար :

Այժմ նոր աշխարհներ կը կազմուին երկնքի մէջ , ուրիշներ կը մարին հին արեգակներու շուրջը և մարած մոլորակներու գերեզմաններ չասողազարդ գիշերներու խորութեանց մէջ իրենց ուրուականները կը պտտցնեն : Ամէն մոլորակ ունի իր ծնունդը , մանկութիւնը , երիտասարդութիւնը , ծերութիւնը և մահը : Պիտի գայ ժամանակ մը , երբ մարդկութիւնը՝ մոլորակին կենսական ուժին սպառման հետ , պիտի մարի և անքնակելի երկրիս վրայ իր վերջին քունով պիտի քնանայ . թուշուր այլեւս չպիտի երգէ , ծաղիկը չպիտի ծաղկի , գետեր չպիտի վազեն , հովը չպիտի փչէ . միմիայն պիտի գսնուին , բեւեռէն մինչեւ հասարակաց , սառի կոյտեր :

Պիտի հասնի օր մըն ալ , երբ մեր մեծ , զօրաւոր , գեղեցիկ և բարի արեգակը պիտի մարի և սառի :

Ոչ մէկ գերեզման , ոչ մէկ տապանաքար պիտի չգրտնուին ցուցնելու համար այն տեղը՝ ուր մարդկութիւն մը ապրած է իր յաղթութիւններով , աշխատութիւնով , երջանկութեամբ կամ դժբաղդութեամբ . . . Եւ այդ տեղը անծանօթ է , որովհետեւ երկրիս ստեղծումէն ի վեր հաղարաւոր տարիներ մեր մոլորակը անդադար , յաւիտեան կը յառաջանայ միջոցին մէջ և իր անցած տեղէն մէյ մըն ալ չէ անցած : Բժ. Մ. ՄԱԼԱՔԵԱՆ

Ա Ն Դ Ա Ս Տ Ա Ն

Արեւելեան կողմն Աշխարհի
Խաղաղութիւն թող ըլլայ...
Ո՛չ արիւններ , բրտինք հոսին
Լայն երակին մէջ ահօսին .
Ու երբ հընչէ կոչնակն ամէն գիւղակի՝
Օրհներգութիւն թող ըլլայ :

Արեւմտեան կողմն Աշխարհի
Բերրիութիւն թող ըլլայ...
Ամէն աստղէ ցօղ կայլակի
Ու ամէն հասկ ձուլէ ոսկի :
Եւ ոչխարներն երբ սարին վրայ արածին՝
Ծիւ ու ծաղիկ թող ըլլայ :

Հիւսիսային կողմն Աշխարհի
Առատութիւն թող ըլլայ...
Ոսկի ծովուն մէջ ցորեանին
Յաւէտ լողայ թող գերանդին .
Ու լայն ամբարն աշուններուն երբ բացուի՝
Բերկրութիւն թող ըլլայ :

Հարաւային կողմն Աշխարհի
Պրտղաբերո՛ւմ թող ըլլայ...
Ծաղկի մեղրը փեթակներուն .
Յորդի՛ գինին բաժակներուն .
Ու երբ թըխեն հարսերը հացը բարի՝
Սիրերգութիւն թող ըլլայ :

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ՅԱՐԳԱՆՔ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ

Յարգանք քեզ, նահատակ ժողովուրդ :

Ո՛վ չափեց երբ և իցէ քու տառապանքիդ անդունդները . ո՞ր սգաւոր կարապը եկաւ օր մը յուզելու հոգուդ խորունկ ցաւի խորունկ լիճերը , ուր կ'եռան սղտոր այլքները անէծքի մրմունջով : Ինքդ միայն դիտես անօրինակ ցաւիդ մեծութիւնը . ինքդ միայն կը վարես քու անդեկ ու այեծուփ նաւդ դէպ ի անձանօթ հորիզոններ , ո՛վ դուն ծովերու մորար , տանջուած ճամբորդ , մըրիկներու յաւիտենական ուղեկից . յարգանք քեզ :

Հազար տարիներու արիւնի մառախուղին մէջէն դուն կը փայլիս անյողորդ , յամառ ու վսեմ , դէպ ի վեհագոյն , սքանչելի նպատակ մը , գրաւիչ՝ որպէս փարոս , դիւթական՝ որպէս ժպտը կոյսին . կը քալես հեւի հեւ , վիրաւոր , խոշտանգուած , քու հսկայ թիկունքիդ վրայ կրելով բեռ մը , որուն ծանրութեան տակ այնքան ազգեր լացով խորտակուեր են ու կորսուեր , որպէս մըրկավար փոշիի ամպեր . յարգանք քեզ :

Հազար տարի բարձրէն ինկող կաթիլները կամայ կամաց կը կրճեն հսկայ ժայռը և յորձանքներուն կը յանձնեն . լեռներ փուլ կու գան դարերու բոցոս երկունքէն , իսկ դուն , մարտիրոս ժողովուրդ , գլխուդ տեղացող անթիւ հարուածներուն տակ դեռ կը քնայես պղնձուած , անողորմ անսպասուներու մէջէն , ուր օձերը իրենց թունաւոր հեւքով կը լղեն արիւնտոս դարչապարդ , ուր փշերը կը յօշոտեն ներքանդ . կը քալես դէպ ի այնտեղ , ուր կը մղէ քեզ քու անօրինակ ճակատագիրդ , ո՛վ գիտէ , ո՞րպիսի փառքի , կամ ո՞րպիսի նոր պայքարներու համար . յարգանք քեզ :

Այնքան դարեր վառող խրճիթներուդ բարկ ու գորշ ծուխը՝ մոթթուող զաւակներուդ արիւնով ու մայրենի անէծքով բեռնաւորուած՝ կ'երթայ սեւով խարանելու երկնքի ճակատը . արեւը յոգնեցաւ չրջան ընելով քու արիւնտոս հորիզոնէն ,

Ըսէ՛ , կենդանի մարտիրոս , ո՛վ դրաւ քու հոգուդ մէջ այդ զարմանալի բոցը , որ քու խանդիդ աղբիւրն է՝ ցաւի ու սեւ օրերուն . ո՛վ անկեց քու կրծքիդ տակ խորունկ հաւատքի այդ հսկայ ծառը , որուն վրայ այնքան սգաւոր թռչուններ են թառեր : Թէ բոցի Աստուած մըն էր ան , ինչո՞ւ քու սրունքներուդ կապից ոռնացող ցեղերը , կիզիչ անսպասուներու խուժանք , որ անկարող է ըմբռնել քու մեծ երազներդ գեղեցկին ու բարիին , քու ծանր տենչերդ , որոնք կը հրդեհեն հոգիդ ուժգնօրէն :

Քու տառապանքիդ ու կսկիծիդ մեծութենէն՝ մայր երկիրը քրքրուած ոտքերուդ տակ կը զատանցէ ցաւազինօրէն : Ըսէ՛ զայն , տանջուող , մարտիրոս ազգ . անոր մրմունջներուն , անոր լացին մէջ բողբոջի դառն շեշտ կայ . այնքան դարեր դուն հերկեցիր զայն , բեղուն դարձնելու համար անոր կուրծքը , բայց ոճրագործները պղծեցին զայն : Այժմ ականջ դիր . իւրաքանչիւր փշուած հասկ և տրօրուած ծաղիկ՝ կը բողբոջէ քեզի դէմ , քու խաղաղ , անձուբաց , արիւնաքամ առաքինութեանդ դէմ , զոր քու շուրջ ոչ ոք չի հասկնար , ոչ ոք չի հասկցաւ երբեք : Ահա այդ առաքինութիւնը , որքան ալ վսեմ լլկայ ան , թո՛ղ այն աստուածներուն , ո՞տք ելիր , և զա՛րկ , զա՛րկ թափով , — կը զարնէ ամբողջ աշխարհը . վա՛յ անոր , որուն առաքինութիւնը մարտական չէ , որուն բուռնցքը չբարձրանար՝ հարուածելու արիւնածախաւ , անողորմ թըշնամին :

Դարձեալ՝ յարգանք քեզ , յարգանք քու արիւնիդ , քու ցաւիդ , քու լացիդ ու արցունքիդ . յարգանք նոյն իսկ քու հսկայ համբերութեանդ , որ զրահդ եղաւ սե օրերուն . յարգանք քու մեծ հաւատքիդ դէպ ի բարիին յողթանակը :

Բայց , բաւական է : Դարերու հարկը թող դարերը տանին : Թշնամին չափազանց անողորմ է , բիրտ ու ոճրագործ , որպէս զի համբերութիւնը չարունակէ առաքինութիւն մնալ : Վեր կանգնէ ու զա՛րկ . զա՛րկ ուժգին և թող հազար տարիներու մեռելներուն ոսկորները դողան հարուածներուդ

չոխնդէն : Չա՛րկ, երբ կը հալածեն քեզ . զա՛րկ, երբ կը փակեն քու փառաւոր ընթացքդ . զա՛րկ, երբ կը մերժեն ու կը հեզնեն քու պարզած ձեռքդ . զա՛րկ շարունակ, մինչեւ կարմիր ոճիրին նողկալի քրքիջը խեղդուի, մինչեւ արդարութեան ու ճշմարտութեան վսեմ գործը յաղթանակէ :

Եւ այն ժամանակ, հաւատա, նահատակ ժողովուրդ, արիւնհարու թշնամիդ անգամ ծունկ կը չոքի ու կը գոչէ՝ «Յա՛րգանք քեզ» . . . :

Ա. ԱՇԱՐՈՆԵԱՆ

Դ Ա Ր Բ Ի Ն Ը

Դարբինը կը կռանէր երկաթէ խոշոր ձող մը . և մինչ հարիւրաւոր ոսկեգոյն կայծեր, շաչելով իր շուրջը, արեգակ մը կը ձեւացնէին, կռանելով երկաթը իր մերկ բազուկներով՝ պատուական մարդը կը մտածէր այն անձանօթ եղբայրներուն վրայ, որոնց օր մը օգտակար պիտի ըլլար իր բարի աշխատանքը :

Ժան Էֆար ֆրանսացի ժամանակակից բանաստեղծ, անգամ Ակադեմիայի :

Եւ այսպէս, կռանելով երկաթէ ատրաշէկ ձողը, կ'երգէր երգը աշխատանքին՝ որ կը կարծրացնէ ձեռքը, բայց բոլոր մարդոց կը պարգևէ միանկ սիրտ մը :

Յանկարծ կանգ կ'առնէ դարբինին երգը . «Ա՛հ, կ'ըսէ պիտութեամբ, երեքրդնելով գլուխը . պարսպը գացած է աշխատանքս . գէ՛շ երկաթ է եղեր աս, մէջը մթար կայ . նորէն սկսինք . մե՛ս չունի :»

Վասն զի, աղնու բանուորը բարեխիղճ է և արդարամիտ . չի մեղքնար այն ճիւղը՝ որ գործ կը դնէ իր կարչնեղ մարմինը . գիտէ թէ իր պարտականութիւնն է ձեռքէն լաւ գործ դուրս հանել . գիտէ թէ փոքր պատճառ մը շատ ան-

գամ մեծ հետեւանք կ'ունենայ, չարիքը չարիքէն կը ծնի և բարիքը բարիքէն . գիտէ վերջապէս թէ՛ լաւ չլինուած գործ մը կրնայ մարդոց մահուան պատճառ դառնալ :

Ոսկեգոյն կայծերը արեգակ մը կը ձեւացնէին, ու այս քաջարի սրտէն, նման հնոցին, կը սլանային սիրոյ կայծերը ամէն ուղղութեամբ, և կը ցայտէին արութիւնն ու բարի մտածումները :

Այն երկաթէ ձողը՝ զոր գլուխ հանեց բանուորը, օր մը դարձաւ կամուրջի մը գերանը . և յանդուգն կամուրջին վրայէն՝ որ կը կորանայ ու կը դողդղայ, ահա զօրագունդ մը կ'անցնի— վեց հարիւր հոգի մէկանց,— առջեւնին նուագախումբը . և զեղեցիկ զօրագունդը կը զգայ թէ իր ոտքերուն տակ կը կքի կամուրջը ահաւոր կերպով . . .

Կամուրջը կը կքի, պիտի խորտակի . . . և վեց հարիւր մտածումներ կ'երթան հեռուն թողուած կիներու, քոյրերու, զեղեցիկ նշանածներու . . . : Եւ սրտին մէջ այն մարդոց՝ որ ատուքէն կը տեսնեն այդ բանը, հայրենիքը կ'ուլայ արդէն վեց հարիւր մեռելներ :

Երգէ՛, երգէ՛ սկսած այն ժամէն՝ ուր կը բացավառի հնոցը : Չա՛րկ զուարթօրէն, բա՛րի բանուոր, սալիդ վրայ . կամուրջը պիտի չխորտակի, կամուրջը չխորտակեցաւ . որովհետեւ՝ բարի բանուորը ըրաւ ինչ որ կրնար . որովհետեւ երկաթէ ձողը ամուր է և անմթա՛ր . . . :

Երգէ՛, բա՛րի բանուոր, ե՛րգէ երազելով . աշխատի՛ր . սիրոյ երգերդ յարմարցուր սալին զեղեցիկ ձայնի՛ն :

Քու սիրտդ կը բարախէ սալին վրայ, կը բարախէ երգիդ մէջ :

. . . Այն ոսկեգոյն կայծերը որ կը թռին այս ու այն կողմ, կրակն են քու սրտիդ և բարի մտածումները քու մաքի՛ր :

Մարդ դիպած չէ և մարդ պիտի չգիտնայ երբեք թէ ի՛նչքան հոգիներ պաշտպանած է դարբինը իր բազուկներով՝ մեծ գետին վրայ և ստոյգ մահուանէ : Չպիտի գիտնայ ոչ մէկ

չինուոր և ոչ մէկ հարիւրապետ, թէ անո՛ր պարտական է իր կեանքը և անո՛ր պարտական է դարձն իր հայրենի գիւղը, ուր իրեն կը սպասեն իր սիրելիները. և մէկը պիտի չըսէ. «Շնորհակա՛լ ենք, ա՛նճիււ մարդ», այն խղճամիտ մարդուն՝ որ իր կաշմբուռն բազուկներով ամուր գործ մը գլուխ հանեց... :
 Բայց, թերեւս օր մը, երբ իր զուակները լան՝ անկողնին վերմակը իր երեսին վրայ քաշելով. երբ մահն իր գաղտնիքը փափայց անոր ականջն ի վար, թերեւս պիտի լսէ անիկա յանկարծ... ո՛վ հրաշք... պատմութիւնը իր երկաթէ ձողին՝ զոր իրեն պիտի պատմեն անտեսանելի ոգիներ. եւ երբ իր հէ՛ք սառած ձեռքերը խաչաձև դնեն կուրծքին վրայ, ինքը ապրելով անմահ՝ իր խորհուրդներուն մէջ, թողելով իր կեանքը տանուէն իրբեւ օրինակ և իրբեւ խրատ, պիտի զգայ թէ՛ իր սիրտը կը ճառագայթէ արեգակի մը պէս :

ԺԱՆ ԷՔԱՐ

Թ Է Ե Ս Շ Ր Զ Ի Մ

Պուշկին (1799—1837),
 ռուս մեծահռչակ բանաստեղծ, որ թողած է քնարական եւ վիպական գործեր: Նշանաւոր են իր երկար քերթուածներէն «Կովկասի բանահիւսդ», «Պախլեաեռայի սորխար» եւ «Օնիե կիւն»:

Թէ ես շրջիմ աղմկալից փողոցներ,
 եւ կամ մտնեմ ես մարդաշատ սուրբ տաճար,
 Թէ ես նստիմ երիտասարդ մարդոց բով՝
 Միշտ նոյն մտքերն ինձ կը յուզեն
 անդադար:

Ես ինձ կ'ըսեմ,— տարիք կ'անցնին
 ու կուգան,

Եւ ամէնքս, որ կանք այստեղ խմբովին,
 Պիտի ննջենք երկրի խորը յաւիտեան,
 եւ գուցէ, մէկն արդէն մօտ է իր մահուան:

Թէ կը նայիմ մենաւոր, լուռ կաղնիին,
 ես կը խորհիմ,—այդ նահապետն անտառի,
 Որ վրկայ է իմ պապերուս մեռնելուն,
 Երբ զիս թողու՛ դարձեա՛լ կ'ապրի շատ տարի:

Թէ սիրասուն իմ մանուկս փայփայեմ,
 Մըտքէս արդէն կ'ըսեմ անոր՝ մնաս բարեւ,
 Քե՛զի կուտամ տեղս աշխարհին ես այս մէջ,
 Ինձ՝ մահ, իսկ քեզ՝ դեռ կը ժպտի նոր արեւ:

Եւ այսպէս միշտ—բոլոր օրերն ու տարին
 Սորված եմ ես մտածմանս հետ կապել
 եւ անոնց մէջ ըսպասելով օրհասին,
 Աշխատեր եմ գալիք մահրս գուշակել:

Եւ ո՛վ զիտէ, ո՞ր տեղ մահ է պատրաստած
 Ինձ օրհասը—ծովո՞ւ, ճամբո՞ւ թէ մարտին
 եւ կամ գուցէ նոյն այս մօտիկ հովտին մէջ
 Կ'ընդունի ան իմ ցրտացած, անշունչ դին:

Թէպէտ մէ՛կ է ուր ալ հանգչիմ յաւիտեան,
 Ռ՛ւր ալ փտի սառն, անզգայ իմ դիակ,
 Բայց, ա՛խ, քաղցր էր՝ թէ գրտնէի գերեզման
 Սիրած երկրիս,— հայրենիքիս հողին տակ:

Եւ թող կեանքը, մատաղ կեանքը սիրաւէտ՝
 Շիրմիս ափը զուարճանայ ու խաղայ,
 եւ անտարբեր բընութիւնը իր յաւէտ
 Դեղեցկութեամբ շուրջս փայլի ու շողայ:

Թարգ Ա. ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ

ՊՈՒՇԿԻՆ

ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՎԱՆՔԸ ԵՒ ԱԼԻՇԱՆ

Վրիգոր Արծրունի (1845—1892), հիմնադիրը Մշակ թերթին, որուն զոհեց իր մեծագումար հարստութիւնը: Վրիգոր Արծրունի իբրեւ ազատական տաղանդաւոր հրատարակաւոր՝ յայտնի դարաշրջան մը բացած է Կովկասի Հայութեան մտաւոր գործունէութեան մէջ, պայքարելով յետադիմական դադափարներու եւ ըմբռնումներու դէմ, մամուլը մտտեցնելով եւ սիրելի ու յարգելի դարձնելով ժողովուրդին, նոյնպէս ծառայելով Հայութեան վերածնունդին՝ թէ՛ Կովկասի մէջ, թէ՛ Կովկասէն ասդէն, որքան խօսքով, նոյնքան գործով:

Վիեննան թողելով, տեղափոխուեցայ Վենետիկ:

Վենետիկը կը ճանչնայի եւ արդէն երկու երեք տարի առաջ՝ այցելած էի այդ քաղաքը, մնալով այնտեղ երկու ամիս մը:

Անցեր էր մէկ քանի օր Վենետիկ համնելէս ի վեր. սենեակ մը վարձած էի Սան-Մարկո հրատարակէն ոչ հեռու, և բուն Վենետիկցիի մը պէս օրուան մեծ մասը կ'անցընէի բաց օդի մէջ, նոյն Սան-Մարկո հրատարակին նստարաններէն մէկուն առջեւ նստած՝ լրագիր կարդալով և ազահութեամբ ներշնչելով ծովային մեղմ ու առողջարար օդը:

Վերջապէս ժամանակը կ'անցնէր, պէտք է սկսէի աշխատութիւններու: Եւ ահա գեղեցիկ առաւօտ մը, կը վարձեմ ծովին այլքնէրուն վրայ ձօձուող նաւակներէն մէկը և ճամբայ կ'իյնամ դէպի Ս. Ղազար կղզին, Մխիթարեաններու միաբանութեան վանքը:

Աբեղաները սիրով ընդունեցին զիս...: Ես յայտնեցի սուրբ Հայքերուն՝ իմ նպատակս: Անոնք խորհուրդ տուին ինծի՝ դիմելու Հայր Աւետի Ալիշանին, որ այն ժամանակ Ռափայելեան վարժարանի տեսուչն էր և կը կենար քաղաքին դպրոցականչէնքին մէջ:

Բանի մը օր յետոյ, Սան-Մարկո հրատարակին վրայ կը վարձէի իտալացի ուղեցոյց մը, որ ոտքով տարաւ զիս նեղ, ոլոր-մոլոր փողոցներով ու փոքրիկ կամուրջներէ դէպի Ռափայելեան վարժարանը:

Գարոցը գետեղուած է լայն ջրանցքի մը վրայ գտնուող շքեղ, հոյակապ պալատի մը մէջ: Հայր տեսչին հետ տեսակցութեան արտօնութիւնն ստացած ըլլալով, բարձրացայ մէկ քանի ընդարձակ, գեղեցիկ նրբանցքներ և շուտով կը բաղխէի արդէն հայր Աւետի առանձնասենեակին դուռը:

— Բայ . . . լուեցաւ սենեակէն թոյլ եւ խուլ ձայն մը:

Բացի դուռը և աչքերուս ներկայացաւ հետեւեալ տեսարանը: Ահագին, լուսաւոր սենեակ, լի գրադարաններով, մէջտեղը դրուած մեծ գրասեղանով մը, որ բեռնաւորուած էր բազմաթիւ գրքերով ու թղթերով. մէկ քանի գեղեցիկ, թէև հասարակ բազկաթոռներ, բազմոց մը, և լայն ու բարձր պատուհաններու վրայ մութ գոյնի վարագոյրներ, — ահա Ալիշանի սենեակը:

Առաջին րոպէին՝ մարդ չէի տեսներ սենեակին մէջ . . . վայրկեան մը անշարժ կանգնեցայ սենեակի սեմին վրայ . . . : Երբ ուղղեցի նայուածքս դէպի ահագին գրասեղանը, այն ատեն միայն նշմարեցի շատ նիհար դէմքով մարդկային գլուխ մը՝ գրքերու և թղթերու ահագին կոյտի մը մէջտեղ:

Ինչպէս կ'իրեւի, հայր Աւետի խորասուզուած էր ընթերցանութեան մէջ, երբ ես ներս մտայ:

Անմիջապէս տեղէն բարձրացաւ, մտեցաւ, երկնցուց իր ձեռքը և ձեռքէս բռնած՝ տարաւ զիս իր գրասեղանին մօտ, ինդրելով նստիլ:

Յայտնեցի իմ ուլ ըլլալս: Ալիշան միջահասակ, շատ նիհար, հիւանդոտ դէմքով, թոյլ կազմուածքով, մօտ 50 տարեկան մարդ էր: Ակսաւ խօսիլ. ձայնը թոյլ էր և խուլ. խօսակցութիւնը անդադար կ'ընդմիջուէր չոր, անախորժ հազով: Ոտելու և պատասխան ըն-

դուռներու ժամանակ՝ անդադար կը կարմրէր անիկա, օրիորդի մը կամ գերմանացի համեստ փրօֆէ սօրի մը պէս . . . :

Յայտնեցի որ կ'ուզէի իրմէ հայերէնի դասեր ստանել :

— Կը ներէք, չե՛մ կրնար, կուրծքս թող է, բօխչիները արգիլած են ինծի շատ խօսիլ և բարձր խօսիլ. բայց, կը յանձնեմ ձեզ մեր դպրոցի օգնականին, հայր Ինգնուտիօսին . . .

Շնորհակալութիւն յայտնեցի : Անիկա նորէն կարմրեցաւ :

— Հրամանքդ ժամանակ առ ժամանակ կը գրէք Թիֆլիզի լրագիրներուն մէջ, — շարունակեց ան :

Խօսակցութիւնն անցաւ մեր մամուլին, մեր գրականութեան վրայ, ապա Կովկասեան Հայերու վրայ . . .

Ըսի որ ձմեռ մը աշխատած եմ Վիեննայի Հայերուն քով, և աւելցուցի թէ կ'ուզէի վճարել դասերուս համար :

— Հարկ չի կայ, մենք դրամ չենք առներ ձեզմէ . . . :

— Բայց, հայր սուրբ, ես կ'ուզեմ վճարել, և կարող եմ վճարել . . . :

— Հարկ չի կայ, կրկնեց ան :

Ստիպուած էի համակերպիլ և նորէն շնորհակալութիւնս արտայայտել . . . :

Սկսայ շարաթը չորս անգամ դասեր առնել տեսչի օգնական Հայր Իգնատիոս Կիւրեղեանէն (ապա Աբրահայր) : Հայր սուրբին խուցին մէջ նստած, Եղիշէ, Խորենացի կամ Հայոց այլ դասական մէկ գիրքը կարդալով՝ իւրաքանչիւր մէկ ժամուսայ դասիս տեղ, շատ անգամ կ'անցընէինք երկու, երեք ժամ : Գիրքը թողած՝ յաճախ կը սկսէինք վիճիլ երիտասարդ վարժապետիս հետ :

Վէճը մեծ մասամբ եկեղեցիի, կրօնի մասին էր, — լուսաւորչական, կաթօրիկ և բողոքական եկեղեցիի մասին . . . :

— Հրամանքդ բողոքական երկրի մէջ ուսումը ստացած ըլլալով, կը նկատեմ որ աւելի համակիր եք բողոքականութեան, — կ'ըսէր ինծի՝ իր մեղմ և ներդաշնակ ձայնով համակրելի վարժապետս . . . :

— Ոչ, Հայր սուրբ, ինծի համար միեւնոյնն է ի՛նչ կրօնի ալ պատկանի Հայր. ես ծնած եմ լուսաւորչական ծնողներէ և անոնցմէ ստացած եմ առաջին բարոյական գաղափարներս. բարձրագոյն ուսումս և համոզումներս՝ բողոքական Գերմանիայէն առած եմ. իսկ Հայոց, մայրենի լեզուի հետութիւններս պարտական կ'ըլլամ ձեզի, կաթօրիկ Հայերուն . . . : Գուցէ այս պատճառով է որ ես միակերպ կը վերաբերուիմ զէպի բոլոր դաւանութիւնները, առանց ո՛ր և է մոլեռանդ զգացումի . . .

Վարժապետս կը ժպտէր իր մեղմ ժպտով, ապա յանկարծ կը կարէր մեր վիճաբանութիւնը .

— Սակայն ժամանակը կ'անցնի, դառնանք մեր Խորենացիին :

Սմբողջ վեց ամիս, շարաթը չորս անգամ, դասերս առնելով հայր Իգնատիոսէն, դասերէս յետոյ կա՛մ կը պտտէի դպրոցը, կա՛մ կը մտնէի հայր Ալիշանի սենեակը :

Դպրոցը կը հետաքրքրէր զիս : Անոր ամբողջ կազմակերպութեան և ուղղութեան վրայ կը տիրէր հայր-տեսչին, Ալիշանի ոգին : Դպրոցն ուսումնասիրած ըլլալով, կարելի էր գաղափար կազմել և անոր ղեկավարին ուղղութեան, բնաւորութեան ու համամարդկային լայն գաղափարներուն վրայ : Ալիշանի անխարդախ, համակրելի, անկեղծ բնաւորութիւնը, անոր լայն մարդասիրական և հայրենասիրական անձնուէր հանճարը՝ կը կերպարանաւորուէր դպրոցին թէ՛ ամբողջութեան, և թէ՛ անոր իւրաքանչիւր մանրամասնութեան մէջ :

Ռափայելեան վարժարանը անոր ձեռքին տակ ա՛յնպիսի բարձրութեան էր հասեր, որ կը համարուէր ամբողջ Վենետիկի մէջ ամէնալաւ միջնակարգ վանժարանը :

Երբ կը մտնէի դպրոցին այն մեծ դահլիճը, ուր աշակերտները կը զբաղէին նկարչութեամբ, ապա՛ծ կը մնայի : Հայր տեսուչը պատուիրած էր նկարչութեան ուսուցչին, որ աշակերտները մեծ մասամբ նկարէին Հայոց պատմութեան հետ միշտ կապ ունեցող և մանուկներուն երեւակայութեանը

գլխաւորապէս Հայրենիքն յիշեցնող դէմքեր ու տեսարաններ...: Տեղ մը կը տեսնէի Վարդան Մամիկոնեանի ընդօրինակուած կենդանագիրը, ուրիշ տեղ մը՝ Անիի աւերակներուն տեսարանը, և այլն, և այլն...:

Վեց ամիս շարունակ հայր Իգնատիոսէն դասեր առնելէ յետոյ, երբ հասաւ Վենետիկը թողելու օրը, նորէն դիմեցի հայր Ղեւոնդ Ալիշանին, խնդրելով որ ընդունի դասերուս վարձքը՝ գոնէ դպրոցի օգտին: Բայց, բոլոր թախանձանքներս զուր էին, — Հայր Ղեւոնդ ոչ մէկ կերպով չէր ուզեր ինձմէ զբամ առնել:

Ճարահատ, քաղաքէն մեկնելէս քանի մը օր առաջ, գրավածաւանոցէ մը գնեցի Յրանսայի դասական հեղինակներուն ժողովածուն և ընծայեցի Ռափայէլեան վարժարանի գրադարանին, որպէս զի դոնէ բանով մը արտայայտած ըլլամ երախտագիտութիւնս Միաբանութեան Հայրերուն:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Ա Ն Ա Պ Ա Տ Ի Զ Ա Ի Ա Կ Ը

Մանուկ էի տակաւին. առաւօտ մը հայրս ներս մտաւ

Ալեքսանդր Տիւմա
(1803—1870), ֆրանսացի թատերագիր եւ վիպասան, որուն մէկ քանի գործերը թարգմանուած են նաեւ հայերէնի, — ենչպէս «Մօսկի Գրիպօն», «Երեկ Հրացանակիրները», «Բաւն օտրի եօթ», եւն.:

վրանէն՝ հրաբորբ աչքերով, չնչասպառ, և վար նետելով իր աղեղն ու նետերը, ըսաւ ինձի.

— Ե՛մ գուպ, վկայ Մուսամմար որ անիծուած է մեր բնակած այս տեղը. ամէն գիշեր նախիրէս ոչխար մը կը պակսի: Առիւծը նորէն մտեր է փարախը. աւազին վրայ նշմարեցի իր խոր հեռքերը. առաւելոյս չկայ որ մօտակայ քարայրներէն մէկուն մէջ կորիններ ունի...:

նրա կողայ չկայ որ մօտակայ քարայրներէն մէկուն մէջ կորիններ ունի...

Բան չպատասխանեցի. բայց երբ հայրս դուրս ելաւ վրանէն, առի աղեղն ու նետերը, և, հետազօտելով հեռքերը՝ հետեւեցայ առիւծին: Անցած էր անիկա նեղոտի միւս ափը. անցայ միեւնոյն տեղէն ես ալ. կարծած էր որ անապատին մէջ պիտի կրնայ կորսնցնել իր հեռքը:

Մտայ անապատը և սկսայ հետապնդել զայն. արեւին սաստկութենէն՝ որ գենիթին վրայ էր, անիկա ստուեր վնասուած էր մեծ սփինքսին, վաղնջական անապատի այդ վաղնջական պահակին ոտքերուն տակ. ինչպէս որ ինք յոգնած էր, այնպէս ալ ես պառկեցայ հոն՝ իրեն նման...:

Երբ ոտքի ելաւ և սկսաւ քարել, ես ալ սկսայ քարել և մինչեւ իրիկուն վաղեցի ետեւէն: Յետոյ, մութը կոխեց և աչքերս ա՛լ բան չէին տեսներ. կեցած էի անշարժ, օգնութեան կանչելով իմանալի միակ շշուկ մը, որ հասաւ վերջապէս ականջիս... ծփալով աւազէ այս ծովուն վրայէն:

Ականջ դրի՝ բռնելով շունչս...: Ատեն ատեն հեռուէն կը յառէին խուլ մունչիւններ. սկսայ սողալ, օձի մը պէս, դէպի անոնց կողմը մութին մէջէն:

Ճամբուս վրայ, քարանձաւ մը կը բանար իր մթին կրախը, որուն խորութեանցը մէջ առանց զարհուրանքի նըշմարեցի, երկու փայլակնայայտ աչքեր՝ որ կը սեւեռէին վրաս: Այլեւս պէտք չունէի ո՛չ շշուկի, ոչ ալ հեռքի, որովհետեւ մատակ առիւծն ու ես կեցած էինք դէմ դիմաց:

Ա՛հ, յանդուգն, անարկու կռիւ մը եղաւ այս, ուր կը կը մոնչէին մարդն ու առիւծը, երկուքն ալ:

Բայց, հեռզհեռէ նուազեցան անոնցմէ մէկուն մունչիւնները... յետոյ, կարծիր ներկուեցան աւազները անոնցմէ մէկուն արիւնովը. և երբ ցաթեց առաւօտը, տեսնուեցաւ մանուկ մը՝ որ կը քնանար մուսած առիւծի մը քով...:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՏԻՄԱ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Սփինգսը տեսակ մը առատակեղան հրէշ է, առիւծի մարմնով եւ մարդու գլխով, որուն շատ մը արձանները շինած են հին եգիպտացիները: Ատոնցմէ՝ ամէնէն խոշորը Նիզի սփինքսն է, որ շինուած է հսկայական միակուսը քարով մը:

ՈՂԿՈՅՁ ՄԸ ԽԱՂՈՂ

Ես բախտաւոր էի, շատ բախտաւոր: Բայց և այնպէս կը նախանձէի ուրիշ տղու մը: Անոր անունն էր Ալֆոնս: Չի գիտեր թէ մականունն ալ ս'ենի. շատ հաւանական է որ մինակ ատ էր անունը: Իր մայրը լուացարարուհի էր և քաղաքը բաներու կ'երթար:

Ալֆոնս առտունէ մինչեւ իրկուն կը թափառէր հոս ու հոն կամ քարտին վրայ. պատուհանէս կը տեսնէի անոր մրոս երեսը, գեղին կեղտոտ մազերը, տակը պատուած անդրաժարտիկը և հին ու մաշ մուճակները՝ որ կը քաշկրտէր առուններուն մէջ: Ինչքան կ'ուզէի որ ես ալ այդպէս ազատ, անվախ պտտէի առուններուն մէջ:

Ալֆոնս խոհարարուհիներուն հետ կ'իջնար և երեսին ապտակ կամ գլխուն օթեկ հացի չոր կեղեւներ կ'ուտէր: Երբեմն ձիապանները կը խրկէին զինք սր երթայ ջրհորէն դոյլ մը ջուր քաշէ. կ'երթար կը բերէր մեծ հպարտութեամբ՝ երեսը կափ-կարմիր կտրած և լեզուն բերնէն դուրս ձգած: Եւ ես կը նախանձէի իրեն: Անիկա ինծի պէս ոտանաւորներ չունէր սորվելիք. չէր վախնար որ բարկութիւն պիտի առնէ՝ բաճկոնակին վրայ բիծ մը բրած լլղալուն համար: Հարկադրուած չէր «Բա՛րի լոյս, պարո՛ն», «Բա՛րի իրիկուն, սիկիկն» ըսելու այնպիսի մարդոց, որոնց ս'չ լոյսին, ոչ ալ իրիկուան բարի կամ չար լլղալը հետաքրքրական էր իրեն համար. և եթէ ինծի պէս Նոյան տապան մը կամ զսպանակաւոր ձի մը չունէր, կրնար ինք ալ քէֆն ուղած ատներ խաղալ ճնճուրկներուն հետ՝ որոնք կը բռնէր, շուններուն հետ որ թափառական էին իրեն պէս, ու նոյն իսկ արտուի ձիերուն հետ, մինչեւ որ կառապանը աւելին ծայրովը դուրս նետէր զինք:

Ազատ էր ու յանդուգն: Բակէն, որ իր թագաւորութիւնն էր, կը նայէր պատուհանիս կողմը, ինչպէս որ կը նային վանդակի մը մէջ գամուող թռչունին:

Ուրախ-զուարթ բակ մըն էր այդ, որովհետեւ հոն կային ամէն տեսակ անասուններ և ուր կը մտնէին կ'ելլէին գործի մարդիկ: Պատահեցաւ որ մը որ այդ այնքան շէնչող բակին, ուր տանտիկիները կուգային առտուն ջրհորէն ջուր լեցնելու իրենց կուժերը և ուր ժամը վեցին ատենները խոհարարուհիները կը բերէին իրենց աղցանին ջուրը քամելու արոյրէ կողովի մը մէջ՝ քիչ մը կալածիլ բռնուելով ձիապաններուն հետ, պատահեցաւ որ այդ բակին սալերը քակին: Եւ սալերը կը քակէին անո՛ր համար՝ որ նորէն սալարկեն. բայց, որովհետեւ այդ միջոցին սաստիկ անձրեւ եկած էր, բակն ամբողջ ցեխի մէջ էր. և Ալֆոնս՝ որ հոն կ'ապրէր՝ ինչպէս Սատիրը անտառին մէջ, ոտքէն մինչեւ գլուխը հողի գոյն էր առեր: Սալերը հողէն կը հանէր ցնձագին եռանդով մը: Յետոյ, լուսով երեսը և տեսնելով զիս վերը՝ որմափախուած, նշան բրաւ որ վար իջնեմ: Մեծ փափաք կը զգայի որ երթամ խաղամ հետը, ես ալ սալերը հանելով: Իմ սենեակիս մէջ սալեր չի կային որ հանէի: Պատահեցաւ որ ավարբանին զուտը բաց լլղայ: Իջայ բակը:

— Ահա եկայ, կ'ըսեմ Ալֆոնսին:

— Վերցո՛ւր այս սալը, կ'ըսէ ինծի:

Դէմքը վայրի էր և ձայնը հաստ. կը հնազանդիմ: Յանկարծ, սալը ձեռքէս խլուեցաւ և տեսայ որ ոտքերս գեանէն կը կտրին: Մեր սպասուհին էր որ վրդովուած՝ զրկեր, կը տանէր զիս: Օճառով լուաց ձեռքերս և այսպանեց զիս որ գացեր կը խաղայի փողոցի տղու մը, թափառաշրջիկի մը, սասնակի մը հետ:

— «Ալֆոնսը, աւելցուց մայրս, Ալֆոնսը անկիրթ տղայ մըն է. յանցանքը իրենը չէ, յանցանքը աղքատութեանն է. բայց, բարեկիրթ տղաքը պէտք չէ որ տեսուին կրթութենէ զուրկ տղոց հետ:»

Փոքր մանուկ մըն էի ես՝ շատ մտացի և շատ խոհուն: Բռնեցի մօրս խօսքերը եւ այդ խօսքերը, չեմ գիտեր ինչպէս, գուգորդուեցան այն մտքերուն՝ որոնք սորված էի անտիրական տղոց մասին, Աստուածաշունչս կար-

դարով: Աշփոնսի նկատմամբ զգացումներս փոխուեցան բողբոջովին: Այլ չէի նախանձեր իրեն. ո՛չ: Հիմա տեսակ մը սարսափ և գթութիւն կը ներշնչէր անիկա ինծի: «Յանցանքը իրենը չէ. յանցանքը ազքատութեանն է»: Մօրս այս խօսքը կը խռովէր սիրտս: Շա՛տ լաւ ըրիր, մայրի՛կ, այդպէս խօսելով ինծի. շա՛տ լաւ ըրիր յայանելով ինծի, մատաղ հասակէս, թշուառներուն անմեղութիւնը: Խօսքդ բարի էր. ինծի կ'իջնար յիշողութեանս մէջ արթուն պահել գայն՝ կեանքիս գալիք օրերուն մէջ:

Այն անգամին գոնէ այդ խօսքն ունեցաւ իր ազդեցութիւնը և ես գորովեցայ անտիրական տղուն բախտին վրայ: Օր մը, երբ Աշփոնս կը չարչարէր մեր պառաւ դրացիին թուխակը, վերէն կը դիտէի բարի պզտիկ Աբէլի մը բողբո ստըջանքովը՝ այդ մուսլ ու գօրաւոր Կայէնը: Բախտաւորութիւնն է, աւա՛ղ, որ Աբէլներ կը ստեղծէ: Մտքիս բողբո ճարտարութիւնը կը գործածէի հաւաստիք մը տալու Աշփոնսին՝ թէ կը գթայի իր վրայ:

Խորհեցայ համոյր մը ուղղել իրեն. բայց իր վայրագ դէմքը քիչ յարմար երեւցաւ ինծի՝ ընդունելու համոյրս, և սիրտս հակառակեցաւ այդ նուէրին: Երկար ատենէ ի վեր կը փնտռէի թէ ի՞նչ բան կրնամ տալ. վարանուս մեծ էր: Աշփոնսին տալ զսպանակաւոր ձիս, որուն թէ՛ պոչը և թէ՛ բաշը փրթած էր, յարմար չերեւցաւ ինծի: Ու յետոյ, ձի մը նուէր տալով է որ մարդ իր կարեկցութեան հաւաստիքը պիտի յայտնէ: Պատշաճ ընծայ մը պէտք է աղքատ տղու մը: Ի՞նչպէս կ'ըլլար եթէ ծաղիկ մը տայի. մեր հիւրասենեակին մէջ ունէինք ծաղկեփունջեր: Բայց ծաղիկն ալ նման էր համոյրին: Կը կասկածէի որ Աշփոնս ծաղիկ սիրէր: Մեծ վարանման մը մէջ, չըջանն բրի ճաշասենեակին: Յանկարծ, ուրախութեամբ ձեռքս ձեռքիս գարկի. գտա՛մ էի:

Հացի դարանին վրայ, բաժակի մը մէջ, պատուական խաղողներ կային: Ելայ աթոռի մը վրայ և առի երկայն, ծանր ողկոյզ մը՝ որ կը լեցնէր բաժակին երեք քառորդը:

Բաց կանաչ և մէկ կողմէն արդէն ոսկեգօծուած հատիկները կ'ըսես հեշտօրէն պիտի հալէին բերնի մէջ. բայց, հաս մը անգամ չի կերայ: Վազեցի գացի, մօրս կարի սեղանին վրայէն առի թեկին կծիկը: Ինծի արգիլուած էր անկէ բան առնել. բայց պէտք է անհնազանդ ըլլալ ալ գիտնալ: Կապեցի ողկոյզը թեկի ծայրին, և ծուելով պատուհանին պարզունակէն՝ ձայն առի Աշփոնսին ու կամայ կամայ ողկոյզը իջեցուցի բակը:

Ազէկ մը տեսնելու համար թէ ի՞նչ էր եղածը, անտիրական տղան աչքերուն վրայէն մէկ կողմ ըրաւ իր դեղին մաղերուն փունջերը, և երբ ողկոյզը հասաւ անոր թեւին բարձրութեան, իսկոյն խեց թեկը. յետոյ գլուխը վեր վերջնելով, լեզու ցոյց տուաւ ինծի, անկիրթ ձեւ մը ըրաւ և խաղողն առնելով փախաւ:

Իմ պզտիկ ընկերներէս երբեք այդպիսի վարմունք տեսած չէի: Առաջ չափազանց զայրացայ. բայց, մտածութիւն մը հանդարտեցուց բարկութիւնս. «Շատ աղէկ ըրի որ, խորհեցայ, ո՛չ ծաղիկ, ոչ ալ համոյր մը խրկեցի իրեն:»

Քինախնդրութիւնս անհետացաւ այս մտածումով, այնքան ճիմարիտ է որ երբ մարդուս արժանապատուութիւնը գոհացում կ'ունենայ, մնացածը բան մը չարժէր այլեւս:

Բայց և այնպէս, երբ կը խորհէի թէ գլխուս այս եկածը պէտք է խոստովանիմ մօրս, մեծ սրտաբեկում կը զգայի: Սխալած եմ եղեր. իրա՛ւ, մայրս կշամբեց զիս, բայց բարկացած չէր, հասկցայ իր աչքերէն՝ որ կը խնդային:

— «Տալու է, բայց ի՛ր ունեցածը տալու է, ո՛չ թէ ուրիշներունը, — բաւ անիկա, մանաւանդ տալուն կերպը գիտնալու է:»

— Յաջողութեան գաղտնիքը ասո՛ր մէջ է և քիչերը գիտեն այդ բանը, — յարեց հայրս:

Եւ հայրս, ի՛նք, գիտէր այդ գաղտնի՛քը

ԱՆԱԹՈՒ ՅՐԱՆՍ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Սասիլները, յունական դեցաբանութեան մէջ, կիսաստուածներ էին՝ որ նոխազի սրունքներ ու ոտքեր ունէին եւ կը բնակէին անտառները:

Տ Ո Ւ Ա Ր Ծ Ի Կ Ը

Անանուխով, ճիւղ հագուեր՝
Կերգէ ջաղացքն ու կը դառնայ
Ջուրին վրայ :

Լըուացարար կանանց թակեր
Քարուտ փուլին վրայ մէկէն
Կ'արծագանգեն :

Տըւարծիկը՝ աշխուժ թըուչուն,
Հոն կը դիտէ իր լանջքը կոյս
Ջուրին մէջ լոյս :

Վերէն վարէն միշտ անկայուն՝
Կը շարժէ թեւն իր դիւրաթեք
Օդին մէջ սէգ :

Եւ նըման է թռչնիկն աղուոր՝
Դպրապետին հագուած համակ
Սեւ ու ճերմակ,

Որ չափ կուտայ շարժման բոլոր
Ժիր ջաղացքին եւ պարին դիւր
Թակերուն բիւր

Յոյլ շընորհքներն իր գեղանի
Ըզմեզ սիրով կը քաշքըշն
Իր ետեւէն :

Ծովեզերքէն դաշտ կը տանի
Քմշոտ թռչնիկն ըզմեզ ահա՛
Եւ խոյս կուտայ :

Աւազին մէջ կը վազվրզէ
Ու կը թռչի նըման անզին
Մեր ըղձանքին,

Որ միշտ առաջ կ'երթայ մեզմէ,
Եւ երբ կարծենք թէ բռնեցինք,
Խոյս կուտայ ինք :

Նկար 3. Այվուզուէ քիւ

ՔԸՆԴԵՆ

ՍՈՒՍԵՐԱՄԱՐՏԻԿԻ ՄԸ ԿՈՒԻԸ ՎԱԳՐԻՆ ՆԵՏ

Սովորութեան համաձայն, ամփոթաորոնին աստիճաններուն վրայ սնկած էին ցիցեր, ծայրերը ոսկեղօծ տէգէրով, և անոնց կապած էին, մետաքոէ ուսկիէ հանդոյցներով, ծիրանիէ ծածկոյթներ: Այս տարածուած ծածկոյթները հանդիսատեսներուն գլխուն վերեւ ընդարձակ բոլորչի վրան մը կը ձեւայնէին, որուն պայծառագեղ ցոլքերը այդ բոլոր դէմքերուն կուսային վառ գոյն մը՝ ներդաշնակուելով անոնց բուն ու խանդավառ արտայայտութեան հետ: Մրցարանին վերեւ կրկինքը բաց էր ու ազատ, ուրիշ վար կը հեղեղէր լոյսը:

Այեխանըր Կիթո (1788-1847) ֆրանսացի գրող, հեղինակ մէկ քանի պատմական վեպերու:

Վաթսուն հազար հանդիսատեսներ տեղ գտած էին, բայց վաթսուն հազար մըն ալ կը թափառէր շրջապատին ետեւը, մէկգմէկու խրկելով այն խուլ ժխորը՝ որուն մէջ բարկութիւնը կարկի է գանազանել, ոչ ալ ուրախութիւնը: Ամփոթաորոնը կը նմանէր նաւու մը՝ որ ջուր է առեր և այդ ջուրը բարձրացած է մինչև կամրջակը, մինչ ուրիշ աղիքներ կու գան դրոէն բաղխելու անոր, փչրուելով անեղագոյ:

Ահարկու մոռունչ մը, որուն պատասխան սուլին ճիչեր ամբոխէն, ծանոց վագրին գալուստը, որովհետեւ բացեր էին անոր գառագեղին դուռը:

Մրցարանին մէկ ծայրը մարդ մը պառկած էր աւազին վրայ, մերկ և կարծես քնացած, այնքան անտարբեր կ'երեւնար այն բանին՝ որ այդչափ ուստիօրէն կը յուզէր բազմութիւնը. և մինչ վագրը ամէն կողմէ կը խոյանար դատարկ մրցարանին մէջ՝ որսը փնտռելով անհամբերութեամբ, մարդը կրթնած իր արմուկին, կարծես կը գոցէր իր ծանրացող աչքերը՝ հնձուրի մը պէս, որ ամբողջ ամառ օր մը յոգնած ըլլալով, կը պառկի և կը սպասէ քունին:

Սակայն լազմաթիւ ձայներ աստիճաններուն վրայէն կը

պահանջին ներկայացման վարիչէն որ առաջ մղէ գոհը. որովհետեւ կա՛մ այն է որ վագրը նշմարած չէ դայն, կա՛մ այն է որ կ'արձամարտէ՝ տեսնելով թէ այնքան հեղ է ան :

Մրցարանին վերակացուները, ձեռքերնին երկար նիզակներ բռնած, կը հնազանդին ժողովուրդին կամքին և իրենց նիզակներուն սուր սլաքներովը կը խթեն սուսերամարտիկը :

Բայց, սուսերամարտիկը նիզակներուն հարուածները կը զգայ թէ չէ, ոտքի կ'ելլէ անարկու ճիչ մը արձակելով, որուն՝ զարհուրանքի մունչիւններով պատասխան կու տան ամբիթաստորնին նկուղներուն մէջ փակուած բոլոր գազանները : Իսկոյն խլելով մէկը այն նիզակներէն՝ որ արիւնոտած էին իր մարմինը, և խլելով մէկ ակնթարթի մէջ այն մարդուն ձեռքէն՝ որ բռնած էր դայն, երկու կտոր կ'ընէ, մէկ կտորը կը նետէ վարիչին գլխուն, գետին տապալելով դայն, իսկ միւստովը՝ որ սլաք ունի ծայրը, կ'երթայ ինքն իսկ, ա՛յդ գէնքովը, իր վայրի թշնամիին ընդ առաջ :

Արդէն ոտքի երած էր թէ չէ, և երբ հանդիսատեսներուն նայուածքը կրցած էր աւազին վրայ չափել անոր հակապահանհատակէն ինկած շուքը, զարմացման մրմունջ մը չրջան ըրաւ ամբողջ ներկաներուն մէջ : Ժողովուրդը գոհ էր. վագրն ու սուսերամարտիկը մէկ մէկու արժանի հակառակորդներ կ'երևանային : Այս միջոցին, սուսերամարտիկը յամբարար կը յտռաջանոր մրցարանին մէջ, ասնն ասնն դառնալով կայսերական օթևակին կողմը, թեւերը վար կախելով՝ տեսակ մը սրտարեկու թեամբ, կամ իր նիզակին ծայրովը փորփրելով գետինը՝ որ քիչ մը հաքը արիւնաներկ պիտի դառնար :

Եւ որովհետեւ սովորութիւն էր որ եղիւնագործները անգէն պիտի ըլլան, քանի մը ձայներ պուսային. «Չէնք ունևնայու չէ՛ գազանամարտիկը. գազանամարտիկը գէնք պիտի չկրէ՛ » Բայց ան, ճոճելով նիզակին կէս կտորը և ցոյց տալով դայն բազմութեան, «Եկէք առէ՛ք, եթէ կրնաք» կ'ըսէր՝ բերանը կծկուած, չրթունքները դեմ-դեղին և խոպոտ ձայնով մը, որ գրեթէ կը խեղդուէր բարկութենէն :

Ազգականները կրկնուեցան, սակայն անիկա վեր բարձրացնելով գլուխը, նայուածքով չրջանն ըրաւ ներկաներուն, խնդաց անոնց՝ արձամարտական կերպով, և իր ձեռքերուն մէջ նորէն կտորելով այն գէնքը՝ որ տուած էին իրեն, անոնց բեկորները նետեց վագրին գլխուն, որ այդ միջոցին իր ակուսներն ու իր ճիրանները կը սրէր սիւնի մը պատուանդանին գէմ :

Կուռի ասպարէզ կը կարդար ասով :

Կենդանին, զգալով հարուածը, գլուխը դարձուց ևւ, տեսնելով իր հակառակորդը կանգնած մրցարանին մէջտեղը, մէկ ոտիւնով խոյացաւ անոր վրայ. բայց, սուսերամարտիկը ծռելով մինչեւ գետինը, խոյս տուաւ հարուածէն, և վագրը գնաց ինկու մոռնչելով քանի մը քայլ անդին : Սուսերամարտիկը ոտքի կաւ, ու երեք անգամ, ճիշտ նոյն կերպով, պարսպը հանց իր վայրի թշնամիին կատաղութիւնը :

Վերջապէս, վագրը եկաւ անոր վրայ՝ քայլերը հաշուած, աչքերը կ'յծակնացայտ, պոչը անկած, լեզուն արդէն արիւնշաղախ, ցոյց տալով ատամները և երկարելով դունչը. բայց, այս անգամ սուսերամարտիկը ինք ցտակեց անոր վրայէն՝ ճիշտ այն բոպէին ուր վագրը պիտի բռնէր զինք, մինչ ամբոխը կը ծափահարէր բուռն կերպով, ամբողջովին նուաճուած այս մարանչման յուզումէն :

Վերջը վերջը, երկար յոգնեցնելէ ետք իր կատաղի թըշնամին և աւելի տաղտկացած այն խրախուսանքներէն՝ զորս ամբոխը կը թուէր ուղղել իրեն, քան դանդաղութենէն այն կռիւին՝ որ սկիզբէն այնչափ անհաւասար երեւցած էր, սուսերամարտիկը ամուր ոտքերով սպասեց վագրին, և վագրը, ամբողջովին շնչապառ, վագեց անոր վրայ ուրախութեան մոխնջով մը :

Սոսկումը, ու թերեւս նաեւ ուրախութեան ճիչ մը բարձրացաւ, միաժամանակ բոլոր նոտարաններէն, կըր կենդանին՝ ուղիղ կանգնելով իր թաթիւրուն վրայ, դրաւ իր ճիրանները սուսերամարտիկին մերկ ուսերուն վրայ և կրկնուց

գլուխը՝ գիշտելու համար զայն: Բայց սուսերամարտիկը ետև նետեց իր գլուխը, և իր երկու պիրկ բազուկներովը բռնելով գազանին մետաքսամազ վիզը, այնպիսի ուժով մը սեղմեց զայն՝ առանց ձգելու, որ վագրը վեր ցցեց իր դունչը, վեր ցցեց սաստկութեամբ՝ որպէս զի քիչ մը օդ երթայ իր թոքերը, սակայն սուսերամարտիկին թևերը կը սեղմէին օդի այդ անցքը՝ դարբինի երկու աքցաններու պէս:

Սուսերամարտիկը բայց և այնպէս զգալով թէ իր ուժերը կը ակարսման ու կը հասնին, իր արիւնին հետ՝ որ կը հոսէր գազանին կռուած մագիչներուն տակէն, կը կրկնապատկէր իր ճիգը՝ որպէս զի կարելի եղածին չափ շուտ վերջացնէ գործը, վասն զի պայքարը երկարելով կրնար իրեն հակառակ դառնալ: Իր երկու ոտքերուն վրայ բարձրանալով ուրեմն, և ամբողջ ծանրութեամբը խնայով իր թշնամիին վրայ՝ որուն սրունքները պարզուեցան այդ ծանրութեան տակ, ջախջախեց անոր կողերը և թոյլ տուաւ անոր բզբառուած կուրծքին՝ հանելու ձայն մը, որ դուրս ելաւ երկար առնէն ի վեր սեղմուած կոկորդէն, արեան և փրփուրի ուղիսի մը հետ:

Յանկարծ կէս մը ոտքի կանգնելով և ազատելով իր ուսերը՝ որոնցմէ պատու մը փակած մնաց արիւնտո ճիրաններէն մէկուն, դրաւ իր ծունգը գազանին հեւացող կողին վրայ և սեղմելով զայն ուժով մը՝ զոր կրկնապատկած էր իր յաղթութիւնը, զգաց թէ իր տակ վայրկեան մը թալթիեցաւ անիկա, և միշտ ճնշելով զայն, տեսաւ որ կը պրկուին անոր դնդեկները, ու անոր գլուխը՝ որ վայրկեան մը վեր բարձրացած էր, նորէն վար ինկաւ աւազին վրայ, երախը կտաբաց ու փրփուրաց, ակուան ակուային կպած ու աչքերը մարած:

Իսկայն հիացման ընդհանուր բացազանչութիւն մը բարձրացաւ, և սուսերամարտիկը՝ որուն յաղթանակը արծարծած էր ուժերը, կանգնեցաւ ոտքերուն վրայ, և, վերցնելով վիթխարի դիակը, նետեց հեռուն, որպէս յարգանքի նուէր, կայսերական օթեակին տակ:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԿԻՐՕ

ՀՌՕՄԻ ԱՒԵՐԱԿՆԵՐԸ

Երթանք դէպի մեծ աւերակը, — Կօլօսուսը: Տեսնենք նախ և առաջ ամէնամեծ ամփիթատրոնը, որուն նմանը չէ տեսեր աշխարհ:

Միխայէլ Յովհաննէսեան, Կովկասահայ հրապարակագիր եւ գրագէտ, որ աշխատակցած է Կովկասահայ բոլոր կարեւոր թերթերուն, դրած է բազմաթիւ ուսումնասիրական գրքեր եւ ներկայիս ալ կը վարէ Գրօշակի խմբագրութիւնը:

Իրօք հսկայ մըն է ան, ախտան մը, քարաշէն լեռ մը, ինկած Հուսի մէջ, սափարակ տեղ մը, ծայրէ ծայր տաշուած, քանդակուած, փորփորուած մարդկային ձեւքով...: Բայց լեռ մը, որուն երկու երրորդը չքացեր է արդէն ժամանակի կործանիչ պիւքներուն սակ: Մէկ երրորդ մասն է մնացեր, և մնացորդը դարձեալ լեռ է:

Նայեցէ՛ք այդ երկնամբարձ պարիսպներուն և պահեցէ՛ք ձեր գլխարկը, որ վար չխնայ: Դեռ ո՞րքան բարձր են եղեր անոնք իրենց բախտաւոր գայլութեան օրերուն...: Գիշերային խաւարի մէջ այդ հսկայ դանգուածը սարսուռ կ'ազդէ նորեկին վրայ...:

Կօլօսուսը բնորոշ, տիպիկ արդիւնքն է զուտ հուսմեական ճարտարապետութեան: Ծառ ալ գեղեցիկ չէ, ներդաշնակ չէ (այդ յատկութիւնները կը պատկանին հելլենական արուեստի ստեղծագործութիւններուն), բայց փառահեղ է, վսեմ ու ահարկու: Եւ իբրեւ այդպիսին՝ ճշմարտապէս համապատասխան է Հուսի աշխարհակալ, համանուած ոգիին: Հսկայ ու անսովոր ցեղ մըն է՝ այս հսկայ ու անօրինակ չէնքերը կառուցանողը:

Նայեցէ՛ք այս անագին, պատուաւած կրկէսին, ուր եր-

բննն ճակատամարտեր են փիղեր, վագրեր, առիւծներ, մարդիկ: Տեսէ՞ք այդ կրանիթեայ ու մարմարեայ սիւները, մեծ մասամբ խորտակուած՝ դարերու ծանրութեան տակ: Քսան դա՛ր է սահեր անոնց վրայէն՝ սարսափելի աղէտներով ու աւերակներով, և սակայն, դեռ կանգուն է մէկ պատկառելի հատուածը այդ բարձրաբերձ պարիսպներուն:

Եւ տասնեակ դարերու դիմացող այդ հսկան՝ կառուցուեր է ընդամէնը երեք տարիէն, այսպէ՛ս կը վկայէ պատմութիւնը...: Միլիոնաւոր ստրուկներու աշխատանքն էր, անտարակոյս, զբաստի հլու, արգասաւոր աշխատանքը, որ կ'արտադրէր կարճ միջոցի մէջ այդպիսի հրաշքներ: Ստրուկները այն ժամանակ աժանագին ապրանք մըն էին, որ անընդհատ պատերազմներու և նուաճումներու հետ կը լեցնէին յաւիտենական քաղաքը: Հռոմն իր ամէնածաղկուն, ամէնակենդանի շրջանին՝ ունեցեր է երկուք ու կէս միլիոն ազգաբնակչութիւն (այսօր ընդամէնը՝ կէս միլիոն):

Կօլօսէոմի ամբիթատրոնը կը պարունակէր 100,000 մարդ: Անիկա կը համարուէր կայսրութեան փառքն ու պարծանքը, համաշխարհային տիրապետութեան խորհրդանշանը: «Քանի դեռ կայ Կօլօսէոմը, Հռոմը կանգուն է, — կ'ըսէին այն ժամանակները, երբ կը խորտակուի Կօլօսէոմը, Հռոմն ալ կը ջնջուի, և անոր հետ կը ջնջուի ամբողջ աշխարհը»...:

Հարիւր օր շարունակ կատարուեցան աներեւակայելի խրախճանքներ՝ Կօլօսէոմի բայցման առթիւ. կրկէս նետուեցան ամէնատեսակ գիշատիչ գաղաններ՝ սուսերամարտիկներու, մարդ-բմբիչներու հետ...: Տեղի ունեցան հակայական, չտեսնուած ճակատամարտներ, և 9,000 գաղաններ անչարժ պառկեցան կրկէսին մէջ: Պատմութիւնը չի յիշատակեր մեռած մարդոց քանակը. մարդիկ, այն ժամանակ, կեսարներու աչքին թերեւս չառաւելի նուազ արժէք ունէին՝ քան գազանները: Ի՞նչ առակի շրջան էր ան: Թագաւորները — Ներոն, Կալիգուլա, Տիբերիանոս, Տիտոս, ևն. — միահեծան տէր՝ հսկայածաւալ կայսրութեան, գուռոյ ու քմաճած, անսահման,

անյաղ փառասիրութեամբ, կը ձգտէին ամէն գնով յաւերժացնել իրենց անունները, նոյնիսկ ամէնահրէշաւոր գինարբուքներով. կը ձգտէին կարելի եղածին չափ շատ վայելել և ներուժ վայելել կեանքը: Իրենք աիւղերքի կեղբոններն էին, և ամբողջ բնութիւնն ու մարդկութիւնը կոչուած՝ իրենց ծառայելու, զիրենք շոյելու և փաղաքշելու, նոյնիսկ արեան չարչարանքի, դժոխային մարտիրոսութեան գնով:

Ճիւճող սերունդ մը...:

Բայց, պատմութիւնը կը վկայէ նաեւ որ այդ գաղա-նակերպ հերոսները վերջը վերջը կը զղջային, որ այդ վագրերային սրտերը ընդունակ էին նաեւ զգածուելու, յուզուելու և տանջուելու...: Պատմութիւնը կը ներկայացնէ Ներոնը՝ խղճի խայթէն յաճախ տանջանահար: Լուծեցէք այս գարնուրիլ, ողբերգական հակասութիւնը:

Տիտոն եւս, կ'ըսեն, երբ իրագործեց իր սրտին բոյր բաղձանքները, երբ լիովին գոհացում տուաւ մարդկային եսի բոլոր վայրենի, ստորնագոյն ախորժակներուն, — սիրտը փըշրուեցաւ, անսահման տիրութիւն մը իջաւ վրան...: Անցեալը կը տանջէր զինք, ապագան՝ կ'ահաբեկէր. և օր մը, թափառելով Հռոմի շրջակայքը, փնտռելով անկիւն մը՝ ուր կարողանար հանգստացնել իր տառապող սիրտը, աւանդեց հողին, աչքերը լի արտասուքով, յառած երկինքին...:

* *

Հանդիսականներու ծով մըն էր Կօլօսէոմը: Ամէնէն վարը կը շարուէին ծերակուտականները. անոնցմէ քիչ վեր ազնուականները. աւելի բարձրը՝ պատուաւոր ընտանիքի հայրերը. իսկ ամէնէն վերջը՝ կը նստէր պլեբը, արհամարհուած ամբողջ Հազարներ, տասնեակ հազարներ, հարիւր հազար մարդ...:

Կեսարին մուտքը՝ ազդանշանը կ'ըլլար. կ'որոտային ծափահարութիւնները, և կը սկսէր կարմիր հանդէսը:

Կրկէս կը բերէին գաղանները: Մէկ դռնէն ներս կը խուժէին մարտնչողները, միւս դռնէն դուրս կը տարուէին դիակները: Կը հնչէր երաժշտութիւնը, երգեցիկ խումբերը

կ'երգէին թմբուկները կը թմբկահարուէին, ազմափողերը սուր գոռոցով կը իլացնէին մթնոլորտը, — կոխը կը մղուէր անասիկ կատաղութեամբ, արիւնը կը հոսէր, զոհերուն անթիւ զիակները կը ծածկէին կրկէսը, կը հեռացնէին զանոնք և կը բերէին նորերը:

Կը փոխուէր տեսարանը: Բեմ կուգային սուսերամարտիկները: Կը մտնէին անոնք, այդ թշուառ, վատաբախտ արարածները, դատապարտուած անխուսափելի մահուան...: Բայց, անոնք մահուան կ'երթային՝ ստոյկիկեան պաղարիւնութեամբ. վագրի, առիւծի սարսուեցուցիչ հունդիւնին հանդէպ՝ անոնք կը քայլէին խրոխտ, անխուով ու անվահեր, և նոյն ոգին կը պահպանէին հողեւարքի գալարումներուն մէջ:

Կը կեցնէին սուսերամարտիկները դատ գատ շարքերով, — բոլորն ալ ընտիր, բարեկազմ, բոլորն ալ ուժեղ ու յաղթանդամ...: Սարուկներ էին՝ բերուած հեռու երկիրներէ, ուր սնիր, մեծցեր էին ազատութեան մէջ՝ որպէս զի ի վերջոյ անունդ դառնան Կոյսէու մի գիշատիչներուն, ի փառս արիւնու ուշտ վոճմակներուն...:

Անոնց հետ միասին կրկէս կը նետուէին առիւծներն ու վագրերը, — բոլորն ալ սովալլուկ և ատամներնին կրճտացնելով: Կը մտնէին և բորենիները՝ մարդկային արիւնը լակելու համար: Եւ կը շարունակուէր անհեղ, անզուխ ճակատամարտը՝ այս անգամ արդէն երկու անհաւատար ուժերու միջեւ. և թաւալգոր կ'իջնային մարդկային զոհերը, մարմնի բոլոր անդամները փչրուած և արիւնը ծորալով ամէն կողմէ...:

Ու «ժողովուրդը» կ'ոռնար ու կը ծափահարէր՝ բերկրանքի արբեցութեան մէջ. և Կոյսէու մը կը դըլոդար «կեցցէ՛ Կեսար» աղաղակներով...:

Ահա այն անանուն, այն դիւային, արիւնազանգ հանդէսները, որ կը կատարէր հին Հոօմը, փառքի ու մեծութեան իր գազաթնակէտին:

Եւ բարբարոսութեան այդ զարհուրանքէն առաջ է եկած ժամանակակից քաղաքակրթութիւնը...: ՄԻՔԱՅԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԷԱՆ

ՀՈՂՄԱՂԱՑՆ ՈՒ ԱԲԵՂԱՆ

Քաղքէն հեռու, բլուրի մը կողմ ի վեր,
Հողմաղաց մը կը ցըցուէր,

Որ արեւին տակ թեւաքաց շարունակ

Իր կազմուածքով պարզունակ՝
Մըղուած հրգօր չորս հովերուն
շունչէն յար՝

Կը դառնար ու կը դառնար:
Այր ու կիներ զիւզէն, դաշտէն ու
ծորէն

Կը բերէին հոն ցորեն,
Եւ կ'արտադրէր պարկերու մէջ շար
իշար՝

Հացալիւրի հոխ պաշար:

Շաբաթ օր մ'որ իր դարձդարձիկ
թիւերուն

Ճըռինն երթար շատ հեռուն,
(Քանզի այն օրն ունէր շատ բան
աղալու)

Յանկարծ-անկո՛ղ այցելու—
Վանքին մէջէն արեղայ մը նորընծայ,
Սեւազգեստ, դեռ տըղայ,
Մօտն երեւաց... Ձեռքն հաստ գիրք մը թուղթ, գրբի,
Շուքի մը տակ կազդուրիչ
Նստեցաւ ու աչքերն ուղղած ամպն ի վեր՝
Բան մը փնտուել կը թրուէր,
Բան մ'որ անգայտ անհունին մէջ կը ծըփար:

Մինչ անդադար, թեւապատար
Հողմաղացքը ժիր կը դառնար իրեն քով,
Խըլացուցիչ ճըռինչքով՝

Աղեֆասնոր Փանոսեան թրքահայ տաղաչափ, որ գիտէ մեծ արուեստով կազմել ստանաւորները: Գրած եւ թարգմանած է բազմաթիւ բանաստեղծութիւններ, որոնցմէ մաս մը հրատարակուած է առանձին հատորներով:

— Ահ, սա՛ անվերջ, անտանելի աղմուկէդ
 Ազատէ՛ի պահ մը գէթ,—
 Գոչեց կղերը. դադրէ՛, քիչ մը լուռ կեցիր
 Որ չըլլամ ես մրտացիր,
 Ու զտնեմ պերճ վերջաբանը— տանջո՛ղ զիս—
 Վաղուան տալիք քարոզիս...:

Հողմաղացը պատասխանեց.— «Վա՛րդապետ,
 «Քարոզն ալ պէտք մ'է թէ պէտ,
 «Բայց քարոզը մրտիկ չընիր մարդ, երբոր
 «Անօթի է իրեն փոր:
 «Ես քեզ նրման քարոզ չեմ տար, կը դառնամ,
 «Եւ ալիւրէն քաղցրահամ՝
 «Ձոր կ'արտադրեմ՝ ժողովուրդը մը բովանդակ
 «Կը շինէ հաց, կարկանդակ:» ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Հ Ա Մ Բ Ա Ր Ձ Ո Ւ Մ Ա Ղ Ա

Ամէն անգամ որ մանկութեան կամ պատանեկութեան վերջիչումներ կ'ունենամ, անխուսափելի կերպով դէմս կը կանգնի Համբարձում աղան. շիտակ, չոր, երկայնահասակ մարդ մը, 50էն 55 տարեկան, պիխերուն ծայրը կտրած և դէպի բերանը իջած, երեսը միշտ նոր ածիլուած, գլուխը խոշոր ֆէս մը՝ մինչև ականջներուն կէսը իջած, ձեռքը երկար քեղայիի մը, որուն հատիկները երկուք առ երկուք կը քաշէ անդադար:

Իր հագուստը միօրինակ էր ամէն ժամանակ. սեւ թըրքական սէքրի մը՝ միշտ կոճկած, կանանչագոյն բանբալօն մը՝ որ հազիւ կօշիկներուն կէսը կը հասնէր, և հաստ չուխայի բաց գոյն բաճկոն մը՝ զոր հազիւ տարին անգամ մը պատահութիւն կ'ունենայինք տեսնելու,—որովհետև, ինչպէս ըսի, սէթրին միշտ կոճկած էր:

Մասնաւոր ուշադրութիւնս գրաւած էր ժամացոյցը. սակիէ մեծ, հնօրեայ ժամացոյց մը՝ որ քիչ անգամ դուրս կ'ելլէր բաճկոնին գրպանէն: Այդ ժամացոյցը պահուած էր չուխայէ պարիկ պարկի մը մէջ, որպէս զի սակին չկորսնցնէր իր փայլը: Կը յիշեմ թէ Համբարձում աղա ժամացոյցը մէջտեղ կը հանէր մասնաւորապէս երբ մ'է մէկու մը ժամացոյցը կեցած ըլլար ու հարկ տեսնուէր զայն լարել և ուղղել: Երբեմն ալ, երբ քանի մը անձերու ժամացոյցներուն մէջ անհամաձայնութիւն ըլլար, Համբարձում աղա կը հանէր իր համբաւաւոր ժամացոյցը և ուղիղ ժամը կ'ըսէր. ամէնքը կը խոնարհէին Համբարձում աղայի ժամացոյցին առջև:

Երուանդ Օսեան, թըրքահայ երգիծաբան, որ աշխատակցած է բազմաթիւ հայ օրագիրներու ու պարբերականներու: Կը հրատարակէ Մանանայ շաբաթաթերթը: Դժբախտաբար գրքի մէջ ամփոփած չէ իր գրուածքները, որոնք ցրուած են թերթերու մէջ եւ կը կազմեն երգիծական գրականութեան ընտիր էջեր:

Համբարձում աղան մեզի խնամի էր. հօրաքրո՞ջ թէ մօրաքրոջ ամուսին կամ ասոնց մօտ բան մը, լաւ չեմ գիտեր. միայն թէ գիտեմ որ յաճախ մեր աուներ կը գտնուէր, ուր մասնաւոր յարգանքով մը կը վարուէին հետը:

Մենք չէինք միայն այդ յարգանքն իրեն ընծայող. իր բոլոր բարեկամներն ու ծանօթները նոյն յարգանքով ու ակնածանքով կը վերաբերուէին Համբարձում աղային հետ: Լուրջ, կարեւոր, պատկառելի անձնաւորութիւն մը համարուած էր: Իր մուտքը սրահէ մը ներս՝ միշտ յուզում մը առջ կը բերէր. երախաներն ու աղջիկները դուրս կ'ելլէին, կ'ինքնը իրենց սիկառէթը կը մարէին, ամէն մարդ ոտքի կը կենար...

— Վե՛ր հրամանեցէք, Համբարձում աղա:

- Համբարձում աղա, սա՛նկ, անկի՛ւնը նստեցէք :
- Համբարձում աղա, այս ի՛նչ պատիւ է մեզի ըրիք :
- Համբարձում աղա, Աստուծով առողջ ու հանգիստ էք...

Եւ Համբարձում աղա, բարի գալստեան այդ սղոյններուն մէջէն, հինաւորցր քրմապետի մը հանդիսաւորութեամբ, շիտակ, չոր, երկայնահասակ ու կոճկուած, կամայ կամայ կը յառաջանար իրեն ցոյց տրուած տեղը, աջ ու ձախ բարեւներ բաշխելով, ու կը նստէր բազմոցին անկիւնը, ծալապատիկ, հնդկական կուռքի մը պէս :

Համբարձում աղա շատ չէր խօսեր, ի՛նչ կ'ըսեմ, շատ քիչ կը խօսէր : Գլխու իմաստալից սասանումներ, ձեռքի նշանակալից շարժումներ, վերջապէս միմիկ խօսակցութիւն մը իր նախընտրած ձևն էր յարաբերութեան մոնետրու համար ուրիշներու հետ :

Երբեք չէինք տեսած իր խնդալը, ոչ ալ կատակարանութիւն մը լսուած էր բերնէն : Ոչ միայն ինք չէր խնդար, այլ նոյն իսկ իր ներկայութիւնը ուրիշներու ծիծաղն ալ կը սառեցնէր չրթներու վրայ... :

Շատ անգամ մեզի կ'ըսէին.

— Մի՛ խնդաք, Համբարձում աղան քովի սննեակն է... :

Ու չէինք խնդար :

Ինչպէս ըսի, Համբարձում աղա ամէնակարեւոր, պատկառելի հեղինակութիւն մը համարուած էր մեր շրջանակին մէջ, — մարդ մը՝ սրուն խօսքերը մեծ կշիռ ունէին և դատաստանները վերաքննելի չէին. վերջապէս առտնին Սողոմոն մը, քիչ մը աւելի խոփու, քիչ մը աւելի անստանելի քան «Երգ Երգոց» ինթադրտալ հեղինակը :

Չկար ո՛ր և է հարց մը, անլուծելի խնդիր, դժուարութիւն մը, ամուսնական ծրագիր մը, էրիկ կնկան կուլ, ընտանեկան գժտութիւն, դժբախտ արկած մը կամ ուրախալի դէպք մը որ՝ վիճաբանուէր կամ լուծուէր, առանց Համբարձում աղայի միջամտութեան :

- Համբարձում աղային ըսուեցա՞ւ :
- Համբարձում աղային կարծիքը ի՛նչ է :
- Անգամ մը Համբարձում աղային հարցնենք, նայինք ի՛նչ խորհուրդ կուտայ :

Կը հարցնէին և խորհուրդը կուտար : Ամէնահասարակ, պարզ, բնական, ողորմելի խորհուրդ մը՝ զոր փողոցէն անցնող առաջին մարդը պիտի տար անմիջապէս, առանց ձիգ մը ընելու, առանց ուզելը չարչարելու : Սակայն Համբարձում աղային բերնէն կլկլով՝ այդ խորհուրդը տեսակ մը վեհափառութիւն կը ստանար, նուիրագործում մը կը գգնուր, վճիռ մը կ'ըլլար անիկա, Ֆորմիլ մը կամ դեղագիր մը՝ որ նմանօրինակ պարագաներուն կը գործածուէր և զոր ամէնքը ուշի ուշով կը պահէին իրենց յիշողութեան մէկ խորըը :

Օրինակի համար, երբ էրիկ կնկան կուլի մը առթիւ խորհուրդ հարցուէր իրեն, Համբարձում աղա հանդիսաւորապէս կը պատգամէր.

— Նայեցէք որ ժամ առաջ հաշտեցնէք, ամօթ բաներ են ասոնք, ամօթ... :

Եթէ հայր ու տղու մէջ գժտութիւն կար, նոյն հանդիսաւորութեամբ խորհուրդ կուտար.

— Ժամ առաջ տղան տարէ՛ք՝ թող հօրը ձեռքը համբուրէ, հայրն ալ թող տղուն ճակատը համբուրէ. ամօթ բաներ են ասոնք, ամօթ... :

Ու ամէն մարդ, հիացած, իրաւունք կուտար իրեն ու ամէն մարդ կը հնազանդէր իր խորհուրդին :

Ինչո՞ւ սակայն միեւնոյն խորհուրդները, ուրիշներու կողմէ տրուած, անազդեցիկ կը մնային, մինչդեռ Համբարձում աղային բերնէն իջնալով՝ կ'ազդէին ամէնուն վրայ : Հոս էր գաղտնիքը և միանգամայն Համբարձում աղայի արժէքը :

Ըստ իս, Համբարձում աղային գաղտնիքը իր արտաքին կերպարանքին մէջն էր, — իր հագուստին, քայուածքին, ձեւերուն, նստուածքին մէջ : Այսպէս, օրինակի համար, միշտ կոճկուած ըլլալը կարեւոր ազդակ մըն էր իր ներշնչած անհա-

ծանփին : Վերարկուն կոճկուած մարդ մը աւելի պատկառելի է քան չկոճկուածը : Անորոշ յարգանք մը կը զգանք զլնուորականներուն, ստոխաններուն, բարապաններուն, թրամուէի տոմակալաճառներուն, կրկաթուղիի պաշտօնեաներուն, թըղթարերի ցրուիչներուն հանդէպ : Ընչո՞ւ :— Որովհետեւ ամէնքն ալ կոճկուած են : Երեւակացեցէ՛ք այս մարդիկը իրենց կոճակները քակած, և պիտի զգաք որ մեր յարգանքը արհամարհանքի պիտի փոխուի :

Քաղուած քը նմանապէս մեծ դեր կը խաղայ : Կամայ, համաչափ քաղուածք մը անհունապէս աւելի աղբու և տպաւորիչ է՝ քան թեթեւ, սաստատուն քաղուածք մը :

Քիչ խօսիչն ալ մեծ դեր կը խաղայ մարդու մը կարեւորութիւնը բաղմապատկելու : Նախ, քիչ խօսողը կը խուսափի ամէն վայրկեան տխմարաբանութիւններ ըսելու վտանգէն : Յետոյ, իր խօսքերը աւելի արժէք կը ստանան՝ իրենց սակաւութեանը համար : Փողոյններու և ընկերութեանց մէջ շատ խօսողներուն այնչափ ուշադրութիւն չենք դարձներ՝ որչափ անոնց որ հազիւ երբեմն կը խօսին : Իսկ շարժ ու ձեւով իր միտքը բացատրելու կերպը՝ հիանալի միջոց մըն է յաջողութեան :

Վիճարանութիւն մը կայ ակումբի մը մէջ և ձեր կարծիքը կը հարձնեն վէճի նիւթ եղող հարցին վրայ : Իրրեւ պատասխան՝ ձեռքով շարժում մը ըրէ՛ք, օրինակի համար, սանկ օգին մէջ կէս շրջանակ մը գծեցէ՛ք, և պիտի տեսնէք որ ամէն մարդ գոհ պիտի մնայ, որովհետեւ այդ կէս շրջանակը ամէն մարդ իր ուղած կերպովը պիտի մեկնէ, վկայութիւն մը պիտի համարի իր ըսածին և ջախջախիջ փաստ մը դիմացինին առարկութեանց :

Չինդալ... ահաւասիկ նաեւ հեղինակաւոր, պատկառելի մարդ մը ըլլալու գլխաւոր պայմաններէն մէկը : «Կը խնդաք, ուրեմն զինաթափ կզաք», կըսեն Փրանսացիք և իրաւունք ունին : Խնդացող մարդու մը խօսքերուն երբեք կարեւորութիւն չկրնար արուի՝ որչափ ալ բանաւոր, որչափ ալ իմպու-

տալից ըլլան անոնք : Հին Յունաց աստուածները կը խնդային և ասոր համար իրենց վարկը կորսնցուցին ու կործանեցան ամէնքն ալ,— մինչդեռ Ենովա երբեք չի ծիծաղիր և ասոր համար մինչեւ այսօր կը պատկառինք ու կը վախնանք իրմէ :

Այսպէս ուրեմն ամփոփելով կարծիքս, սա՛ կըրակացութեան կը հասնիմ թէ Համբարձում աղա եթէ, հակառակ իր բացարձակ սնչութիւն մը ըլլալուն, կրցած էր մեծ ազդեցութիւն մը ձեռք ձգել իր շրջանակին մէջ, պատճառը՝ իր միշտ կոճկուած ըլլալը, կամայ քաղիլը, քիչ խօսիլը ու բնաւ չխնդալն էր :

Արդ, ինչպէս կը տեսնուի, շատ խարխուլ, շատ խաբուսիկ հիմերու վրայ կառուցուած էր Համբարձում աղայի հեղինակութիւնը և բնականաբար հիմնայատակ պիտի կործանէր օր մը :

Այդպէս ալ կզա :

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

Վ Ա Յ Ր Ի Ս Ա Գ Ե Ր Ը

1

Լուռ է բնութիւն ըովանդակ.
Թըւոյններուն ծախն է դաղբաժ.
Գորշ երկընքին տակ ամպամած
Տըմոյն դաշտերն են ըսպիտակ :

Լոկ ազուաներ սովալըլուկ,
Որ որս փընտուեն իրենց համար,
Պեղելով ձիւնը կըտցահար՝
Կաղարտեն գոյնն անոր դալուկ :

Հորիգոնին ծայրէն հեռու.
Կը բարձրանայ կառանց մը խուլ,
Որ դէպ ի մեզ կուգայ անդուլ.
Վայրի ցեղ մ'է ան սագերու :

Զերդ արձակուած սլաքներ ուժգին,
Ամէնքն ունին փիզեր ծրգտուն.

Միշտ կը սուրան արագագոյն՝
Յիմար թափովն իրենց թռիչքին:

Կը մըտրակեն հոգն ու կ'անցնին
Իրենց շրջող թեւերովն յար.

Իսկ առաջնորդը անմոլար
Այս օդաչու կարաւանին, —

Զոր ծովերէ, անտառներէ,
Ամայքներէ կ'տանի անդին, —

Որպէս զի յամր անոնց գնացքին
Քիչ մը շարժումն անապարէ,

Չայնով մ'ազդու երկարածիզ
Կ'արձակէ ճիչ սուր մերթ ընդ մերթ.

Զերդ ժապաւէն մը կրկնավերտ՝
Կը ծրփի տարմն օդասլացիկ:

Ու՛ երկնի երեսը կը պատէ
Շառաչիւնով մը անսովոր

Այդ եռանկիւնը թեւաւոր՝
Որ կ'ընդլայնի հետզհետէ:

2

Բայց վարն անոնց եղբայրներուն
Ցուրաէն թըմրած խումբը գերի.

Դանդաղաբայլ կը դեգերի
Դաշտագետնի մը վրայ անհուն:

Քուրձեր հագած մի պատանի
Կը պտըտցընէ զայն սուլելով,
Նաւու մը պէս յամր՝ անխրոով,
Որ յամբօրէն կը տատանի:

Լըսելով ճիչն երկնահրնչուն
Անցորդներու այդ երամին,
Վեր կը տնկեն անոնք զուխնին
Ու, արագընթաց տեսնելով չուն,

Ճամբորդներուն այդ բարեբաստ՝
Անջրպետին մէջէն տրժգոյն՝
Վարիններն ոտք կ'ելլեն իսկոյն,
Թեւածելու կազմ ու պատրաստ:

Թոյլ թեւերնին կը շարժեն զուր,
Սաւառնելու յոյսով պատիր,
Կուրծքերնին վեր՝ կանգնած յայթիւ
Այդ թափառկոտ կոչին ի լուր

Կըզգան շրփոթ զարթումն ուժգին
Մէջ սիրտերնուն խոց վիրաւոր՝
Լուռ քընացող բնազդներու խոր,
Երանութեան իրենց նախկին,

Դաղջ միջոցին, ափերուն գէջ,
Ու՛ մոլեգնած կը վազվըռտեն
Յիմարներու պէս դէս ու դէն,
Զիւնախաղաղ դաշտերուն մէջ:

Եւ ընդերկար երկինքն՝ հեռուն՝
Վերուզդելով ճիչ տրտմագին,
Պատասխանել կը փափաքին
Իրենց վայրի եղբայրներուն:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ ՄԸ

Առաջագէտ ազգերու կեանքը շատ անգամ կը ներկայացնէ պատկեր մը, զոր մենք կարող ենք նմանցնել ծովուն մակընթացութեան եւ տեղատու-

Լեօ (Առաքել Բաբախանեան) կովկասահայ հըրապարակագիր, քննադատ եւ մատենագիր։ Եղած է գլխաւոր խմբագիրներէն մէկը Արծրունիի հիմնած Մշակին . հեղինակած է «Մեյիֆի Աղջիկը» պատմական վէպը, «Հայկական Տպագրութիւն» երկու հատոր ուսումնասիրութիւնները, «Փրիգոր Արծրունիի կենսագրութիւնը» երկու հատոր, «Ռուսահայոց Գրականութիւնը», եւն. եւն.։

թեան։ Կը տեսնենք այդ կեանքին մէջ ամբողջ շրջաններ, երբ կը բարձրանայ, կը լեռնանայ գաղափարական շարժումը, կ'ողողէ առօրեայ մոխրագոյն իրականութեան բոլոր շարքերը, երբ ազգին բոլոր ստեղծագործական ընդունակութիւնները կը շարունակեն, կը միանան՝ մեծ պաշտամունքի մը առջև եւ միաբան գործակցութեամբ կ'իրագործեն ամբողջ մարդկութեան համար սուրբ միտք մը։ Մակընթացութիւնն է առ, տեսնուցին եռանդի այն լարումը, որ կլանելով ազգին ամբողջ ուշքն ու միտքը, կը տանի զայն դէպի համաշխարհային մեծագործութիւնները՝ արհամարել տայով ամէն զրկանք, ամէն զոհողութիւն։

Սը կը շարունակուի այդ շարժումը, մինչեւ որ կու գայ տեղատուութիւնը, եւ ուսած գաղափարականութիւնը կ'իջնէ, կ'իյնայ, որպէս զի դարձեալ առօրեայ, սովորական կարգը գայ տիրելու։ Մենք ալ, Ռուսահայերս, մեր կեանքին մէջ, ճաշակած ենք այդպիսի երկու շրջաններու նուիրական ազդեցութիւնը։ Ծաշակեր ենք, կ'ըսեմ, որովհետեւ մենք, իբրև փոքր ազգ մը որ ենթարկուած է մեծ ազդերու մտաւոր եւ քաղաքակրթական ազդեցութեան, չէինք կրնար ինքնուրոյն, անկախ, ինքնագլուխ շարժումներ սկսիլ։

Մենք միշտ կ'իւրացնէինք, միշտ ենթարկուած էինք. մեր դասատուն, մեզ ոգեւորողը՝ մեր վրայ տիրող մեծ ազգին կեանքն էր։ Տասնըիններորդ դարուն մէջ, Ռուսաստան երկու անգամ գաղափարական մեծ շարժումներ է սկսեր եւ այդ երկու շարժումներն ալ արձագանգ են գտեր մեր կեանքին մէջ։

Վաթսունական թուականներու մեծ շարժումը յայտնի է։ Ներքին բարեկարգութեան, ինքնաճանաչութեան, ժողովրդական դատի այդ գեղեցիկ շարժումը քնացած հասարակութեան մէջ յարոյց գաղափարական գործիչներ, առաջդիմութեան առաքեալներ. Նազարեանց, Նալբանդեանց, Գալան-Քիթիպա, Շահազիզ այդ ժամանակներու ծնունդներ են. Գրիգոր Արծրունի վաթսունական թուականներու խոհայներուն վրայ ստացաւ իր առաջին դաստիարակութիւնը։ Բայց վաթսունական թուականներուն մենք դեռ նոր էինք սկսեր զգալ, ապրիլ, ուստի շարժումն ալ մասնակի ազդեցութիւն ըրաւ մեր վրայ։ Այդպէս չէր երկրորդ մեծ շարժումը, որ Ռուսաստանի մէջ սկսաւ 1855-1876 թուականներուն։

Վաթսունական թուականներու շարժումը ազատեց միլիոնաւոր ճորտերը Ռուսաստանի խորքերուն մէջ. իսկ եօթնամական թուականներուն՝ նոյն այդ ազատագրուած Ռուսաստանը ցոյց կուտայ համաշխարհային նոր պատմութեան մէջ շատ հազուադէպ մեծագործութիւն մը. -- ահաքին շարժում մը՝ որ կը սկսի Թուրքիոյ լուծին տակ ճնշուած ազգերն ազատելու համար։ Այդ խոշոր շարժումը աւելի մեծ արձագանգ կը գտնէ մեր կեանքին մէջ, ուր առաջ կուգայ շատ նշանաւոր, շատ փայլուն շրջան մը, զոր մենք կարող ենք անուանել 1876-1883 թուականներու շրջան։

Ո՛չ միայն տասնըիններորդ դարու, այլ եւ անկէ ալ առաջ, դարերու երկար շարքի մը մէջ՝ մենք չենք կրնար գտնել մեր ազգային կեանքի տարեգրութեանց մէջ այդքան փայլուն եօթնական մը։ Այդ ժամանակը անկիւնաքար մը կը կազմէ մեր պատմութեան մէջ. մեր ժողովրդական կեանքը կը սասանայ նոր ուղղութիւն մը՝ ասպարէզ հանելով մեր բոլոր մտաւոր կարո-

դուժիւնները : Գրականութեան, մամուլի, դպրոցական գործի, թատրոնի, հասարակական հիմնարկութեանց համար՝ զարգացման, բարգաւաճման ոսկէ շրջան մըն է ան :

Հրատարակագրութիւնը աւելի եւս կրակոտ թափ կը ստանայ . գեղարուեստական գրականութիւնը մեծ թոնչք կ'ընէ . Գամառ-Քաթիպան իր նոր երգերը կը գրէ, Բաֆֆին մեր նոր վիպագրութիւնը կը սկսի՝ իր «Ջալալէդդին»ով, «Խենթ»ով, «Իսախիթ-Բէկ»ով և «Կայծեր»ով : Կը հիմնուի ամէնօրեայ լրագրութիւն . կը ծնին մամուլի նոր օրգաններ : Հայոց թատրոնը Ադամեանի փառաւոր շրջանին մէջ կը մտնէ : Կը հիմնուին Բարեգործական և Հրատարակչական Ընկերութիւններ, կը բազմանան դպրոցները, վէճի նիւթ կը դառնան մանկավարժական խնդիրները, ուղղութիւններ կը ստեղծուին, ուսուցչական ժողովներ կը գումարուին : Կ'ոչնչանայ անջրպետը Ռուսահայերու և Թըրքահայերու միջև և Հայաստանի գաւառներուն կրթական գործը կը դառնայ արեւելեան ու արեւմտեան միացած Հայութեան ընդհանուր սուրբ գործը :

Որքան եռանդ ժողովուրդի զարկերակին մէջ, որքան հիւթ անոր կեանքին մէջ, գաղափարներ, ձգտումներ, ապագայի վարդազոյն յոյսեր. — այս եռուն նիւթերէն կը խմորուէր անա շարժումը :

ԼԵՑ

Բ Ա Ր Ի Զ Ե Ի Լ Ո Ն Տ Ո Ն

Մանչն անցնիր՝ վտանգ մը անցընել է . և Լոնտոն երթալը՝ ուրիշ աշխարհ երթալ է : Ինծի մանաւանդ սրչափ անախորժ է ովկիանոսը . ոչ իր գորշագոյն լիւրիայորդ ալիքները կը սիրեմ, ոչ իր կատաղութիւնը : Բայց, ովկիանոսին ալիքներէն ալ կ'ազատի մարդ, և անա գացի Լոնտոն ու դարձայ, — Լոնտոն, որ ինք միայն աէրութեան մը չափ մեծ է և բազմամարդ : Բարիզ երկու միլիոն բնակիչ ունի, Լոնտոն՝ չորս միլիոն :

Եւ սրչափ տարբեր են երկու քաղաքները : Բարիզ

աշխարհի քաղաքն է, Լոնտոն աշխարհի ոստանն է . Բարիզ սիրելի, Լոնտոն պատկառելի . Բարիզի յատկանիչն է վայելչութիւն, Լոնտոն մեծ վայելչութիւնն է . Բարիզ ցնծու և արթուն, Լոնտոն գործոն և խոհուն . Բարիզ ամէն բանի ծագրածու, Լոնտոն ամէն բանի ակնածու . Բարիզ շատ յաճախ թեթև է ու անզգաստ, Լոնտոն՝ միշտ ծանր ու զգաստ . Բարիզ այսօր ձեռնբէց, վաղը ձեռնթափ, Լոնտոն անյողզող ձեռնարկու . Բարիզ հաւասարութեան քաղաք, Լոնտոն ազատութեան քաղաք . Բարիզ միշտ կը խլրտի, Լոնտոն երբեմն կը շարժի :

Պրիգոր Օսեան (1834-1887) հայ պետական մեծ անձնաւորութիւն, որ եղած է Ազգային Սահմանագրութեան հիմնադրներէն մէկը : Որքան նշանաւոր կը մնայ նաեւ երբեւ գրագէտ : Գրած է դանազան յօդուածներ, նամակներ եւ գրական կրտորներ, ամէնքն ալ դըրոշմուած գեղեցկութեամբ ու տաղանդով :

Բարիզի մէջ՝ փողոցները կ'ալբրին մարդիկ, Լոնտոնի մէջ՝ տուները կ'ալբրին մարդիկ . Բարիզ եկեղեցի երթալն ամօթ կը համարուի, Լոնտոն՝ եկեղեցի չեթթալը ամօթ կը համարուի :

Աշխարհի մէջ կէտ մըն է այս կղզին, բայց ատեններ կայ որ այդ կէտը աշխարհի կը հրամայէ :

Անգլիացին կը զգայ ինքզինքը, բայց ամբարտաւան չէ . ինչ որ ամբարտաւանութիւն կը թուի իր վրայ, շատ անգամ ամչկոտութիւն է : Կարծես թէ դեռ խոսքն ան մը ունին այս մարդիկ, որ կը խոսին : Բարեկամիս մէկը կ'ըսէր թէ քաղաքակրթեալ վայրենիներ են անոնք և այս ալ թերեւս իրենց մեծութեան գաղանիքներէն մէկն է : Բայց, մէկդի առնելով այս մասնաւորութիւնը իրենց ընդհանուր բնաւորութեանը մէջ, կ'ըսեն թէ ոչ ոք անգլիացի լարտի մը չափ գիտէ մեծարել գիմայինը, քաղցր ու քաղաքավար լլլալ :

Մարդ մը երբ այս երկիրը կը տեսնայ ու իր ընտանիքները կը ճանչնայ, մեկէն կ'ըսէ ինքնիրեն. «Ո՛ւր էր թէ մնային միշտ ասանկ»: Առաջին անգամ Լոնտոն գալուս՝ ա՛յս եղաւ իմ տպաւորութիւնս. անկէ ի վեր տասն անգամ նորէն եկայ, միշտ տպաւորութիւնս նոյն մնաց:

Բայց եթէ Անգլիացիներն ու իրենց բարոյականը կը սիրեմ, չեմ սիրեր սակայն իրենց ճայրոտ երկինքն ու բարւոտ, թօնուտ մթնոլորտը: Հազիւ հազ այս մէկ քանի ամսուան մէջ երբեմն կը ցրուին մառախուղները և թող կուտան արեգական նշողներուն՝ փայլելու Լոնտոնի մշտականաչ մարմանդներուն վրայ, որոնք այդ հազուադէպ ժամերուն կարծես թէ կը խայտան, խարտիչագեղ, սպիտակափայլ Անգլուհիներու խոշոր քայլերուն ներքեւ:

Այդ մէկ քանի ամիսը դղեակները կը պարպուին և Լոնտոն կը լեցուին: Հեռուէն ու մօտէն ով որ կրնայ՝ Լոնտոն կու գայ, ուր ընկերային կեանքը կը սկսի արտաքոյ կարգի փայլով մը փայլիլ: Հացկերոյթներ ու երեկոյթներ իրարու կը յաջորդեն. ցորեկներն ալ պարտէզներու մէջ կը շարունակին տօն ու հանդէսներ: Բաց է Սորհրդարանը, բաց են բոլոր թատրոնները:

Փատրոն մտնենք, ուր անա պիտի երգէ Փաթթին, քաջորդ երգիչը:

Ո՛վ մեծ ազգ, շոա՛յլ ծափահարութեանց մէջ, շոա՛յլ վարձատրութեան մէջ, երբ տալ ուղէ՝ քիչ տալ չի գիտեր, լիարուսն կուտայ ու կարծես թէ չի յագենար տալով: Հոն պէտք էր ըլլալ և լսել ու տեսնել: Քառորդ մը անընդհատ տեղացին՝ փունջեր, խուրձեր, կողովներ, պսակներ, դափնիներ, տաւիղ ու քնար, թագ ու ապարօշ, և փողոջուկներ, և քայլ, և մանեակ, և ուրիշ չեմ գիտեր քանի՛ սեսակ բան, դրասանգ, ծաղիկ, պտուղ, և արկղեր ու գլորոցներ. և զեռ ո՛վ գիտէ ի՛նչ, — ու դա՛րձեալ ծաղիկ, դարձեալ դափնիներ, ու նոր փունջեր, նոր պսակներ, և վերջը չեկաւ:

Կարծես այս մարդիկ և այս լէյսիներ՝ որ սրտերնին

իրենց ձեռքին մէջ և ձեռքերնին իրենց քսակին մէջ բռնած են, կ'ըսէին անմասն երգողին.

«Երկու ամիսէ ի վեր զմայլեցուցիր մեզ, վերացուցիր, յափշտակեցիր, հոգիիդ բոլոր յուզումն ու սրտիդ վայնասունը թափեցիր, մրմունջ կամ աղաղակ, երկնանուագ դաշնակցութեանց հոսանքի մէջ, թրթռացնելով մեր սրտերը, և մեր զգայութիւնները ողորկելով հիանալի ձայնիդ վէտ վէտ ալիքներովը, որուն փոխ սուած էին թռչուններն իրենց դայլայլիկը, առաւօսն իր պայծառութիւնը, իրիկունն իր նուազումները, և երբեմն ովկիանոսը՝ իր մունչիւնը, երկինք՝ իր սահանքներուն ձայնը, և ամպրոպներն՝ իրենց շանթը. — ա՛ն փոխարէնը որքան որ կրնաս...»

Ու եթէ չամէնային, ա՛ւելի պիտի տային:

ԳՐԻԳՈՐ ՕՏԵԱՆ

“ՈՒՐ Է ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆԸ”

Աշխարհքի այն առաջին օրերուն՝ ուր ամէն բան ամէնունն էր, ձեզի պէս երկու աղբրտիք երկու արտ ունէին՝ մէկ արտի պէս. և որովհետեւ մէկը շատ կ'առնէր, միւսը քիչ, առտու մը հկտն որ սահմաններն որոշեն իրենց ժառանգութեանց:

Արտին գլուխը մէկ հատիկ ծառ մը կար, որ կը կանգնէր աղօսներուն վերեւ, արեւմտեան կողմէն. մէկ եղբայրն ըսաւ միւսին.

— «Ո՛ւր որ վերջանայ ծառին շուքը, այն տեղ մեր հաւասար աղօսները երկու հաւասար մասի կը բաժնուին. այդ շուքը թող մեր արտերուն սահմանն ըլլայ:»

Այդպէս ալ որոշեցին:

Արդ, երբ իրկուն եղաւ, ծառին շուքն է երկարեցաւ, սողալով հասաւ մինչեւ արտին միւս ծայրը և սրտն ամբողջ

դարձուց մէկ եղբոր ստացուածք: Այդ եղբայրը վազեց, գնաց կանչեց դատաւորները ու ըսաւ անոնց.

— Տեսէ՛ք, շուքին տակ մնացած այս ամբողջ տեղը ի՛մն է:

Եւ մարդկային դատաւորները դատեցին մարդկօրէն, ու ամբողջ արտը մէկ եղբոր իրաւունք վրձուեցին:

Միւս եղբայրը որ իր ստացուածքէն զրկուած էր երկինքին երեսէն, ամբաստանեց արեգակը և մնաց ձօրէ մերկիկ:

Եկաւ ձմեռ. չլիթայազերծ մըրրիկը գիշեր մը փչելով կաղնիին ճիւղերուն մէջէն և սգորելով անոր հետ՝ որ մնացեր էր միայնակ, առանց եղբոր ու նեցուկի, աւից, սրբեց գետնէն ու իր շուքն ալ հետը:

Իրաւագրկուած եղբայրը՝ տեսնելով որ կորսուած է եղբօրը սեփականութեան վաւերանշանը, երաւզնայ դատաւորը կանչեց, ու ըսաւ անոր.

— «Տես՛... ա՛յ շուք չի կայ

հիմա, ուրեմն ամբողջ արտը ի՛մն է:»

Եւ դատաւորը, օրէնքի ծառին կրթնած՝ դատեց հովին պէս, ու արեւին պէս, ու շուքին պէս. և առանց արտին աւկօսները երկու հաւասար մասի բաժնելու, արսն ամբողջ հողով թուժբով՝ անոր ժառանգ հռչակեց:

Եւ անա, փոխն ի փոխ, իւրաքանչիւր եղբայր անգամ մը շատ ունեցաւ, անգամ մը երբեք:

Եւ երբ անոնք տուն կը վերադառնային այն արտէն

Լամարթին (1790 – 1869), ֆրանսացի մեծ բանաստեղծ, որ թողած է բազմաթիւ գործեր, — քերթուած, պատմական կամ գրական նկարագրութիւն, վիպակ եւ ճամբորդական նկարագրութիւններ: Բայց իբրեւ բանաստեղծ է որ նշանաւոր կը մնայ, իր քերթուածներուն ներդաշնակութեամբն ու զմայլելի ոճովը:

որուն սահմանը այսպէս փոփոխական էր, կ'ըսէին իրենց մըաքէն. «Ո՛ւր է արդարութիւնը հապա՛:»

Արդ, օրին մէկը իմաստուն մը անցաւ անկէ և լսեց անոնց դանդաւոր. մտիկ ըրաւ անոնց պատճառաբանութիւններուն, ժպտեցաւ ու ըսաւ.

— «Անարդար են տեսեր ձեր դատը. պէտք է որ ձեր դատը դ՛ւք կտրէք. ձեր արտին անկայուն սահմանը՝ խորհրդանշանն է ձեր օրէնքներուն. մահկանացուներուն սահմանը երբեք արդար չափ չունի, չափեցէ՛ք ձեր արտը Աստուծոյ չափովը. այդ չափը, բարեկամներս, ո՛չ ծառին մէջ է, ո՛չ ցանկապատին, ո՛չ շուքին՝ որ օրուան ժամերուն համաձայն կ'իւրկնայ կամ կը կարճնայ, ո՛չ անկուած քարին՝ որ կրնայ իյնալ արօրին խոփէն կամ քշուիլ հեղեղներէն, ո՛չ վկաներու աչքերուն մէջ, ո՛չ արձանագրութեան տեսրին, ո՛չ ալ դատաւորին վեր բարձրացուցած մասին մէջ՝ որով սահմանները կը ճշտէ. արդարութիւնը ձեր մէջն է, ի՛նչ կը փնտռէք ուրիշ տեղ: Ձեր արտերուն սահմանները կ'ուզէք ճշտել. — գծեցէ՛ք դանտք ձեր սրտերուն մէջ և ըսն մը պիտի չկրնայ խախտել ո՛չ քուկինդ, ո՛չ անորը. դուք իրարու աչքին մէջ պիտի տեսնէք մէկմէկու բաժինը:»

Երկու եղբայրները, լսելով իմաստունին խորհուրդը, այլեւս իրենց արտերուն սահմանը չի բաժնեցին շուքով կամ արեգակով. իրենց վստահութիւնը հիմնեցին իրենց արդարասիրութեան վրայ. բաժնեցին արտերին իրենց խղճմասնաբովը, և անտեսանելի ու հաւատարիմ վկային առջև՝ երկուքէն ո՛չ մէկուն ահօսը ոչ շատ մօտ եղաւ, ոչ շատ հեռու:

ԼԱՄԱՐԹԻՆ

ԱՄԱՆ ՄԸ ԿԱՐԱԳԻ ԱՌԻԹՈՎ

20 Դեկտ. 1754, Բարիկ

ԿՈՄՄ ՏԸ ԱՍԹԵՔԻ

ՏԷՐ,

Թէեւ ձեր ծանօթութիւնը վայելելու պատիւը չունիմ,

Փան-Փազ Ռուսոյ (1712—1778), փլ. դարու մեծագոյն վարպետը, որ ընկերութիւնը վերանորոգել ուզեց՝ մարդիկ հրաւիրելով դէպի բնութիւնը, եւ իր «Էֆիլ» անուն գործովը յայտնեց այնպիսի մանկավարժական մտքեր, որ մինչեւ այսօր ալ տակաւին աւաջնորդ կը հանդիսանան հոգեբաններու եւ մանկավարժներու: Իր դիւսաւոր գործերն են «Նոր Հեյդը» վէպը, «Ընկերային Դաշինք» փիլիսոփայական ու քաղաքական հեղինակութիւնը, եւն.:

բայց կը յուսամ թէ նամակս գէշ ընդունելութիւն չի գտնիր, քանի որ չքմեղանք ու գրամ ունիմ ձեզի մատուցանելիք:

Կ'իմանամ թէ օրիորդ Բլէռի կողով մը խրկեր է Պրուայէն բարի պառաւ կնոջ մը, տիկին Լըվասէօն անունով, և այնքան աղքատ որ քովս առած եմ զայն. թէ՛ այդ կողովը կը պարունակեր, ի միջի այլոց, քսան լիպրանոց աման մը կարագ. թէ՛ կողովը չեմ գիտեր ինչպէս է եղեր, ձեր խոհանոցը եկեր է. թէ՛ բարի պատաւը այս բանն իմանալով՝ ամէնայն պարզամտութեամբ ձեզի խրկեր է իր աղջիկը, իրեն խրկուած ծանուցման նամակին հետ՝ խնդրելով

կա՛մ իր կարագը, կա՛մ անոր գինը. թէ վերջապէս՝ ձեր սովորութեան համաձայն, դուք և ձեր տիկին ամուսինը անոր վրայ ինդպէ ետք, իբր միակ պատասխան՝ հրաման ըրեր էք ձեր ծառաներուն՝ որ վճարեն այդ աղջիկը:

Ձանացի միսիթարեկ վշտահար պառաւը՝ իրեն բացատրելով բարձր դասակարգի մարդոց և բարձր դատարարակութեան կանոնները. իրեն ապացուցի թէ չէր արժեր ծառաներ պահել՝ եթէ անոնց պաշտօնը չըլար աղքատը վճարել՝ կրբ գայ իր իրաւունքը պահանջելու. և իրեն հասկցնելով թէ

արդարութիւն ու մարդկութիւն որքան զեղջուկ բառեր են, կրցի վերջապէս զինքը համոզել թէ իրեն համար մեծ պատիւ մըն է որ կոմսի պէս մէկը իր կարագը կերեր է: Ուստի այդ կինը կը յանձնարարէ ինծի. Տէ՛ր, ձեզի մատուցանելու իր երախտագիտութիւնը այն պատուին համար՝ որ ըրեր էք իրեն, և իր ցաւը այն ձանձրոյթին համար՝ զոր պատճառած է ձեզի, միանգամայն իր փափաքը՝ որ անուշ գար կարագը ձեզի: Իսկ եթէ, պատահաբար, բերողչէք մըն ալ վճարած էք իրեն ուղղուած նամակին համար, սիրով յանձն կ'առնէ այդ դրամը վճարել ձեզի, ինչպէս արդարացի է:

Այս մասին ձեր հրամաններուն կը սպասեմ՝ անոր դիտաւորութիւնները գործ դնելու համար, և կ'աղաչեմ ընդունիլ այն զգացումները՝ որոնցմով պատիւ ունիմ ըլլալու:

Ձեր ամենախոնարհ ծառան
ՃԱՆ ՃԱԳ ՌՈՒՍՈՅ

Կ Ա Ջ Բ Է Կ Ի Ն

Հեռաւոր երկրէ ջերմ, մշտագարուն, Հայրենի հիւսիս ուղղած իմ նամբան՝ ես, քե՛զ եմ, Կազբէ՛կ, բերեր իմ ողջոյն,

Քեզ, Արեւելքի կարող պահապան: Դարերէ ի վեր ներմակ չալմայով Պատած, ո՛վ հրսկայ, քու կրնճոտոս նակատ,

Ձեն յուզեր բընաւ հանգիստդ անվրդով
Մարդկային գոռոզ տրտունջն ու գանգատ:

Լեւոնտի (1814-1841), ռուս յայտնի բանաստեղծ, որ իր ազատական դադափարներուն համար դիտմամբ դրկուեցաւ Կովկաս, իբրև զօրական՝ զսպելու համար Ձէրքէզներուն ապստամբութիւնը: Լերմոնտով ցորեկը կը կուռէր արիւննականներուն դէմ, իսկ գիշերը կ'երգէր անոնց քաջութիւնը:

Բայց սրտիս աղերսն հեզիկ, կաթոգի՛ն
Թող տանին, հասցնեն քու հսկայ ժայռեր

Մշտընջենական Ալլահի զահին,
Վերը աստղերէն, քու տիրած եթեր:

Թող, կ'աղերսեմ քեզ, զովութիւնն օրոշայ
Պատէ տապ հովիտն ու փոշոտ ուղին,
Որ հանգիստ առնեմ ես քարի վրայ
Ամայի տեղ մը, կէսօրուայ ժամին:

Թող, կ'աղերսեմ քեզ, զինուած, սպառնալի
Քու գոռ փոթորկին ես չը հանդիպիմ,
Երբ խորունկ կիրճէն մըռայլ Դարեալի
Յոգնած իմ ձիովս անցնելու ըլլամ:

Բայց դարձեալ մէկ իղձ ունիմ սրտիս մէջ...
Կը կապո՛ւի լեզուս... կը դողամ ահէս...
Մի՛ գուցէ... արդէն երկիրս հայրենի
Մոռացեր են զիս աքսորման օրէս:

Արդեօք կը գրտնե՞մ ես այնտեղ նախկին
Ե՛ւ սիրոյ գրբանք, ե՛ւ ջերմ համբոյրներ.
Կը ճաննա՞ն լըքուած պանդուխտը կըրկին
Այսքան տարուէ ետք՝ եղբայր ու ընկեր.

Թէ՞ լուռ շարքին մէջ ցուրտ շիրիմներուն,
Ինձի կրսպասեն անհիւններն նիրհած
Բարի, բուռնեռանդ ա՛յն էակներուն,
Որոնց հետ մատաղ կեանք եմ անցուցած:
Ո՛հ, թէ այդպէս է... փութա՛, ո՛վ կ'ազբէկ,
Փրչէ՛ փութ-պորան, տակն ա՛ռ զիս ահա,
Եւ իմ անհիւնս ալ անտէր, անուրեք,
Կիրճին չորս բոլոր սրփուէ՛ անխրնայ...:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

ԼԵՆՍՕՆՏՈՎ

Կազբէկ Հիւսիսային Կովկասի ամէնաբարձր լեռն է, որ եղած է բանաստեղծական ներշնչման մեծ աղբիւր, երգուելով անդադար բանաստեղծներու կողմէ:

ՄՕՐ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Կին մը նստիւ էր իր պղտիկ տղուն անկողնին գլուխը,
ու վախէն որ դաւակը չեղայ մեռնի՝ սիրտը կը պատտուէր:
Դեփ դեղին կտրեր էր մանկիկը, և
աչուկները գոցուեր էին: Դեռ կը
չնչէր, և մայրը անձկութեամբ պրզ-
տիկ խեղճ արարածին կը նայէր:

Դուռը կը զարնեն ու կը բաց-
ուի. ողորմելի կերպարանքով ծե-
րունի մը սենեակէն ներս կը մտնէ,
ձիու մեծ ծածկոյթով մը փաթ-
թուած. ծածկոյթը տաքուկ էր, և
ձերունին պէտք ունէր անոր, ինչու
որ ձմեռը սաստիկ ցուրտ էր:

Ա.ԱՅԷՐԱՐԵ (1805-1875),
Ճանըմարքացի բանասա-
տեղծ եւ վիպասան, որ
մշակած է գլխաւորապէս
մանկական գրականու-
թիւնը, գրելով հետա-
քըքրական, կրթիչ ու
լրմայլելի հէքեաթներ՝ ո-
րոնք համաշխարհային
համբաւ ունին եւ թարգ-
մանուած են գրեթէ բոլոր
լեզուներով:

Երբ մայրը տեսաւ որ ձերունին ցուրտէն կը սարսուր
և տղան ալ քնացեր էր, ոտքի ելաւ և գարեջուրով լեցուն
աման մը կրակը դրաւ որ խմէ ու տաքնայ: Մերունին նստաւ,
օրօր մը ըսաւ տղուն, և մայրը աթոռ մը առաւ, անոր քով
զնաց՝ իր տղուն նայելով, որ կը հռնտար, և անոր թաթիկները
ձեռքերուն մէջ սեղմկով:

— Ախ, արդեօք զաւակս ինձի պիտի մնա՞յ, հարցուց:
Աստուած պիտի առնէ՞ զայն ձեռքէս:

Մերունին — որ մահը ինքն էր — այնպիսի տարօրինակ
գլխու շարժում մը րբաւ, որ թէ այո՛ և թէ ո՛չ ըսել կուզէր:
Եւ մայրը աչքերը վար դարձուց, մինչդեռ երեսն ի վար ար-
ցունքներ կը վազէին:

Դուխը շա՛տ ծանր էր. երեք օր, երեք գիշեր էր որ
քուն չէր քնացեր. ատեն ատեն վայրկեան մը քունը կը տա-
նէր, յետոյ յանկարծ ցատկելով կ'արթննար սարսափած, ու
վախէն դողալով:

— Տէ՛ր Աստուած, պոռաց ետեւը դառնալով...:
Մերունին անհետացեր էր և տղան ալ հեար:

Մայրը տունէն դուրս նետուեցաւ, զաւակը կանչելով: Ձիւնին մէջ կին մը նստեր էր երկայն սեւ հագուստներով, որ իրեն ըսաւ.

— Մահը տունդ մտաւ, ու տեսայ որ զաւակդ առեր կը տանէր, հովէն ալ շուտ երթալով: Անոր առածը ալ ետ չի գար:

— Ըսէ՛, ի՞նչ ճամբայ բռնեց, — հարցուց մայրը պաղատելով. մինակ ճամբան ցուցուր, ու ես կը գտնեմ:

— Շատ աղէկ, ըսաւ սեւ կինը, բայց պէտք է որ նախ երգես ինծի բոլոր այն երգերը, զորս տղուդ կ'երգէիր. ես աս երգերը կը սիրեմ, ես անոնք շատ եմ լսեր. Գիշերն եմ ես, և երգած ատենդ արցունք թափելդ տեսեր եմ:

— Անոնց ամէնքը, ամէնքը երգեմ քեզի, պատասխանեց մայրը, բայց թո՛ղ որ երթամ, ծերունիին ետեւէն հասնիմ ու զաւակս գտնեմ: Բայց գիշերը լուռ և անկարեկիր մնաց. այն ատեն մայրը ձեռքերը իրարու միացուց, աղաչելով երգեց ու լացաւ: Վերջապէս գիշերը ըսաւ.

— Կը տեսնե՞ս սա մուկ իրենիցներու անտառը, աջ կողմը բռնէ՛, մահը հոն մտաւ զաւակիդ հետ մէկտեղ:

Անտառին մէջտեղը ճամբան երկուքի կը բաժնուէր և չէր գիտեր թէ ո՞ր կողմէն երթար: Հոն փչոտ մացառ մը կար՝ առանց ծաղկի ու տերեւի. ձմեռուան էն ցուրտ օրերն էին, և ստերէն սառուցի կտորներ կը կախուէին:

— Մահուան ասկից անցնիլը տեսա՞ր զաւակս հետ:

— Այո՛, պատասխանեց տատասկը, բայց քեզի պիտի չըսեմ անոր բռնած ճամբան, մինչև որ սրտիդ վրայ զլս շտաք-յընես. սառեր, քար կտրեր եմ:

Մայրը տատասկն առաւ կուրծքին վրայ սեղմեց, այնչափ ուժով, որ տաքցաւ անիկա: Փուշերը մսին մէջ կը մըտնէին և արիւնը խոշոր կաթիլներով կը վազէր, բայց տատասկը նոր նոր, կանանչ տերեւներով կը հագուէր, եւ ձմեռուան սառուցիկ գիշերին մէջ կը ծաղկէր, — անչափ տաք է ցաւ ու նեցող մօր մը սիրտը:

Այն ատեն տատասկը ճամբան ցուցուց անոր:

Հասաւ մեծ ամայի լիճ մը՝ որուն մէջ ո՛չ նաւ կար, ո՛չ խել միակ նաւակ մը: Սառով ծածկուած էր, բայց սառը այնչափ ուժով չէր որ վրան կոխելով անցնէր, և ջուրն ալ ծանծաղ տեղեր չունէր, որ ոտքով անցնէր: Սակայն պէտք էր որ միւս եղերքը ելլէր իր զաւակը գտնելու համար: Գետինը նետուեցաւ՝ լճին ամբողջ ջուրը խմելու համար, թէ եւ ասիկա անկարելի բան մըն էր մարդկային արարածին համար. բայց խեղճ ցաւազին մայրը իր յուսահատութեան մէջ կը կարծէր թէ հրաշք մը պիտի գործէր:

— Ասիկա քու կարողութենէդ վեր է, ըսաւ լիճը, աւելի աղէկ է որ գործը մէջերնիս կարգադրենք: Ես մարգարի հաւաքածոյ մը կազմելու ետեւէ եմ. քու աչքերդ էն վճիռներն են բոլոր տեսածներուս, լաց զանոնք. իմ ծոցս, ու քեզ այն մեծ ջերմոցը տանիմ ուր մահը կը բնակի և ո՛ր կը պահէ իր ծաղիկներն ու թուփերը, որոնք մարդկային էակներ են:

— Ի՞նչ կ'ըլլայ, կուտամ զաւակս քովն երթալու համար, գոչեց մայրը. և լացաւ մինչեւ որ աչքերը լճին խորն ինկան և երկու թանկագին մարգարիտներ եղան:

Լիճը վեր վերցուց մայրը որպէս թէ նաւակի մը մէջ նստած ըլլար, և մէկ նետուածքով անիկա ինքզինքը միւս եղերքը գտաւ, ուր բազմաթիւ փարսայիններու տարածութեամբ հիանալի բնակարան մը կը կանգնէր:

Կարելի չէր ճշտօրէն ըսել՝ անտառներով պսակուած լճու մըն էր թէ փայտէ շինութիւն մը:

— Ո՛ւր կրնամ գտնել մահը, որ զաւակս առաւ ու փախաւ, հարցուց:

— Դեռ չդարձաւ, ըսաւ դիտարկին պառաւ կնիկը, որ մահուան մեծ ջերմոցին հսկողն էր. բայց ո՞վ քեզի մինչեւ հոս ճամբան ցուցուց և օգնեց որ գաս:

— Աստուած, — պատասխանեց մայրը. անիկա գթած ու ներողամիտ է, դուն ալ անոր պէս եղիր և ըսէ՛ ինծի թէ ո՞ր կրնամ գտնել գաւակս:

— Է՛հ, չեմ ճանչնար քու զաւակդ, դուն ալ կոյր ես արդէն. այս գիշեր շատ մը թոռմած ծաղիկներ ու տունկեր ունեցանք. քիչ ատենէն մա՛նը պիտի գայ զանոնք ուրիշ տեղ անկելու. իւրաքանչիւր մարդ իր ծառը կամ ծաղիկն ունի հոս, իր վիճակին համեմատ. բոլոր այս տունկերը սովորական տունկերու կը նմանին, սա տարբերութեամբ որ ասո՞նք սիրտ մը ունին որ կը բարբախէ և տղոց սրտերն ալ կը բարբախեն: Այդ միջոցով թերեւս պիտի կրնաս գաւակդ ճանչնալ. բայց ի՞նչ կուտաս ինծի՛ եթէ քեզի ըսեմ ինչ որ հիմա պէտք է ընես:

— Բան մը չունիմ որ տամ, ըսաւ մայրը յուսահատած, բայց քեզի համար մինչեւ աշխարհքին ծայրը կ'երթամ:

— Ատիկա ինծի օգուտ չունի, պատասխանեց կինը. բայց կրնաս ինծի նուիրել քու երկայն սեւ մագերդ. դուն գիտես որ անոնք աղուոր են, ես կը սիրեմ զանոնք. անոնց փոխարէն իմ ձերմակ մագերս կուտամ քեզի՛ բան մըն է նորէն:

— Ա՛ս է ուզածդ, սիրով կուտամ քեզի:

Եւ տուաւ անոր իր աղուոր սեւ մագերը և փոխարէն ընդունեցաւ պառաւին ձիւնէ մագերը:

Այն ատեն մահուան մեծ ջերմոցը մտաւ: Ծաղիկները և ծառերը հոն հրաշալի կերպով իրարու խառնուած կ'աճէին. ջրային տունկերուն մէջ կար պզտիկ մաս մը որ դեռ բոլորովին թարմ էր, ուրիշներ՝ ճզղած ու հիւանդոտ. ամէն մէկ ծառ և ամէն ծաղիկ իր անունն ունէր, իւրաքանչիւրը մարդու մը կեանքը կը ներկայացնէր, և այդ մարդիկը դեռ ողջ էին...: Խեղճ մայրը ամէնէն պզտիկ տունկերուն ծռեցաւ և լսեց որ անոնցմէ իւրաքանչիւրին մէջ մարդկային սիրտ մը կը բարբախէր ու միլիոններու մէջէն իր զաւակին սիրտը ճանչցաւ:

— Գտա՛յ, պոռաց, ու ցուցուց կապոյտ քրքումի պղզտիկ տունկ մը որ թուլցած մէկ քովին կը հակէր:

— Մի՛ դպչիր ծաղիկին, ըսաւ պառաւը: Հո՞դ կեցիր.

երբոր մահը գայ— և հիմա՛ կուգայ— թող մի՛ տար որ տունկը փրցնէ, սպանալով որ կիթէ աս ընէ, բոլոր տունկերը պիտի աւրչարկես. այն ատեն պիտի վախնայ, որովհետեւ Աստուծոյ առջեւ պատասխանատու է, և Աստուծոյ հրամանով միայն կրնայ տունկ մը տեղէն վերցնել:

Յանկարծ, պաղ մը մտաւ ջերմոցին մէջ, և կոյր մայրն զգաց որ մահն էր մօտեցողը:

— Ի՞նչպէս մինչեւ հոս զայու ճամբան գտար, — հարցուց, և ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ դուն ինձմէ առաջ հասեր ես:

— Ես մա՛յր մըն եմ, պատասխանեց կինը:

Այն ատեն Մահը ուղեց բռնել տխրո՞ծ ծաղիկը, բայց մայրը ձեռքերովը անոր փաթթուեցաւ և այդպէս անոր պահպանակ եղաւ, գորովագութ հոգածութեամբ մը, առանց մէկ տերեւին դուլչելու: Մահը իր չունչը անոր ձեռքերուն վրայ փչեց, և մայրը զգաց որ այդ չունչը սառ հովէն աւելի պաղ էր, և թեւերը ուժաթափ վար ինկան:

— Չաւա՛կս տուր ինծի, պոռաց մայրը՝ լալով ու պաղատելով. յետոյ յանկարծ երկու սիրուն ծաղիկներ բռնելով՝ մահուան երեսն ի վեր գոչեց.

— Բոլոր ծաղիկները պիտի փրցնեմ, որովհետեւ ա՛լ աչքս դարձաւ:

— Մի՛ դպչիր, պատասխանեց Մահը. կ'ըսես որ դուն դժբախտ ես, եւ կ'ուզես ուրիշ մայր մըն ալ քեզի չափ դժբախտ լինել:

— Ուրիշ մա՛յր մը, հեծկտաց խեղճ մայրը և ձեռքը քաշեց:

— Ա՛ս սա աչքերդ, ըսաւ Մահը, լճին խորէն հանեցի զանոնք. չէի գիտեր որ քուկդ են: Ա՛ս և եկա՛ւր սա առաւակին մէջ նայէ՛. քեզի անունները պիտի տամ այն տունկերուն, զորս ուղեցիր հողէն փրցնել. պիտի տեսնես անոնց ապագային մէջ՝ ամբողջ այն մարդկային կեանքը որ ուղեցիր աւրել և քանդել:

Ու մայրը առուակին մէջ նայեցաւ. հաճոյք մըն էր

տեսնել թէ ի՞նչպէս անոնցմէ մէկը օրհնութիւն կը բերէր աշխարհի, մինչդեռ միւսին կեանքը՝ դառն զրկում ու հոգեր միայն:

— Երկուքն ալ Աստուծոյ կամքովն են, ըսաւ Մահը:

— Անոնցմէ ո՞րն է դժբաղդութեան ծաղիկը և ո՞րն՝ երջանկութեանը:

— Չպիտի ըսեմ, պատասխանեց Մահը, բայց գիտցի՛ր որ մէկը քու զաւկինդ էր, անոր կեանքինը, անոր ապագայինը:

Մայրը այն ատեն սրտածակիկ ճիչ մը հանեց:

— Երկուքն ո՞րն է իմ զաւակս: Ըսէ՛, խնայէ՛ անմեղ զաւկիս: Ազատէ՛ զայն թշուառութենէ: Աւելի աղէկ է որ Աստուծոյ արքայութիւնը երթայ: Մոռցի՛ր արցունքներս, մոռցի՛ր աղօթքներս, մոռցի՛ր բոլոր ըսածներս ու ըրածներս:

— Ի՞նչ կ'ուզես ըսել, հարցուց Մահը. կ'ուզես որ զաւակդ քեզի՞ դարձնեմ թէ առնեմ տանիմ զայն հեռաւոր աշխարհը զոր դուն չես ճանչնար:

Մայրը ձեռքերը միացուց, ծունկի եկաւ, և Աստուծոյ այսպէս պաղատեցաւ.

— Մի՛ մտիկ ըներ ինձի, եթէ աղօթքս քու կամքիդ հակառակ է. ինչ որ դուն կ'ընես, աղէկ կ'ընես. մի՛ մտիկ ըներ ինձի:

Ու գլուխը կուրծքին վրայ ինկաւ:

Եւ Մահը տղան առաւ՝ անձանօթ աշխարհը տարաւ:

ԱՆՏԷՐԱՆ

Ր Ա Ֆ Ֆ Ի Ի Կ Ե Ա Ն Ք Է Ն

Չեմ յիշեր ի՞նչ օր էր, բայց գիտեմ որ 1883ի Օգոստոս ամսու կէսին էր, երբ առաջին անգամ տեսայ Բաֆֆին: Ես նոր էի Թիֆլիս եկեր և առաջին ջերմ փափաքս էր տեսնել այն մարդը, որ, իմ կարծիքով, հայ ազգի վշտերուն ու դառնութիւններուն ամէնաեռանդուն թարգմանը և անոր նուիրուկան զաղափարներուն ամէնատաղանդաւոր արտայայտիչն էր:

Անոր սգեւորէջ գրիչը վրաս խոր սպաւորութիւն էր գործեր: Այդ ժամանակ վիպասանը կը բնակէր Սօթյակի թաղը, փոքրիկ հայ սրբօւայի մը սունը:

Անցնելով բաւական ընդարձակ բակ մը, մինք փայտայ սանդուղէն բարձրացանք բակին խորը գանուոզ տան վերի յարկը: Առաջին բանը որ այստեղ աչքի ինկաւ, հասարակածային երկիրներու ծառերը, ծաղիկները և բոյսերն էին՝ որ փոքրիկ անտառ մը կը կազմէին պատշգամին մէկ ծայրէն միւսը: Ուրք դնելով հոն՝ զգացինք վերին աստիճանի ախորժիկ բուրում մը, որ տարածած էր բազմատեսակ ծաղիկներուն անուշ խառնուրդը:

Բուսականութեամբ հարուստ Արեւելքի մէջ ծնած բանասեղծը՝ իր անշուք բնակարանը չըջպատած էր բնութեան գեղեցիկ և գոյնզգոյն ժապաւէնովը, ինչ որ առանձին հրապոյր մը կուտար անոր արտաքուստ:

Բնակարանը բաղկացած էր երկու ոչ այնքան մեծ սենեակներէ, որոնք իրարմէ բաժնուած էին փոքրիկ նախասենեակովը: Քանի մը սեւագոյն աթոռներ, ասիական թախտ մը պարսկական գորգերով ծածկուած և բարձերով զարդարուած, պատին առջեւ դրուած պահարան մը գորգերով լի, — այս էր Բաֆֆիի աշխատութեան սենեակին ամբողջ կահ-կարասին: Այնուհետեւ, լուսամուտներու յատակներուն վրայ, անկիւնները, դուրսը և ներսը, ամէն տեղ ծաղկամաններ:

Սենեակին մէջ կը տիրէր կիսախաւար: Գրասեղաններուն

վրայ վառող կանաչագոյն լուսամտիով ծածկուած գոյգ մը մոմերու լոյսը տարածուած էր հաստակազմ գրքերուն վրայ, որոնց մէջ աչքի կ'իյնային Հայկազեան բառարանի ահագին հատորները :

Այդ սեղանին քով նստած էր մարդ մը, բաւական մեծ գլխով, լայն, բարձր, կնճռոտ և քունքերուն մօտ դուրս ցցուած ճակատով, թանձր ու սեւ յօնքերով, խիտ պեխերով ու կարճ մօրուքով, ուր հազիւ կը նշմարուէին քանի մը սպիտակ թելեր : Անոր դէմքին գոյնը թուխ էր, արասայտութիւնը՝ առաջին անգամ տեսնողին համար անհիւրընկալ, շրթերունքները սեղմուած, աչքերը հիւանդոտ :

Այն մարդն էր ատ, որուն «Կայծեր»ը քանի մը ամիս կար արդէն բոցավառեր էր հայ երիտասարդութեան սրտերը, ամէն տեղ յուզում բարձրացնելով և սպիւղ զգացումներ շարժելով :

Տեսնելով Բաֆֆին նստած վիճակի մէջ, ինծի ա՛յնպէս թուեցաւ թէ բարձրահասակ ու յաղթանդամ է ան : Բայց երբ ոտքի կանգնեցաւ՝ մեզ ընդունելու, երեւցաւ միջին հասակէն ալ քիչ մը ցած, կարելի է ըսել փոքրահասակ մարդ մը :

Վրաս տիրեց տարօրինակ զգացում մը, նման բարեպաշտ երկիւղածութեան, երբ առաջին անգամ ոտք դրի այդ մարդուն սենեակը :

Բաֆֆին կը գրէր, ուստի մեր այցելութիւնը շատ ալ յարմար տակնին չէր և պէտք է անախտրժ եկած ըլլար անոր :

Բայց հաճելի փպիտ մը լուսաւորեց այդ ըստ երեւոյթի մտայլ մարդու թախծայի դէմքը, երբ ան մեզ տեսաւ : Իր ցաւոտ աչքերը շիւղով, սեղմեց մեր ձեռքը, հրաւիրեց նստիլ և խկոյն ծառային հրամայեց մեզի թէյ բերել :

Մեր խօսակցութիւնը սկիզբէն դանդաղ, յետոյ դարձաւ ամփոփ, կենդանի և տեւեց մինչև ուշ երեկոյ :

Նս գուրս եկայ Բաֆֆիի բնակարանէն՝ ամէնպաւ տպաւորութեան տակ : Ինծի կը թուէր որ այդ մարդուն եռանդը,

տոկունութիւնը, հաւատքը և ինքնավստահութիւնը կարող են ամենաթերահաւատ մարդուն անգամ ոգեւորութիւն ներշնչել : Այդ օրէն մեր մէջ սկսաւ ծանօթութիւն մը, որ քիչ յետոյ փոխուեցաւ բարեկամութեան : Շարաթը մէկ երկու անգամ կ'այցելէի Բաֆֆին, մեծ մասով կիւրակի օրերը՝ երբ զբաղած չէր ըլլար, իսկ յաճախ իրարու կը հանդիպէինք դուրսը :

Միտլած չեմ ըլլար, եթէ ըսեմ որ Բաֆֆին օրական կը զբաղէր առնուազն տասնըջորս ժամ, և երբեմն ա՛ւելի ալ : Անիկա կարող էր վեց, եօթը, ութը ժամ շարունակ նստիլ սեղանին առջեւ :

— Այս գիշեր լուսաբային եմ քնացիր, — կ'ըսէր յաճախ գուարթ եղանակով. ժամը իննին նստեր եմ սեղանիս առջև և ժամը հինգին ելեր :

— Դուք այդպէսով կը քայքայէք ձեր առողջութիւնը :
— Է՛հ, ի՛նչ ընես, գործ չատ ունիմ, պէտք է չստպել : Վճուր եմ բոլոր կիսատ վէպերս աւարտել և յետոյ թեթեւ ճամբորդութիւն մը կատարել :

— Դէպի ո՞ւր :
— Կա՛մ Պարսկաստան, կա՛մ Տաճկաստան, դեռ չեմ որոշիր : Կ'ուզեմ անգամ մը Պոլիսը տեսնել, բայց այնպէս որ՝ մարդ չիմանայ իմ հոն երթալս : Փա՛ռք Աստու, «Կայծեր»էն սպասեցայ. հիմա պէտք է վերջացնել «Իււրիթ-բէկ»ը, «Հարէմ»ը, «Սամուէլ»ը, յետոյ «Սալիխ» ուղղել և, վերջապէս, տպագրութեան տալ : Գիտէ՞ք, կը շտապեմ իմ թերի գործերս աւարտել, ո՛վ գիտէ, կրնայ բան մը պատահիլ : Ի՛նչ կ'ըլլան վէպերս, եթէ վաղը մեռնիմ յանկարծ . . . :

Այսպիսի յուսահատական մտքեր շատ հազիւ կը ծագէին Բաֆֆիի գլխուն մէջ, բայց և այնպէս կը ծագէին : Իրեն համար ծանր էր տարիքն հաշուելը և չէր սիրեր ծերութեան վրայ մտածել : Կ'աշխատէր կանոնաւոր կեանք վարել՝ իր առողջութիւնը պահելու համար, գործելու և միայն գործելու նպատակով :

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

29 մայիս, 1898, Բարիպ

Միրելի բարեկամ,

Ինձմյ կը խնդրէք ձեր անդրանիկ զաւկին՝ Ժագի համար, որուն ծննդեան տասնըօթերորդ տարեդարձը պիտի կա-

Էմիլ Զօլա (1840-1902), ֆրանսացի նշանաւոր վիպասան, որ թողած է բազմաթիւ վէպեր: Իր վէպերէն ու վիպակներէն մէկ քանին թարգմանուած են նաեւ հայերէնի թերթերու մէջ կամ առանձին հատորով:

տարէք, և ձեր երեք կրտսեր զաւակներուն՝ Բիէրի, Ժանի և Բօլի համար, նամակ մը՝ ուր ըսեմ թէ ի՞նչ բանի մէջ կը գտնուի, իմ կարծիքովս, գործօն մարդուն ուրախութեան աղբիւրը, և ի՞նչ է բարոյական գեղեցկութեան մասին իմ ըմբռնումս:

Կ'ուզեմ կրկնել միայն այն բանը ինչ որ յաճախ գրած եմ. ես իմ ամբողջ կեանքս յատկացուցած եմ աշխատութեան, և գոհ եմ անկէ: Աշխատութիւնն է, իմ գործիս, իմ կատարելիք պարտականութեանս մտածումն է որ զիս միշտ ոտքի վրայ պահած է: Աշխատութեամբ է որ ճանչցայ իմ բոլոր ուրախութիւններս, և կը կարծեմ որ, եթէ ես այսօր բան մը կ'արժեմ, միմիայն աշխատութեան շնորհիւ է այդ: Անձ՛վ է որ պիտի իրագործուին ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը, և մարդ ամէն ինչ պարտական է անոր, — իր իմացականութիւնն ալ, իր առանձին յատկութիւններն ալ:

Կը մաղթեմ ուրիմն որ զաւակներդ միմիայն ըլլան աշխատասէր, վստահ թէ՛ անոնք այսպէսով պիտի զիմն բոլոր ուրախութիւններուն և բոլոր գեղեցկութիւններուն:

Եւ կը խնդրեմ ձեզմէ, սիրելի պարոն, ընդունելու զիս միշտ սրտակից ու անձնուէր ձեզի՝

ԷՄԻԼ ԶՕԼԱ

ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ո՛չ մէկ բան այնքան հաւատարիմ կերպով կը ներկայացնէ մեր պատմական կեանքին զանազան ելեւէջները, մեր կրած ազդեցութիւնը օտար ժողովուրդներէն, ինչպէս և մեր ներքին ձգտումները, որչափ Յատուկ Անունները:

Յատուկ անունները, ինչպէս գիտենք, երկու տեսակ են. տեղական և անձնական: Տեղական յատուկ անունները աւելի յարատու, հաստատուն և տեւական ընաւորութիւն ունին քան անձնական յատուկ անունները: Քաղաք մը կամ գիւղ մը հազարաւոր տարիներու կեանք ունի սովորաբար և հետեւաբար իրեն հետ նաեւ իր անունը. բայց անձերու կեանքը առ առաւելն մէկ դարու տեւողութիւն ունի: Կ'անցնի սերունդը, կը փոխուին զազափաբները, կը փոխուին ազդեցութիւնները, և անուններն ալ հիներուն հետ միասին կ'անհետանան. տեղի տալով նոր նոր ձեւերու:

Հրապարակուած է մէկէ աւելի ուսումնասիրական երկեր եւ բազմաթիւ բանասիրական յօդուածներ նոյն նիւթերուն վրայ, թրքահայ, կովկասահայ եւ արտասահման հայ թերթերու ու պարբերականներու մէջ:

Անձնական յատուկ անուններու տեւականութիւնը կախուած է քանի մը հանգամանքներէ. ասոնք են՝

1. Բառին կարծութիւնը. — Չափազանց երկար անունները չուտ կը մոռցուին կամ գոնէ այնքան կը կրճատուին, որ այլ եւս անձանաչելի կը դառնան. Աբեղնագով, Ագաթանգեղոս իրենց երկարութեան պատճառով չուտ մոռցուած են: Առաջինին չափ երկար է Աստուածատուր, որ թէեւ շատ սովորական անուն է, սակայն ո՛չ մէկ տեղ պահուած է իր բուն ձեւով, այլ զանազան կրճատումներով դարձած է՝ Ասատուր Աստուր, Աստիկ, Ասօ, Ծատուր, Ծատի: — Առհասարակ Հա-

յերը կը սիրեն երկազանի անուններ, աւելի վանկ ունեցող անունները կը կրճատուին. ասոր համար է որ Մարտիրոսը կ'ըլլայ Մարաս, Մրաս, Մարտիկ. — Մկրտիչը կ'ըլլայ Մկըր, Մկօ, Միկիտ, Միկիչ, Մուկուչ. — Հռիփսիմէն կ'ըլլայ Հռօսի, Հռօփ, Հռուփ ևն.:

2. Բառին ներդաշնակութիւնը. — խժալուր և ազեղաւ ձաջն անունները բնական է որ շուտ կը ջնջուին, իսկ ախորժկի հնչիւն ունեցողները միշտ աւելի կը փնտուռին:

3. Նշանակութեան գեղեցկութիւնը. — անխմատ կամ տգեղ համարուած անուն մը աւելի շուտ կը հիննայ, քան թէ նշանակութեամբ գեղեցիկ անուն մը. Վարդուհի շատ հին անուն մըն է (որովհետեւ Յայրմաւուրքի մէջ ալ կը յիշուի), բայց դեռ երկար պիտի ապրի: Նոյնչափ ախորժկի են Մանիչակ, Սիրանոյշ, Հերանոյշ, Վարսենիկ ևն. մինչդեռ Ազապի, Եւպրաքսիա, Հեղինէ, Կատարինէ մոռցուած և անհետացող անուններ են այլեւս:

4. Այն հանգամանքը որ պատահաբար այդ անունը կրող անձերը եղած են նշանաւոր և անմոռանալի մարդիկ, այսպէս Արգար, Վարդան, Հայկ, Ներսէս, Սահակ անմոռանալի անուններ են, որովհետեւ մեր պատմութեան մէջ ունեցած ենք այս անուններով կրօնաւոր անձնաւորութիւններ. իսկ Վասակ, Յուդայ, Մերութան մեռած, անգործածելի անուններ են, որովհետեւ այս անուններով գտնուած են նշանաւոր մասնիչներ ու դաւաճաններ: Անունը ինքնին այստեղ նշանակութիւն չունի. Վասակ բառը աւելի գեղեցիկ է քան Վարդան, բայց ուրացեալ Վասակի գէշ յիշատակը մոռցնել տուած է անոր գեղեցկութիւնն ու ներդաշնակութիւնը:

5. Կրօնական կամ ազգային գաղափարները. — ասիկա ժամանակի բերմունքին համեմատ է. կար ժամանակ մը երբ կրօնական զգայմունքը մեր կեանքի գլխաւոր վարիչն էր. այն ժամանակ մեր անունները աւելի կրօնական էին. ինչպէս Աստուածատուր, Թորոս, Կիրակոս, Մարկոս, Մասթէոս, Պետրոս ևն.: Կրօնական զգայմունքը տեղի տուաւ և կեա-

լուտ ազգային շրջանը. այն ժամանակ կրօնական անունները այլեւս անախորժ դարձան և անոնց տեղ սկսան հայ ազգային անունները. Վարդան, Երուանդ, Զարեհ, Գուրգէն, Արասչէս, Հրաչեայ, Զարմայր, Պարոյր ևն.:

Ամէն յատուկ անուն բառ մըն է, նշանակութեամբ օժտուած հասարակ անուն մը: Ասիկա մեզի համար առաջին ախարհով տարօրինակ է. տարօրինակ է որովհետեւ մեր ամբողջ շրջապատը լցուած ըլլալով անթիւ անհամար օտար անուններով՝ որոնց խնասար անմասն չէ մեզ, բնականաբար չունինք իրողութեան գիտակցութիւնը և կ'ենթադրենք թէ անունները առհասարակ անխմատ ձայներ են. այսպէս օրինակ՝ Միքայէլ, Տիգրան, Երուանդ, Թադէոս, Յովսէփ ևն. անունները նշանակութիւն չունին մեզ համար, որովհետեւ հայերէն չեն. բայց նկատի առնենք Հրաչեայ, Արուսեակ, Թագուհի, Աստուածատուր, Արբուհի, Աւետիս և այլ հայերէն յատուկ անունները, և կը տեսնենք թէ անոնք իրօք բառեր են և նշանակութիւն մը ունին: Յատուկ անունները ծագումով հասարակ անուններ են, և հետեւաբար ունին իրենց սուղութիւնը, ամէն յատուկ անուն կը պատկանի ա՛յն ազգին, որու լեզուով որ կ'ստուգարանուի: Փիլիպպոս յունարէն յատուկ անուն մըն է որովհետեւ կը ծագի յունարէն Յիլո «սիրել» և ի՛պպոս «ձի» բառերէն և կը նշանակէ «ձիատէր»: Արզուման պարսկերէն յատուկ անուն մըն է, որովհետեւ կը ծագի պարսկական Արզուման «սիափաքող, ցանկացող» բառէն: Ալլահվերտի տաճկերէն յատուկ անուն մըն է, որովհետեւ կը ծագի Ալլահ «Աստուած» և վերտի «տուաւ» բառերէն:

ԱՔԱՍԻԱՆԵՐՈՒ ՇՈՒՔԻՆ ՏԱԿ

Միսսիս Անժալե
 (1885-1908) Թրքահայ երիտասարդ բանաստեղծ, որ մեռավ ծաղիկ հասակին մէջ, ձգելով տըրտմութեամբ ու վշտով օժուկ քերթուածներ:

Մաղիկներէն յուշիկ թերթեր կը
 թափէ
 Դուրումներով օժուկ հովիկն իրիկ-
 ուան.
 Հոգիներուն կ'իջնէ երազ մը բուր-
 հան,
 Ինչ հեշտին է մըթնշաղն այս սա-
 տափէ:

Աքասիաներ, գինով լոյսէ ու տապէ,
 Օրորուելով մաքուր շունչ մը կը
 հեւան,
 Մինչ կ'ընծիւղէ ծաղիկն իրենց հո-
 տեւան՝
 Զոր խօլաբար հովը գրկել կը
 շտապէ:

Ու լոյսն անոնց, անխօս հիւրի դիւթական,
 Հրմայագեղ ու վարսերով արծաթէ,
 Շատորուանին կ'իջնէ զուռին մէջ կաթէ.

Զուրը ցայտքէն ծաղիկ ծաղիկ կը կաթէ՝
 Վրճիտ ինչպէս լոյսէ արցունքը մանկան.
 Նըւազն անոր կը հեծեծէ հեշտական:

Մաղիկներէն հովը թերթեր կը թափէ ...:

ՄԻՍՍԻՍ ԱՆՅԱՐԵՅ

ՅԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆ ԱՂԶԿԱՆ ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐԸ ԿԱԽԱՂԱՆԷՆ ԱՌԱՋ

Մուսիան երջանիկ էր՝ իր բանաստեղծ խոսքին մէջ:
 Զեռքերն ետեւը կապած, իր հասակէն աւելի մեծ սա-
 ռաստկին մէջ՝ որ աարօրինակ կեր-
 պով, էրիկ մարդու ուրիշ լաթերը
 հագած պատանիի մը կրեւոյթը կու-
 սար իրեն, — կը քայլէր ան՝ հաւասար
 ու անխնջ քայլերով:

Տառատակին թուերը երկար էին
 և ետ էր ծաղիք գանձք. իր բարակ,
 գրեթէ մանկական նիհար ձեռքերը
 դուրս կուգային թեզանիքին լայն
 բացուած քնիւրէն, ինչպէս ծաղկի ցօ-
 ղունները կուպիտ, կեղտոտ թաղա-
 րին բերնէն: Կոշա պասաուր կը
 բրդատէր և քսուելով կը ցաւցնէր
 անոր նուրբ, սպիտակ պարանոցը. երբեմն երբեմն երկու ձեռ-
 քերու շարժումով Մուսիան կ'ազատէր իր կոկորդը և զգու-
 շութեամբ կը շօշափէր մատով այն տեղը՝ ուր գրգռուած
 մորթը կարմրած էր և կը կսկծար:

Մուսիան կը քայլէր, — և յուզուելով ու կարմրելով՝ կ'ար-
 դարացնէր ինքզինք մարդոց առջեւ: Եւ արդարացնել կ'աշ-
 խատէր ինքզինք այն բանին մէջ՝ թէ ինք երիտասարդ, ան-
 նշան մէկը, որ այնքան քիչ գործ է կատարեր և երբեք հե-
 րտուէի չէ, պիտի ենթարկուի նոյնպիսի պատուաւոր և զե-
 դեցիկ մահուան՝ որով մեռեր են, իրմէ առաջ, իսկական հե-
 րոսներն ու նահատակները:

Անասան հաւատք մը ունենալով դէպի մարդկային բա-
 րութիւնը, համակրանքը և սէրը, ան կը պատկերացնէր

Լէօնիս Անարէլ ուսու
 ժամանակակից գրագէտ,
 որ կը վայելէ մեծ համ-
 բաւ: Գրած է վէպեր, վի-
 պակներ և թատերգու-
 թիւն՝ մեծ տաղանգով:
 Վերջի հատուածը առ-
 նուած է «Եօրը Կախառդ-
 ները» անուն իր նշանաւոր
 վեպակէն, որ հայերէնի
 թարգմանուեցաւ Ազատ-
 վարժի մէջ կրթել թեր-
 թօն:

իր առջև թէ ինչպէ՛ս այժմ մարդիկ կը յուզուէին իրեն համար, ի՛նչպէս կը տանջուէին, ի՛նչպէս կը խղճային. — և ասոր համար՝ կը կարծէր ամօթէն: Կարծես, մեռնելով կախաղանին վրայ, կը կատարէր չափազանց անպատշաճ բան մը:

Իր փաստարանին հետ վերջին տեսակցութեան պահուն արդէն ինքզնիք էր անկէ որ թոյն բերէ իրեն համար. բայց յանկարծ խելքի եկած էր, — հապա եթէ ան և ուրիշները մտածեն թէ տսիկա կ'ընէ անպարծութեան կամ վախի համար. եթէ մտածեն թէ փոխանակ համեստ ու աննկատելի մեռնելու, կուզէ աւելի մեծ ազմուկ հա՛նել. . . . Ուստի, փութով վրայ բերած էր.

— Ո՛չ, բռնք պէտք ալ չէ. . . :

Եւ այժմ կ'ուզէր մէկ բան բացատրել մարդոց ու ապուցուցանել անոնց, ճշտութեամբ թէ ինք հերոսուհի չէ, թէ մեռնիլը երբեք սարսափելի բան չէ և թող զինքը չմեղքնան ու չհազան: Բացատրել անոնց թէ՛ ինք երբեք մեղաւոր չէ որ զինքը՝ երիտասարդ, աննշան մէկը, կ'ենթարկին այդպիսի մահուան մը և իրեն համար այդքան ազմուկ կը բարձրացնեն:

Նման մէկու մը՝ զոր իրօք կը մեղադրեն, Մուսիս կը փնտռէր արդարացումներ, կ'աշխատէր գտնել գէթ բան մը՝ որ բարձրացնէր զսիր, տար անոր խկական արժէքը: Կը դատէր.

— Ի հարկէ, ևս երիտասարդ եմ և կընայի դեռ երկար ապրիլ: Բայց. . .

Եւ ինչպէս որ կը նուազի մտը՝ բարձրացող արեւի լոյսին մէջ, այնպէս ալ ազատ ու մութ կը թուէր երիտասարդութիւնն ու կեանքը՝ այն մեծ ու լուսաշող բանին առջև, որ սլփախ լուսապսակէր իր համեստ գլուխը: Արդարացում չկայ:

Սակայն թերեւս այն մասնաւոր բանը՝ որ ինք կը կրէ իր սրտին մէջ, է անասման սէր, անասման պատրաստակամութիւն սիրազորութեան, անասման արճամարհանք դէպի ինքզինքը: Չէ՞ որ իրօք մեղաւոր չէ ինք՝ եթէ իրեն չվիճակուեցաւ կատարել այն բոլորը, ինչ որ կրնար և կ'ուզէր. —

սպաննեցին զինքը տաճարի սեմին վրայ, զոհարանի ոտքին առջև:

Բայց եթէ այս այսպէս չէ, եթէ մարդ արժէք ունի ո՛չ միայն այն բանին համար որ կատարած է, այլ ևս այն բանին համար՝ որ ուզեր է կատարել, — այն ժամանակ. . . ինք արժանի է նահատակի պսակին:

— Միթէ՞, կը մտածէ Մուսիան ամօթխածութեամբ. միթէ՞ ևս արժանի եմ, որ մարդիկ լան ինծի համար, ես՝ որ այնքան փոքր եմ և աննշան:

Ու անասելի ուրախութիւն մը համակից զինքը: Չկայ ո՛չ կասկածանք, ո՛չ վարանում. ինք ընդունուած է և ամէնայն իրաւամբ կը մտնէ այն լուսապայծառ մարդոց շարքը, որոնք դարերու ընթացքին կ'երթան խարոյկի, տանջանքներու և կախաղաններու վրայէն դէպի բարձր երկինքը:

Պայծառ խաղաղութիւն և հանգիստ ու անասման մեղմած պիտ երջանկութիւն: Կարծես հեռացաւ ինք երկրէն, մօտեցաւ արդարութեան ու կեանքի սնոյայտ արեգակին, և անմարմին՝ կը ճախրէ անոր լոյսին մէջ:

— Եւ աս՝ մա՛հ է: Մ՛ս է մահը, — կը մտածէ Մուսիան երանութեամբ:

Ու եթէ իր քով, խուցին մէջ, հաւաքուէին ամբողջ օչխարհէն, գիտնականներ, փիլիսոփաներ ու դասիճներ, փուէին իր առջև գրքեր, բժշկական գործիքներ, տապարներ ու օղակներ, և սկսէին ապացուցանել թէ կայ մահ, թէ մարդ կը մեռնի ու կը սպաննուի, թէ չկայ անմահութիւն, — անոնք զարմանք պիտի պատճառէին միայն իրեն:

Ինչպէ՛ս թէ անմահութիւն չկայ, երբ այժմ արդէն անմահ է ինք: Ալ ի՛նչ անմահութեան, ալ ի՛նչ մահուան մասին խօսք կընայ ըլլալ՝ երբ այժմ արդէն ինք մեռած է և անմահ, կենդանի է մահուան մէջ, ինչպէս կենդանի էր կեանքի մէջ:

Եւ եթէ իր քով բերէին, լեցնելով իր խուցը նեխման գարշահոտութեամբ, այն դազաղը՝ որուն մէջ դրուած ըլլար իր իսկ տարրալուծուող դիակը, և ըսէին.

— Նայէ՛, այս դո՛ւն ես:

Ինք պիտի նայէր ու պատասխանէր.

— Ո՛չ: Այդ ես չեմ:

Եւ երբ աշխատէին զինքը համոզել, վախցնելով քայ-
քայման չարաշուք ձեռքովը, թէ այդ ի՛նքն է, ի՛նքը, —
Մուսիան պիտի պատասխանէր ժպտաով.

— Ո՛չ, դո՛ւք էք որ կը մտածէք թէ այդ ես եմ, բայց
այդ ես չեմ: Ես ա՛ն եմ որուն հետ դուք կը խօսիք, ու-
րեմն ինչպէ՛ս ես այդ կրնամ ըլլալ:

— Բայց դուն կը մեռնիս, կը դառնաս այդ:

— Ո՛չ, ես չեմ մեռնիր:

— Քեզ պիտի կախեն: Ահա՛ օղակը:

— Զիս կը կախեն, բայց ես չեմ մեռնիր: Ի՛նչպէս կըր-
նամ մեռնիլ ես, երբ այժմ արդէն անմահ եմ:

Եւ ես ես պիտի երթային գիտնականները, փիլիսոփա-
ներն ու դահիճները սարսափահար, ըսելով.

— Մի՛ դպնաք այս սեղին: Այս սեղը սուրբ է:

ԼԷՕՆԻՏ ԱՆՏՔԵԵԻ

ԵՐԻՏԱԱՐԴ ԳԱՀԱԺԱՌԱՆԳԸ

Թագադրութեան նախընթաց իրիկունն էր, և երկասարդ
գահաժառանգը միայնակ նստած էր իր շքեղ սենեակին մէջ:

Բոլոր պաշտականները, մինչեւ
գետին խոնարհելով, մեկնած էին իր
քովէն՝ երթալ խորհրդակցելու հա-
մար վաղուան հանդէսին կարգադ-
րութեանց վրայ:

Անոնց երթալէն յետոյ՝ գահա-
ժառանգը ազատ շունչ քաշեց, նըս-
տաւ իր կակուղ, ասեղնազարդ բազ-
մոցին վրայ ու սկսաւ մտածել: Կը մտածէր թէ ի՛նչպէս ա-

Օսկար Ռայլս Անգ-
լիոյ ժամանակակից ամէ-
նէն նշանաւոր գրագէտ-
ներէն մէկն է, որ ունի
գրական շատ գեղեցիկ
գործեր: Մեռաւ ասիկէ
մօտ 14-15 տարի առաջ՝
Ֆրանսայի մէջ:

մոցին վրայ ու սկսաւ մտածել: Կը մտածէր թէ ի՛նչպէս ա-

նրապատիկ կերպով փոխուեցաւ իր կեանքը. շատ չէր անցեր
այն օրէն՝ երբ ինք հովիւ էր անտառին մէջ, և նախիրը առ-
ջեւը ձգած, սրինգը բերնին, կ'երթար բոսիկ, նուագելով.
Կը մտաբերէր այն օրը՝ երբ թագաւորին ծառաները անտա-
ռէն պարտա բերին զինք. ծերունի թագաւորը իր քով կան-
չելով բոլոր իշխաններն ու պաշտականները, յայտնեց թէ՛
ա՛ս է իմ հարազատ ժառանգս և անիկա պիտի կառավարէ
երկիրս՝ իմ մահէս յետոյ:

Հանդէսը պիտի ըլլար պերճ ու փառաշուք:

Բաղմութիւ հարուստ վաճառականներ ճամբայ հանած
էր, որպէս զի ոմանք երթան հեռաւոր երկիրներ՝ թանկագին
սաթեր բերին, ոմանք Եգիպտոսէն կանաչ փերուզաներ, ու-
րիշներ Պարսկաստանէն մետաքսէ գորգեր ու նկարազարդ
խեցանօթներ, և ոմանք ալ Հնդկաստանէն գունաւոր փղօսկր,
մարգարիտ ու նրբահիւս շալեր:

Բայց գահաժառանգը ամէնէն աւելի կը մտածէր այն
ոսկեհիւս պարեգօտին վրայ, որ պիտի հագնէր թագադրու-
թեան հանդէսին օրը. կը մտածէր յախնթագարդ թագին, իր
մականին և իր մարգարտայեւ ասպարանջաններուն վրայ:

Կամայ կամայ, քունը ծանրացուց իր արտեւանունք-
ները: Հնչեցուց զանգակը. ներս մտան ծառաները, հանեցին
զգետները, վարդեջուրով լուացին իր ձեռքերը և ծաղիկներ
սփռեցին իր երեսարարձին վրայ:

Քանի մը վայրկեան հտըր, քնացաւ գահաժառանգը:

1

Քնացաւ գահաժառանգը ու երազ տեսաւ:
Տեսաւ որ ինք կը գտնուի ցած, երկար ու մալթ սեն-
եակի մը մէջ. չորս կողմէն կը լսուին ջահրերու աղաղոց ու
հորերու վրայ բանոց կկոցներու չխչիկոցը:
Նեղ պատուհաններէն ներս ինկած աղօտ լոյսովը նշմա-
րեց ոստայնակներու դէմքեր՝ որ հակած էին իրենց հորերուն

վրայ : Դավակահար ու հիւանդկախ դէմքով մանուկներ սպալած են հոս ու հոն :

Ամէնուն ալ աչքերը փոսն ինկած են անօթութենէն :

Սեղանին լոյրտալքը նստած են մուսյ կիներ և կար կը կարեն : Անոնց նիհար ձեռքերը կը դողդղան և թուլացեր են :

Ծանր հոտ մը բռնած է սենեակը և օդը ծանր է :

Գահաժառանգը կը մօտենայ բանուորներէն մէկուն , կը կենայ անոր քով ու կը նայի անոր :

Բանուորը զայրացկոտ նայուածք մը կ'ուղղէ իրեն , ու կ'ըսէ .

— Ի՞նչ կ'ուզես . ինչո՞ւ այդպէս կը նայիս ինծի . չըլլա՛յ թէ մեր տէրը քեզ լրտես է դրեր մեր վրայ :

— Ո՞վ է ձեր տէրը , կը հարցնէ գահաժառանգը :

— Ան ալ ինծի նման մարդ մը , պատասխանեց ոստայնանկը դառնութեամբ . միայն տարբերութիւնը անոր մէջ է որ՝ անիկա գեղեցիկ լաթեր կը հագնի , միշտ կուշտ է , նոյն իսկ շատ ուտելէն անմարտողութենէ կը տառապի , մինչ ևս անօթութենէ կը մեռնիմ և մարմինս ցնցոտիներու մէջ կորսուած է :

— Բայց չէ՞ որ մեր երկիրը ազատ է և ստրուկներ չկան , — հարցուց գահաժառանգը :

— Այո՛ , երկիրն ազատ է , սակայն հարուստները մեզ գերութեան ենթարկած են . մենք պիտի աշխատինք գիշեր ցորեկ՝ որ չմոռնինք անօթութենէ . անոնք մեր աշխատանքովը սակի կը դիզեն , իսկ մեր առածն է քանի մը փարա միայն . խաղողը մենք կը ձմռենք , որ գինին ուրիշները խմեն . ցորենը մենք կը ցանենք , որ մեր ամբարները դատարկ մնան : Ահա թէ ինչո՞ւ գերի ենք մենք , թէեւ անուանապէս ազատ քաղաքացիներ կոչուինք :

— Բո՞լոր բանուորներն ալ այդ վիճակին մէջ են :

— Այո՛ , բոլորը , երիտասարդ թէ ծեր , կին , այր մարդ թէ մանուկ : Մեր բնակարաններուն մէջ կը տիրէ չքաւորութիւնն ու թշուառութիւնը , որոնք կը ստիպեն մեզ ստորնա-

նայ , մինչեւ անգամ գողութիւնն ու մարդասպանութիւն ընել ակամայ : Բայց քեզի ի՞նչ այս ամէնքը . դուն մեզմէ չես , քու գոնունակ դէմքէդ կ'երևի որ դուն հարուստ ես ու կուշտ :

Եւ բանուորը դարձուց իրեսը ու սկսաւ նետել մաքուր հէնքին մէջէն . և երիտասարդ թագաւորը տեսաւ որ մաքուրին վրայ ոսկեթել էր կարծուած :

— Ի՞նչ կտոր է աս որ կը գործես :

— Այս կտորը գահաժառանգին ծիրանին է , որ պիտի հագնի թագադրութեան օրը . քու ի՞նչ գործդ է որ կը հարցընես :

— Ինչպէ՛ս . . . սարսափահար ճշաց գահաժառանգը , ու արթնցաւ . . .

Եւ տեսաւ որ պառկած է իր սենեակին մէջ , իսկ սատուհանին մէջէն կը նայի խոշոր լուսինը՝ իր մեղրագոյն լոյսով :

2

Եւ գահաժառանգը նորէն քնացաւ ու երազ մը տեսաւ : Տեսաւ որ կը գտնուի մեծ նաւի մը վրայ , զոր կը թիաւ վարեն հարիւրէ աւելի ստրուկներ :

Նախն տէրը նստած է իր քով , գորգի մը վրայ , ձեռքը բռնած փղոսկրէ կշիռք մը :

Ստրուկները ամէնքն ալ մերկ են . պատուտած գոգնոց մը կապած են միայն առջեւին . ու անոնցմէ ամէն մէկը շղթայի զարնուած է իր քովի ընկերոջ հետ :

Հրավառ արեգակը նիզակի պէս կ'իջնէ անոնց վրայ :

Խափշիկներ , մէյմէկ ահագին մտրակ ձեռքերնին , կ'երթան ու կուգան անդադար , հսկելով ստրուկներուն վրայ . վա՛յ այն ստրուկին որ յոգնածութենէն վայրկեան մը կանգ առնէ թիավարել . իսկոյն իր մերկ մէջքին կ'իջնէ մտրակին անխնայ հարուածը :

Քիչ մը յետոյ , նաւը կը մօտենայ սիպիլի ծովածոցի մը և թիավարները կը սկսին չափել ծովին խորութիւնը :

Բայց այդ միջոցին ասին վրայ կ'երեւան երեք Արաբներ՝ վայրի էջերու հեծած, ու նիզակներ կը նետեն անոնց։

Նաւին վրայէն՝ տէրը կ'առնէ ազեղը ու նետով կը պատասխանէ Արաբներուն։ Նետը կը խրի Արաբներէն մէկուն վրիզը, որ վար կ'իյնայ աւազներուն վրայ, իսկ իր ընկերները կը փախչին։

Նաւաստիները խարխախ ձգեցին։

Տէրը հրաման մը կ'արձակէ. խափշիկները իսկոյն կը քակեն սարուկներէն մէկուն շղթաները, մեղրամոմով կը փակեն անոր ուռնդերն ու ականջները, և ծանր քար մը կը կախեն անոր մէջքէն։

Այդ միջոցին, միւսները պարանէ սանդուղին մէկ ծայրէն ծանր գունդեր կապելով՝ կ'ամրացնեն նաւին երկաթէ օղակներուն։

Սարուկը դժուարութեամբ վար կ'իջնէ սանդուղէն և իսկոյն կ'անհետանայ ծովին մէջ։ Պզպղակներ վեր կ'ելլեն այն ակղէն՝ ուրիշ սուղուած էր անիկա։

Քանի մը սարուկներ հետաքրքրութեամբ նաւուն եզերքէն վար կը նային։

Անցաւ մէկ երկու րոպէ. սարուկը դուրս կը լողայ ջուրէն. ծանր շունչ քաշելով կը բռնէ սանդուղէն և վեր կը բարձրանայ։ Աջ ձեռքին մէջ բռնած է մարգարիտ մը, խափշիկները կը խլին զայն ձեռքէն և դարձեալ զինքը կը հրեն դէպի ջուրը։

Բազմաթիւ անգամներ, այսպէս, սուղուեցաւ անիկա ծովին մէջ, ամէն անգամին դուրս բերելով գեղեցիկ մարգարիտ մը։ Տէրը կը կշռէր մարգարիտը և կը դնէր իր կաշիէ պայուսակին մէջ։

Վերջին անգամ դուրս բերաւ մարգարիտ մը՝ որ աննրման էր, ու աւելի սպիտակ քան լուսուն աստղը։ Բայց իր երեսը դեփ-դեղին կտրած էր, և երբ փռուեցաւ կամբըջակին վրայ, արիւնն սկսաւ ժայթքել իր ուռնդերէն ու ականջներէն։

Կարճ սարսուռ մը ունեցաւ իր մարմինը, և ապա մնաց անշարժ։

խափշիկները ծովը նետեցին անոր դիակը, իսկ տէրը սկսաւ քահ-քահ խնդալ։ Ձեռքը երկնցուց պայուսակին, անկէ դուրս հանեց թանկագին մարգարիտը, սեղմեց իր ճակտին և խոնարհութիւն ընելով՝ ըսաւ։

— Ասիկա պիտի ըլլայ երիտասարդ թագաւորին մականին զարդը։

Լսելով այս խօսքերը, գահաժառանգը մեծ ճիչ մը արձակեց, ու արթնցաւ։

Եւ տեսաւ պատուհանին մէջէն՝ որ աստղերը երկինքին վրայ կը մարին կամայ կամայ, ու արշալոյսը մօտ է բացուելու։

3

Եւ գահաժառանգը նորէն քնացաւ ու երազ մը տեսաւ։ Տեսաւ որ մոլորած է մութ անտառի մը մէջ, որուն ծառերը զարդարուած են տարօրինակ պտուղներով և գեղեցիկ, թունաւոր ծաղիկներով. անցած ստեն ոտքերուն տակէն իժեր կը ֆշան և գունագեղ թութակներ մէկ ծառէն մյուսը կը ցատկեն՝ սուր ճիչեր արձակելով։ Տաք տիղմին մէջ անշարժ կը քնանան ահագին կրիաներ, իսկ ծառերուն վրայ կը վխտան կապիկներ ու սիրամարգներ։

Երկար ժամանակ կը քայլէր անտառին մէջէն. վերջապէս հասաւ անոր ծայրը։

Տեսաւ որ մարդկային բազմութիւն մը մըջիւնի պէս կը վխտայ և կը փորէ ցամքած գետի մը հունը, — կը փորէ խորունկ հորեր և անոնց մէջը կ'իջնեն մարդիկ։ Ոմանք ժայռերը կը կտրտեն, ուրիշներ իրենց մասներով կը քաշեն ու կը դիպեն մանր աւազը։ Ճահճային թունաւոր օդը մէկիկ մէկիկ կը զգեսնէ, ու ժառպառ աշխատաւորները, անոնց նախած դիակներուն հօտը կը սպաննէ միւսները. այսպէս, կենդանի մարդոց գլխուն վերեւ կը սաւառնի մահը ու իրարու

ետեւէ կը խզէ մէկ այս, մէկ այն ընկերը: Բանուորներուն կէսէն աւելին մեռեր էր արգէն, երբ յանկարծ փչեց ժանտախտը և կենդանի չունչ չթողուց:

Գահաժառանգը սկսաւ լալ, և հարցուց.

— Ո՞վ էին այս մարդիկը և ի՞նչ կը փնտռէին:

— Անոնք յակինթներ կը փնտռէին թագաւորին թագին համար, — պատասխանեց սեւազգեստ մէկը՝ որ կանգնած էր իր ետեւը և ձեռքը հայելի մը բռնած:

— Ի՞նչ թագաւորի, — հարցուց գահաժառանգը դունատած:

— Նայի՛ր այս հայելիին մէջ և կը ճանչնաս:

Գահաժառանգը նայեցաւ հայելիին մէջ, ու տեսաւ իր դէմքը, սարսփահար ճիչ մը արձակեց... և արթնցաւ:

Արեւին ճառագայթները ներս կը մտնէին իր սենեակէն, խոկ պարտէզին ծառերուն վրայ կը ճուռողէին թռչունները:

4

Գահաժառանգը հնչեցուց զանգակը. ներս եկան սենեկապանները ու անոնց ետեւէն բոլոր պալատական իշխանները:

Ծառաները բերին թագադրութեան հանդէսին համար պատրաստուած ոսկեհիւս ծիրանին, մարդարտազարդ մականը և ականակուռ թագը:

Երիտասարդ թագաւորը նայեցաւ անոնց, ու անոնք այնքան զեղեցիկ էին, որոնց նմանը երբեք չէր տեսած իր ամբողջ կեանքին մէջ:

Բայց յիշեց իր երազները, և դարձաւ ըսաւ պալատականներուն.

— Վերցուցէ՛ք տարէ՛ք ասոնք, որովհետեւ չեմ ուզիր հազնիկ զանոնք:

Պալատականները կարծելով թէ կատակ կ'ընէ թագաւորը, սկսան խնդալ: Բայց գահաժառանգը խիստ ձայնով ըսաւ.

— Վերցուցէ՛ք ասոնք և հեռացուցէ՛ք այքիս առջեւէն: Թէև թագադրութեանն օրն է այսօր, բայց ես չեմ հազնիր այդ հագուստը. անիկա հիւսուած է տանջանքի ու սովի ճիւղաներով. ես ձեռքս չեմ առներ այդ մականը, որուն մարգարտին մէջ մահ կայ. ես չեմ դներ այդ թագը, որուն յակինթին ծոցը մարդկային արիւն լճացիր է:

Եւ անոնց պատմեց իր երեք երազները:

Հսկիով անոր պատմութիւնը, պալատականները իրարու երևս նայեցան ու փսփսացին.

— Յայտնի է որ թագաւորին խելքին եկած է: Մեզի ի՞նչ թէ բանուորները կը տանջուին եղեր: Մենք դրամ կուտանք և անոնք կ'աշխատին:

Արքունի սենեկապետը առաջ անցաւ և ըսաւ.

— Տէ՛ր արքայ, կը խնդրեմ որ չմտածէք երազներու վրայ և հազնիք այս ծիրանին ու ձեր գլուխը դնէք այս թագը. որովհետեւ ժողովուրդը ինչպէ՞ս պիտի զիտնայ թէ դուք թագաւոր էք, եթէ չհագուիք արքայազնի կերպով:

— Ինչպէ՞ս, ինչպէ՞ս, — հարցուց գահաժառանգը. ըսել է՝ եթէ ես արքայական զգեստներ չհագնիմ, զիս թագաւոր չ'ըն ճանչնար:

— Ո՛չ, պատասխանեց արքունի սենեկապետը:

— Ես այդպէս չէի մտածեր, բայց քանի որ դուք հակառակը կ'ըսէք, թերեւս ձեր ըսածն է շիտակը: Բայց ես երբեք իմ ուսերուս չպիտի ձգեմ այդ ծիրանին և երբեք գլուխս չպիտի դնեմ այդ թագը. ես այս պալատէն դուրս կ'իլլեմ այն հագուստներով՝ ինչ հագուստով որ եկած էի:

Եւ հրամայեց որ ամէնքը դուրս ելլեն իր սենեակէն, լրացի իր տարեկից մէկ ծառայէն:

Մարտը ջուրով լողցաւ, խոշոր սնտուկէ մը հանեց իր առաջուան թանձր կտաւէ կոշտ չապիկը և ոչխարի մորթէ կարուած վերարկուն. հագաւ զանոնք և ձեռքն առաւ իր հովուական ցուպը:

Մառան սպառնար և աչքերը խոշոր խոշոր բացած՝ ըսաւ խնդալով .

— Տէ՛ր իմ, դուն ունիս ծիրանի և մական, բայց պա- կաս է թագդ :

Այն ստին զահաժառանգր կտրեց պատշգամն ի վեր սու- ղոսկող մասրենիէն փշոտ ճիւղ մը, ծռեց զայն պսակի ձեւով և դրաւ զրուխը .

— Աս ալ թա՛գս, պատասխանեց :

Այսպէս հագուած, գնաց մեծ դահլիճը՝ ուր իրեն կը սպասէին ազնուականները : Երբ անոնք այս վիճակին մէջ տե- սան զինքը, ոմանք կը խնդային, իսկ ուրիշներ կը պուային .

— «Ժողովուրդը թագաւորի կը սպասէ և ոչ թէ մու- րացկանի» :

Շատեր բարկացած կ'աղաղակէին .

— «Այսպէս թագաւոր չինք ուզեր մենք, այս մարդը կը խայտառակէ ամբողջ պետութիւնը» :

Բայց, երիտասարդ զահաժառանգը անցաւ անոնց առ- ջուէն՝ առանց բառ մը իսկ ըսելու, իջաւ պորփիւրէ սան- ղուսներէն վար, ելաւ փողոցը, հեծաւ ձին և սկսաւ երթալ դէպի մայր եկեղեցին . իր ծառան կը վազէր ետեւէն :

Ժողովուրդը չճանչնալով զինքը, կը խնդար, — Տե՛ս, տե՛ս, կ'ըսէին աս ու ան իրարու, մեր թագաւորին ծաղրու- ծուն կուզայ : Ու կը ծաղրէին զայն :

Գահաժառանգը քաշեց իր ձիուն սանձը, կտնդ առաւ ու ըսաւ .

— Ո՛չ, կը սխալիք, ես ձեր թագաւորն եմ : Լսեցէ՛ք, ես ձեզի ըսելիք ունիմ :

Ու սկսաւ պատմել իր երեք երազը :

Ամբոխին մէջէն ծերունի մը առաջ անցաւ և տխուր ձայնով ըսաւ .

— Տէ՛ր արքայ, դուն անկարող ես փոխել ներկայ օ- րէնքները : Ընչո՛ւ է, բանուորներուն համար մահուան չափ ծանր է անկուշտ ու խստասիրտ դրամատէրներուն քով աչ-

խատիլ, բայց ներկայ կարգերը այնպէս են որ՝ եթէ այդ նոյն դրամատէրներուն չուայ պահանջները չըլլան, մի՛նք, չունեւոր աշխատաւորներա, գործ չենք ունենար և անօթութիւնէ կը մեռնինք : Դուն անզօր ես հրամայելու անոնց՝ որ փոխեն իրենց ընթացքը : Ո՛չ, ո՛չ, մեր տանջանքներուն պատճառ- ները չառ խոր են և չա՛տ հեռու քեզմէ . վերադարձի՛ր պա- լատ և հագի՛ր ծիրանիդ :

— Բայց չէ՞ որ բոլոր մարդիկ եղբայրներ են :

— Այո՛, պատասխանեց ծերունին, բայց հարուստ եղ- բոր անունը կայէն է :

Երիտասարդ թագաւորին աչքերը լեցուեցան արցունքով, բայց անիկա չի վերադարձաւ պալատը, այլ շարունակեց ճամբան :

Մօտինալով եկեղեցիին, վար իջաւ ձիւն և կ'ուզէր ներս մտնել, սակայն զինուորները արգիլեցին զինք :

— Այս դունէն միայն թագաւորը պիտի մտնէ :

— Ե՛ս եմ թագաւորը, պուաց բարկացած, և ներս ճառաւ :

Եպիսկոպոսը դիմաւորեց զինք և ըսաւ .

— Ես չեմ կրնար օծել քեզ, — ո՛ւր է թագդ, ո՛ւր է մա- կանդ, ո՛ւր է ծիրանիդ :

— Բայց թագաւորը պէ՛տք է հագնի այն ծիրանին, որ ձեռք բերուած է մարդոց կեանքի գնովը :

— Որդեա՛կ իմ, ըսաւ եպիսկոպոսը, աշխարհիս օրէն- քը այսպէս է . — ուժեղը կը ճնշէ թոյլը, ունեւորը՝ չու- նեւորը :

— Ինչէ՛ս . . . և դուն այդ խօսքերը կ'ըսես այս տա- ճարին մէջ՝ ուր կը սաւառնի Քրիստոսի ոգին, այն Քրիստո- սին՝ որ կ'ուսուցանէր սիրել զիրար եղբայրներու պէս . . .

Այս ըսելով, թողուց եպիսկոպոսը և բարձրացաւ սեղանը : Նոյն միջոցին ներս խուժեցին իշխանները և սուրբըր քաշած կը պոռային .

— Ո՛ւր է, ո՛ւր է երազատեար, ո՛ւր է մուրացկան-թա-

գաւորը . պիտի բզքտենք զինքը . . . անարժան է անիկա մեզի իշխելու . . . :

Երիտասարդ թագաւորը երեսը զարձուց անոնց կողմը և տխրութեամբ նայեցաւ ժողովուրդին , որ իշխաններու օրինակին հետեւելով՝ ներս էր մտեր : Տաճարին պատուհաններուն զուռաւոր ասպակիներէն արեւին ճառագայթները ինչպիսի իր վրայ , ա՛յնպէս հրաշագեղ փայլ մը տուած էին իրեն , որ հասարակ բուրդէ հագուտար փոխուած էր ոսկեթել ծիրանիի , հովուական ցուլը՝ արքայական մականի , և փշէ պսակը՝ ազանակուռ թագի :

Ժողովուրդը , զմայլած , ծունգի եկաւ անոր առջև , իսկ պալատականներն ու իշխանները ամօթահար՝ ետ ետ քաշուեցան ու խոնարհութիւն ըրին :

Այն ատեն , եպիսկոպոսը՝ զայրադէմ ու դողդոջուն , ձեռքերը վեր վերցուց , ըսելով .

— Ինձմէ աւելի մեծ մէկը քեզ թագաւոր օձեց :

Եւ երիտասարդ թագաւորը վար իջաւ սեղանէն ու շիտկուեցաւ դէպի դուռը , երթալու համար իր պալատը :

Ոչ ոք կը համարձակէր անոր երեսը նայիլ , որովհետեւ անոր դէմքը նման էր հեշտակի մը դէմքին :

ՕՍԿԱՐ ՌԱՅԼՏ

Բ Ա Ռ Ա Ց Ա Ն Կ

Ալ (թուրք.), կարմիր

Ամմա (թուրք.), թէեւ

Բարձրագան, հին գէն ու զարդի մը այն մասը՝ որ կը պահպանէր երանքները

Գարակոզ (թուրք.), գուհիկ թատրոնի իմաստով գործածուած է այս գրքին մէջ

Գարգմանակ, սաղաւարտին վրայի վեր ցցուած զարդը

Գոնճէքքի, գոյնզգոյն թղթեր՝ որոնք հանդէսներու կամ պարահանդէսներու մէջ հանդիսականները մէկմէկու կը նետեն զուարճութեան համար

Էգի (ազաւաղուած բառ), այգի

Թիւման (պարսկերէն), պարսկական դրամ մը՝ որ հաւատար է 25 գշի

Լիսեռնիկ, ջահրակին մէկ մասը

Լուսու ասոզ, արուսեակ

Խալիս (թուրք.), օտարական, բազմութիւն

Խամէն հանիկ, երբ գոմէշները գարնան առաջին անգամ դուրս կը հանուին, ձմեռն ամբողջ գոմին մէջ փակուելէ ետք

Խոսը խաչին ընիկ, իրարու ետեւէ խաչակնքել

Խօօ (թուրք.), ձայնարկութիւն մը, որ կը համապատասխանէ Ռուսահայոց զիտմին

Կնկրօց (գաւառական հոլովում), կնիկներու

Կուռ (կովկասահայ բառ), բազուկ

Կրնասեան, Սպանիոյ կրքնատ քաղաքին մէջ շինուած

Հէ՞ր, ինչո՞ւ

Մաէլսրօմ, ծովային վտանգաւոր հոսանք մը՝ որ կը գտնուի Նորվեգիոյ հիւսիսային կողմը

Մարանց, մանուած բուրդի քուլայ

Մէյսան (թուրք.), հրապարակ

Մօիկ սուր, լսէ՛, ազանջ դի՛ր .

Շրօրլիկ, ճախարակի մասերէն մէկը

Չարու (կովկասահայ բառ), բրդէ կամ բամպակէ հիւսուած չուան, յաճախ գոյնզգոյն, որով գեղացի կնիկները բեռ կը շալկեն կամ բեռներու բերանը կը կապեն

Չըլայ (թուրք.), մազէ հիւսուած պարիկ

Պէհար (թուրք.), ամուրի մարդ, պանդուխտ

Պիւճէ (ճրտնս.), դարան՝ սեղանի սպասներ պահելու համար

- Պրոնգ (Քրանս.), անագագղինձ, ողինձի, անագի եւ զինկի խառնուրդ-
- Սա՛ար (թուրք), ժամացոյց
- Սրբույիկ, հաւկթաձեւ
- Փար, ծաւթ
- Փեհրափունջ, փետուրներու փունջ՝ որ հին ատեն իբր զարդ կը գործածուէր սաղաւարտներու վրայ
- Փերփերայ, քթին տակէն խօսիլ, մըմնջել
- Քարաբլիզ (Քրանս.), աշխարհ-կործանում, մեծ աւերում, մեծ տակնուվրայութիւն
- Քրոց, սևեռի ձիւղերէ հեւտուած խոշոր կողով
- Օրհարակ (օրարակ), կէսօր

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ն Ե Ր

Էջ	Տող	Սխալ	Շիտակ
10	վերէն	1 նին	ներն.
11	վարէն	5 վրայ»	վրայ»:
12	վերէն	6 եմ	իմ
12	»	8 եւս արփինային	եւ սարփինային
44	»	1 խնդալով:	խնդալով.
79	»	7 գող գող	գող գող
121	Մոռցուած է դնել հեղինակին ստորագրութիւնը՝ Էրնէսթ Լըկուվէ		
170	վարէն	3 իրողութեանը	խորութեանը
223	Մոռցուած է հեղինակին ստորագրութիւնը՝ Պետրոս Գուրեան		
243	վարէն	8 կը բարախէ	կը բաբախէ
256	»	2 բռնեցինք.	բռնեցինք,
»	»	13 բիւր	բիւր.
272	»	7 գերի.	գերի՝
280	»	7 ծառին	տառին
182	վերէն	1 կոմս ար Լասթէքի	կոմս ար Լասթիքի
»	»	11 պարունակեր	պարունակէր
284	վարէն	4 Լեւոնտով	Լեւոնտով
297	Մոռցուած է հեղինակին ստորագրութիւնը Հրաչեայ Աճառեան		

Ն Ի Ի Թ Ե Ր Ո Ւ Յ Ա Ն Կ

Հ Ա Յ Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ն Ե Ր

Էջ

1 Աղեխանյոր Ծաստրեան—Սասունցի մայրերուն (սո.)	57
2 Աղեխանյոր Փանոսեան—Հողմազացն ու Աբեղան (սո.)	265
3 Ասոս Եարանեան—Ափ մը մոխիր հայրենի տուն (սո.)	170
4 Արաւ Անտոնեան—Յովհաննէս Այվազովաքի	36
5 Արշակ Չօպսեան—Լուսնի ծագում (սո.)	49
6 » » —Գեղօն ի պատիւ հայ լեզուի	122
7 » » —Սմբոխը	224
8 Արսաշէս Յարութեան—Իրիկունը (սո.)	91
9 » » —Զմեռուան հովուերգութիւն (սո.)	185
10 Արփիար Արփիարեան—Գրիգոր Արծրունի	172
11 Աւեսիս Ահարոնեան—Արաղաղը	31
12 » » —Մասիսը	72
13 » » —Արագած	150
14 » » —Յարգանք հայ ժողովուրդին	240
15 Աւեսիս Իսահակեան—Եղի՛ր թագաւոր (սո.)	11
16 » » —Ազգային երգը	116
17 » » —Արագին (սո.)	159
18 Գարեգին եպ. Մրումանեանց—Մուշի աշխարհը	23
19 Գրիգոր Չօքրայ—Իրիկնամուտք մը սեւ ծովուն մէջ	27
20 » » —Ապրիմ-մեռնիմ	130
21 Գրիգոր Արծրունի—Վենետիկի վանքը եւ Ալիշան	246
22 Գրիգոր Օսեան—Բարիզ եւ Լոնտոն	276
23 Դանիէլ Վարաժան—Հերկեր (սո.)	175
24 » » —Անդաստան (սո.)	239
25 Եղիս Տեմիրճիպաշեան—Խունկը	177
26 Երուանդ Մրմախչիանդեան—Տարիներէ ետք	166
27 Երուանդ Օսեան—Համբարձում աղա	266

28	Զապիչ Ասսուր (Սիպիլ) — Անժամօթ ծաղիկը	76
29	» » — Հայ լեզուն (ոս.)	109
30	Զապիչ Եսայեան — Ինչպէս ալ արագ դաւադրեցին	17
31	Թշխաֆինցի — Մղտնաի Ակորին ժամացոյցը	88
32	Լեռն Բաշայեան — Յեղին ծայր	08
33	Լեռն Սեղառեան — Մրտոյի թոռը (ոս.)	25
34	» » — Հայրենի լեռներուն մէջ (ոս.)	234
35	Լեռ — Պատմական շրջան մը	274
36	Մերեց (Տօքթ. Շիշմանեան) — Անահիտի Մեհեանը	101
37	Կարապետ Բասապեան — Հին Հայոց կրօնքը	100
38	Հրանդ (Մէլքոն Կիւրճեան) — Բարեկենդանի հինգշաբթին	50
39	Հրայեայ Անառեան — Յատուկ անուններ	295
40	Դագարոս Աղայեան — Ճախարակ (ոս.)	199
41	Ղեռնոյ Աշիշան — Ակնարկ մը Աւարայրի դաշտին վրայ	61
42	Մարի Սվաճեան — Մանիշակի թաղարը	7
43	Մարի Պեղերեան — Կռիւին սէրը (ոս.)	119
44	Մանկիկ Պերպրեան — Հովանոցս	45
45	Մասքոս Մանուրեան — Մկրտիչ Սանասարեան	87
46	Մարաֆեան — Ամէն ինչ կը փոխուի	236
47	Մխաֆ Մեծարեց — Աքասիաներու շուքին տակ	298
48	Մխիթիչ Յովնանեան — Հոսմի աւերակները	261
49	Մխիթիչ Նաբանեան — Ազատութեան երգը (ոս.)	215
50	Մկրտիչ Խոյնեան — Աշուղ Մուշոն	210
51	Յակոբ Պարոնեան — Թեթեւսոյիկ բանաստեղծը	69
52	Յակոբ Բիւֆեան — Լուսասուն	64
53	Յովնանեան Թուանեան — Հայ ուխտաւորին (ոս.)	20
54	» » — Սասունցի Դաւիթը (ոս.)	78
55	Յ. Գեղանեան — Դէպի Անի	154
56	Շիրվանզադե — Սկզբունքի մարդը	229
57	» — Բաֆֆի կեանքէն	291
58	Շուշանիկ Կուրդեան — Պիւլպիլին (ոս.)	67
59	» » — Փառքի բարձունս (ոս.)	228
60	Պետրոս Դուրեան — Իմ մահը (ոս.)	223

61	Ռաֆայէ Պասկանեան — Կարիճին յոյսը (ոս.)	39
62	Ռեթոս Պերպրեան — Չուիցերիոյ դպրոց. հանդէսները	186
63	Ռոպէն Զարդարեան — Փողոցը	56
64	» » — Դաշտային վերջալոյս	148
65	» » — Մարդը կը տիրապետէ երկինքին	194
66	» » — Բիէր Բիլառ	201
67	Սուրեն Պարթեան — Պուտ մը ջուր	189
68	Սեպիս Պաշտանեան — Հողագործութիւնը եւ աւելատուրը Հայոց մէջ	145
69	Վանան Թեֆեան — Գեղոն Վանայ տարիսին (ոս.)	193
70	Վրթակա Փափագեան — Գաղթականները	40
71	Տիգրան Կանաւարեան — Վիրաւոր փառքը	52
72	Տիգրան Չոյիւրեան — Որբերուն կազանդը	212
73	Բաֆֆի — Տանուաէր Խաչօին գոմէշը	13
74	» — Արաքսը	54
75	» — Երեք երիտասարդ ուժեր	125
76	Քրիստափոր Թարեանեան — Ալեկոծ ծովուն վրայ (ոս.)	63

Օ Տ Ա Ր Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ն Ե Ր

77	Ալեքսանդր Կիրօ — Սուսերամարտիկի մը կռիւը	257
78	Ալեքսանդր Տիւրեան — Անապատի զաւակը	250
79	Ալֆրէտ Տր Վիլնի — Գայլին մահը	219
80	Անարոյ Յրան — Չմեռուան առաջին սարսուռը	59
81	» » — Ողկոյզ մը խաղող	252
82	Անտոն Թեոֆիլ — Արտոյտը	68
83	» » — Տուարծիկը (ոս.)	256
84	Անտոն Լընոյեան — Ռազմադաշտ մը	58
85	Անտոն — Մօր մը պատմութիւնը	285
86	Ասալ Միգիլի — Արաք ծիւղորը	180
87	Բօլ Տերապէս — Թիւրքօն	106
88	Բօլ Ֆիլիպ — Ես ինչպէս բաժնուեցայ տունէն	46
89	Էմիլ Զօրա — Աշխատութիւնը	294

90	Էրեկսք Լըկուվի—Տանտօլօն	120
91	Էրֆնան Շարփան—Գիսաւորը	138
92	Ժագ Եօրնան—Մարգագետինը	198
93	Ժան Ժագ Ռուսօ—Աման մը կարագի առիթով	282
94	Ժան Էֆար—Դարբինը	242
95	Ժան Ռիչքեն—Փայտին հեծեծանքը	152
96	Լանարթին—Ո՞ր է արդարութիւնը	279
97	Լայրիշիւր—Անկիրթը	174
98	Լեւնոնսով—Կազբէկին (ոտ.)	283
99	Լեօնիս Աւսրեւ—Յեղափոխ. աղջկան մտածումները	299
100	Լեոն Թորսոյի—Երկու եղբայրներ	21
101	Լուի Լարուս—Հայ երաժշտութիւնը	197
102	Կի սը Մօքսասն—Կրակին թագաւորութիւնը	161
103	» » —Վայրի սագերը (ոտ.)	271
104	Հանրի Հայնէ—Ֆիրտուսին (ոտ.)	132
105	Հեւնան Զուքերնան—«Հոգին երգը»	217
106	Մաֆսիս Կօրիի—Մայրը	111
107	Մօրիս Պարես—Մխիթարեան վանքը	164
108	Շարըր Տրոն—Աստղը	16
109	Պարպէյ s'Օրլիլիլի—Ասպետը	178
110	Պուշկին—Թէ ես շրջիմ (ոտ.)	244
111	Սիսեոն Փեֆօնթալ—Մանուկն ու ձիաւորը	9
112	Վիֆթօր Հիւօ—Խղճմտանքը	97
113	Տիկին Սեփրին—Գեղեցկութիւն եւ զարհուրանք	156
114	Քաւլիի սը Մեսթրը—Ես ու ծառաս	75
115	Օկիւսք Լաֆօսաս—Երագանք	35
116	Օսիար Ռադս—Երիտասարդ գահաժառանգը	302
117	Յրանսուա Քօփէ—Որը կ'ուզէ ան թող ըլլայ	42
118	» » —Թռչուններու մահը (ոտ.)	209
119	» » —Սոխակին երգը	235
120	X —Մեծ աստեղագէտը	93
121	X —Դժբախտը	204

“ԼՈՒՍՏՆԻՅԻՆ” ՀՐԱՏՈՒՄԵՐՈՒՄԸ, ՔՆՆԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԿՊՐՈՍԵԱՆ ԿԱՐՆՎԱՅԻՆ

Մկրտչի, Ա. ԳԻՐԻ (սարսակի ընթացք), պատկերազարդ, 128 էջ, ունի հինգ գույնուր նկարներ, ԳԻՆ 4 ՂՐՈՒՇ

Մկրտչի, Բ. ԳՈՐԻ (սարսակի ընթացք), պատկերազարդ, 160 էջ, ճառի գույնուր նկարներ, ԳԻՆ 5 ՂՐՈՒՇ

Մկրտչի, Գ. ԳԻՐԻ (միջին ընթացք), պատկերազարդ, 176 էջ եւ գույնուր նկարներ, ԳԻՆ 5½ ՂՐՈՒՇ

Մկրտչի, Դ. ԳՈՐԻ, (միջին ընթացք), պատկերազարդ, 192 էջ եւ գույնուր նկարներ, ԳԻՆ 6 ՂՐՈՒՇ

Մկրտչի, Ե. ԳՈՐԻ, (նախադրարաններու վերջ երկու հարցերու հատուր), 320 էջ, կը բովանդակէ հոգի եւ օտար գրադներու բազմաթիւ նկարներ՝ թեկն կեանսուր նմանադրութիւններով ունի ճառի գույնուր նկարներ, ԳԻՆ 10 ՂՐՈՒՇ

Մկրտչի, Ն. ԳՈՐԻ, (նախադրարաններու յրացալիցի յարուր, հարցերու եւ երկրորդական վարձարաններու բանակ), Բ. ԿԱՇՊՅԱՆ ՔԻՇՆ, կը բովանդակէ հոգի եւ օտար գրադներու նկարներ եւ ընդհանրական կենսագրականներ, ԳԻՆ 12½ ՂՐՈՒՇ

ՆՐԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄԸ. — ԳՐԱՎԱՅՆՆԵՐՈՒՄԸ

Ներկայումս Քարեկամք, Ա. ԳՐԱՎԱՅ, կը ծանօթացնէ այն վիճակիս գիտելիները որով անհրաժեշտ են յայտարարելիներու նկարներու ընթացքին հարմար:

Բանակի առի Լ. Ք. Գրեկի

ԼՈՍՈՆՎԱՅԻՆ ՀՐԱՏՈՒՄԵՐՈՒՄԸ (ՍՆՆԻԿ-ՏԻՐԱՅԻՆ) կը ներկայումս գրեւոր կերպով տարածուի Ա. Վերդ-Վերդիսի Հայոց Գաղտնիքի դասագրքերու, որով արդէն հրատարակուած են:

Հասցի հրատարակի կ'էլլէ ճառի այս բաժնի արձեւանայն ընթացի Ա. ԳՐԱՎԱՅ, — Գննական Գաղտնիքի Հայոց: